

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

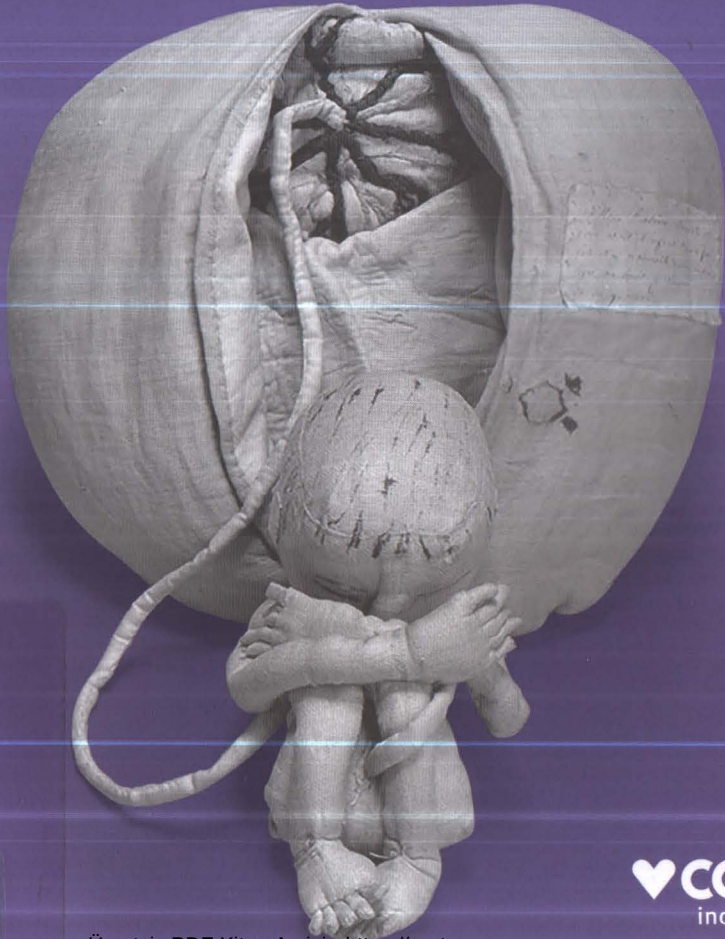
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÜLHAN ERKAYA BALSOY

Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı

Geç Osmanlı Doğum Politikaları

♥ can
inceleme

GÜLHAN ERKAYA BALSOY

**KAHRAMAN DOKTOR
İHTİYAR ACUZEYE KARŞI**

GEÇ OSMANLI DOĞUM POLİTİKALARI

© 2015, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Eylül 2015, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Emre Taylan

Düzeltili: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak resmi: Madam du Coudray'in 18. yüzyılda ebelik eğitiminde kullandığı bir model.

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven İş

Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2637-8

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

GÜLHAN ERKAYA BALSOY

**KAHRAMAN DOKTOR
İHTİYAR ACUZEYE KARŞI
GEÇ OSMANLI DOĞUM POLİTİKALARI**

İNCELEME

GÜLHAN ERKARA BALSOY, 1995 yılında Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nden mezun oldu. Editörlük, sivil toplum kuruluşlarında proje yöneticiliği, çevirmenlik gibi işlerin ardından 2002 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Bilim, Teknoloji, Toplum programında yüksek lisans yaptı. 2003 yılında Binghamton Üniversitesi'nde tarih alanında doktora eğitimine başladı. 2010-2011 akademik yılını "Europe in the Middle East – The Middle East in Europe" (EUME) programının doktora sonrası araştırma bursuyla Berlin'de geçirdi ve hâlâ üzerinde uğraştığı Osmanlı'da yalnız, yoksul, kimsesiz kadınların deneyimlerini sorguladığı kitap üzerinde çalışmaya başladı. Geç Osmanlı tarihi ve kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi üzerine araştırma yapıyor. Önemsemediği bazı çalışmaları arasında yeni doğan bebeklerin anneleri tarafından öldürülmesini incelediği "Infanticide in Nineteenth Century Ottoman Society," *Middle Eastern Studies*, 50/6 (2014): 976-991 ve Cibalikapı tütün fabrikasındaki kadın işçilerin emek deneyimlerini tartıştığı "Osmanlı Emek Tarihinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Okunması: Erken Yirminci Yüzyılda Cibali Tütün Fabrikası," *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Emek Tarihi* içinde, Touraj Atabaki and Gavin Brockett, (editörler) (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012) sayılabilir. Şu anda öğretim üyeliği yapıyor. Hüseyin'in annesi.

Anne ve babama

Teşekkür

Bu kitap 2009'da doktora tezi olarak hazırlayıp sunduğum, 2013'te elden geçirerek ve genişleterek düzenlediğim ve İngilizce olarak basılan kitabın Türkçeleştirilmiş halidir. Bu uzun süreçte pek çok kişiden pek çok farklı şekilde destek aldım. Ancak bu çalışmanın oluşumundaki katkısı için ilk olarak 2011 Şubat'ında yitirdiğimiz danışmanım Prof. Dr. Donald Quataert'e bir kere daha minnettarlığımı dile getirmeliyim. Öğrencilerinden beklentilerini asla düşürmeden onlara tanıdığı özgürlük alanının, onların kendisini geçebilmesinden duyduğu mutluluğun, sürekli yeni sorulara, yeni perspektiflere açık oluşunun, gözettiği akademik etik standartlardan asla taviz vermemesinin kıymetini her geçen gün tekrar tekrar anlıyorum. Kendisinin öğrencisi olmak büyük bir ayrıcalıktı. Binghamton Üniversitesi'ndeki eğitimim boyunca Rifa'at Ali Abou-El-Haj'dan sürekli sorgulayıcı olmayı, hiçbir tarih tahayyülünün bugünden bağımsız düşünülemeyeceğini öğrendim. Jean Quataert ise hem verdiği dersler hem de bu çalışmanın ilk oluşum sürecindeki yol göstericiliğiyle kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliği açısından ufukumu genişleten kişi oldu. Kendilerine bir kere daha teşekkür etmek istiyorum.

Bu çalışmanın araştırma süreci büyük ölçüde Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nin vermiş olduğu araştırma bursu sayesinde mümkün olmuştur. 2009'da doktora tezi olarak savunduğum metnin İngilizce olarak kitaplaştırılması süreci için de "Europe in the Middle East, The Middle East in Europe" programının doktora sonrası araştırma bursuna teşekkür borçluyum.

Bu çalışmada pek çok meslektaşım ve arkadaşımdan çok çeşitli biçimlerde destek aldım. Burada hepsine bir kere daha teşekkür ediyorum. Ancak geçtiğimiz sekiz yıl boyunca hem bu çalış-

manın oluşum sürecindeki hem de akademik hayattaki tüm zorlukları benimle birebir paylaşan aileme teşekkür etmek istiyorum. Yaz aylarında üzerimdeki en önemli sorumluluklardan biri olan annelik yükünü büyük ölçüde üstlenen ve çalışmama olanak sağlayan anne ve babama sadece bu yardımları için değil hayatım boyunca verdikleri destek için ne kadar teşekkür etsem azdır. Bu kitabı onlara ithaf ediyorum. Ali ve Hüseyin ise bu uzun zaman diliminin her aşamasında yanımdaydı. Araştırma ve yazma sürecinin bütün zorluklarını da güzelliklerini de benimle birebir yaşadılar. Her ikisine de büyük teşekkür borçluyum, iyi ki varlar.

İçindekiler

GİRİŞ.....	15
BESİM ÖMER, EBELİK VE DOĞUM TARİHİ YAZIMI.....	37
Kahraman Doktor “İhtiyar Acuze”ye Karşı: Besim Ömer ve Eserleri	41
“Melek Doktor”: Besim Ömer, Doğum ve Ebelik Üzerine Tarihçiliği.....	51
EBELİĞİN DÖNÜŞÜMÜ	63
Tulumbacı Kızı Namlı Ebe ve Edremitli Emine’nin Ölen Üç Nefer Evladı	63
Ebelik Mektebi ve Ebeliğin Düzenlenmesi.....	77
Nefise Hanım	91
Madam Annik ve Doğumun Tibbileşmesi	99
ISKAT-I CENİN: SİYASİ İKTİDAR VE KADIN BEDENİ	113
Politik Bir Alan Olarak Kadın Cinselliği	122
Bir Kamu Sağlığı Meselesi Olarak Iskat-ı Cenin.....	133
Kürtaj ve Kadın Doğası.....	144
Hangi Nüfus?	154
HAMİLELİK, RAHİM VE TIP	161
Hamilelik Elkitapları ve Doğurgan Beden.....	168
Gebenin Terbiyesi, Yeni Doğanın Terbiyesi	184
Kimler Doğurmalı, Kimler Doğurmamalı?.....	191

KISIRLIK	198
Tıbbi Bir Sorun Olarak Kısırlık	202
Ahlaki Bir Problem Olarak Kısırlık	207
İdeal Aile Önünde Bir Engel Olarak Kısırlık	211
Kısırlık Ve Nüfus Mühendisliği	217
SONUÇ.....	221
DİZİN.....	249

Giriş

Bu kitap kaçınılmaz olarak uzun bir sürecin ürünü oldu ve dolayısıyla yazılma serüveni sırasında hem konusunun hem de tarihçiliğin gördüğü ilgi açısından bir dizi değişime tanıklık etti. Doktora tezi araştırmamdan yazmaya başlama; tezimi kitaplaştırıp İngilizce olarak yayımlamam ve Türkçe yeniden yazma maceram boyunca geçen sekiz yıllık süre içinde, Türkiye'nin son on yılında, öncelikle tarih bilimine gösterilen ilgi ve iltifat önemli ölçüde arttı. Popüler tarih dergilerinin, resmî tarihi eleştiren yarı akademik yayınların sayısında görülen artış, tarihsel dizilerin hem sayılarının hem izleyicilerinin çoğalması, televizyonlardaki tartışma programlarının bir kısmının bu konuya ayrılması tarihin gördüğü ilginin önemli göstergeleri ve dolayısıyla üzerinde düşünölmeye değer gelişmeler.

Öte yandan bu süre içinde sadece tarihe değil ele aldığım konuya gösterilen ilgi de büyük bir değişim geçirdi. Konumu biraz da el yordamıyla seçip araştırmaya başladığım 2006'da doğum politikaları henüz bugünkü şiddetiyle tartışılmaya başlanmamıştı. En az üç çocuk tavsiyesine biraz daha zaman vardı. Kürtaja ilişkin fiili yasaklama daha görünürde değildi. Hamile kadınların kamusal alanlarda nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin tartışmalar feminist duyarlılığa sahip olanlar dışında pek de kimsenin dikkatini çekmiyordu. Ancak araştırmaya başladığım 2006 ve araştırmamın sonuç-

larını doktora tezi olarak sunduğum 2009 yazı arasında bir şeyler değişmeye başlamıştı. Araştırmama başlarken ele aldığım konu, genellikle ilginç, sıra dışı, farklı gibi aslında ciddi-yet ve önemi pek de çağrıştırmayan tabirlerle niteleniyordu. 2000'lerin ilk on yılı bittiğindeyse artık ele aldığım konu sadece "ilginç" değildi, nüfusa ilişkin kaygıların kadın bedeni ve doğurganlığı üzerinden ifade edilmesi artık gündelik olarak da son derece sıklıkla gündeme gelen, tartışılan, eleştirilen meselelerdi ve merak edip konumu soran pek çok insanın konu üzerinde mutlaka bir fikri oluyordu.

Doktora tezime, "Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında izlenen doğum ve nüfus politikalarını inceleyeceğim. Bu dönemde yaşanan büyük demografik dönüşümler, Osmanlı devlet adamlarının nüfusun geleceği konusundaki kaygılarını tetiklemiş, bu da kadın bedeninin tıbbi, yasal ve ideolojik bir gözetim altına alınmasıyla sonuçlanmıştı. Bu kitapta kadın bedenini ve doğurganlığını denetim altına almaya yönelik politikaların kurucu unsurlarından olduğunu iddia ettiğim dört meseleyi; ebelik, doğum, kürtaj ve hamileliği inceleyeceğim. Bu konuları incelemek suretiyle genellikle son derece mahrem olduğu ve özel alana girdiği düşünülen cinsellik ve doğuma ilişkin deneyimlerin aslında özel ve mahrem değil son derece politik konular olduğunu göstermeye çalışacağım," diyerek başlamıştım. Uzun uzun mahrem olanın politik olduğunu, hamilelik, doğum, kürtaj gibi deneyimlerin sadece biyolojik ya da bedene ilişkin deneyimler olmadığını, son derece politik konular olduğunu, politikanın kurulduğu ve hayatlarımızı asıl şekillendirdiği alanın da bu mahrem alanlar olduğunu anlatmaya çalışmış-tım. Günümüzde artık pek de yenilikçi olduğu söylenemeyecek bu gözlem, bir tarafta Foucault'dan günümüze ulaşan bir çizginin, bir tarafta da feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının kimi zaman çatışarak kimi zaman birbirlerinden beslenerek anlattığı fikirlere dayanıyor. Ancak son üç-dört yıldır Türkiye'de gündemi iyi kötü takip eden birinin bu bakış açısına ulaşması için ne Foucault'yu ne feminist

sosyal bilimcileri okuması gerekiyor. Hamileliğin, doğumun, kürtajın elbette ki politik olduğu neredeyse herkes için çok açık. Kürtaj hakkını savunan da, yasaklanması gerektiğine inanan da, hamile kadınların dışarıda dolaşmasını utanç verici bulan da, buna sokaklara dökülerek cevap verenler de, sanıyorum hamileliğin sadece hamilelik olmadığı, kadınlara biçilen rolle, o toplumda ideal görülen kadınlık ve erkeklik modelleriyle, hatta o toplumun kendisine çizdiği gelecekle gayet ilişkili olduğu konusuna hemfikirdir.

Burada, özel olanın politik olduğunu on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu örneği üzerinden, doğum ve doğurganlığın tıbbi, biyolojik ya da nüfusun sayısal büyüklüğüne ilişkin kaygılar olmayıp asıl olarak toplumun nasıl yönetileceğiyle derinden ilişkili alanlar olduğunu göstermeye çalışacağım. Gerçekten de politik iktidar kimi zaman doğumu teşvik ederek, kimi zaman doğurganlığın azalmasını savunarak, kimi zaman kürtajı kolaylaştırarak, kimi zaman yasaklayarak yani birbirlerine taban tabana zıt adımlar atarak kadın bedeni ve dolayısıyla nüfus üzerindeki egemenliğini kurar. Bu kitapta da belli bir yönetim anlayışının bize en mahrem gelen deneyimler üzerinden nasıl icra edildiğini, en “mahrem” olan deneyimlerimizin bazen en politik alana dair olabildiğini tartışacağım.

Bu çalışmada nüfusun sayısal boyutunu incelemeyi bilinçli olarak tercih etmedim; ancak on dokuzuncu yüzyıl süresince yaşanan nüfus kaybı ve demografik değişimler, hiç şüphesiz, bu araştırmanın arka planını oluşturmaktadır. Bağimsızlık mücadeleleri ve savaşlarla gelen toprak kayıpları, göç hareketleri, tıptaki bazı gelişmelerle yıkıcılığı biraz olsun azalmış olsa da salgın hastalıklar önemli demografik değişimlere yol açmıştır. Doğuma ilişkin politikaların önemli bir boyutu nüfusun azalmasından kaynaklanmıştır. Ancak doğum politikalarını, nüfusun sayısal büyüklüğüne ilişkin endişelere indirgeyerek ele almak konuyu daraltacaktır. Nüfus politikaları nüfusun ne kadar büyük olacağından çok “nasıl” bir nüfus olacağı ve daha da önemlisi bu nüfusun “nasıl yönetileceği”yle

ilgilidir. Yüksek sesle ifade edilen, çok çocuk doğurmayı teşvik etmek, doğum sırasındaki ölümleri azaltmak gibi hedefler nüfusun sayısal büyüklüğüyle ilgili kaygıları dile getiriyor gibi görünmektedir. Oysa dikkatimizi bu bağırğan sözlerden daha alçak sesle ifade edilen, kimi zaman dile bile getirilmeden satır aralarında ima edilenlere çevirdiğimizde tartışmanın aslında hangi sınıfsal, etnik ya da dinî grubun nüfusunun artmasının teşvik edileceği, kimlerin nüfusunun artmasının o kadar da iyi olmadığı, ideal demografik bileşimin nasıl olması gerektiği soruları üzerinden yürütüldüğünü görürüz.

Kitapta, Osmanlı doğum politikalarının üç ana damar üzerinden formüle edildiğini öne sürüyorum: doğumun tıbbileştirilmesi ve ebeliğin profesyonelleşmesi; kürtağın yasaklanması ve üçüncü olarak hamileliğin tıbbileştirilip kadın bedeninin disipline edilmesi. Osmanlı tıp ve devlet adamları doğum sırasında gerçekleşen ölüm oranlarını azaltmak üzere öncelikle doğuma ilişkin tıbbi koşulları geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu da doğumun o döneme kadar esas kahramanı olan ebelerin işlevlerinin yeniden tanımlanması ve ebele rin denetlenmesi sonucunu doğurmuştur. Kadın ebelerin yanı sıra önce Avrupa ülkelerinde, özellikle de Fransa'da, sonra da Osmanlı tıp okullarında eğitim almış erkek kadın doğum uzmanlarının sayısı artmaya başlamıştır. Bebeğin rahim içinde çevrilmesini sağlamak üzere geliştirilen forseps gibi o döneme özgü tıbbi teknolojilerin kullanılmaya başlanması, viladethanelerin (doğumevi) ortaya çıkmasıyla doğumun evden kopup hastanelerde yapılmaya başlanması, ebe ve doktorların işlevleri, görevleri, hak ve sorumluluklarının yeniden tanımlanması, bu iki grup arasındaki sınırların yasa ve yönetmeliklerle belirlenmesi hem ebelik mesleğini hem de doğum deneyimini dönüştüren önemli gelişmelerdir.

Osmanlı nüfus politikalarının ikinci ayağını kürtağı yasaklamaya yönelik adımlar oluşturur. Osmanlı devlet adamları bir yandan doğum standartlarını yükseltmeye çalışırken bir yandan da kürtağı yasaklamaya yönelik düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeler kürtağı yasadışlaştıranın yanında çok ço-

cuklu ailelere maddi destek vermek gibi birtakım sosyal politikaları da kapsıyordu. Osmanlı aydınlarına göre kürtaj, Müslüman kadınların en yaygın kullandığı doğum kontrol yöntemi ve dolayısıyla düşük doğum oranlarının da baş müsebbibiydi. Yarım yüzyılı aşan bir süre boyunca ideolojik, söylemsel, hukuki ve gündelik zeminde kürtaj karşıtı bir kampanya yürütüldü. Kürtajı yasaklamaya yönelik bu politikaları incelemek nüfus politikalarının hem toplumsal cinsiyet hem de etnik boyutuna yönelik pek çok soru sormamızı mümkün kılar. Kürtaj karşıtı çabalar ve nüfusu artırmaya yönelik politikalar kimi zaman kadınlardan işbirliği talep edip kimi zaman onların nüfusun azalmasının esas sorumlusu olarak suçlasa da her zaman ideal/edepli kadınlıkla ideal olmayan/ahlaksız kadınlık arasındaki karşıtlıktan beslendi. Çocuk doğurmak neredeyse insani, vicdani, milli bir görev gibi tanımlanırken, kürtaj yapmak çoğu zaman cinayet işlemekle bir tutuldu.

Ele aldığım yarım yüzyıldan biraz daha uzun olan bu dönemde, hamilelik ve hamilelik sırasındaki bakım, tıp doktorlarının ilgisini çeken başka bir mevzuya dönüştü. Doktorlara göre sağlıklı bir hamilelik güvenli bir doğum, sağlıklı bir nesil ve sağlıklı bir toplumun önkoşuluydu. Bu dönemde ilk defa hamilelik sırasında bakıma ilişkin nasihat kitapları yazılmaya ve basılmaya başlandı. Doktorlara göre bu önemli deneyim uzmanların kontrolü altında yaşanmalıydı. Doğum ve hamileliğe ilişkin nasihat yazınına göre kadın bedeni asıl olarak doğum için yaratılmıştır. Ancak bu amacın en iyi şekilde gerçekleştirilmesi, yani hem çok çocuk doğurabilmesi hem de bu çocukların beden ve ahlaken sağlam olabilmesi için her şeyden önce annenin beden ve maneviyatının sağlam olması gerekiyordu. Hamilelik sırasındaki bakım kitapları da bu doğrultuda bakımdan çok bedeni ve ahlaki terbiyeyi anlatan son derece normatif kitaplar şeklinde hazırlanmıştı.

Ancak hamilelik tıbbileştirilirken hamile kalamama durumu, yani kısırlık da göz ardı edilmedi. Buraya kadar saydığım üç başlıktan daha geç ele alınsa ve daha az vurgulansa da Osmanlı doğum politikalarının bir başka ayağı da kısırlığa

ilişkin tartışmalarla şekillendi. Dönemin doktorları, kısırlığı, nüfusun artmasını engelleyen başka bir faktör olarak görürken tıbbi gelişmelerin; ama daha çok da kısırlığı giderici ve doğurganlığı tetikleyici beslenme ve yaşam tarzı değişiklikleri yardımıyla kısırlığın tedavi edilebileceğine inanıyorlardı.

Bu çalışmada özetle, ebelik mesleğinin dönüşümü, kürtağın yasaklanması, doğum pratiklerindeki değişim ve hamilelik ve kısırlığın tıbbileştirilmesini ele alacağım ve Osmanlı doğum politikalarının tıbbi, yasal ve söylemsel düzeylerde ne şekilde kurgulandığını göstermeye çalışacağım.

Ancak nüfusa ve nüfusun geleceğine yönelik kaygılardan bahsederken “nüfus”tan o dönemde ne anlaşıldığını belirtmek son derece önemlidir. Aşağıda ayrıntılı olarak göstermeye çalışacağım gibi Osmanlı devlet adamları nüfusun geleceği konusunda endişelenirken ağırlıklı olarak “Müslüman” kesimin geleceğinden endişelenmişlerdir. Dönemin belgeleri, Osmanlı aydınlarının demografik kompozisyonu olduğu gibi korumak gibi bir kaygısı olmadığını açıkça gösterir. Pek çok belge, Müslüman nüfus azalırken gayrimüslim nüfusun, özellikle de Rum nüfusunun artmakta olduğu konusundaki kaygıları dile getirir. Bu endişeler, sultana sadakat temelinde ortak bir “Osmanlı” kimliği yaratmaya yönelik Tanzimat ideallerinin yetersizlik ve başarısızlıklarını da farklı bir gözle değerlendirmemiz gerektiğini bize hatırlatır.¹ Bu doğrultuda nüfus politikalarının incelenmesi, homojen bir nüfus yaratma kaygısının literatürde kabul edilenden çok daha önce, 1840’larda filizlenmeye başladığını gösterir ve on dokuzuncu yüzyıl aidiyet politikalarının da eleştirel bir şekilde yeniden analiz edilmesi gerektiğini hatırlatır.

1. “Osmanlılık” üzerine tartışmalar için bkz. Şükrü Hanloğlu, “Osmanlılık”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 1985, Cilt 5, s. 1389-1393; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse: Syracuse University Press, 2000; Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi*, Murat Belge (Yay. haz.), İstanbul: İletişim Yayınevi, 2001, s. 88-116.

Bu çalışmanın örtük temalarından biri de kadın bedeninin tarihiyle ilişkilidir. “Beden” kavramı bu çalışmanın ana meselelerinin arka planında hep gizli bir şekilde bize göz kırpar. Doğum, kürtaj, hamilelik, kısırlık hep bedenin farklı hallerini, değişimini, sağlıklı ya da sağlıklı oluşunu çağırır. Ancak beden tam gözümüzün önünde olsa da ele alınan bu meseleler kadın bedenini kendine özgü kılan en temel ve doğal durumlar olsa da beden, biyolojik değil politik bir alandır. Kadın bedeni doğal süreçlerle değil bu süreçlerin tarif edildiği yasal, kurumsal, söylemsel, bir yığın tıbbi müdahaleyle şekillenir. Daha makro ölçekteki nüfus politikalarının gündelik hayat pratiklerine aktarıldığı zemindir kadın bedeni. Demografik geleceğe dair endişelerle kadın bedeni, doğrudan ve dolaylı müdahaleler üzerinden hesaplaşılır. Dolayısıyla doğum pratiklerinin değişimi, kürtajla mücadele kampanyaları, hamileliğin tıbbileştirilmesi gibi politikaların incelenmesi bize kadın bedeninin nasıl deneyimlendiğini, kontrol edildiğini ve daha büyük ölçekli dönüşümlerin simgesi haline geldiğini tartışma fırsatı sunar.

Bu çalışma, tıp ve nüfus politikalarının tarihinin kesiştiği bir alana denk düşüyor. Ancak bu çalışmayı, daha geniş anlamda on dokuzuncu yüzyılın toplumsal cinsiyet ve cinsiyet hiyerarşileri açısından yeniden bir okumasına aracı olarak kurguluyorum. On dokuzuncu yüzyıl tarihçiliği nitelik ve nicelik açısından son derece gelişkin olmakla birlikte kadın ve toplumsal cinsiyet açısından hâlâ daha araştırılmaya ve tartışılmaya muhtaç. Bu çalışmanın, bu çok önemsedğim alana bir katkı olmasını arzuluyorum. Bu doğrultuda feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının kavram dağarcığından ve analitik yaklaşımından yararlandım. Ele aldığım konuların mahremiyeti, bize kadınlar tarafından bırakılan birincil kaynakların olmayışı, tarihçilikteki baskın erkek ve elit bakış açısı kadınların hamileyken, doğururken ya da doğurmayı reddederken ne yaşadığını, bedensel ve sosyal değişimleri nasıl deneyimlediğini yeniden kurgulamamızı neredeyse imkânsız kılmakta. Yine de feminist ve toplumsal

cinsiyet çalışan tarihçilerin katkısı, her şeyden önce göz ardı edilmiş konuları gündeme getirmemizi, sorulmamış bazı soruları sormamızı, eldeki konu ve kaynaklara eleştirel bir gözle bakmamızı, hiç değilse kadınların deneyimlerini yeniden kurgulamaya çalışırken, kadınlık hallerini, kadın olmanın ne anlama geldiğini de sorgulamamızı sağlıyor.

Osmanlı tarihçiliğinde kadınların hikâyelerine yönelik ilgi 1990'larda başlamış, bu ilk dalga çabalar, kadınların kısmen de olsa görünür olmasını sağlamıştır.¹ Ancak bu çalışmalar çoğunlukla toplumsal cinsiyet kavramını bir analitik kategori olarak kullanmaktan uzaktır ve cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımı, cinsiyetler arası güç ilişkileri, kadınların neden tarihçilikte neredeyse tamamen eksik olduğu gibi temel meseleler sorunsallaştırılmadan bırakılmıştır. Ancak son yıllarda cinsellik,² hukuk,³ aile,⁴ eğitim,⁵ hayırse-

1. Nikki Keddie ve Beth Baron (Yay. haz.), *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries In Sex and Gender*, New Haven: Yale University Press, 1991; Madeline Zilfi, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden, New York: Brill, 1997; Lila Abu-Lughod, *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East*, Princeton University Press, 1998, ve Judith E. Tucker ve Margaret Meriwether (Yay. haz.), *Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*, Colorado: Westview Press, 1999.

2. Dror Ze'evi, *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, Berkeley: University of California Press, 2006; Müge Özbek, "The Regulation of Prostitution in Beyoglu (1875-1915)", *Middle Eastern Studies*, 46(4) 01/2010, s. 555-568.

3. Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, 2003; Iris Agmon, *Family & Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, Syracuse: Syracuse University Press, 2006. Elyse Semerdjian, "Off the Straight Path": *Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo*, Syracuse University Press, 2008; Fariba Zarinebaf-Shar, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, University of California Press, 2010.

4. Beshara Doumani (Yay. haz.), *Family History in the Middle East: Household, Property, and Gender*, Albany: State University of New York Press, 2003; Amira El Azhary Sonbol (Yay. Haz.), *Women, the Family, and Divorce laws in Islamic History*, Syracuse: Syracuse University Press, 1996.

5. Elizabeth Frierson, "Women In Ottoman Intellectual History", *Late Ottoman Society: The Intellectual Heritage*, Elisabeth Özdağ (Yay. haz.), Curzon, 2005; Selçuk Akşin Somel, "Sources on the Education of Ottoman Women in the Prime Ministerial Ottoman Archive for the Period of Reforms in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Beyond The Exotic: Women's Histories In Islamic Societies*, Amira El Azhary Sonbol (Yay. haz.), Syracuse: Syracuse University Press, 2005.

verlik,¹ suç,² erkeklik³ gibi toplumsal cinsiyetin sorunsallaştırılmasına olanak veren bir dizi konu Osmanlı tarihçilerinin de ilgisini çekmeye başladı. Kadı sicillerine dayanılarak yapılan çalışmaların bir kısmı Osmanlı toplumundaki kadınların gündelik hayatlarını daha bütünlüklü kurgulamamızı sağladığı gibi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin içinde üretildiği iktidar ilişkilerinin de daha iyi sergilenmesine katkıda bulundu.⁴ Bu araştırma da bu çabaya eklemelenmeyi amaçlamaktadır.

Ancak yine de burada belirtmeliyim ki hamilelik, doğum, kürtaj, kısırlık gibi deneyimlerin evrensel olmadığını, hem zaman içinde hem de bir toplumdan diğerine çok farklılık gösterdiğini söylemek özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üzerine düşünen hiç kimse için pek de orijinal bir gözlem değil. Bedensel deneyimler hiç şüphesiz kendi özgül toplumsal ve tarihsel bağlamlarıyla şekillenir ve anamlanır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları ve toplumsal cinsiyet kavramı, bize en doğal ve evrensel kabul edilen deneyimlerin bile aslında zaman ve mekân içinde şekillenen, yani başka bir deyişle hem zaman içinde hem de bir toplumsal bağlamdan diğerine değişen, farklılaşan son derece politik deneyimler

1. "Women, Patronage and Charity in Ottoman İstanbul", Sonbol, *Beyond the Exotic*.

2. Başak Tuğ, "Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of 'Illicit' Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia", New York University, 2009, Yayımlanmamış doktora tezi; Ebru Aykut Türker, "Alternative Claims On Justice And Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire", Boğaziçi Üniversitesi, 2011, Yayımlanmamış doktora tezi.

3. Serkan Delice, "Friendship, Sociability, and Masculinity in the Ottoman Empire: An Essay Confronting the Ghosts of Historicism", *New Perspectives on Turkey*, 42, Bahar, 2010, s. 103-125; Marc Baer, "Manliness, Male Virtue and History Writing at the Seventeenth-Century Ottoman Court", *Gender & History*, 20/1, 2008, s. 128.

4. Iris Agmon, "Women, Class, and Gender: Muslim Jaffa and Halfa at the Turn of the 20th Century", *International Journal of Middle East Studies*, 30/4, 1998, s. 477-500; Marc Baer, "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman İstanbul", *Gender & History*, 16/2, 2004, s. 425-458; Dror Ze'evi, "Women in 17th-Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives", *International Journal of Middle East Studies*, 27/ 2, 1995, s. 157-173; Amila Buturovic ve Irvin Cemil Schick (Yay. haz.), *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, London, New York: I.B. Tauris, 2007.

olduğunu göstermiştir. Ancak toplumsal cinsiyet araştırmacılarının haklı olarak işaret ettiği gibi “kadın” ya da “kadın bedeni” gibi ifadeler bir grup kadının deneyimini diğer bir grup kadınınkinden daha fazla görünür ya da “norm”al kıldığı için kimi zaman son derece problemli olabiliyor. Osmanlı tarihçilerinin de bugüne kadar kadın derken çoğu zaman Müslüman kadınları kastetmesi, kadınlar arasındaki dinî, etnik ya da sınıfsal ayırım ve hiyerarşileri görünmez kıldığı maalesef bir gerçek. Bu tarz ayrımcı genellemelerden elimden geldiği kadar kaçınmaya çalışsam da Osmanlı toplumundaki farklı kadınlık deneyimlerini, ne yazık ki yeterince ele alamadığımı itiraf etmek durumundayım. Bunun nedenlerinden bir tanesi, daha çok Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan ve Osmanlı devlet “adam”ları tarafından üretilmiş, hem erkek hem de devlet bakış açısını temsil eden belgeler kullanmış olmamdır. Bu belgeler hemen hiçbir zaman doğrudan kadınların deneyimlerini yansıtmadığı gibi ağırlıkla devlete ait, belli ve yanlı bir bakış açısını yansıtır. Başta ele aldığım konuların mahrem doğası nedeniyle kadınların deneyimlerini birinci elden yansıtan kaynakların hemen hemen tamamen yokluğu devlet kaynaklarına dayanmamı neredeyse mecbur kıldı. Osmanlı toplumunda Türkçe dışında yoğun kullanılan Yunanca, Ermenice, Kürtçe, Arapça gibi dillerle üretilmiş kaynakları kullanamayışım da eminim bazı deneyimleri istemesem de gözden kaçırmama yol açmıştır.

Bu çalışma 1840 ile 1890’lar arasındaki dönemi kapsamakta. Kürtajı yasaklayan ilk sistematik belge 1838 tarihli- dir. Ebelik Mektebi ise 1842’de açıldı. Bu iki tarih doğum politikalarındaki sistematik değişimin başlangıcına işaret eder. Ancak kronolojik açıdan bitişi saptamak, başlangıcı saptamaktan çok daha zor oldu. Araştırmamı kabaca on dokuzuncu yüzyılın bitişiyile sınırlandırdım. Geç on dokuz ve erken yirminci yüzyıl önemli bir sürekliliğe sahip olsa da özellikle matbuat kültürünün gelişmesi ve bununla bağlantılı olarak devlet ve devlet dışı aktörler arasındaki söylemsel farklılıkların gelişkinleşmesi açısından yirminci yüzyıl sonrası dönem

çok daha büyük bir zenginliğe sahip. Bu zenginliğin farklı bir araştırmayı gerektirdiği düşüncesiyle araştırmamı on dokuzuncu yüzyıla sınırlandırmayı tercih ettim.

Bu çalışmanın içinde anamlanacağı bağlam Osmanlı devletinin “en uzun” yüz yılıdır. On dokuzuncu yüzyıl devletin değişen işlevlerinin belirginleştiği bir dönemdir. Pek çok tarihsel çalışma Osmanlı devletinin doğasındaki değişimin 1839 Tanzimat Fermanı’ndan çok daha önce başladığına haklı olarak işaret etmekte. Ancak hukuk sisteminin değişimi, sultan ve Osmanlı tebaası arasındaki araçların ortadan kalkması, yasa önünde eşitlik fikri devletle toplum arasındaki ilişkinin değişmesinin önemli işaretleridir. Yakın dönemde yapılan bazı çalışmalar bu değişimleri politikanın ve politika yapma biçimlerinin de değişmesiyle paralel olarak okunması gerektiğini ve bununla bağlantılı olarak bir “kamuoyu”nun oluşmaya başladığını gösterir.¹ Siyasetin bu yeni alanında özellikle yirminci yüzyıla birlikte kadın meselesi daha çok konuşulacak olsa da on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren nüfus ve dolayısıyla kadın bedenine ilişkin meselelerin önemli bir tartışma konusu haline geldiğini görüyoruz. Hepsi de erkek olan Osmanlı bürokratlarına, biliminsanlarına, aydınlarına, doktorlarına göre büyük bir nüfus, bir ülke-

1. Cengiz Kırılı, *The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul 1780-1845*, (Binghamton University, 2000, Yayımlanmamış doktora tezi; Cengiz Kırılı, “Coffeehouses: Public Opinion in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, *Public Islam and the Common Good*, Armando Salvatore ve Dale F. Eickelman (Yay. haz.), Brill Academic Publishers, 2004; Cengiz Kırılı, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, 83, 2000, s. 58-79; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Mesruiyet, 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002; Nadir Özbek, “Defining the Public Sphere during the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-18)”, *Middle Eastern Studies* 43/5, 2007, s. 795-809. Daha geç dönem için bkz. Elizabeth Frlerson, “Unimagined Communities: Women and Education in the Late-Ottoman Empire, 1876-1909”, *Critical Matrix, The Princeton Journal of Women, Gender, and Culture* 9/2, 1995, s. 55-90; ayrıca Nalan Turna, “Pandemonium and Order: Suretyship, Surveillance, and Taxation in Early Nineteenth-Century Istanbul”, *New Perspectives on Turkey*, 39, 2008, s. 167-189; Elif Ekin Akşit, “Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları”, *Toplum ve Bilim*, 118, 2010, s. 179-197; Ferhunde Özbay, “Türkiye’de Ulus-Devlet, Gözetim ve Nüfus Bilgisi”, *Toplum ve Bilim*, 118, 2010, s. 165-178.

nin ekonomik ve askerî gücünün ayrılmaz bir unsuru, gelişme ve kalkınmanın önkoşuludur. Onlara göre Osmanlı devletinin uluslararası düzlemde güçlü bir devlet olması nüfusunun büyüklüğünden geçiyordu.

Nüfusun ekonomik ve askerî gücün önemli bir bileşeni olarak kurgulandığı bu dönemde Osmanlı devleti toprak kayıpları, bağımsızlık mücadeleleri sonrası yeni devletlerin oluşması, göç hareketleri ve salgın hastalıklar sonucu büyük bir nüfus kaybı yaşadı ve demografik kompozisyon köklü bir değişime uğradı.¹ On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı toplumdaki nüfus artış hızı ve doğurganlık oranları tıp bilgisi ve sağlık hizmetlerindeki gelişme, az da olsa gelişen altyapı ve hijyen koşulları sayesinde yükselse de özellikle Balkanlarda nüfus yoğunluğu yüksek olan Yunanistan, Sırbistan, Eflak, Boğdan, Bulgaristan gibi bölgelerin Osmanlı devletinden kopması nüfusun büyük ölçüde düşmesine yol açmıştır.² 1800'lerin başında 25 ve 32 milyon arasında olduğu tahmin edilen nüfus³ 1897'de sadece 19 milyon civarındadır.⁴ Yüzyılın özel-

1. Son zamanlarda nüfus ve demografi konularına yönelik ilgi artmış olsa da Osmanlı nüfusu üzerine halen çok daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duymaktayız. On dokuzuncu yüzyıl boyunca doğurganlık oranları, doğurganlığın nasıl bir değişim gösterdiği, bu değişimin eğilimi gibi konular bu çalışma için son derece önemli olmakla birlikte geniş kapsamlı ve kantitatif bir çalışma çok farklı bir türde araştırma süreci gerektirmektedir ve kanımca en sağlıklı sonuç için bu araştırma, bir ekip tarafından yürütülmelidir. Kemal Karpata da artık klasikleşmiş çalışmasında Osmanlı nüfusunu incelemenin zorluklarından bahseder ve nüfus üzerine yapılmış çalışmaların bir değerlendirmesini yapar. Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasındaki doğurganlık oranları ve/veya nüfus büyüklükleri arasındaki farklılıkları ve bu farklılıkların nedenlerini göz ardı etmenin sakıncalarından bahseder. Karpata bu çalışmasında Osmanlı nüfusunun on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında düşme eğiliminde olduğunu, ancak 1850'lerden itibaren doğurganlık oranlarının artmaya başladığını söyler. Yine bu dönemde Müslüman nüfusun nominal değerinin yanı sıra artış oranının da yükselişe geçtiğini belirtir. Bkz. Kemal Karpata, *Ottoman Population, 1830-1914*, Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985.

2. Donald Quataert, "The Age of Reforms, 1812-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil İnalcık ve Donald Quataert (Yay. haz.), Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1997, s. 777.

3. Donald Quataert, *The Ottoman Empire: 1700-1922*, New York: Cambridge University Press, 2000, s. 112.

4. *Ottoman Population*, s. 160-161; Kemal Karpata, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, 9/3, 1978, s.246.

likle ikinci yarısında yaşanan göç dalgaları nüfusa ilişkin endişeleri tetikletici bir işlev gördü. Bu dönemde iki milyona yakın Müslüman, Kafkaslar'dan Osmanlı topraklarına göç etti.¹ Osmanlı devleti bu göçü teşvik edecek birtakım politikalar geliştirmeye çalıştı.² Gayrimüslim, özellikle de Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bu bölgelerin kaybı Müslümanların da Osmanlı topraklarına göçüyle birleşince 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve takip eden Berlin Antlaşması'yla belirginleşecek şekilde Osmanlı demografik yapısı köklü bir değişikliğe maruz kalıp nüfus daha fazla Müslümanlaştı.

Nüfus, eşzamanlı olarak Avrupa coğrafyasında da giderek daha fazla tartışılan bir konuya dönüşmüştü.³ Entelektüeller ve devlet adamlarına göre nüfusun büyüklüğü, ekonomik ve askeri başarıyla doğrudan bağlantılıydı. Uluslararası arenada başarılı olmanın önkoşullarından biri ve hatta en önemlisi büyük bir nüfusa sahip olmaktan geçiyordu. Ne yazık ki Osmanlı nüfus yapısının en karakteristik özelliklerinden birisi toprakların büyük bir kısmında gözlenen düşük nüfus yoğunluğuydu. Burada elbette ki bölgeler arası farklılıkları göz ardı etmemek gerekir. Tarımın başlıca ekonomik

1. "Ottoman Population Records", s. 246. Göç hareketlerinin nüfus üzerindeki etkisinin incelemesi için bkz. 4. bölüm, "Population Movements in the Ottoman State in the Nineteenth Century", *Ottoman Population*, s. 60-85.

2. Bkz. *Ottoman Population*, s. 62. Bu konuda Fuat Dündar'ın daha eleştirel bir yaklaşımı vardır. Dündar, Osmanlı topraklarına göçün sadece Rusya'nın izlediği politikalarla ilişkilendirmenin son derece eksik olduğunu, Osmanlı devletinin de tüm gücüyle bu göçü teşvik ettiğini belirtir. Bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

3. Farklı toplumsal ve siyasal bağlamlardaki tartışmalar için bkz. Simon Szreter, *Fertility, Class and Gender in Britain, 1860-1940* Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1996; Silvana Patriarca, *Numbers and Nationhood: Writing Statistics in Nineteenth-Century Italy*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1996; Anna Davin, "Imperialism and Motherhood", *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Frederick Cooper, Ann Laura Stoler (Yay. haz.), Berkeley: University of California Press, 1997, s. 87-151; Joshua H. Cole, *The Power of Large Numbers: Population, Politics, and Gender in Nineteenth-Century France*, Ithaca: Cornell University Press, 2000; Elza Camilscoll, "Producing Citizens, Reproducing the 'French Race': Immigration, Demography, and Pronatalism in Early Twentieth-Century France", *Gender & History*, 13/3, 2001, s. 593-621.

aktivite olduğu Osmanlı coğrafyasında üretim ve ekonomik faaliyetler büyük ölçüde insan gücüne dayanıyordu. Ancak nüfus yoğunluğunun düşük olması, toprak/emek gücü oranının düşük olmasına ve dolayısıyla büyük toprak parçalarının işlenmeden boşa kalmasına yol açıyordu.¹ Daha fazla toprağın işlenebilmesi için –dönemin tarımsal teknolojileri de göz önüne alınırsa– tarımsal üretime daha fazla emek gücü ve insan sağlanması gerekiyordu.² Dolayısıyla önce tarım, daha sonra imalat sektöründe büyüme ve kalkınma sağlanması hem var olan nüfusun geçiminin sağlanması hem de nüfus artışının desteklenmesini mecbur kılıyordu.³

Ancak nüfusa yönelik ilgi sadece nüfusun sayısal büyüklüğüyle sınırlı değildi. Nüfusun bileşimi, kontrolü, gözetimi “modern devlet”in doğasının ve işlevlerinin kurucu öğelerinden biridir.⁴ Osmanlı bağlamı içinde söyleyecek olursak, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin, II. Mahmud’un saltanatıyla başlamasa da bu dönemde iyice belirginleşecek bir biçimde bir karşılıklı haklar ve sorumluluklar ekseninde şekillendiği söylenebilir. 1840 Ceza Kanunnamesi, 1858 Arazi Kanunnamesi, hukuk sistemindeki, yasama ve yürütmedeki değişimler, eğitim, sağlık hizmetlerinin genişlemesi, altyapı

1. Selçuk Dursun, *Population Policies of the Ottoman State in the Tanzimat Era: 1840-1870*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2001.

2. *Ottoman Population*, s. 61-62.

3. Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1993; “The Age of Reforms”, Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1987; Michael Palalret, *The Balkan Economies, c.1800-1914: Evolution without Development*, New York: Cambridge University Press, 1997.

4. Bu konudaki çalışmalar bir dipnota sığdırmayacak kadar çok sayıda olsa da bazı temel eserler için bkz. Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton: Princeton University Press, 1980; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004. Devlet aygıtının merkezileşmesi ve devletin işlerinin değişimi için bkz. Kemal Karpat, “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, *International Journal of Middle East Studies*, 3/3, 1972, s. 243-281; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınevi, 1983).

ve belediye hizmetlerdeki gelişme yeni bir yönetim anlayışının işaretleridir. Yollar, su kanalları, köprüler, okullar, hastaneler kadar tımarhaneler, karakollar, hapishaneler inşa edilirken nüfusun büyüklüğü, bileşimi, hareketliliği bilinmeliydi. Öte yandan devletin işlevlerinin dönüşümü yeni bir öznellik tanıımı da gerektiriyor¹, nüfus da diğer kaynakların yanında bir kaynak olarak kavramsallaştırılıyordu.

Bu yeni hizmet ve işlevlerin finansmanı elbette ki yeni kaynakların yaratılmasını gerektiriyordu. Vergilendirme sistemini yeniden yapılandırıp yeni vergilerin tanımlanması ve vergi toplamada araçların aradan çıkarılıp doğrudan vergilendirmeye geçilmesi yeni kaynak yaratmanın iki önkoşuluydu.² Bu doğrultuda 1830'da tımar sistemi kaldırıldı. Daha sonraki başarısızlık ve kısıtlarına karşın 1839'la birlikte doğrudan bir vergilendirme sistemine geçiş süreci başladı.³ Vergi sisteminin yenilenmesi, yeni vergilendirme metodlarının kullanılmaya başlanması, birtakım yeni vergilerin tanımlanmasının⁴ yanı sıra vergilendirilecek nüfusun da daha

1. Ariel Salzmänn, bu yeni özneliği "proto-yurttaşlık" olarak kavramsallaştırır. Burada bu kavramsallaştırmanın ve Salzmänn'in teorik çerçevesini ayrıntılı şekilde tartışmayacağım; ancak Salzmänn'in önerdiği çerçeve ve ortaya attığı varsayımların benim çalışmam açısından da son derece ufuk açıcı olduğunu söylemeliyim. Nüfusa verilen önemin mali, askerî ve ekonomik boyutlarını öne çıkarmaya çalışmış olsam da siyasî ve iktisadî dönüşümler, nüfus denilen şeyin kavramsallaştırılmasını bütünüyle değiştirmiştir. Tam da bu nedenle "can, mal ve namus" güvenliğinin birbirleriyle ilişkili ve bir bütün olarak ele alınması tesadüfî değildir. Bkz. Ariel Salzmänn, "Citizens In Search of a State: The Limits of Political Participation In the Late Ottoman Empire", *Extending Citizenship, Reconfiguring States*, Michael Hanagan ve Charles Tilly (Yay. haz.), New York ve Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 1999, s. 37-66.

2. Malikâne sisteminin eleştirel bir analizi için bkz. Ariel Salzmänn, *Measures of Empire: Tax Farming and the Ottoman Ancien Regime, 1695-1807*, Yayımlanmamış doktora tezi, Columbia University, 1995); Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2005. Devletin işlevlerinin dönüşümü için bkz. Kemal Karpat, "The Transformation of the Ottoman State", 81; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*.

3. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, I. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 263-264.

4. Tanzimat döneminde Osmanlı vergi sisteminin dönüşümü ve bu dönemde oluşturulan yeni vergiler ve yeni gelir kaynakları için bkz. Stanford J. Shaw, "The Nine-

önce vergilendirmeden muaf olan bazı kişi ve grupların vergilendirilmesiyle genişletilmesini de içeriyordu. Bu da beraberinde vergilendirilmesi öngörülen nüfusun sayılmasını ve kategorize edilmesini getiriyordu.¹

Ekonomik, idari, mali ve askerî ihtiyaçlar ekonomik kaynakların olduğu kadar insanların da mobilize edilip değerlendirilmesini gerektiriyordu. Bu da acilen nüfus sayı metodları, pratikleri ve kurumlarında kristalize olacak bir nüfus kayıt sistemine ihtiyaç oluşturmıştı. Burada Osmanlı devletinin erken dönemlerinden itibaren topraklarını ve kaynaklarını son derece etkin bir şekilde kayıt altına alma geleneği olduğu belirtilmelidir. Neredeyse Osmanlı devletinin kuruluşuyla eşzamanlı olarak bir kayıt sistemi oluşturulmuş, tahrir defterlerinde kaynaklar ve vergilerin kaydı son derece titizlik ve ustalıkla tutulmuştur. Tahrir defterleri elbette askerî ve vergilendirme amaçlarıyla ilişkilidir.

Burada 1831’de başlayan ve ilk “modern” nüfus sayımı kabul edilen sayımın daha önceki tahrir kayıtlarından nitelik

teenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies*, 6/4, 1975, s. 421-459; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001; Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990. Osmanlı bütçesi içinde vergilerin değerlendirilmesi için Mehmet Genç, Erol Özvar (Yay. haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006. Daha kavramsal ve eleştirel bir analiz için bkz. Cengiz Kırılı, “Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 4, 2006, s. 45-119; Alp Yücel Kaya, “Vergilendirmenin Ekonomi Politığı: 19. Yüzyıl Ortasında İzmir Kadastro”, *Dünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi Konferansı Bildirileri*, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi, 2007.

1. Elinizdeki çalışmada bu konuya girmeyecek olsam da söz konusu değişimlerin toplumsal çatışmalardan arı kolaylıkla hayata geçirildiğini açmadığını varsaymak son derece naïf bir yaklaşım olur. Değişen vergi pratikleri ve bunun yol açtığı yerel ayaklanmalar üzerine çok sayıda çalışma bulmak mümkün. Bu konudaki öncü çalışma hiç şüphesiz Halil İncalcık’ın Tanzimat reformlarının uygulanmasına ilişkin makalesidir. Bkz. Halil İncalcık, “Application of the Tanzimat and Its Social Effects”, *Archivum Ottomanicum*, 5, 973, s. 97-128. Bu çalışmadan esinlenen pek çok araştırmacı farklı yerel deneyimleri ele almış, Tanzimat’ın hem farklı yerelliklerde nasıl uygulandığını, nasıl karşılandığını, nasıl direnişle karşılaştığını incelemiştir. Örneğin bkz. Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlioğlu (Yay. haz.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Phoenix, 2006.

olarak pek de farklı olmadığını söylemeliyiz. Kemal Karpat'ın da belirttiği gibi on dokuzuncu yüzyılın başındaki bu sayımın amacı ve mantığı, Osmanlı sınırları içinde yaşayan nüfusu tam olarak sayabilmek ya da nüfusun bileşimini tam olarak saptayabilmek değildir. Bu sayım, tahrir defteri gibi vergilendirme ve askerî amaçlara yöneliktir.¹ Bu açıdan bakıldığında 1830'larda yapılan nüfus sayımı hâlâ kendi başına bir amaç taşımamaktaydı. Ancak on dokuzuncu yüzyılda, devletin doğasının ve işlevlerinin değişimi ve buna paralel olarak nüfusun bir ulusal kaynak olarak kavranmaya başlanması yeni sayım metotlarının geliştirilmesini de gerekli kılıyordu. Yapılan nüfus sayımlarını yeni kılan sadece kullanılan metotlar değil, arkasında yatan ihtiyaç ve motivasyonlardı ki bu da devletin, nüfusa yönelik hevesinin, sadece saymak değil kontrol etmek olmasıyla ifadesini buluyordu.²

1830'da kurulan Ceride-i Nüfus Nezareti 1831'de yedi yıl sonra, 1838'de tamamlanacak olan ilk sayımı başlattı.³ Hata payının oldukça büyük olduğu bu sayım teknik açıdan daha önceki sayım metotlarından pek de farklı değildi. 1844'te toprak ve nüfus kaynaklarını belirleyebilmek ve ya-

1. *Ottoman Population*, s. 6-9.

2. Modern nüfus sayımlarına ilişkin teorik bir yaklaşım için bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso, 1991. [*Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları, 2007] Osmanlı örneğinde modernleşme nüfus sayımı ilişkisi için bkz. Beshara B. Doumanlı, "The Political Economy of Population Counts in Ottoman Palestine: Nablus, circa 1850", *International Journal of Middle East Studies*, 26/1, 1994, s. 1-17; İpek K. Yosmaoğlu, "Counting Bodies, Shaping Souls: The 1903 Census and National Identity In Ottoman Macedonia", *International Journal of Middle East Studies*, 38, 2006, s. 55-77; Mısır'a ilişkin bir çalışma Kenneth M. Cuno ve Michael J. Relfer, "The Census Registers of Nineteenth-Century Egypt: A New Source for Social Historians", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 24/ 2, 1997, s. 193-216.

3. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 81-106. Osmanlı özelinde modern anlamdaki ilk sayımın 1831'deki olduğu kabul edilse de Osmanlılar, Karpat'ın da işaret etmiş olduğu gibi büyük ölçüde vergi toplamak amacıyla sınırlı olmakla birlikte oldukça incelikli denetlenecek bir nüfus kayıt sistemine sahipti. *Ottoman Population*, s. 6-9.

pılması planlanan reformların gerektirdiği istatistiki bilgiyi sağlayabilmek amacıyla kısmi olmakla birlikte yeni bir sayım yapıldı. Ancak 1866 sayımında kullanılan prosedürler, metod ve yaklaşımlar nüfusu yönetebilmek için bilmeyi ima eden “modern devlet” anlayışının nüfus sayım felsefesine ne şekilde aktarıldığını çok daha iyi yansıtır.¹ Bu sayım sonucunda her Osmanlı tebaasına tezkere-i Osmaniye, yani bir tür nüfus kâğıdı verilmiş ve medeni statüdeki değişiklikler kayıt altına alınmaya başlanmıştır.² Yani sayımın tespit, sınıflandırma ve takiple ne kadar ilişkili olduğu belirginleşmeye başlamıştır. 1874’te Şura-yı Devlet, sayım sistemini gözden geçirmiş, daha tam ve doğru bir kayıt sistemi oluşturabilmek için gerekli olan prosedür ve yöntemleri bir kere daha tanımlamıştır. Nihayet 1881’de Şura-yı Devlet, Dahiliye Nezareti bünyesinde bir Nüfus-i Umumi İdaresi oluşturmuştur.

Nüfus sayımının felsefesi değişirken sayım biriminin değişmesi de kaçınılmazdı. Tahrir kayıtlarının ana birimi “hane” idi. 1831 sayımında, hane içindeki statüsünden bağımsız olarak yetişkin erkekler resmî birim kabul edilmişti. Ancak vergi vermeyen ya da askere alınma durumu olmayan, örneğin yaşlı erkekler ve çocuklar sayılmıyordu. 1881’e gelindiğinde ise artık yaş ve cinsiyetten bağımsız olarak her bir bireyin sayılması öngörülüyordu.³ Sayım felsefesi ve metodlarının değişmesinin başlıca göstergelerinden biri doğum ve ölüm kayıtlarının tutulmaya başlanmasıydı. Kısacası on dokuzuncu yüzyıl boyunca sistematik olarak var olan sayım yöntemlerinin eksiklikleri gözden geçirildi, bunları geliştirmenin yöntemleri araştırıldı.⁴ Yerel ölçekteki kayıt metodları da aynı şekilde gözden geçirildi ve geliştirildi.⁵ “Bütün sorun-

1. Karpas 1856 Paris Antlaşması’nın nüfusa yönelik felsefi kavrayışın değişiminde bir dönüm noktası olduğu ileri sürer. *Ottoman Population*, s. 6-9.

2. Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, *Belgeler*, 15/19, 1993, s. 169-181.

3. *Ottoman Population*, s. 218.

4. BOA C.DH 209/10410 (16.R.1253/20.07.1837).

5. Örneğin BOA C.DH 270/13489 (29.Z.1257/11.01.1842).

lar elbette çözülme de sayım ve kayıttaki yavaşlığın giderilmesi, kayıtların doğruluk ve güvenilirliğinin artırılması için düzenli ve sistematik bir çabadan söz etmek mümkündür.”¹

Bu çalışmada nüfusa atfedilen önemin artmasıyla ama daha önemlisi nüfusa yönelik bakış açısının ve algının değişmesiyle ilgileneceğim. Ancak bu çalışmanın çerçevesi algı değişikliğinin kadın bedeni ve doğurganlığıyla ilgili boyutlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu yönüyle bu çalışmanın bir amacı da imparatorluğun en uzun yüzyılını toplumsal cinsiyet perspektifinden yeniden değerlendirmektir.

Bu doğrultuda ilk bölümde Osmanlı kadın doğum, jinekoloji ve ebelik eğitiminin öncü hekimlerinden biri olan Besim Ömer’in doğum ve ebelik tarihinin yazımı üzerindeki etkisini tartışacağım. Besim Ömer kadın hastalıkları, doğum, ebelik, hemşirelik ve çocuk bakımı alanlarındaki ilk hekimlerden biridir, ayrıca bu alanlarda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Tıp alanındaki hizmetlerinin yanı sıra Osmanlı tıp tarihi üzerine çok sayıda yazısı ve kitabıyla Türkiye’nin ilk tıp tarihçilerinden biri de kabul edilebilir. Besim Ömer’in çalışmalarını, ebelik ve doğum tarihiyle ilgili yazdıklarını ve Osmanlı nüfus politikalarıyla ilgili düşüncelerini tartışmak, kendisinin aynı anda tarihin hem önemli bir aktörü hem de üreticisi olması nedeniyle son derece önemlidir. Ben de bu bölümde önce Besim Ömer’in doğum ve ebelik tarihi üzerine yazdıklarını değerlendireceğim, daha sonra bu çalışmaların kendisinden sonraki doğum uzmanı/tıp tarihçileri üzerindeki etkisini ele alacağım. Son olarak da ebelerin birinci elden hatıra ve deneyimlerini aktararak son derece az sayıdaki kaynağa dayanarak ebelik tarihçiliğindeki hâkim anlatının ebeler tarafından nasıl yeniden üretildiğini tartışacağım.

İkinci bölümde 1842’de Ebelik Mektebi’nin açılmasından başlayarak yüzyıl sonuna kadar ebelik mesleğinin değişimi sürecini ele alacağım. Bu bölümde ebelerin eğitilmesi

1. Örneğin bkz. BOA İ.MVL 149/4213 (08.L.1265/27.08.1849) ve BOA A.MKT.UM 7/91 (25.R.1266/08.02.1850).

kadar özellikle şahadetnameler aracılığıyla mesleklerinin ve faaliyetlerinin denetlenmesini ve kontrol edilmesini inceleyeceğim. Ancak şimdiden altını çizmeliyim ki Osmanlı toplumunda nüfus politikalarının ve ebeliğin profesyonelleşme süreci bazı başka coğrafyaların aksine ebeliğin ortadan kalkması, ebelerin yerini erkek doktorların alması sonucunu doğurmamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki asıl çatışma şahadetnamesiz yerel ebelerle şahadetnameli ebeler arasında yaşanmıştır. Dahası şahadetnamelendirme ve kontrol süreci sadece ebelerin güçsüzleşmesi anlamına da gelmez. Bu dönüşümün bir şekilde parçası haline gelebilen ebeler, yaptıkları iş üzerindeki kontrollerini kısmen yitirirken başka türlü bazı kazanımlar da elde etmiştir. Ben de ikinci bölümde ebelikte değişimi bu farklı boyutlarıyla incelemeye çalışacağım.

Üçüncü bölüm, nüfusun azalmasının en önemli sebeplerinden biri addedilen kürtajın yasaklanma çabaları üzerinedir. Doğum ve döllenmeye dair bilginin oldukça kısıtlı olduğu, etkili doğum kontrol metotlarının bilinmediği bu dönemde ıskat-ı cenin (kürtaj), doğurganlığı kısıtlamanın ve istenmeyen gebelikleri sonlandırmanın en yaygın kullanılan yöntemlerinden biriydi. 1838'den itibaren devletin farklı kurumları ıskat-ı cenini yasaklayacak, buna başvuranları cezalandıracak ve de kadınları bu pratikten caydıracak adımlar atmaya başladı. Ancak dönemin, nüfus artırmaya yönelik demografik kaygıları çerçevesinde ıskat-ı cenin, toplumun çok farklı kesimlerince Osmanlı toplumundaki Müslüman nüfusun artmasını engelleyen esas ve en yaygın neden olarak kabul edilmişti. Başka konularda sultana ve rejime muhalif olan doktorlar, biliminsanları, yazarlar, gazeteciler gibi dönemin aydınları, kürtajı yasaklamanın gerekliliğini savunup bu pratiğin ortadan kaldırılması arayışlarına destek vermiştir. Bu bölümde önce kürtaj karşıtı politikaların yasal ve ideolojik boyutunu inceleyeceğim. Kürtaj karşıtlığı üzerinden kadın bedeni ve kadın doğası üzerine yapılan normatif tartışmaları değerlendireceğim. Son olarak da kürtaj karşıtı söylemin "nüfus"a ilişkin var-

sayımlarını ele alacağım. Yukarıda da işaret ettiğim gibi Osmanlı yönetici erki, nüfusun azalmasını dert ederken tam olarak mevcut nüfus kompozisyonunun korunmasını amaçlamıyordu. Nüfus politikaları nüfusun sayısal büyüklüğünden çok niteliğine ilişkindi ve dolayısıyla bazı grupların nüfusunun artışı teşvik edilirken bazı grupların nüfusunun artışı endişe verici kabul ediliyordu. Kürtaja ilişkin deneyim ve söylemlerin tartışılması nüfus politikalarının bu ideolojik boyutunu iyice belirginleştirir.

Dördüncü bölüm hamilelik ve hamileliğin tıbbileştirilmesi üzerine. Bu bölümde bin yıllar boyunca insan yaşamının doğal bir parçası olarak deneyimlenen hamilelik ve doğumun, tıbbın bir alanı haline gelmesini ve ağırlıkla kadınlar arasında paylaşılan bu deneyimin doktorların kontrol etmesi gereken bir süreç olarak yeniden inşa edilmesini ele alacağım. On dokuzuncu yüzyılın son dönemecinde basılmaya başlanan hamilelere yönelik nasihat kitaplarını inceleyerek Osmanlı aydınlarının, doktorlarının, yöneticilerinin doğum, çocuk bakımı ve anneliğe ilişkin ideolojik bakışını inceleyeceğim. Hamilelere yönelik nasihat kitapları sadece hamilelik sırasında uyulması gereken kuralları, yapılması gereken bakımı anlatmaz, kadın cinselliği ve doğurganlığının kontrol edilmesine yönelik varsayımları da gözler önüne serer. Doğumla ilişkili olarak yaşanan deneyimlerin dönüşümünü de tüm dinamizmi içinde yeniden kurgulamamızı sağlar.

Beşinci ve son bölümde ise Osmanlı nüfus politikalarının önemli bir ayağı olan kısırlık ya da istendiği halde çocuk sahibi olamama sorununa ilişkin yaklaşımları inceleyeceğim. Osmanlı tıp adamları ve aydınlarının kısırlık meselesine bakışını ve bu meseleyi diğer toplumsal meselelerle nasıl ilişkilendirdiğini ele alacak; doğum ve doğurmanın neredeyse insani ve milli bir vazife gibi tanımlanmasının kısırlık tedavilerini de bu çerçeveye oturttuğunu, dolayısıyla kısırlığın sadece bedensel ya da tıbbi bir sorun olmayıp toplumsal bir mesele gibi ele alındığını göstermeye çalışacağım. Kısırlık tartışmasının önemli ve ilgi çekici yanlarından biri kadın be-

deninin yanı sıra erkek bedenini de sorunsallaştırmasıdır. Bu çalışma ağırlıklı olarak nüfus politikalarının kadın bedeni ve cinselliğiyle ilişkili boyutlarını incelese de kısırlık üzerine üretilen söylemler bize on dokuzuncu yüzyılın ideal olan ve olmayan erkeklik varsayımları üzerinde de bir fikir verir.

BESİM ÖMER, EBELİK VE DOĞUM TARİHİ YAZIMI

Bu bölümde Osmanlı kadın doğum, jinekoloji ve ebelik eğitiminin öncü hekimlerinden biri olan Besim Ömer'in doğum ve ebelik tarihi üzerindeki etkisini ele alacağım. Besim Ömer kadın hastalıkları, doğum, ebelik, hemşirelik ve çocuk bakımı alanlarında hem bir hekim olarak hizmet etmiş hem de bu alanlarda çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Ayrıca ebelik eğitiminin kurumsallaşması ve kadın doğum derslerinin uygulamalı olarak verilebilmesi için çok önemli olan doğum hastanelerinin, on dokuzuncu yüzyıldaki adıyla viladethane-nin açılmasında önemli emeği olmuştur. 1862'de İstanbul'da doğan Besim Ömer, Mekteb-i Tıbbiye'de aldığı eğitimin ve bu okuldaki fenn-i vilade uzmanı Doktor Vahit'e yaptığı asistanlığın ardından 1887'de kadın doğum ve çocuğun gebelik sırasında, doğum sonrasında ve çocukluk evresinde gelişimini takip etmeyi ve bakımını sağlamayı amaçlayan puerikültür alanlarında uzmanlık edinmek üzere Paris'e gitti. Fransa'nın önde gelen kadın doğum uzmanlarından olan Pierre-Constant Budin ve Aldolphe Pinard'ın öğrencisi oldu. Onların doğum sırasında gerçekleşen anne ve çocuk ölümlerini azaltmaya yönelik fikirlerinden derinden etkilendi. 1891'de İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbiye'de, ileriki yıllarda kadın ebelere de vereceği ebelik ve doğum derslerini vermeye başladı. Besim Ömer ebelik eğitimin yanı sıra hemşirelik eğitimi alanında da emek verdi. Kızılay, Verem Savaş Derneği ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluşunda aktif rol oynadı.

Besim Ömer tıbbı sadece ebelik ve doğum doktorluğu yaparak katkıda bulunmadı. Mesleki faaliyetlerinin önemli bir kısmını da yaptığı araştırmalar ve özellikle de hem kendi uzmanlık alanında hem de hıfzıssıhha (hijyen) ve kamu sağlığı konularında yazmış olduğu kitaplar oluşturur. Öğrenci ve hekimlere yönelik yazdığı çok sayıda kitabın yanı sıra, bilimsel ve popüler dergilere yazmış olduğu tıp hakkında kısa yazıları da vardır. Ayrıca tıp alanında dönemin önemli birçok eserini Türkçeye çevirmiştir. Akademik çalışmalarının yanında daha popüler nitelikte, örneğin hamilelik ve doğum sonrasındaki bakım, çocuk bakımı gibi konularda da çok sayıda kitabı bulunmaktadır. Besim Ömer, ayrıca 1899 ve 1906 arasında tıp konusundaki gelişmeleri kapsayan dört ciltlik tıp salnamesi, Osmanlı tıp tarihi üzerine yazıları ve Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun kurucularından birisi olmasıyla tıp tarihçiliğinin de kurucularından ve öncü isimlerindendir. Tıp tarihi üzerine çalışmalarının içinde doğum ve ebelik tarihine de özel bir önem vermiştir.¹

Besim Ömer doğum ve jinekoloji alanında uzmanlaşan ilk doktorlardan biri olarak geç Osmanlı erken Cumhuriyet ebelik ve doğum tarihinin önemli bir "konu"sudur. Hekim, eğitmen ve çoğu, türünün ilk örneği olan çok sayıda kitabın yazarı olarak Osmanlı doğum politikalarının aktif ve etkili bir "özne"sidir. Son olarak da tıp tarihçiliğinin "üretici"lerinden birisidir. Besim Ömer'in çalışmalarını, ebelik ve doğum tarihiyle ilgili yazdıklarını ve Osmanlı pronatalizmiyle ilgili düşüncelerini tartışmak kendisinin aynı anda tarihin hem öznesi hem konusu ve hem de üreticisi olması nedeniyle son derece önemlidir. Birbiriyle ilintili ama bir yandan da farklı bu üç pozisyon, bu kitabın ana konusu olan Osmanlı nüfus politikalarını tartışmaya başlamadan önce Besim Ömer'le

1. Besim Ömer'e ilişkin verilen biyografik bilgi ve bu bölümde kullanılan kaynakların önemli bir kısmı Cerrahpaşa Üniversitesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Bölümü kütüphanesindeki Besim Ömer klasörüne dayanmaktadır. Kütüphane ve kaynaklara erişimim konusunda yardımını esirgemeyen Doç. Dr. Gülten Dinç'e burada bir kere daha teşekkürlerimi sunmak isterim.

ilgili bir değerlendirme yapmayı gerekli kılmakta. Bu bölümü Besim Ömer üzerinden kurgulamak, bu kitapta ele alınan dört ana başlığı –ebelik, kürtaj, hamilelik ve kısırlık– bir araya getirmemi de sağlıyor. Besim Ömer bir kadın doğum uzmanı, tıp öğretmeni, Osmanlı pronatalizminin en ateşli savunucularından biri, doğum ve ebelik konusunda bir yazar ve tarihçi olarak üstlendiği farklı rollerle bu çalışmanın aynı anda hem ana kahramanlarından biri hem de kadınlık ve kadın cinselliği üzerine söylemlerin üreticilerinden biridir. Ancak belirtmeliyim ki burada Besim Ömer’in biyografisini aktarmayı amaçlamıyorum. Bunun yerine Besim Ömer’i doğum ve ebelik tarihiyle ve Osmanlı doğum politikalarıyla ilişkili olarak ele alacağım ve onun kendisinden sonraki meslektaşları, tıp tarihçiliği, doğum ve jinekoloji alanı üzerinde bıraktığı etki ve izleri inceleyeceğim.

Birkaç kuşak hekim/tıp tarihçisi tarafından paylaşılan düşünce yapısı ve bakış açısını eleştirel bir şekilde tartışabilmek, her şeyden önce konusu söz literatürün tarihselleştirilmesini gerektirmekte. “Osmanlı” doğum tarihi hakkındaki çalışmalar yakından incelendiğinde belli bir bakış açısını, duruşu, zihniyeti temsil eder. Doğum tarihçilerinin bir kısmının Besim Ömer’in de doğrudan öğrencisi ya da arkadaşı, diğerlerinin de onun dolaylı yollarla takipçisi olduğu göz önüne alınınca bu çalışmaların eleştirel gözle değerlendirilmesi ve tarihselleştirilmesi, yani hangi dönem ne gibi amaçlarla kaleme alındıklarının tartışılması gerekliliği iyice belirginleşir. Tarihçilerin çok iyi bildiği gibi geçmiş, aslında hiçbir zaman bugünden bağımsız var olamaz. Dolayısıyla bir tarihinin içinde bulunduğu koşullar geçmişe ilişkin algılarını da ister istemez şekillendirir. Ben de ebelik ve doğum tarihi üzerine yapılmış çalışmaların kimler tarafından, nasıl motivasyonlarla yazıldığını ele almaya ve bu anlatıların aslında nasıl bir politik amaca hizmet ettiğini tartışmaya çalışacağım. Böylesi bir çaba, hemen hepsi erkek olan doktorlar tarafından yazılan ebelik ve doğum tarihlerinin kadın bakış açısını yansıtmaktan ne kadar uzak olduğunu göstereceği

gibi, ebelik ve doğum alanlarındaki tıbbi dönüşümlerin de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden bağımsız düşünülemediğini hatırlatır. İkinci olarak da “Osmanlı doğum tarihi” gibi bir kavramın mümkün olup olmadığını tartışmaya açmak istiyorum. Bu çalışmada sıklıkla değinmeye çalıştığım gibi doğum deneyimi pek çok başka deneyim gibi sınıfsal, etnik, kültürel ve dinî bir dizi farklı faktör tarafından şekillendiği gibi zaman içinde de değişen, dönüşen bir karaktere sahip. “Osmanlı doğum âdetleri” gibi bir kavram, yukarıda işaret etmeye çalıştığım gibi örneğin “Osmanlı kadını” kavramı kadar sorunludur. Ancak örneğin Osmanlı kadını derken Müslüman, Türk, şehirli kadından bahsetmek nasıl masum değilse ve belli bir zihniyeti yansıtıyorsa; geniş bir coğrafyaya yayılan, farklı kültürleri bünyesinde barındıran bir toplumsal yapıdaki doğum deneyimlerini teke indirgemek de sadece işi kolaylaştırmayı amaçlarken bazı deneyimlerin diğerleri üzerinde tahakküm kurmasına aracılık eder.

Kitap boyunca ara ara döneceğim bu tartışmayı şimdilik bir yana koyarak öncelikle Besim Ömer ve onun yazılarını ele alacağım. Daha sonra 1930’lardan itibaren ebelik ve doğum üzerine üretilen tarihçiliği ve son olarak da ne yazık ki elimizde çok az bulunan ama son derece değerli kaynaklar olan, ebelerin ilk elden yazdığı hatıratı değerlendireceğim. Bu birincil ve ikincil kaynaklar aracılığıyla genel olarak tıp tarihçileri, özel olarak da doğum ve ebelik üzerine çalışan tarihçiler tarafından paylaşılan belli bir zihniyet yapısını analiz etmeye çalışacağım. Burada öncelikli olarak ebelik ve doğum tarihi üzerine çalışan hekim/tarihçilerin aktardıkları tarihsel olguların da bu tarihsel olguları değerlendirmek için kullandıkları teorik ve metodolojik araçların da Besim Ömer’in ürettiği ilk sözün büyük ölçüde replikası olduğunu ileri sürüyorum. **Tarihçilik** Besim Ömer’in tarih yazınına birebir tekrarladığı gibi, Besim Ömer üzerine yazılan kısa ya da uzun biyografilerin çoğu da onun otobiyografisini tekrarlamıştır ve bu biyografiler neredeyse birbirini tıpatıp aynısıdır. Ne var ki birbirini neredeyse birebir yeniden üreten bu anlatıları bir tür taklit, in-

tihal ya da fikri mülkiyet hırsızlığı olarak itham etmek son derece yanlış ve yanıltıcı olacaktır. Sonraki kuşaklara ait hekim ve tıp tarihçilerinin yazdıklarının Besim Ömer'in yazılarına dayanması, hatta bunların neredeyse kelime kelime kopya olması hiç şüphesiz yirminci yüzyıl kadın doğum hekimlerinin Besim Ömer'le özdeşleştiğinin, onunla benzer bir bakış açısını paylaştıklarının, benzer motivasyonlara sahip olduklarının bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır.¹ Yazılanların yeniden ve yeniden tekrarı asıl olarak belli bir bakış açısının yeniden üretilmesi ve tedavülde tutulma kaygısının bir yansımasıdır. Kendileri de çoğunlukla kadın doğum uzmanı olan erkek hekimler tarafından üretilen bu doğum tarihi anlatıları doktorların bakış açısının meşrulaştırıldığı ve yaygınlaştırıldığı bir tür kanon yaratmıştır. Bu anlatıda ebeler görmezden gelinir, eğitilmiş erkek hekimler ise güzellenir. Bu güzellenen erkek hekimlerin ilki ise Besim Ömer'dir. Dolayısıyla Besim Ömer'in sözünün yeniden tedavüle sokulması kendisinin kadın doğumu alanındaki kuruculuğunun da mütemadi bir teyididir. Aşağıda bu yeniden üretim ve özdeşleşme mekanizmasını ve yarattığı bakış açısını ele alacağım.

Kahraman doktor "ihtiyar acuze"ye karşı: Besim Ömer ve eserleri

Besim Ömer'in daha sonra ebelik ve doğum tarihi alanında klasikleşmiş olan kitabı *Doğum Tarihi*, 1932'de basıldı.² Bu ufak kitap Besim Ömer'in başyapıtı diyebileceğimiz *Fenn-i Vilade Külliyyatı*'nın dördüncü cildinin giriş bölümünün biraz daha genişletilmiş bir versiyonudur. Tıp öğrencileri için yazılmış olan *Fenn-i Vilade Külliyyatı*'nın aksine *Doğum Tarihi* bu işin uzmanı olmayan okurları hedefler ve belki de bu amaçla

1. Osmanlı tarihçiliğinin tarihselleştirilmesinin öncü ve en önemli örneklerinden biri Rifa'at Ali Abou-El-Haj'in çalışmasıdır. Bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse: Syracuse University Press, 2005.

2. Besim Ömer, *Doğum Tarihi*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1932.

yine ilk kitaptan farklı olarak görsellerle desteklenir. Kapaktaki "Doğumu artırmak, ölümü azaltmak milli dileğimizdir," ibaresinin de önerdiği üzere, kitabın amacı sadece doğum tarihi olmayıp sağlıklı doğumun önemine değinmek suretiyle nüfus ve doğum politikalarına ilişkin görüşleri dile getirmektir.

Bu kitapta Besim Ömer doğum tarihini üç döneme ayırır: antik dönem; kurun-i vusta, yani orta çağlar ile yeni ve şimdiki zaman. Bu dönemlendirmeye, sonraki kitaplarda da neredeyse aynen kabul edilmiştir. Antik dönem, kadınların doğum süreci üzerindeki hemen mutlak kontrolüyle karakterize edilir. Besim Ömer'in ifadesiyle, "San'atın böylece asırlarca kadınlara, acuzelere inhisarı ebeliğin terakki ve tealisine mani olmuştur."¹ Besim Ömer, Antik İsrail, Mısır ve Hindistan'daki doğum pratiklerinden kısaca bahsetse de asıl olarak Antik Yunan ve Roma geleneğini referans alır. Bu yaklaşımı, Fransa'da aldığı tıp eğitimiyle ilgili olsa da bir yandan da genç cumhuriyetin Osmanlı geçmişini bir çırpıda geri kalmışlıkla özdeşleştirerek her alanda medeni devletlerle aynı seviyeye gelme arzusuyla uyumludur.

Besim Ömer'in dönemlendirmesinde Ortaçağ, yedinci yüzyıl sonrasında başlayıp Arap ilim ve tıp adamlarının öncü çalışmalarıyla karakterize olur. Besim Ömer'e göre bu uzun dönem boyunca bazı erkek hekimlerin önemli katkılarına karşın ebelik ve doğum, kadınların tekelinde kalmaya devam etmiş, dolayısıyla da diğer tıp dallarının aksine bu alanlarda fazla bir ilerleme kaydedememiştir. Besim Ömer bazı Avrupalı hekimlerin yanı sıra Razi, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi, eserlerinde doğuma da değinen İslam âleminin kimi önemli ilim adamlarından da bahseder. Dönemlendirmenin yanı sıra bu isimlere yapılan vurgu da Besim Ömer sonrası üretilen çalışmalarda gözlenen önemli bir ortak özelliktir. Zaten doğum ve ebelik tarihini bu isimler üzerinden anlatmanın kendisi bile belli bir bakış açısının sonucudur. Bu bakış açısında doğumun asıl öznesi olan, bu deneyimi bizzat

deneyimleyen kadınlara ve onların en önemli yardımcısı olan ebelere yer yoktur. Konu ebelik ve doğum olsa da kadınlar özne olarak yer almaz bu anlatılarda. Tarihin öznesi, hemen hepsi erkek olan doktorlardır. Ebelerden bahsedildiğindeyse sadece ve sadece cehaletleri ve verdikleri zararlar vurgulanır.

Yeni ve şimdiki zamana gelince cerrahlık alanındaki gelişmelerden, sezaryen ameliyatlarının yapılmaya başlanmasından, ebelik eğitiminden bahsedilir; bu dönüşümler sayesinde ebelik ve doğumun köklü bir şekilde değiştiği ileri sürülür. Besim Ömer'e göre bu gelişmeler arasında en önemlisi başını kavrayıp fetüsü dışarı çekmeyi sağlayan bir alet olan forsepsin kullanılmaya başlanmasıdır. Ne var ki forseps, Osmanlı toprakları da dahil birçok ülkede ebelerin kullanımına yasaklanmış, erkek doğum uzmanlarının tekeline alınmış olan bir alettir. Dolayısıyla ebelik ve doğum üzerine çalışan tarihçilerin pek çoğu –benim de katıldığım bir şekilde– forsepsin doğumun tıbbileşmesinin önemli bir simgesi olduğunu düşünmektedir. On dokuzuncu yüzyılda mengene denilen forseps kullanımının ebelere yasaklanması, forseps kullanımının doktorların tekeline verilmesini ve bunun ebeliğin dönüşümü içinde ne anlama geldiğini, şimdilik, bir sonraki bölüme bırakıyorum. Besim Ömer de aslında bu “tıbbileşme” sürecini anlatır, ama elbette güzelleyerek. “Tıbbileşme” terimi bedene ilişkin doğal/biyolojik süreçlerin doktorların ya da tıp uzmanlarının denetimi ve kontrolü altına alınması anlamında kullanılmaktadır. Bu bakış açısı, “önemli” birtakım doktorların tıp alanında yaptıkları –forseps ya da anestezi kullanımının başlaması gibi– büyük katkıların ya da –doğumevlerinin kurulması gibi– aracılık ettikleri köklü dönüşümlerin öne çıkarılması, geçmişin bu büyük insanlar ve büyük dönüşümler etrafında yeniden kurgulanmasına dayanır.¹

1. Bu konuyu bir sonraki bölümde çok daha ayrıntılı ele alacağım ama yol gösterici bir değerlendirme için bkz. Mary Lindemann, *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe*, Hilary Marland (Yay. haz.), London, New York: Routledge, 1994; “Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig, 1750-1800”

Doğum Tarihi'nde de ebeliğin tarihi tıbbi gelişmelere indirgenip ebelerin, kadın sağaltıcıların rolü ya da doğum yapan kadınların deneyimleri neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir. Başka bir deyişle Besim Ömer'in bakış açısı tek yanlı bir bakıştır; erkek bir doktor, kadın doğum uzmanı ve doğum tarihinin kurucu öznesi olarak hem bizzat kendisinin hem de ait olduğu grubun bakış açısıdır.¹ Dolayısıyla da yazdığı tarih tüm nesnellik iddiasına karşın aslında son derece öznel, kendi ait olduğu grubun çıkarlarını, kaybetmek istemedikleri ayrıcalıklarını yansıtır.

Bu kitapta ebelerin ve kadınların yüzyıllar, hatta bin yıllar boyunca doğum sırasında üstlendiği role pek de değinilmez, sadece ebelerin kadınlara yaptıkları kötülüklerden bahsetmek amacıyla anlatılır. Hatta erkeklerin doğumlardan uzak tutulması ve ebelerin yüzyıllar boyunca doğum yapan kadınlara verdiği zararlar resimlerle de desteklenerek anlatılır. Kitapta hamile kadınların karnına oturan ya da onlara başka zararlar veren kadınların resimleri vardır. Bu anlatı ve resimler bir yandan uzman doktorların bakış açısını temsil ederken bir yandan da ebelik ve doğum tarihini erkek doktor/kadın ebe karşıtlığı üzerinden kurgular. Bu karşıtlık aynı zamanda modern tıp/batıl inanç karşıtlığıyla paralel okunmalıdır. Ebelerden sadece bir şart altında olumlu bahsedilir: erkek doktorlar tarafından eğitilip onların çizdiği sınırlar içinde çalışmayı kabul ettiklerinde ve erkek doktorların yanında "ihtiyar acuze"lere karşı savaş verdiklerinde. Ancak böyle birkaç istisna dışında ebeler acuze, bilgisiz, çenesi düşük, pis kadınlardır. Hatta Besim Ömer'e göre "ebenin fazileti de zevzekliği, söz ebesi olması"dır.²

Son derece indirgemeci ve genelleyleci olan bu anlatı, tarih içinde dönüşmüş ve toplumdan topluma farklılık gös-

1. Bu tarz içeriden ve yanlı bakış açılarının eleştirisi ve tartışması için bkz. Mary Lindemann, *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 2. [*Erken Modern Avrupa'da Tıp ve Toplum*, çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.]

2. *Doğum Tarihi*, s. 41.

teren pratikleri tamamen tekleştirebilir, aralarındaki farklılıkları yok sayar. Modern tıbbın içinde geliştiği Batı dünyası ya da Avrupa güzellenir, yerel tıp ve sağlık gelenekleri neredeyse tamamen göz ardı edilir. Bu erkek doktor/kadın ebe karşıtlığına dayanan bakış açısı önce dönemin doktorları tarafından inşa edilmiş, resmi belgelerce desteklenmiş, sonra da tarihçilik tarafından iyice yerleşikleştirilmiştir.

Besim Ömer, 1933 *Sıhhat Almanağı*'nda yayımlanan daha kısa bir yazısında kolay doğumların değil zor doğumların bile sadece kadınların tekelinde kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir.¹ Ancak 1842'de kendisinden önce başlatılan ebelik eğitimini de pek takdir etmez. Derslerin uygulamadan yoksun olmasını ve doğum görmeden ebe yetiştirmenin mümkün olmadığını eleştirir. Öğrencilerin okuma yazma bilmemeleri nedeniyle teorik bilgiden de yoksun olduklarını, ne biliyorlarsa ezbere öğrendiklerini söyler.² Besim Ömer ayrıca ebelik eğitiminde viladethanenin rolünden bahseder.³ Eleştirilerinde önemli haklılık payları olmakla birlikte bu eleştirilerinin arka planında sadece tıbbi gelişmeleri değerlendirmek değil dönemin padişahı II. Abdülhamid'i yermek, karalamak arzusu da açıktır. Besim Ömer'e göre uzun süre boyunca, çok faydalı bir kurum olacak olan viladethanenin açılmasının önündeki en önemli engel Abdülhamid olmuştur. Yine Besim Ömer, Abdülhamid'in bu çok faydalı kurumu "piçhane" olarak gördüğünü belirtir.⁴ Tam da bu noktada viladethanenin Besim Ömer'in iddiasının aksine bizzat Abdülhamid döneminde kurulduğunu, Besim Ömer'in yazdıklarının yanlış ya da eksik bilginin değil belli bir politik duruşun ürünü olduğunu hatırlatmak gerekir. Abdülhamid'in viladetha-

1. Besim Ömer, "Ebelik ve Doğum: Bizde Nasıldı ve Ne Haldedir?" *Sıhhat Almanağı* Mazhar Osman (Yay. haz.), İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

2. Agy.

3. Agy.

4. İkincil kaynaklar da benzer şekilde bu ilk viladethanenin adının "piçhane"ye çıktığını aktarır. Örneğin bkz. Fanny Davis, *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1986.

nenin faydalarını kavramakta yetersiz oluşu gibi ithamların arkasında hem kişisel hem de politik nedenler vardır. Hem babası hem de ağabeyinin Abdülhamid tarafından sürgüne gönderilmesi Besim Ömer'in Abdülhamid'den nefret etmesi için yeterli bir gerekçedir belki.¹ Ancak öte yandan Besim Ömer, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yetişmiş pek çok aydın gibi, Abdülhamid'i bir despot, meşruti bir rejimin ve Osmanlı devletinin ilerlemesinin önündeki en büyük engel olarak görür. O dönemde alttan alta dile getirilen bu görüş cumhuriyetin kurulması sonrası geçmişini değerlendirirken çok daha yüksek sesle dile getirilmiştir.²

Yerel ebelere ve sıradan kadınların deneyimine gelince... Besim Ömer bunları da ebelik biliminin gelişmesinin önündeki engeller olarak görür. Kadınların çoğu zaman bu "ihtiyar acuzeler"i şahadetnameli ebelere tercih etmesinden teessüfle bahseder. Bu "ihtiyar acuzeler", pek çok yanlış fikrin ve batıl inancın yayılmasına yol açmıştır. Besim Ömer, yerel ebeleri hor görür; onların cahil, pis, zevzek, münasebetsiz kim zaman da vahşi olduğunu düşünür.

Besim Ömer'in kafasındaki ideal ebe tipolojisi, ebelere yönelik yazmış olduğu elkitabı *Ebe Hanımlara Öğütlerim*'de bulunabilir. Bu elkitabı on dokuzuncu yüzyıldaki ebelik pratiklerini sergileyen eşsiz bir kaynaktır.³ *Ebe Hanımlara Öğüt-*

1. Yeşim Işıl Ülman, "Besim Ömer Akalın (1820-1940): Ange Gardien des Femmes et des Enfants", *Medecins et Ingenieurs Ottomans a l'age des Nationalismes*, Meropl Anastasiadou-Dumont (Yay. haz.), Paris and İstanbul: Maisonneuve et Larose; Institut Français d'Etudes Anatolennes, 2003; Yeşim Işıl Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bir Aydın Portresi: Besim Ömer Akalın", *Müteferrika* 25, 2004.

2. Bu konunun çokça tartışılmış olması nedeniyle burada tüm referansları vermek hem mümkün hem de anlamlı değildir. Ancak önemli bir referans olarak bkz. Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition* New York: Oxford University Press, 1995; Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, New York: Oxford University Press, 2001; Feroz Ahmad, *The Young Turks; The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford: Clarendon Press, 1969.

3. Besim Ömer, *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1322 (1904/1905). Besim Ömer bu nasihat kitabının yanı sıra ebelere yönelik daha tıbbi içerikli kitaplar da kaleme almıştır. Örneğin Budin'den yaptığı çeviriye bkz. Pierre Budin, *Seririyyat-ı Viladiyye Dersleri*, çev. Besim Ömer, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, 1313 (1895/1896); kendi kitabı için bkz. Besim Ömer, *Fenn-i Vila-*

lerim'de ebelere hamile bakımı, doğum, lohusa ve bebek bakımı hakkında temel bilgileri içeren tam kırk öğüt verilir. Bu öğütler on dokuzuncu yüzyıl ebelik ve doğum pratiklerini de son derece canlı bir şekilde gözümüzün önüne serer. Kadınların nasıl muayene edilmesi gerektiğini, doğum öncesinde, sonrasında ve doğum sırasında yapılacak bakım ve tedbiri, kullanılan yöntem, alet ve ilaçları ayrıntılı şekilde anlatır. Halihazırda uygulanmakta olan bazı pratiklerden bahsedip bunları eleştirmesiyle de aslında normatif bakış açısından biraz olsun sıyrılır, başka bir deneyim bütününe eleştirerek ya da kötüleyerek de olsa göz atmamızı sağlar. Bu anlamda belki de kendi amacına aykırı bir şekilde hem dönemin ideallerini hem de o dönemin gerçek pratiklerini bir arada verir, bizzat yaşanmakta olan deneyimlere ilişkin hayal kırıklıklarını anlatarak da olsa ideal olanla hakiki olanı yan yana koymamızı sağlar.

Bu normatif nasihat kitabı, Besim Ömer'in modernist vizyonunu yansıtacak şekilde eğitim ve düzenli çalışmanın önemini vurgulayarak başlar.¹ İlk nasihat ebelerin, bilgilerini sürekli geliştirmesi gerektiğidir. Ona göre ebelik son derece nazik ve ilerlemeye elverişli bir sanattır; ebeler de daima çalışmaktan ve bilmediklerini öğrenmekten geri kalmamalıdır. Zaten aktardığına göre Avrupa'nın bazı yerlerinde ebeler, bilgilerinin ne derece olduğunun anlaşılması için her sene mektebe çağrılmakta ve kendilerine tekrar dersler verilmekte, gelmeyenler ağır cezalara çarptırılmaktadır.² Burada elbette ki eğitimin önemini tartışmıyorum ancak bir sonraki bölümde açacağım gibi on dokuzuncu yüzyıldaki ebelik eğitimi, ebelerin eğitilmesi, bilgilerinin geliştirilmesi kadar faaliyetlerinin denetlenmesini, kontrol altına alınmasını da amaçlıyor

de, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1338 (1919/1920) dört cilt; ebelere yönelik kitabı için bkz. Besim Ömer, *Doğurma ve Doğurtma*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1322 (1904/1905).

1. *Ebe Hanımlara Öğütlerim*.

2. *Agy*. 1 No'lu öğüt.

du. Besim Ömer'in, ebelerin düzenli aralıklarla okula çağırılması, bilgilerinin test edilmesi, gelmeyenlerin cezalandırılması önerisinin ne anlama geldiği de dolayısıyla bilgiyle değil kontrol ve denetimle ilişkilendirilerek kavranmalıdır.

Besim Ömer ideal bir ebe figürünü de tasarlar. Ona göre, "Ebe, zengin ve fakir demeyip her çağırılan yere hemen koşmalı ve her hastaya elinden geldiği kadar iyilik etmeye çalışmalıdır. Herkesin sırrını kendi canı gibi saklamaya çalışmalı ve öyle her gördüğünü her yerde söylemeye kalkışmamalıdır. Ebe mektebinde işittiği iyi sözleri, insanların sağlık ve iyilikleri için öğrendiklerini, gittiği yerlerde söyleyerek ortalığı birtakım kocakarı salıklarından kurtarmağa çalışmalıdır."¹

Ebelerin faaliyetlerinin sınırlarının çizilmesini sağlayan konulardan biri ilaç kullanımıdır. Bir sonraki bölümde daha ayrıntılı tartışacağım gibi ilaç kullanımı, doktorların tekelindedir ve ebeler tarafından hamile ya da lohusalara ilaç verilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Besim Ömer öğütlerinde bu yasağı ebelere hatırlatır: "Ebe herkese iyi öğütler verebilirse de ne gebeye ne çocuğuna ne de lohusaya yolsuz veya yolunda bir ilaç salık vermekten ve kendi başına hekimliğe kalkışmaktan sakınmalıdır."² İlaç kullanımı, tıpkı forseps ya da ters gelen bebeği rahimde çevirmek gibi ebelere yasaklanmış bir faaliyet olmasıyla ebelerle doktorlar arasındaki hiyerarşinin kurucu unsurlarından biridir. Besim Ömer'in de hatırlattığı gibi ebelerin hamile kadınlar ya da yeni doğan bebeklere ilaç vermesi kesin olarak yasaklanmıştır. Hasta ilaç sonrasında iyileşse bile bu davranış mesleki kuralların ihlali kabul edilmektedir. Ebeler yüzyıllar boyunca şifalı bitkiler hakkında bir bilgi dağarcığı ve deneyim biriktirmiş olsa da on dokuzuncu yüzyıl kanunları onların ilaç ya da şifalı bitki kullanımını yasaklamıştır.

Bu elkitabında en çok vurgulanan konulardan biri hıfzıssıhha ve temizliğin önemidir. Besim Ömer'in sözleriyle,

1. Agy. 2, 3, 4 No'lu öğütler.

2. Agy. 4 No'lu öğüt.

“bugün ebelikte bilgi kadar temizlik de gereği vardır. Temizliği bilmeyen, yapamayan yahut her neden ise yapmak istemeyen bir ebeden her fenalık gelebilir ve beklenir; bu gibi fenalıklardan dolayı ebeler sorgu altına alınırlar.”¹ Bu nasihat kitabından da ebelerin ellerini, vücutlarını, elbiselerini nasıl temizleyeceği, baktıkları hastanın temizliğini nasıl sağlayacakları çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Öğütler defalarca yerel ebelerin pisliğini; ellerinin, elbiselerinin, eşyalarının kirliliğini ve hıfzıssıhha konusundaki cehaletlerini vurgular. “İhtiyar acuzeler” olarak görülen yerel ebeler kirlilik ve mikroplarla özdeşleştirilirken doktorlar ve onların yetiştirdiği şahadetnameli ebeler de temizlik ve hijyen timsalidir. Besim Ömer temiz kıyafetler giymenin önemini ve ölü bir bedenle temas halinde kıyafetlerin ve bedenin nasıl dezenfekte edileceğini ayrıntılarıyla anlatır, ayrıca ebelere elbiselerinin üzerine beyaz, temiz ve ütülü önlükler giymelerini öğütler. Beyaz önlük doğumun tıbbileşmesinin de bir simgesidir. Elimizde geçmiş zamanlardan kalan çok resim olmasa da ebelerin üniforma değil yaşlarına, sosyal konumlarına uygun kıyafetler giydiğini ve ayırt edici olanın üniforma değil ebelik asası ve ebelik iskemlesi olduğunu biliyoruz. Ancak ebeliğin profesyonelleşmesi yeni simgelerin üretilmesini de gerekli kılmış, beyaz önlük de bu amaca hizmet etmiştir. Bu ikili kurguda kirlilik kötülüğün, temizlik ise hayat kurtarmasının simgesidir.

Şahadetnameli ebelerin rolleri tanımlanırken onlara baktıl inançlarla mücadele etmek, doğum sırası ve sonrasındaki ritüellerin gereksizliğini kadınlara anlatmak, bu amaçla doğum sonrasındaki ziyaretleri engellemek, hiç değilse azaltmak gibi yeni ve onları geleneksel/yerel ebelerden ayrıştıracak görevler atfedilmiştir. Şahadetnameli ebelerden beklenen, yerel ebeler gibi çoğu zaman gereksiz kimi zaman da zararlı işlerle uğraşıyorsa yeni doğum yapmış olan annenin ateşini ve odasının sıcaklığını ölçüp kontrol altında tut-

mak, bunları çizelgelere kaydetmek, odanın temizliğini sağlamak gibi “tıbbi” işlerdir.¹

Ebelik sosyal fonksiyonlarından soyutlanıp giderek tıbbi ve profesyonel bir işe dönüşürken ebeler de tıbbi hiyerarşinin en alt basamaklarına yerleştirilir. Elkitabında da altının çizildiği gibi doktorlar gerekli gördüğünde ebelerin tırnaklarını, ellerini, çantalarını muayene edebilir; bilgilerini test etmek için onlara sınav yapabilir; sonuçlardan memnun olmadıklarında da ebeleri cezalandırabilirler. Ayrıca ebelere, en ufak bir sorun çıktığında, halledebilecekleri bir şey olsa dahi doktor çağırımları gerektiği hatırlatılır.² Ebelerin gebelikte, doğum sırasında, lohusalıkta ya da yeni doğanın bakımında hekim çağırımları gereken durumların listesi kabarıktır. On dokuzuncu yüzyılda bazı önemli komplikasyonlar karşısında doktorların da yapabileceklerinin oldukça sınırlı olduğu düşünülürse bu ısrarlı nasihatlerin hekimlerin konumunu pekiştirmek, ebelerin sosyal ve tıbbi konumlarını belirlemek amacı taşıdığını açıktır.

Son olarak Besim Ömer, ebelerin kürtaj yaptırmalarının ya da çocuk düşürmeye yarayan ilaçlar vermelerinin de kesinlikle yasak olduğunu hatırlatır.³ Üçüncü bölümde ayrıntılı şekilde ele alacağım gibi, on dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı iktidarı, kürtajı, nüfusun azalmasının temel nedenlerinden biri olarak görmüş; kadınları kürtaj uygulamaktan caydıracak önlem arayışlarına girişmiştir. Bu dönemde kürtajın özellikle Müslüman kadınlar arasında çok yaygın olduğu ileri sürülmüş, ebeler de onların suç ortakları olarak görülmüştür. Özellikle şahadetnamesiz ebeler kürtaj pratiğinin nerdeyse temel sorumlusu olarak görülmüştür. Ebelerin çocuk düşürmeye yarayan ilaç hazırlamaları yasaklanmıştır.

1. Agy. Ebelerin görevleri, bu kitabın yanı sıra hamilelik elkitaplarında da ele alınmıştır. Bu konuda çok daha derinlemesine bir tartışma için bu kitabın dördüncü bölümüne bakınız.

2. Agy.

3. Agy.

“Melek doktor”: Besim Ömer, doğum ve ebelik üzerine tarihçiliği

1923'te kurulan Cumhuriyet, Osmanlı mirasını reddetse de özellikle 1930'lardan itibaren tarihçiler geçmiş araştırmaya tartışmaya başlamıştır. İlk tıp tarihi çalışmaları, tarihçiliğin diğer alanlarına kıyasla çok daha cılız olsa da yine bu yıllarda yapılmaya başlanmıştır. Bu ilginin ilk ürünlerinden biri Türkiye Tıp Tarihi Cemiyeti tarafından 1935'te yayımlanmaya başlanan *Tıp Tarihi Arkivi* isimli dergidir. Bu dergide tıbbın pek çok alanına ilişkin makaleye rastlamak mümkündür. Kadın doğum tarihine ilişkin ilk makalelerden biri de burada yayımlanmıştır. Bu yazı, Baltimore Carnegie Enstitüsü'nde hormon ve kadın sağlığı (nisaiye) eğitimi almakta olan Doktor Saim Sağlık'ın Amerika'da yapmış olduğu bir sunuma dayanır.¹ Sağlık, sunumunu ve yazısını hazırlarken Doktor Refik Münir'in sağladığı kişisel belgelerden ve paylaştığı anekdotlardan yararlandığını söyler. Refik Münir Keskingil (1881-1940) de Besim Ömer gibi döneminin önde gelen kadın doğum uzmanlarından biridir. 1907-1912 arasında Ebelik Mektebi'nde ders vermiştir.

Doğum ve ebelik tarihini ele alan bu kısa yazıda teleolojik bir bakış açısı göze çarpar. Osmanlı geçmişi sanki sadece bir gün Türkiye Cumhuriyeti kurulabilsin diye yaşanmıştır. Doğumla ilişkili deneyimlerinse kendilerine has dinamikleri yoktur, gelişimsel bir çizgi içinde evrilir ve nihayet modern bir hatta otururlar.² Pek çok tıp tarihi çalışmasında olduğu

1. Refik Münir Keskingil ve Saim Sağlık, “Türkiye’de Vlladiye ve Nisaiye Tarihinden bir Hulasa”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* (1939), s. 101-106. Her iki hekimin de kısa birer biyografisi için bkz. Fethi Erden, *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul: Cıtır Biraderler Basımevi, 1948.

2. Burada Osmanlı tıp tarihçiliğine dair birkaç not düşmek istiyorum. Ne yazık ki bu çok ilgi çekici alan fazla gelişememiştir. Osmanlı tıp tarihi üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı Osmanlı tıbbını, İslam tıbbının bir parçası olarak değerlendirir. İslam tıbbı diye monolitik bir kavramdan söz etmenin ne kadar doğru olduğu tartışmalı bir konudur her şeyden önce. Dahası, bu çalışmalar Osmanlı devletinin altı yüz yıllık tarihine, tıp tarihi diye bir alt başlık açmakta, böylesi uzun bir devreyi bir bütün olarak ele almaktadır. Tıp tarihi üzerine tipik

gibi burada da aslen Farisî olan İbn-i Sina, annesinin “Türk” olması hasebiyle “Türk” tıbbının kurucusu olarak sunulur.¹

1960’lardan itibaren tarihçilikte genel olarak bir kırır-danma başlar. Ancak tıp tarihi özelinde bu çalışmalar neredeyse istisnasız hekimler tarafından üretilmiştir.² Tıp tarihi ve özel olarak da kadın doğum tarihinde egemen anlatının ku-

bir kitap on ikinci yüzyıldan başlar, yirminci yüzyıla kadar her yüzyılı kapalı bir birim olarak ele alır, tıp tarihini yüzyıllara bölünmüş kronolojik bir sıralama içinde değerlendirir. Bu yaklaşımın her şeyden önce son derece sentetik olması kaçınılmazdır. Temel birtakım kurumlar, önemli tıp adamları üzerinde kurulan bu yaklaşımda tarihsel arka plan, sosyal, kültürel ve ekonomik bağlam, iktidar ilişkilerinin bütünlüğü söz konusu değildir maalesef.

Çok daha fazla açılmayı hak eden bu kavramsal problemlerin yanı sıra kurumsal problemler de tıp tarihinin gelişmesinin önünde önemli bir engel oluşturuyor. Öncelikle tıp tarihi çalışmalarının önemli bir kısmı tarihçiler tarafından değil tarihe meraklı doktorlar tarafından üretilmiştir. Tıp tarihi eğitimi ne yazık ki ağırlıklı olarak tarih bölümlerinde değil tıp fakültelerinde veriliyor. En ciddi araştırmaların yapıldığı iki temel tıp tarihi dergisi de aynı şekilde tarihçiler tarafından değil ağırlıklı hekimler tarafından çıkarılmakta. Elbette ki hekim olmak iyi tarih çalışması yapmanın önünde engel değildir. Aksine tıp bilgisinin tıp tarih çalışmalarına çok önemli bir katkısı olacağını düşünüyorum. Ne var ki, tıp tarihi çalışmalarına hâkim olan bu yapısal faktörlerle kavramsal sorunların bir bağlan-tısı olduğu ve tıp tarihçiliğinde daha eleştirel ve kavramsal bir yaklaşıma ihti-yaç olduğu aşîkârdır. Var olan çalışmaların önemli bir kısmının ilaç firmalarının sponsorluğunda basılıyor olmasının eleştirelliğin önünde bir başka engel olup olmadığını sorgulamak da ayrıca kaçınılmazdır.

Bildiklerimize önemli bir katkı sağlamakla beraber ne yazık ki yukarıda ele aldığım bu yaklaşımın izlerini taşıyan bazı çalışmalara örnek olarak bkz. Esin Kahya ve Ayşegül D. Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire (and Other Scientific Developments)*, Nobel Tıp Kitabevi, 1997; Esin Kahya ve Ayşegül D. Erdemir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 2000; Esin Kahya ve Ayşegül D. Erdemir, *Science of Medicine in the Ottoman Empire*, Hamdar Foundation, Pakistan, 2003; Esin Kahya, Ayşegül D. Erdemir, *Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire: With Brief Information about the Scientific Studies*, Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti., Ankara: 2008; Ekrem Kadri Unat ve Mustafa Samasti, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909*, İstanbul: 1990; Osman Şevki Uludağ, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara: 1991; Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi: Mir’at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, Aykut Kazancıgil (Yay. haz.), Özel Yayınlar, İstanbul: 1991; Coşkun Yılmaz, Necdet Yılmaz (Yay. haz.), *Osmanlılarda Sağlık*, Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş.: İstanbul: 2006; Bilal Ak, Adnan Ataç (Yay. haz.), *Osmanlı Devleti’nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Sağlık Bakanlığı, Ankara: 2000.

1. Bu konuda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Miri Shefer Mossensohn, “Tale of Two Discourses: The Historiography of Ottoman-Muslim Medicine”, *Social History of Medicine* 21 /, 2008, s. 1-12. Ayrıca bkz. Miri Shefer Mossensohn, “Health as a Social Agent in Ottoman Patronage and Authority”, *New Perspectives on Turkey* 37, 2007, s.147-175.

2. Örneğin, Bedi Şehsuvaroğlu, “Doğumun Tarihçesine ve Bizde Ebelik Öğretimine bir Bakış”, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Mecmuası* 4/3-4, 1967; Rahmi Dirican, “Türkiye’de Ebeliğin Kısa Tarihçesi”, *Dirim* 1-2, 1973.

rulmasına katkıda bulunan temel çalışmalardan biri Burhanettin Üstünel ve Ertuğrul Bayırlı'nın yapmış oldukları çalışmadır.¹ Burhanettin Üstünel bir kadın doğum uzmanı ve Zeynep Kamil Kadın Doğum ve Çocuk Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin en uzun süre görev yapan başhekimidir. Hastanenin önündeki cadde halen onun ismini taşır. Söz konusu çalışma, hastanenin dergisinde çıkmış birbirini müteakip üç makaleden oluşmaktadır. Makalelerin ilki, antik doğum kontrol gelenek ve pratiklerinden söz eder. İkinci makale, kısaca grekorumen geleneğe değindikten sonra, Fransa merkezli gelişmelerin altını çizerek doğumun "modernleşme"sinden bahseder. Burada ağırlıklı Avrupa merkezli bir yaklaşım söz konusudur. Sonuncu makaledeyse Osmanlı toplumundaki ve Türkiye'deki kadın doğum tarihi ele alınır. Üstünel ve Bayırlı, Besim Ömer gibi Avrupa'daki tarihi, kendi topraklarındaki gelişmeleri karşılaştırıp değerlendirecekleri standart olarak ele alırlar. Cumhuriyet sonrası üretilen tarihçilikte "modernleşme paradigması" denilen yaklaşımın gücü bu çalışmada da kendisini göstermektedir. "Modernleşme paradigması" öncelikle tarihin değiştirici ana gücünün bürokratlar, askerler ve eğitilmiş elitler olduğunu düşünür. Bu yaklaşıma göre Osmanlı devletinin yıkılmasının sebebi Batılılaşmayı başaramamasıdır. Bu yaklaşım yerel dinamikleri ya da farklı modernleşme modellerinin mümkün olup olmadığını sorgulamaz, Avrupa merkezli değişimi norm olarak kabul eder, bunu birebir tekrarlamayan gelişim çizgilerini de başarısızlık olarak damgalar. Bu yaklaşıma göre, tarihin amacı modernleşme (Batılılaşma da denebilir) olarak kabul edildiği için tarihin aktörleri de bu amaca hizmet etmiş olan büyük adamlardır.

Besim Ömer gibi tarihe "modernleşme paradigması"ndan bakan Üstünel ve Bayırlı da çalışmalarını kronolojik olarak

1. Burhanettin Üstünel ve Ertuğrul Bayırlı, "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 3/2, 1971, s. 67-74; Burhanettin Üstünel ve Ertuğrul Bayırlı, "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 3/3 (1971), s. 209-216; Burhanettin, Üstünel ve Ertuğrul Bayırlı, "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 4/1, 1972, s. 1-6.

düzenlemiştir. Bu bakış açısına göre, Antikçağ, Ortaçağ ve Yıkınçağ uysalca birbirini takip eder. Her dönem kendi içinde bütünlüğe sahip kapalı bir birimdir. Dönemler arası geçişe yol açan dinamikler, bir dönemin kapanıp diğerinin açılmasına yol açan büyük rüzgârlar, süreklilik ya da kopuşlar sorgulanmaz. Dönemler, çağlar verilidir; bir dönemi diğerinden ayırmanın ne olduğu tartışma konusu edilmez. Tarih, birbirinden bağımsız olayların sıraya dizilmesinden oluşan bir ip gibidir ve Osmanlı tıp tarihini meydana getiren olayların yaşanmış olmasının nedeni neredeyse sadece bir gün Türkiye'nin ve modern tıbbın kurulmasını sağlamaktır. Bu moderleşmeci perspektifte birtakım önemli doktorların isimleri anılır yalnızca. Kadınlar ve ebeler, tarihin öznesi de konusu da değildir, sadece batıl inançlardan bahsetmek gerektiğinde hatırlanır.

Üstünel ve Bayırlı'nın çalışmasından sadece iki yıl sonra Nimet Taşkıran ebelik tarihi üzerine bir makale yayımlamıştır. Taşkıran'ın çalışması arşiv kaynakları kullanmasıyla dikkat çeker.¹ Taşkıran da kendisinden önce bu konuda yazan diğer isimler gibi kadın hastalıkları ve doğum uzmanıdır. Görece kısa olan bu çalışma ağırlıkla ebelik eğitiminin 1840'lardaki ilk devrelerini ele alır. Arşiv kullanımından gelen katkısına rağmen Taşkıran da cahil ebe/hayat kurtaran hekim ikilemini yeniden üretir.

1980 sonrasında ebelik tarihi konusu daha fazla ilgi çekmiştir.² Bu çalışmalar da hemen istisnasız tıp doktorları tarafından üretilmiştir. Mesela doğum ve kadın hastalıklarına ilişkin bilginin gelişimi tarihini inceleyen Aykut Kazancıgil, babası Tevfik Remzi Kazancıgil gibi kadın hastalıkları ve do-

1. Nîmet Taşkıran, "Türkiye'de Ebelerik Eğitimi", *Haseki Tıp Bülteni* 2/3, 1973, s. 229-240.

2. Aykut Kazancıgil, "Doğum ve Kadın Hastalıkları Bilgisi", *Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi: Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra*, Ekrem Kadri Unat (Yay. haz.), Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı, İstanbul: 1988; Ayten Altuntaş, "Türkiye'de Ebelerik Eğitimi", *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, Hüsrev Hatemi ve Ayten Altuntaş (Yay. haz.), CSA Global Publishing, İstanbul: 2006, s. 156-160; Ahmet Hulûsi Köker (Yay. haz.), *Doğum ve Ebelerik Tarihi Kongresi, 14 Mart 1997*, Kayseri Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1997.

ğum uzmanıdır.¹ Bu çalışmalar tarihe doğrusal, ilerlemeci bir çizgide bakar, dönemselleştirmenin kendisini sorgulamaz. Ebelik tarihi konusunda bu zihniyeti yansıtan çalışmalardan birisi, Ahmet Hulusi Köker'in editörlüğünü üstlendiği *Doğum ve Ebelik Tarihi Kongresi* bildiri kitabıdır. Bu kitap sırasıyla Ortaçağ, Osmanlı imparatorluğu ve Türkiye olmak üzere üç tarihsel döneme ayrılmış üç ana bölümden oluşur. Tarihsel dönemlerin bu şekilde kavramsallaştırılmasının örtük de olsa politik bir amacı vardır.

Dönemselleştirmenin yanı sıra bu çalışma açısından önemli olan bir başka mesele de ebeler ve kadın hastalıkları ve doğum uzmanı olan erkek hekimlerin birbirlerine karşıt bir şekilde konumlanması ve ebeler görmezden gelinirken Besim Ömer'de cisimleşen doktorların güzellenmesidir. Örneğin Ahmet Hulusi Köker'in ifadesiyle Besim Ömer ebelerin "ağababa"sıdır, ebeler sahip olduğu her şeyi ona borçludur. Cahil ebe/hayat kurtaran doktor karşıtlığı neredeyse Besim Ömer'in kişiliğinde kristalize olur. Bu ikili karşıtlık Besim Ömer'in biyografilerinde de gözlenebilir. Besim Ömer erkek hekimin bütün ideal özelliklerini bünyesinde barındırır. "Kadın doğumun kurucu babası", "kadın ve çocukların koruyucu meleği", "tıp kahramanı" ve "Türk kadın ve çocuğunun koruyucusudur." Bu çalışmaların 1940'larda üretilmiş olanları, özellikle de Besim Ömer'in vefatının ardından yazılanları Besim Ömer'in katkılarını geniş kitlelere duyurmak amacı taşır.²

1. Aykut Kazancıgil, "Doğum ve Kadın Hastalıkları Bilgisi", Ekrem Kadri Unat (Yay. haz.), *Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi: Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra*, İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı, 1988. Aykut Kazancıgil'in babası Tevfik Remzi Kazancıgil de Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ikinci kuşak kadın doğum uzmanlarındandır. Aykut Kazancıgil ile yapılan nehir söyleşi için bkz. Figen Şakacı, *Her Doğum Bir Mucizedir*, Aykut Kazancıgil Kitabı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2005.

2. A. Süheyl, *Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1932; Ahmed Asım Onur, "Büyük Alim ve Tıp Kahramanı, Besim Ömer Akalın", *Türk Ginekoloji Arşivi* 24-25, 1940, s. 1177-1180; *Türk Hekimleri Biyografisi*, s. 258-259; Kenan Tevfik Sezenel, "Prof. General Besim Ömer Akalın'ın Ölümü", *Türk Ginekoloji Arşivi* 24-25, 1940, s. 1174-1176; Akil Muhtar Özden, *Doktor Besim Ömer Akalın*, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul: 1941; Nihat Reşat Belger, "Türk Kadınının ve Çocuğunun Minnettar Olduğu Büyük Adam", *Akşam*, 19 Mart 1945.

1980'lerden sonra tıp tarihine olan ilginin artmasıyla birlikte Besim Ömer'in hayat hikâyesi de yeniden tarihçilerin ilgisini çekmeye başlamıştır.¹ Ancak bu biyografi ve hayat hikâyeleri de Besim Ömer'in tıp tarihindeki yerini eleştirel olarak incelemeyi değil güzellemeyi amaçlar. Bu biyografiler 1891 öncesi, yani Besim Ömer'in Paris'ten İstanbul'a dönmesi ve Mekteb-i Tıbbiye'de ebelik eğitimi vermeye başlaması öncesindeki dönemi, görmezden gelme eğilimindedir.

Besim Ömer'in metinleri iki açıdan kurucu niteliğe sahiptir. Öncelikle kendisinden sonra üretilen çalışmaların büyük kısmı onun anlatımlarına dayanmaktadır. Tıp tarihçileri, ebelik tarihini yazarken Besim Ömer'in anlattıklarını hem veri hem bakış açısı olarak neredeyse birebir tekrarlayıp yeniden üretir. Avrupa'daki gelişmelere gıpta edilirken Osmanlı geçmişi hor görülüp küçümsenir. Ebeler de bu egemen anlatıda yok sayılmaktadır. Osmanlı geçmişi karanlık bir cahiliye devri olarak görülmekte, ebeliğin dönüşümü süreci cumhuriyetin ilanıyla başlatılmaktadır. Bu eril ve egemen anlatı cahil ebe/eğitilmiş erkek doktor karşıtlığını yeniden üretir.

Bu karşıtlıkta ebe yaşlı, cahil, eğitimsiz ve batıl inanışlıdır. Zaten az olan bilgisini el yordamıyla edinmiştir. Bir sorunla karşılaştığında sihire, büyüye, batıl inanışlara başvurur. Dahası bu ebenin neredeyse duyguları yoktur, ölümüne sebep olduğu kadın ve çocuklara karşı tam bir kayıtsızlık içindedir. Öte yandan erkek doktor genç, eğitilmiş, bilgili, bilimsel ve müşfik. Kadın anatomisine ve doğum mekanizmasına hâkimdir, tam da bu sayede en zor doğumlarda dahi kadın ve çocukların hayatını kurtarır. Neredeyse bir canavar olarak resmedilen ebenin tersine, koruyucu bir melektir.

1. Aykut Kazancıgil, "Ölümünün 40. Yılında Besim Ömer Paşa (1863-1940)", *Dirim* 55/9-10, 1980; Ahmet Akkan, "Dr. Besim Ömer Paşa (Akalin)", *Mimar Sinan*, 6, 1992, s. 15-20; İnci Hot, "Besim Ömer Akalin (1862-1940)", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2-3, 1996-1997, s. 213-232; Yeşim Işıl Ülman, "Besim Ömer Akalin"; Yeşim Işıl Ülman, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş"; İnci Hot, "Besim Ömer Paşa'nın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Eğitimli doktor/cahil ebe karşıtlığına dayanan bu imaj, doktorların ve tarihçilerin yanı sıra diplomalı ebeler tarafından da yeniden üretilmiştir. Ebeler tarafından yazılmış olan çok az sayıdaki anlatılardan biri olan Rasiha isimli bir ebinin *Resimli Ay* dergisinde yayımlanan hatıratı buna güzel bir örnektir.¹ Rasiha'nın anlatısı bir benzeri daha olmayan eşsiz bir kaynaktır. Aslında Rasiha kendisini ve kendisi gibi eğitimli ve diplomalı ebeleri, "cahil" ebe ve kadınlardan keskin bir şekilde ayırırsa da hatıratında kendisinden ziyade cahil ebe ve kadınlardan bahseder. Tam da bu sayede 1920'lerdeki doğum geleneklerine tanık olmamızı sağlar. Girişte de belirttiğim gibi kadınlar tarafından yazılmış, doğuma ilişkin deneyimlerin birincil elden aktarıldığı kaynaklardan maalesef mahrumuz. Elimizdeki kısıtlı sayıdaki kaynak da maalesef daha çok üst sınıfların, saraylı elit grupların doğum gelenek ve göreneklerini aktarır. Rasiha'nın kısa hatıratı bu açıdan da ayrıca çok kıymetli bir kaynaktır. Rasiha'nın amacı bu yerel pratikleri eleştirmek, doktor müdahalesini, diplomalı ebelerin önemini vurgulamaktır. "Yirmi Senelik Ebelik Hayatımda Neler Gördüm?" başlıklı bu hatıratta Rasiha bir ebe olarak yaşadığı deneyimi tasvir eder. Ancak anlattığı kendi deneyimlerinden/tanıklıklarından çok diplomasız ebelerin, hocaların, batıl inanışların kadınlara ve çocuklara verdiği zarardır.

Rasiha hatıratına şu sözlerle başlar:

Yirmi seneden beri halkın en fakirinden en zenginine, en okumuşundan en cahiline her kesimle temastayım. Yirmi sene evveline kadar bütün aileleri kemiren cehalet bugün hududunu daraltmış, zenginler ve okumuşlar bu muharip düşmanın tesiratından oldukça vareste kalmışlardır. Fakat tıbbi her hadiseyi hâlâ Allah ve kadere havale eden cahil sınıf bu kahhar düşmanın elinde topsuz ve tüfeksiz bir sürü esir gibi her gün ölüm uçurumuna göçmektedirler.

1. Kabile Rasiha, "Yirmi Senelik Ebelik Hayatımda Neler Gördüm?", *Resimli Ay*, 29/21, 1925, s. 43-46.

Gerek Anadolu'da, gerek Rumeli'nde, gerek İstanbul'da, gerek gördüğüm bütün vekayi bizde bilhassa bu cahil sınıf arasında hıfzıssıhha meselesinin, sıhhat telakkilerinin henüz yer bulmadığını göstermiştir. Kadın ve çocuk vefayatında en çok rol oynayan amil, fakırdan ve teçizat fıkdanından ziyade sıhhat telakkilerinin mevcut olmamasıdır. Bizde kadınların hayatını fen ve tıptan ziyade cehalet ve ölüm idare eder. Hayatımızda pusu kuran bu iki büyük düşmanı mağlup etmek için halka hıfzıssıhha zihniyeti vermek en birinci işıtir.¹

Bu girişten anlaşılacağı gibi Rasiha hatırat boyunca cehaleti yerer; ölümleri, sakatlanmaları cahil ebelerin hatalarına bağlar. Ancak Rasiha'nın ifadelerinde sınıfsal bir perspektif görmek mümkündür. Bir yandan zengininden fakirine, okumuşundan cahiline her kesimle temas içinde olduğunu söyler ve deneyimlerinin tüm toplum kesimlerini kapsadığını vurgular. Ancak hemen hatıratın başında zengin kesimlerin daha eğitimli olduğunu söyler. Cehalet, sadece okumamışlık değil sınıfsal bir olgudur da Rasiha'nın gözünde. Zaten de örneğin köylü kadınlardan bahsederken her ne kadar cahil de olsalar mukavemetlerinin yüksek olması sayesinde başka kadınların ölmesine yol açacak bazı zararlı uygulamaların üstesinden gelebildiklerini söyler. Burada zengin kadınların narinlik, yoksul kadınlar mukavemetle özdeşleştirilir.

Cehaletin göstergelerinden biri gebelik esnasında doktor ve hatta ebe muayenesinden kaçınmaktır. Bu da telafi edilemeyecek zararlara, hatta ölümlere yol açabilir. Rasiha'nın sözleriyle, "Bizde hamile bir kadının tıp ve fenle hiç alakası yoktur. Vücutuna arız olan her hastalığı gebeliğe atfeder, bunu bir hal-i tıbbi olarak kabul eder. Gebeler doğuruncaya kadar kendilerini ne ebeye ne de doktora göstermezler. Ebe ancak doğurtmak vazifesiyle mükelleftir." Rasiha'ya göre pek çok kadın gebelikte lazım gelen bilimsel tedbirleri uygulamadıkları için ölmüş ya da sakat kalmıştır.

Ebelerin cehaleti sadece gebe kadınların hayatına mal olmaz, kendileri de cehalet ve hatalarının bedellerini bazen canlarıyla öderler:

Gebelikte yapılması icap eden tedabire riayet etmedikleri için vaz'-ı hamilde ölenler, sakat kalanlar, gür çocuk düşürenler pek çoktur. Hatta bu yüzden bir ananın öldüğünü de bilirim. Ebe diplomasız cahil olduğu için kadını doğurtmazdan evvel hiçbir muayeneye tabi tutmamış, kadın bel soğukluğuna müptela olduğu halde doğurmuş, ebe mikropu elini çocuğun yüzüne değdirdiği için çocuğun gözü körelmiş, ebe de kaşını yine mikropu eliyle kaşdığı için menenjit olup ölmüştür.

Cehaletin birkaç yüzü vardır Rasiha'nın anlatısında. Kadınlar, cehalet yüzünden öncelikle doktordan kaçır, yine cehaletleri yüzünden doktorlara değil cahil ebelere inanır ve cehalet dolayısıyla bilimden değil büyü, sihir, batıl inanışlardan medet umarlar. Bunların hepsi de kadın ve çocuklarının hayatına mal olur.

Rasiha önce cehaletleri yüzünden doktordan utanan, kaçır ve bunu hayatıyla ödeyen kadınlardan bahseder ki Rasiha'ya göre böyle kadınların sayısı pek çoktur:

Tanıdığım bir kadının vaz'-ı haml ederken öldüğünü haber verdiler. Gittim. Kadının her tarafı, bilhassa rahmi fevkalade şişmişti. Albuminin bütün arazi üstünde idi. Kendilerine nasıl öldüğünü sordum. İhtiyar bir kadın "Yavrumun yüzü, gözü, ayakları, her tarafı şişti, hoca getirttik, okudu, üfledi, fakat faide etmedi... Çarpılmış," dedi.

Bir başka örnek de şöyledir:

Geçenlerde bir hastamın memesinde kanser oldu. Şüphesiz ben doktor olmadığım için bunu tedavi edemezdim. Fakat kadını bir doktora göstertmeye bir türlü ikna ede-

medim. Bütün mücadeleme rağmen kadın kendisini doktora göstermedi ve öldü.

Oysa doğru tedavi hayat kurtarır:

Yakından tanıdığım bir ailenin yedi çocuğu olduğu halde hepsi vaz'-ı haml ederken ölmüşler. Sekizinci çocukta beni davet ettiler. Bunu da doğururken çocuk öldü. Bu sekizinci çocuğun da bu şekilde ölmesi şüphesiz merakımı mucip oldu. Kadının sonundan bir parça aldım, doktora muayene ettirdim. Mevrus bir frengiye sahip olduğu anlaşıldı. Aile şecerelelerini bilmediğim için, hatta kendileri de bilmediği için frenginin hangi taraftan geldiği malum değildi. Fakat dokuzuncu çocuğuna hamile olduğu zaman kendisini doktorun tedavisine tabi tuttum, kadına hamile bulunduğu müddetçe muntazaman şiringasını yaptım. Dokuzuncu çocuk sağ olarak doğdu. Yine aynı kadın onuncu ve on birinci çocuklarını Şam'da ve bu tedaviden arî olarak doğurduğu için ikisi de öldüler.

Doktordan kaçmak kadar cahil ebelere güvenmek de pek çok kadının hayatına mal olur. Zaten bu, aynı anlayışın iki farklı yüzü gibidir. Cahil ebelerin alametifarikası ise pislikleridir:

Kadınlarımızda hıfzıssıhha zihniyetinin ve malumatının noksanı ne kadar muhlik ise cahil ve diplomasız ebelerin de icra-yı sanat etmeleri de o derece mühliktir. Maatteessüf bugün hâlâ her tarafta bunlara rast geliniyor. Bunlar katiyen temizliğe, antisepsiye riayet etmezler. Çantalarındaki aletleri bir parça su ile çalkaladıktan sonra çantalarına koyar ve bunları muhtelif hastalarda istimal ederler. Mikroba itikatları yoktur. Bunu doktorların vehmi diye kabul ederler. Çantalarında bir kutu vazelin vardır. Bunu muhtelif hastalara kullanır, kirli ellerini bu mahaba içine daldırıp çıkarırlar. Doğurtacakları lohusanın yanında ellerini pöstekiye silip rahme ellerini sokan nice ebeler gördüm. Geçenlerde beni İstan-

bul'da Cağaloğlu'nda bir eve davet ettiler. Kendilerinin eski ihtiyar bir ebeleri varmış, fakat Beykoz'da olduğu ve sancılar uyandığı için beni çağırmışlar. Ben icap eden hazırlığı yaptım, doğuma zamanı yaklaştığı esnada eski ebeleri geldi. Ben şüphesiz hastanın ebesi kendisi olduğu için derhal vazifeden çekildim. Ebe hanım ellerini musluktaki su ile çalkaladı, hastayı muayene etti. Rahim açılmakta müşkülât gösteriyordu. Kirli ellerini pek çok hastalara da kullanılmış vazelin kutusuna daldırdı. O derecede ki vazelin üzerindeki kan parçaları bile aşikâr görünüyordu. Sonra rahmin açılmasını temin için Meryem Ana eli denen bir otu su içine attı ve bunu hastaya içirdi. Şüphesiz Meryem Ana otunun rahim açılması ile hiçbir alakası olmadığı için rahim yırtıldı. (...)

Ben bu hadise karşısında sıkıntılanıyor, kadının zevcinden istimdat ediyordum, o da ben böyle işlere karışmam dedi. Benim için artık sır etmekten başka çare yoktu. Büyük müşkülât ile çocuğu aldı, gelişi güzel bir beze sardı, kirli elini mütemadiyen elbisesine sürüyor, yine işine devam ediyordu. Çocuğu sardıktan sonra iyice tuzladı. Ağzının içine, kulaklarının içine, vücudunun her tarafına salamuraya yatırılan kefal balığı gibi bol bol tuz döktü. Çocuğun göbeğini çakı ile kesti, üzerine toprak ve örümcek ağı sürdü. Birkaç gün sonra çocuğun kazıklı hummaya (tetanoz) tutulduğunu öğrendim.

Bu cahil ebelerin meydana getirdikleri fecaya böyle iki satırla hulasa edilemeyecek kadar çok ve nihayetsizdir. Bugün bütün efsane ve hurafeleri yıkan Cumhuriyet yavaş yavaş bu muzır kanaatleri, bilhassa bu cahil ebelerin icra-yı sanat etmesinden mütevellit mazarratları tamamen izale edeceği şüphesizdir.

Rasiha'nın hatıratında doğumdan çocuk bakımına pek çok pratiği ele alır ancak bunların çoğunu yerip ölümlere yol açmakla itham eder. Sonunda diplomalı ebeleri ama onlardan da fazla doktorları över. Anlattığı korkunç ölümleri engelleyebilecek olan yalnız ve yalnız doktorlardır. Kadınların pek çoğu doktor çağırmaktan kaçtıkları, doktor yerine cahil

ebelere, hocalara inandıkları için hayatlarını kaybetmiştir.

Ebe Rasiha'ninkine benzeyen bir başka yaklaşıma, bu kez 1950'lerde *Yeni İnci* dergisinde Ebe Şahin'le yapılan söyleşide rastlayabiliriz.¹ Bu söyleşi cahil ebe/eğitilmiş doktor karşıtlığının ebelerin zihinlerinde bile ne kadar kuvvetli bir zemine oturduğuna işaret eder. Öte yandan arka planda diplomasız cahil ebe/diplomalı eğitimli ebe karşıtlığı da görmek mümkündür. Bu söyleşide Ebe Şahin diplomasız ebeleri hep cehaletle özdeşleştirir. Diplomalı ebe hayat kurtarıken diplomasızlar batıl inançları yüzünden ölümlere sebebiyet verir. Diplomalı ebe ellerini ve aletlerini mikropardan arındırmayı bilir, cahil acuze ise kirli elleriyle etrafa mikrop saçır. Diplomalı ebe bir sorunla karşılaştığında doktor çağırırken, cahil ebeler kendi kabahatlerinin ortaya çıkmasından korktukları için doktordan kaçır. Ebe Şahin söyleşide kendisinin Besim Ömer'in öğrencisi olduğunu söyler, bu ilişki Ebe Şahin'in pozisyonunun açığa çıkmasını sağlar. Aslında Şahin de ebeliğe çok tipik bir şekilde, kendisi de ebe olan annesi bir gün hastalanınca ona yardım etmek üzere başlamıştır. Oldukça tedirgin bir şekilde gittiğini, doğum sağ salim gerçekleşince ne kadar rahatladığını anlattığı bu ilk deneyim pek çok başka kadının ebelik deneyimine de ışık tutmaktadır. Ayrıca her ne kadar anlatmasa da Şahin muhtemeldir ki annesine daha önce de pek çok kereler yardım etmiş, onu izleyerek ebeliği ve doğurtmayı öğrenmiştir. Şahin'e son bir sözü olup olmadığı sorulunca ebelere, kadınlara çocuk düşürtecek ilaçlar vermemelerini tavsiye eder. Geç Osmanlı'dan erken dönem cumhuriyete uzanan uzun bir süre boyunca kürtaj, yerel ebelerin de önemli bir rol oynadığı büyük bir cinayet gibi görülmüştür. Cahil ebeler doğumda verdikleri zararın yanı sıra kadınlara çocuklarını düşürterek nüfusun azalmasına yol açar. Şahin'in son sözleri, nüfus politikalarının ardındaki varsayımların ne kadar güçlü olduğunu ve ebelerce de paylaşıp yeniden üretildiğini gösterir.

1. "50 Yıllık Ebe Şahin Anlatıyor!", *Yeni İnci* 11/32, 1953, s.10-12, s. 16.

EBELİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Tulumbacı Kızı Namlı Ebe ve Edremitli Emine'nin ölen üç nefer evladı

1860 yılında Edremit'in Kemer köyünde yaşayan ve Deziriler Aşireti'ne mensup olan Emine, pek sık görülmeyen bir şekilde üçüz bebelere hamile kalır. Ne yazık ki doğum sırasında üç bebeğini de kaybeder. Emine, o dönem için oldukça zor olan bu doğumda gerçekleşen kaybını kader diye kabullenmez ve kusuru doğumu yapan ebede arar. İddiasına göre Tulumbacı Kızı namıyla bilinen ebe, doğum sırasında üç nefer evladının göbek bağlarını kesmeyip onların ölümlerine yol açmıştır. Yazdığı arzuhalde ebenin mahkemeye çıkarılmasını ve bâ-mahkeme ölen çocukların diyet-i şer'iyelerini ödemesini istida eder. Emine'nin talepleri yerel olarak çözölemeyip Meclis-i Vâlâ'ya kadar havale edilir. Meclis-i Vâlâ, ebenin yaptığının çok büyük bir kabahat olduğuna ve Emine'nin iddiasının araştırılmasına hükmeder. Karesi Valiliği'ne derhal durumu tetkik etmesini, iddiaların doğruluğu durumunda ebe hakkında "mücazât-ı şer'ie ve kanuniye icrası" lazım geleceğini, yani ebenin şer'i yasanın ve ceza kanunnamesinin gerektirdiği şekilde cezalandırılması gerektiğini ve dolayısıyla ebenin bu amaçla derhal mahkeme edilmesi gerektiği buyurur.¹ Ancak belli ki Meclis-i Vâlâ'nın buyruğu yerine getirilmez ve ebe mahkemeye çıkarılmaz çünkü Emine yaklaşık bir sene

1. BOA A.MKT.UM 396/66 (1276.B.23/16.2.1860).

sonra yeni bir arzuhal kaleme alır. Yine üç nefer evladını doğumu sırasında Tulumbacı Kızı nam ebenin göbeğini kesmemesi sonucu kaybettiğini yazar ve daha önce yazmış olduğu arzuhaline hiçbir cevap alamadığını belirtip istidasını tekrarlar.¹ Emine'nin arzuhalı devletin neredeyse en üst makamlarından birine kadar ulaşmış olsa da belli ki bir sonuç çıkmamış, ne Emine taleplerine cevap almış ne de ebe yargılanmıştır.

Emine her ne kadar kaderine razı olmak yerine eyleme geçerek kaybının hesabını sormaktaki kararlılığıyla sıra dışı bir örnek olsa da isyanında sanıldığı kadar yalnız değildir. 1860'lara gelindiğinde artık insan hayatının en temel dönüm noktalarından olan doğum ve ölüme ilişkin algılar değişmeye başlamıştır ve bu değişimin izlerini hem Emine örneğindeki gibi bireysel düzlemde hem de daha iyi kayıt altına alınmış olan kurumsal düzlemde görmek mümkündür. Yine Emine'nin yaşadığı yere çok uzak olmayan bir coğrafyadan, Biga'dan dile getirilen talep, yerel ve kurumsal düzeydeki seslerin önemli bir örneğidir.

1853'te Biga valisi, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği bir şukayla "Biga havalisinde bulunan ebe hatunlar tahsil-i meleke ve istidat edemedikleri cihetle ekser evkatta bazı mertebe sakatlık ve bilahare telefat vuku bulmakta" olduğunu bildirir. Bu durumun ortadan kaldırılması için masraf maaşı ahali tarafından ödenmek üzere beş-altı ay müddetle ebelerle talim-i fen etmek, yani ebelik fennini öğretmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun münasip bir ebenin Biga'ya gönderilmesi istida edilir. Ancak Mekteb-i Tıbbiye nazırı, ebelik fennini talim eden ebelerden ikisinin Biga'ya gönderilmek için uygun niteliklere sahip olmakla birlikte, İstanbul'da onlara ihtiyaç duyulması nedeniyle kendilerinin Biga'ya gönderilemeyeceğini söyler. Bunun yerine Biga'dan bir ebenin maaş ve masrafı yerel ahali tarafından karşılanmak şartıyla İstan-

1. BOA A.MKT.DV 198/93, (1278.S.7/14.8.1861).

bul'a gönderilmesini önerir. Bu ebe, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de tahsil-i fenn edecek, daha sonra da şahadetnamesi olmayan, bu işi alaylı olarak öğrenmiş ebeleri eğitecektir. Biga Valiliği'ne o bölgede bulunan ebelerden kabiliyetlice birisinin seçilip İstanbul'a gönderilmesi tavsiye edilir. Ancak gönderilecek ebenin Dersaadet'te hiç kimsesi olmayan biri olması durumunda şehirde barınamayarak sefaletle dışarı olacağı ve dolayısıyla seçilecek ebenin kentte barınacak yeri bulunacak biri olması hususunun özellikle altı çizilmiştir.¹ Biga Valiliği'nin bu teklife ne cevap verdiğini, Biga'dan bir ebenin İstanbul'a gidip gitmediğini, bilemiyoruz. Ancak Biga Valiliği'nin bu talebinin bir istisna olmadığını, yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı toplumunun farklı coğrafyalarından benzer taleplerin yükseldiğini biliyoruz. Hem Emine'nin arzuhalı hem Bigalıların talebi sağlık ve yerel tıp pratiklerine ilişkin kimi şeylerin değişmekte olduğunu işaretlerini taşıyor.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda bir yandan doğum ve ölüm algısı, öte yandan ebelik pratikleri değişmeye başlamış, bunun sonucunda pek çok yerden bu tarz talepler dillendirilmeye başlamıştı.² O halde yerel yönetimler, valilik ya da halk, ebelerin eğitilmesini neden talep ediyordu? Böyle bir talep ve endişenin arkasında nasıl bir ihtiyaç yatıyordu? Yüzyıllardır sürdürülen ebelik pratikleri artık neden yetersiz kalmıştı? Ya da yeni pratiklerin oluşmasına yol açan deneyimler, söylemler ve ihtiyaçlar nelerdi?

1. BOA A.MKT.UM 127/96, (1269.Ca.26/10.3.1853).

2. Örneğin Medine için, BOA İ.DH 596/41522 (1286.Ca.2/10.8.1869), BOA DH.MKT 1976/38 (1309.Z.27/23.7.1892), BOA DH.MKT 1707/95 (1307.Z.14/1.9.1890), BOA Ayniyat 1024/181 (1286/1869-70), ve BOA NGG 772/18 (1285.Ca.18/6.9. 1868); Mekke için, BOA İ.DH 601/41904 (1286.Ş.2/7.11.1869), BOA Ayniyat 1028/209 (1286/1869-70), ve BOA Ayniyat 1024/202 (1286/1869-70); Erzurum için BOA İ.ŞD 26/1216 (1290.M.11/11.3.1873), BOA DH.MKT 1619/28 (1306.Ş.23/ 24.4.1889), BOA Ayniyat 1044/159 (1289/1872-73); Kütahya ve Eskişehir için DH.MKT 1476/627 (1305.R.27/12.1.1888); Erzincan için BOA DH.MKT 1738/67 (1307. Za.14/2.7.1890); BOA Abha için DH.MKT 1486/29 (1305.C.3/16.2.1888), BOA DH.MKT 1489/29 (1305.C.3/16.2.1888), BOA DH.MKT 1490/9 (1305.C.15/ 28.2.1888); ve Basra için BOA DH.MKT 1589/55 (1306.Ca.28/30.1.1889) ve BOA Ayniyat 1028/209 (1286/1869-70) sadece birkaç örnektir.

Osmanlı arşivlerinde bu soruları daha da çeşitlendirmemizi sağlayan başka örnekler de bulmak mümkündür. Yüzyılın ortasından itibaren doğum pratiklerine ilişkin daha fazla şikâyetle rastlanmaktadır. Örneğin 1867 Şubat'ında Mekteb-i Tıbbiye Nezareti'ne arzuhal yazan Hasan Efendi "tevellüt eden çocuğunun mevtine ve zevcesinin maluliyetine sebep olmuş olan kabilenin [ebenin]" şahadetnamesinin elinden alınmasını ve ebenin çocuk doğurtmaktan men edilmesini talep etmiştir.¹ Buna benzer başka bir örnek Adapazarı'nda yirmi yılı aşkın süredir ebelik yapmış olan Eftimya'ya ilişkindir. Eftimya, şahadetnameli bir ebe olsa da yerel tabipler, kanuna aykırı tedavi yöntemleri izlediği ve bu sırada ölümlere sebep olduğu iddiasıyla onun Adapazarı'ndan sürgünü talep ederler. Ancak Eftimya'nın, hakkında verilecek kararı eli kolu bağlı beklemeye niyeti yoktur. O da Dahiliye Nezareti'ne bir arzuhal yazar ve şahadetnamesi olduğunu özellikle belirtir. Belki bu arzuhalin etkisiyle Dahiliye Nezareti, Eftimya'nın sürgün edilmesini kabul etmez. Gerçi gerekçe ilginçtir: Nezaret, Eftimya'ya halihazırda iyi kötü tanıyıp bilindiği Adapazarı'nda göz kulak olmanın daha kolay olduğunu, oysa başka bir yere sürülse denetimsiz kalıp daha büyük zararlara yol açabileceğini düşünmektedir.² Şahadetnamenin iptali ise ilginç bir şekilde gündeme gelmez.

Aslında o dönemin egemen söylemlerine göre doğum sırasında gerçekleşen anne ve çocuk ölümlerinin ya da sakat doğumların temel sorumlusu ebeler ve onların "cehalet"i olsa da arşivlerden gözümüzün önüne serilen hakikat, bu söylemlerde dile getirilenlerden çok daha farklıdır. Arşivlerde karşımıza çıkan birçok belge, yerel ve şahadetnamesiz ebelerin değil şahadetnameli ebe ve doktorların karıştığı sakatlanma ve ölüm olaylarından bahseder ya da doktorlara ilişkin şikâyetleri dile getirir. Örneğin 1881'de Küçükmustafapaşa civarındaki Çukur Mahallesi'nde sakin Ayakapısı sandalcılarından Ünyeli

1. BOA NGG 772/57 (1283.L.18/23.2.1867).

2. BOA DH.MKT 1924/67 1309 (1309.B.21/20.2.1892).

Kamil Ağa'nın zevcesi bir türlü doğum yapamayınca Kamil Ağa, Cibali sakini Doktor Pavlaki'ye müracaat eder, ücretini vereceğini söylese de doktor doğuma gitmeyi kabul etmez. Bunun üzerine Kamil Ağa polise gider ve Doktor Pavlaki'yi polis zoruyla getirtmeye çalışır ancak doktor, polise de ayak diretir ve gitmez. Kamil Ağa mecburen polisle birlikte başka bir doktora, Malahiranos Efendi'ye gider ama o da doğuma gelmesinin mümkün olmadığını söyler. Üçüncü denemede buldukları Doktor Binbaşı Dalmatiko Efendi doğuma gelir ve başarılı bir şekilde doğumu gerçekleştirir. Dahası Kamil Ağa'nın verdiği on meci diye ücreti de almayı reddeder. Kamil Ağa çocuğunu sağ salım kucağına almış olmanın da rahatlığıyla bir arzuhal kaleme alır, eşini zor durumda bırakan iki doktordan şikâyetçi olur, bu arada Dalmatiko Efendi'yi övmeyi de unutmaz. Dahiliye Nezareti bu arzuhal üzerine, Cemiyet-i Tıbbiye Nezareti'ne yazar ve doğuma gitmeyen doktorlar hakkında gereğinin yapılmasını söyler. Ancak Cemiyet-i Tıbbiye Nezareti doktorlarını korur, Doktor Pavlaki'nin bir difteri operasyonundan daha yeni çıktığı için son derece yorgun olduğunu, Mekteb-i Tıbbiye'nin en saygın doktorlarından biri olan Malahiranos Efendi'nin ise muhakkak geçerli bir mazereti olacağını söyler.¹ Doğumun pek de kolay olmadığını tahmin etsek de Kamil Ağa'nın yerel bir ebeyle yetinmemesi, doktorların kendisini reddetmesine rağmen pes etmemesi, doğum sonrasında da hakkını araması etkileyicidir.

1887'de ise Doktor Necip Bey'in doğurtmaya çalıştığı bebek doğum sırasında ölür. Babanın şikâyeti üzerine Necip Bey tutuklanır, affını dilemek için yazdığı arzuhal sonuçlanıncaya kadar neredeyse bir buçuk yıl hapiste kalır.² 1902 Mart'ında da Yenice'de Doktor Manol, Andon Papa İstavri'nin zevcesine doğum sancılarını hafifletmesi için yasak olduğu halde ergot (çavdarmahmuzu) verir.³ Ancak hamile kadın

1. BOA DH.MKT 1802/28 (1308.C.13/24.1.1891) ve BOA DH.MKT 1819/28 (1308.Ş.6/17.3.1891).

2. BOA Y.PRK.AZN 3/46, (1306.Ca.23/25.1.1889).

3. Çavdarmahmuzu çocuk düşürmek için en yaygın kullanılan bitkilerden biriydi.

ilacı aldıktan sonra kötüleşir ve bebeğiyle birlikte hayatını kaybeder. Acılı eş yine doktoru şikâyet eder.¹

On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru sadece kadın doğum alanında değil tıbbın hemen her alanında hekim hatalarına dair şikâyetlerin arttığını ve görünürlük kazandığını görüyoruz. Sıradan insanların doktorlar ve sağlık sisteminin işleyişi hakkındaki şikâyetlerini dile getirdiği örnekler çoğaltılabilir.² Kuşkusuz bu örneklerle bakarak kimi sorular sormamız gerekiyor. Acaba bu dönemde doktor hataları mı arttı? Bu hatalara karşı daha fazla bir duyarlılık mı gelişti? Yoksa bu tarz şikâyetlerin dikkate alınıp kayda geçirilmesine dair daha farklı bir yöntem mi geliştirildi? Daha erken dönemlere ilişkin kayıtların yokluğunu hataların azlığıyla açıklamak yanıltıcı olacaktır. Şikâyetlerin hem sayıca artmasını hem de görünürlük kazanmasını bir yandan tıp pratiklerinin değişimi, öte yandan doğum ve ölüme ilişkin algıların değişimiyle açıklamak aydınlatıcı olacaktır. Yerel tıp pratiklerinin yerini “modern” tıp pratiklerinin alması sıradan insanların tıp hizmetleriyle ilgili rahatsızlık ve şikâyetleri dile getirmek konusunda cesaretlendiren önemli bir faktördür. Doğuma ilişkin şikâyetlerse elbette yerel ebelerin faaliyetlerinin de mercek altına alındığı on dokuzuncu yüzyıl nüfus politikaları bağlamında düşünülmelidir. Ayrıca bu şikâyetlerin görünürlüğünün artması aşağıda altını çizeceğim gibi ebeliğin dönüşümü sürecinin asli unsuru olan ebelerin şahadetnamelerle kayıt ve dolayısıyla kontrol altına alınması süreciyle paralel düşünülmelidir. Hatta bu şikâyetlerin yapılabilmesini ve ebe ve doktorların cezalandırılmasını tam da bu kontrol sürecinin başarıya ulaştığının göstergesi olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Osmanlı devletinin doğurganlığı artırmaya yönelik poli-

1. BOA DH.MKT 453/19 (1319.Z.7/17.3.1902).

2. Bu çalışmanın konusu nedeniyle burada doğuma ilişkin hekim hatalarından bahsetsem de tıbbın pek çok alanında bu döneme dair benzer arşiv belgeleri bulmak mümkündür.

tikalar çerçevesinde düzenlemeye yeltendiği alanlardan ilki ebelerin faaliyetleri oldu. Osmanlı pronatalistleri doğurganlık oranlarının yükseltilmesi için öncelikle doğum sırasındaki sağlık koşullarının geliştirilmesi, çocuk ve anne ölümlerinin azaltılması gerektiğini savunuyordu. Dolayısıyla doğum sırasında gerçekleşen ölümlerin nedenleri, ölü doğumlar, doğum sırasında gerçekleşen diğer sakatlanmalar, bunların nedenleri ve karşılaşma sıklıkları incelenmeliydi. Ancak doğum sırasındaki ölüm oranlarının yüksekliğine ilişkin tartışmalara mahalli ebelere ilişkin önyargılar damgasını vuruyordu. Doktorlara ve devlet adamlarına göre yüksek ölüm oranlarının temel nedeni, ebelerin vazife sırasındaki hataları ve cehaletleriydi. Dahası doktorlar, çeşitli salgın hastalıkların yayılmasından ve yeni doğanların kimi zaman sakatlanmasından da ebelerin sorumlu olduğunu iddia ediyordu. Dolayısıyla doktorlara ve devlet adamlarına göre doğurganlığın artırılabilmesi için öncelikle yerel ebeler yerine şahadetnameli ebe yetiştirmek ve ebelik mesleğini denetim altına almak gerekiyordu. Bu doğrultuda Osmanlı devleti on dokuzuncu yüzyıl boyunca tarihin en eski mesleklerinden biri olan bu mesleği, ebeliği, belgelendirmeye, düzenlemeye ve kontrol altına almaya çaba harcadı. Aşağıda detaylandıracağım gibi Ebelik Mektebi aracılığıyla ebeleri eğitime iradesi göstermiş olsa da devletin asıl amaçlarından biri ebeleri denetim ve kontrolü altına almaktı. On dokuzuncu yüzyıl doğum politikalarının önemli bir ayağı bu mesleği denetlemeyi gerektiriyordu. Ancak şunu belirtmeliyim ki bazı başka coğrafyalardan farklı olarak Osmanlı örneğinde bu çabaların başarıyla sonuçlandığı, ebelerin denetim altına alındığı ya da ebelerin yerlerini erkek doktorların aldığı söylenemez. Osmanlı toplumunda nüfus politikalarının yarattığı asıl çatışmanın kadın ebeler ve erkek doğum uzmanları arasında değil, şahadetnamesiz mahalli ebelerle şahadetnameli ebeler arasında olduğu söylenebilir.

Bu bölümde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ebelik pratiklerinin değişmesini, ebeliğin Osmanlı yönetici erki tarafından düzenlenmesini ve denetim altına alınması-

nı, bu dönüşüm sürecinin getirdiği çatışmaları ele alacağım. Ancak ebeliğin dönüşümü hakkında yazmanın belli güçlükleri var. Öncelikli olarak bu konudaki ikincil kaynakların, yani halihazırda yapılmış araştırmaların bir hayli kısıtlı olduğunu söylenebilir. Ebelik tarihi hakkındaki çalışmaların önemli bir bölümünün kadın doğum uzmanları tarafından yazılmış olması nedeniyle burada eleştirel anlamda kullandığım “erkek ve profesyonel” bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Bununla söz konusu çalışmaların büyük çoğunluğu erkek olan doktorların kendi bakış açılarından yazıldığını; kendi öncelik, kaygı ve çıkarlarını yansıttığını ve kadınların deneyimlerine büyük ölçüde duyarsız kalındığını kastediyorum. Bir yandan doğum da dahil olmak üzere bu kitapta ele aldığım deneyimlerin mahrem doğası, öte yandan kadınlar arasında okuryazarlık oranının düşük olması gibi faktörlerin etkisiyle kadınların deneyimlerini yeniden kurgulamamızı sağlayacak birincil kaynaklardan neredeyse tamamen yoksun olmamız tek yanlı bir bakış açısından üretilmiş çalışmaları daha da sorunlu kılıyor. Kadın ve toplumsal cinsiyet alanının Osmanlı tarihçilerinden yeterince ilgi görmemesi, bu konunun tarihçiliğin marjinal bir alanı kabul edilmesi de kadınların bu mahrem deneyimlerinin araştırılmasının önünde gizli bir bariyer oluşturmakta.

Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin gelişimiyle birlikte ebelik ve doğuma ilişkin konular daha fazla ilgi çekmeye başladı. Ama ebeleri ya Osmanlı toplumunda kadınların yerini anlatan çok genel kapsamlı çalışmalarda görüyoruz¹ ya da ebelik ve doğum karşımıza tıp tarihi hakkındaki çalışmalarda şöyle bir değinilip geçilen konular olarak çıkıyor.² İlk türdeki genel kapsamlı çalışmalar öncelikle “kadın”

1. Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991; Tülin Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.

2. Yeşim Işıl Ülman, “*Journal de Constantinople*’a göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Galatasaray Dönemi”, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniver-

kavramının kendisini sorgulamadığı, tarihselleştirmediği, politize etmediği için sorunludur. Başka bir deyişle kadınlar arasındaki dinsel, kültürel, etnik, sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlikleri tartışmadan “Osmanlı kadını” diye bir kategori olduğunu varsayamayız. “Osmanlı kadını” kavramı bu şekilde kullanıldığında ancak ve ancak çok katmanlı eşitsizliklerin üstünü örtmeye yönelik bir işlev üstlenmektedir. Bu sorunu üstünkörü gidermeye yönelik Müslüman kadın, Rum kadın gibi genellemeler ise çözdüklerinden daha fazla sorunu beraberinde getirmekte, farklılıklara duyarlı olma iddiasıyla aslında farklılıklar arasındaki kategorik ayrımı görmezden gelmekte ve bunu arzulamasalar dahi iktidar pozisyonlarını yeniden üretmektedirler. Tıp tarihi kapsamındaki ebelik ve doğum anlatılarına gelecek olursak, bu çalışmalarda ebelik ve doğum deneyimlerine ilişkin yaklaşımların çoğunlukla yüzeysel olduğunu görürüz. Bu kapsamdaki çalışmaların genel olarak ebeliğin değişimi ve dönüşümünü yarı başarılı bir modernleşme projesinin içinde kurgulayıp tıp “dünyası” içindeki iktidar ilişkilerini hiç tartışmadıklarını görüyoruz.

Başka tarihçiliklere bakacak olursak ebeler üzerine en kapsamlı çalışmaların Anglosakson tarihçilik içinden çıktığını söyleyebiliriz ki genel anlamda bu çok gelişkin tarihçilikte bile ebelerin dikkat çekmesi oldukça uzun bir zaman almıştır. David Harley ebelik tarihine yönelik bu ilgisizliği, isabetli bir şekilde, geçmişte üretilen belgelerde ebelerin yaygın ve sistematik olarak pis, cahil, ihtiyar acuzeler, doğum yapan kadınlarınsa en az onlar kadar cahil ve zavallı kadınlar olarak

sitesi, 1994; Nil Sarı, “Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri”, *The New History of Medicine Studies*, 2-3, 1996/1997, s.11-64; Nuran Yıldırım ve Suzan Bozkurt, “Başlangıcından Günümüze İstanbul Tıp Fakültesinin Kadın Öğretim Üyeleri”, *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyetin ve Tıp Fakültesine Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı*, Nuran Yıldırım (Yay. haz.), Novarts, 1998, s.166-186; Nil Sarı, “Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yerine Kısa bir Bakış”, *Sağlık Alanında Türk Kadını*, Feryal Saygılı, “Osmanlı’da Sağlık Alanında Tedavi Gören ve Tedavi Eden Olarak Kadınlar”, *Yerli Bir Feminizme Doğru*, Aynur İlyasoğlu ve Necla Akgökçe (Yay. haz.), İstanbul: Sel, 2001, s.127-154. Nuran Yıldırım, “Kadınların Hekim Olma Mücadelesi”, *Toplumsal Tarih* 147, 2006, s. 50-57.

resmeden anlayışın tarihçiler tarafından hiçbir eleştirel süzgeç kullanılmaksızın benimsenmesiyle ve yeniden üretilmesiyle açıklar.¹ İlk kuşak erkek doğum uzmanları tarafından politik bir amaçla üretilmiş ama kendisini yegâne bilimsel bilgi olarak kurgulamış bu bakış açısının üretildiği bağlamla ilişkili olarak değerlendirilmesini ve sorgulanmasını yine toplumsal tarihçiliğe ve feminist tarihçilere borçluyuz. Ebelik tarihinin yazılmasında dönüm noktası sayacağımız 1980'lerin başında üretilen ilk kuşak çalışmalar daha çok ebelerin biyografilerin yazılması, ebelerin işlevlerinin tanımlanması, bireysel hikâyelerin gün ışığına çıkarılmasına yönelikti.² Bu çalışmalar sayesinde ebelik pratikleri, ebelerin çalışma koşulları, yerel ilişki ağlarındaki konumları ve işlevleri, yine yerel ekonomi ve politika içinde nerede durdukları, doğuma ilişkin âdetler, gelenekler, görenekler gibi pek çok şey öğreniyoruz. Ne var ki bu çalışmalar, daha ziyade tekil örnekler üzerinde durur ve ebeliğin dönüşümüne yol açan makro süreçleri ya da daha büyük ölçekli dönüşümleri irdelemezler. Bu ilk kuşak araştırmaların yine başka bir özelliği, bir tür nostalji üretmesi, yitip giden bu mesleğe hayıflanması, bu kayıp karşısında üzülop erken modern ebelik pratiklerini büyük ölçüde romantize etmesidir.

1990'larla birlikte toplumsal cinsiyet kategorisinin sosyal bilimler ve tarihçilikte daha analitik bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla ebelik de toplumsal cinsiyet hiyerarşile-

1. Bu yaklaşımın ne kadar güçlü ve yaygın olduğuna dair eleştirel bir inceleme için bkz. David Harley, "Historians as Demonologists: The Myth of the Midwife-Witch", *Social History of Medicine*, 3, 1990, s.1-26.

2. Bkz. Barbara Ehrenreich ve Delrdre English, *Witches, Midwives and Nurses: A History of Women Healers*, New York, 1973. Bu kitap son derece öncü bir çalışma olmakla birlikte kadınlara dair özcü bir yaklaşım taşıyarak ebeliği romantize etmekle itham edilmiştir. Benzer bir bakış açısına sahip daha yakın dönemde yapılmış bir çalışma için bkz. Tania McIntosh, "Profession, Skill, or Domestic Duty? Midwifery in Sheffield, 1881-1936", *Social History of Medicine*, 11/3, 1998, s. 403-420. Laurel Thatcher Ulrich, *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard, Based on her Diary, 1785-1812*, New York: Knopf, 1990. Bu yaklaşımın eleştirisi için Monica H. Green, "Gendering the History of Women's Healthcare", *Gender & History*, 20/3, 2008, s.487-518.

riyle bağlantılandırılarak yeniden ele alınmaya başlandı. Artık yitip gitmiş mahalli ebenin yasını tutmak yerine doğum, kadın bedeni, cinsellik ve bunların yeniden üretimin devlet tarafından denetlenmesi annelik, kadınlık, doğurganlık gibi kategorilerin sorgulanmasına yönelik bir yaklaşım ön plana çıktı. Bu amaçla ebelik de eğitim, kadınlar arası ve kadınlarla erkekler arasındaki güç ilişkileri, modern tıbbın gelişimi gibi konularla ilişkili olarak ele alındı. Kavramsal dönüşümlere yeni ve daha önce göz ardı edilmiş kaynakların kullanımı da eşlik etti. Ebe şahadetnameleri, diplomaları, nüfus sayım istatistikleri, mahkeme kayıtları, jinekoloji ve kadın doğum üzerine tıbbi literatür, anılar, nasihat kitapları gibi pek çok kaynak erken modern ebelik pratiklerinin yeniden kurgulanmasında kullanıldı. Bu sayede kent/köy ayrımı, kültürel farklılıklar, farklı tarihsel bağlamlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar gibi konular da ele alınmaya başlandı. Böylece ebeliğin tarihi, biraz da basitleştirerek ifade edecek olursam, mağdur ebe/zalim doktor karşıtlığından çıkarılarak daha karmaşık boyutlarıyla tartışılmaya başlandı.¹

Bu yeni yaklaşımların tartıştığı önemli meselelerden biri eğitim, şahadetnamelendirme ve kamu sağlığının kurumsallaştırılması gibi daha geniş kapsamlı düzenlemelerle ebelerin tıbbi hiyerarşi içindeki pozisyonlarının yeniden tarif edilmesi oldu.² Bu açıdan bakınca ebelerin sadece kurban

1. Anglosakson modeli eleştiren ve ebelik pratiklerinin dönüşüm sürecinin çok daha karmaşık dinamikler içerebildiğini gösteren çalışmalara iyi bir örnek için bkz. *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe*, içindeki vaka incelemeleri; Arleen Marcia Tuchman, "The True Assistant to the Obstetrician: State Regulation and the Legal Protection of Midwives in Nineteenth Century Prussia", *Social History of Medicine* 18/1, 2005, s.23-38. Batı dünyası dışındaki bir bağlamda bu yaklaşımın yeniden üretimi için bkz. Aya Homei, "Sanba and their Clients: Midwives and the Medicalization of Childbirth in Japan", *New Directions in the History of Nursing*, Barbara Mortimer ve Susan McGann (Yay. haz.), Routledge, 2005; Aya Homei, "Birth Attendants in Meiji Japan: The Rise of a Medical Birth Model and the New Division of Labour", *Social History of Medicine* 19/3, 2006, s.407-424.

2. Örneğin, Wiesner Almanya'da ebelerin meslekten men edilmediğini ama faaliyetlerinin erkek uzmanların denetimi altına alındığını ve dolayısıyla özerkliklerini yitirdiklerini gösterir. Bu amaçla önce ebelerin maaşları düşürülmüş, ardından ebe-

olarak resmedilmesinin eksikli olduğunu, ebelerin bir kısmının da bu dönüşümden çeşitli sosyal ve mesleki kazanımlar edindiğini görebiliriz.¹ Öte yandan bazı çalışmalar ebelerin genelde varsayıldığından çok daha iyi bir eğitim aldığını, doğum bilgilerinin oldukça gelişkin olduğunu ve de toplumsal ve ekonomik koşullarının son derece saygın olabildiğini gösterdi.² Cahil ebe stereotipinin sorgulanması ebelerin meslekten ötelenmesinin de farklı bir bakış açısından ele alınmasını getirdi.³ Dahası tıp, devlet, toplum, toplumsal cinsiyet ilişkileri arasındaki ilişkilerin tartışılması bu profesyonelleşme tezinin de gözden geçirilmesini sağladı.⁴ Ayrıca ebeliğin profesyonelleşmesinden söz edilirken profesyonelliğin yirminci yüzyıl standartlarıyla tanımlanmasının sorunları son derece yerinde bir şekilde tartışıldı.

Doğumun bireysel değil toplumsal bir deneyim olduğunu vurgulayan çalışmalar, doğumun kadınları birbirine bağlayan çok önemli bir deneyim olduğunu, kadınlar arası ilişki ağlarının, kadınlık kültürünün, deneyiminin kurucu bir parçası olduğunun altını çizer.⁵ Öte yandan pek çok ça-

ler hiçbir tıbbi uzmanlıkları olmadığı halde sadece sosyal ve sınıfsal statüleri nedeniyle bu mertebeye kavuşmuş "saygın" kadınlara tabi kılınmış, en sonunda da tıp okulu mezunu doktorlara, ebelerin şahadetnamelerini onaylama ya da reddetme yetkisi verilmiştir. Merry Wiesner, "The Midwives of South Germany and the Public/Private Dichotomy", *The Art of Midwifery*. Lindemann'ın araştırması yine erken modern Almanya'da erkek doktor/ebelerin, kadın ebeleri meslekten uzaklaştırmadığını ama faaliyetlerini denetleyip işlevlerini yeniden tanımladığını gösterir. Mary Lindemann, "Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig, 1750-1800", *The Art of Midwifery*.

1. Ortadoğu bağlamında, Fahmy'nin çalışması da bu yaklaşıma uymaktadır. Khaled Fahmy, "Women, Medicine and Power in Nineteenth-Century Egypt", *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East*, Lila Abou-Lughod (Yay. haz.), Princeton University Press, 1998.

2. Doreen Evenden, "Mothers and their Midwives in the Seventeenth Century London", *The Art of Midwifery*, Doreen Evenden, *The Midwives of Seventeenth Century London*, Cambridge University Press, 2000.

3. David Harley, "Provincial Midwives in England: 1660-1760", *The Art of Midwifery*.

4. "Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig".

5. Susan Broomhall, "'Women's Little Secrets': Defining the Boundaries of Reproductive Knowledge in Sixteenth Century", *Social History of Medicine*, 15/1 (2002), s.1-15.

lışma, doğum kadınlar arası ve evde gerçekleşen bir deneyim olmaktan çıkarken evin yerini hastanenin; komşu ve akraba kadınlarla mahalli ebenin yerini yerel toplulukların parçası olmayan şahadetnameli ebe ve uzman doktorun aldığı, kadınların da kendi doğumlarının ana kahramanı olmaktan çıkıp doğum sürecindeki kontrollerini yitirdiğini ileri sürmektedir.¹ Doğuma yönelik teknolojiler², doğumlarda forseps, ilaç, ağrı kesici ve anestezi kullanımı³, viladethanelerin kurulması⁴, doğum sırasında gerçekleşen anne ve çocuk ölümlerinin azaltılmasına yönelik tıbbi gelişmeler⁵ toplumsal tarihçilerin ilgisini çekmiş olan diğer konulardır. Söylem analizinin tarihçilikte de daha fazla kullanılan bir metot olarak öne çıkmasıyla “kadınlık”, “kadın hastalığı” gibi konuların “modern” tıp bilimi içinde ne şekilde tarif edildiği, bunların toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini, kadınlar ve

1. Janet Bogdan, “Care or Cure? Childbirth Practices in Nineteenth Century America”, *Feminist Studies* 4/ 2, 1978, s. 92-99. Nancy Schrom Dye, “History of Childbirth in America”, *Signs*, 6/ 1, Women: Sex and Sexuality, II. Bölüm, 1980, s.97-108. Leavitt’in de gösterdiği gibi doğum deneyimi büyük ölçüde hamile kadının kendisi tarafından kontrol ediliyordu. Nerede doğuracaklarına, doğum sırasında onlara kimlerin eşlik edeceğine, doğum sırasında ve sonrasında konforlarının nasıl sağlanacağına hamile kadınlar bizzat kendileri karar veriyordu. Ebenin rolü de müdahaleci değil destekleyici, yardımcı bir çerçevede tanımlanıyordu. Judith Walzer Leavitt, “‘Science’ Enters the Birthing Room: Obstetrics in America since the Eighteenth Century”, *The Journal of American History*, 70/2, 1983, s.281-304; Judith Walzer Leavitt, *Brought to Bed: Child Bearing in America, 1750-1950*, Oxford University Press, 1986.

2. Amanda Carson Banks, *Birth Chairs, Midwives and Medicine*, Jackson: University Press of Mississippi, 1999.

3. Jurgen Schlumbohm, “‘The Pregnant Women are Here for the Sake of the Teaching Institution’: The Lying-In Hospital of Göttingen University, 1751 to c. 1830”, *Social History of Medicine*, 14/1, 2001, s.59-78.

4. “‘Science’ Enters the Birthing Room”; Dye, “History of Childbirth in America”; Mary Poovey, “Scenes of an Indelicate Character: The Medical ‘Treatment’ of Victorian Women”, *Representations*, 14, *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*, 1986, s.137-168.

5. Laurel Thatcher Ulrich, “‘The Living Mother of a Living Child’: Midwifery and Mortality in Post-Revolutionary New England”, *The William and Mary Quarterly*, 46/ 1, 1989, s. 27-48. Irvine Loudin, *Death in Childbirth: An International Study of Maternal care and Maternal Mortality, 1800-1950*, Oxford, 1992; Irvine Loudin, “Deaths in Childbed from the Eighteenth century to 1935”, *Medical History*, 30, 1986, s.1-41.

erkekler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini nasıl yansıttığı da tartışılan başka bir mesele oldu.¹

Ortadoğu ve özellikle de Mısır üzerine çalışan tarihçiler, son yıllarda ebelik ve doğum tarihine ilişkin son derece sofistike çalışmalar üretti. Örneğin Mervat Hatem ebeliğin, Mısır modernleşme sürecinin özgünlüklerini görebileceğimiz bir prizma olduğunu düşünür. Hatem'e göre 1832'de kurulan Ebelik Mektebi gibi oldukça muhafazakâr bir toplumsal yapı üzerine inşa edilen eğitim ve sağlık kurumları kadınların özgürleşmesini pek sağlamamış, aksine zaten var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üretmiştir.² Yine Mısır'daki Ebelik Mektebi üzerine çalışan Khaled Fahmy ise tarihçilerin, bu okulu, tarihdışı bir bakış açısıyla incelediklerini, yani geçmiş, bugünün standart ve kavramlarıyla değerlendirme hatasına düştüklerini ileri sürer. Ebelik mektebini kendi koşulları içinde değerlendirebilmek için okulun öğrenci profili, gündelik rutinleri, işlevi ve yer aldığı toplumsal ilişkiler içindeki konumu hakkında bir dizi soru sorar. Fahmy, Ebelik Mektebi'nin bir yandan devlet iktidarı ve gözetiminin üretildiği bir zemin olduğunu, bir yandan da modernleşme problemlerinin tartışılmasına imkân tanıdığını gösterir. Fahmy'nin önemli bir başka katkısı da ebelerin sadece devlet kontrolünün kurbanları konumuna indirgenemeyeceğini, her şeye rağmen bu dönüşüm sürecinde bazı yeni haklar elde ettiklerini de göstermesidir. Bir başka deyişle Fahmy ebelerin, ebeliğin dönüşümü sürecinin aynı anda hem kazananı hem de kaybedeni olduğunu söyler: Devlet memuru olarak bağımsızlıklarının bir kısmını kaybetmeler de hem elit doktorlara hem de yerel ve geleneksel sağlık sağla-

1. Ornella Moscucci, *The Science of Woman: Gynaecology and Gender in England, 1800-1929*, Cambridge University Press, 1990.

2. Mervat F. Hatem, "The Professionalization of Health and the Control of Women's Bodies as Modern Governmentalities in Nineteenth-Century Egypt", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Madeline C. Zilfi (Yay. haz.), Brill, 1997, s.66-80.

yıcılara karşı kısmi de olsa bir bağışıklıkları vardır.¹ Hibba Abugideiri ve Liat Kozma'nın yine Mısır üzerine yaptığı ancak aşağı yukarı benim tartıştığım dönemi inceleyen çalışmaları ilham vericidir. Abugideiri, Mısır tıbbının İngiliz mandası altındaki değişimini incelerken ebeliğin değişimini kadınların özgürleşme süreciyle bağlantılı olarak değerlendirir.² Liat Kozma ise ebeliğin değişimini bu sefer Mısır'daki yasal reformlarla ve bu hukuki çerçevede kadınlığın ötelenmesiyle ilişkilendirir.³ Ben de on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ebeliğin dönüşümü sürecini bu literatürün açtığı yoldan ele almaya çalışacağım.

Ebelik Mektebi ve ebeliğin düzenlenmesi

Osmanlı toplumunda ebeliğin ve doğum pratiklerinin dönüşümü süreci 1839'da Mekteb-i Tıbbiye'nin açılmasıyla başladı. Mekteb-i Tıbbiye'deki tıp eğitimi altı yıl sürüyordu ve müfredatının dördüncü yılında fenn-i vilade, yani kadın doğum dersi, beşinci yılında da fenn-i kübale, yani ebelik dersi vardı.⁴ Kadın doğum derslerinde eğitimi desteklemek için Fransa'dan sipariş edilen kadın anatomisini anlatan modeller ve objeler, rahim modelleri, gelişiminin farklı aşamalarındaki cenin modelleri kullanılıyordu.⁵ Okul, kadın öğrenci kabul etmediği için bu dersler sadece erkek öğrencilere veriliyordu. Ancak eğitimin temel eksikliği pratik eğitimin

1. "Women, Medicine and Power".

2. Hibba Abugideiri, "The Scientisation of Culture: Colonial Medicine's Construction of Egyptian Womanhood, 1893-1929", *Gender ve History* 16/1, 2004, s. 83-98; Hibba Abugideiri, "Egyptian Women & the Science Question: Gender in the Making of Colonized Medicine, 1893-1929", Yayınlanmamış doktora tezi, George Town University, 2001.

3. Liat Kozma, *Policing Egyptian Women: Sex, Law, and Medicine in Khedival Egypt*, Syracuse University Press, 2011.

4. "Journal de Constantinople'a Göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi."

5. BOA HAT 827/37465 (3.Z.1253/28.2.1838), BOA HAT 1172/46356 (29.Z.1253/26.3.1838), BOA HAT 746/35262 (29.Z.1253/26.3.1838).

olmaması, öğrencilerin doğuma bizzat katılma şansları olmaksızın sadece teorik eğitim almasıydı. Sadece teorik eğitimle yetişen Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan ortalama bir erkek öğrencinin, kadın doğumu konusunda ortalama bir ebeden daha donanımlı olmasını sağlayacak uygulamalı bilgisi yoktu. Dahası kadın doğumu alanında uzmanlaşan erkek doktorların sayısı da son derece sınırlıydı ve iktidarın, önüne koyduğu doğum politikalarını ve nüfus artışı hedeflerini hayata geçirmekten uzak olduğu açıktı. Dolayısıyla erkek doğum uzmanlarının yanı sıra kadın ebelerin de hızla eğitilmesi gerektiği açıktı.

Osmanlı devlet adamları ve doktorları ebelere karşı son derece önyargılıydı ve doğum sırasında gerçekleşen yüksek ölüm oranlarının esas sorumlusunun ebeler olduğuna inanıyorlardı. Ebeliğin düzenlenmesine yönelik adımların önemli kısmı bu önyargıyla şekillenmiştir. Ebelik okulunun açılması ve ebeliğin düzenlenmesine yönelik ilk haberler de bu önyargıyı dışa vurur. *Ceride-i Havadis* gazetesi, ebeliğin değişime tabi tutulacağını 11 Nisan 1841 (30 Mart 1257) tarihli nüshasında ilk haber olarak müjdeler.¹ Kısaca doğumun sadece zor değil oldukça da tehlikeli bir deneyim olduğuna değinerek başlayan bu yazı, bir cümleyle bu tehlikeli sürecin üstesinden gelmek için ebenin işinde üstat olmasının önemine değinir. Buraya kadar bir sorun olmasa da giriş cümlesinden hemen sonra başlayan kısım soru işaretlerine açıktır. Ebelikte ustalık nasıl kazanılacaktır? Cevabı tecrübe değildir. Ustalık kitaplardan okuyup öğrenerek kazanılır. *Ceride-i Havadis*'deki habere göre hekimlik nasıl kitaplardan öğreniliyorsa ebelik de –layıkıyla yapılabilmesi için– kitaplardan öğrenilmelidir ve hatta kitaplardan okunmadıkça ebeliğin öğrenilmesi mümkün değildir. Neyse ki "...Şevketli padişahımız efendimiz herhalde tebaası çoğalıp mülkünün mamur olmasını murat buyurmakta olduklarından o makule hamlini vaz' esnasında zi-

1. *Ceride-i Havadis*, Safer.18.1257/11.4.1841, No: 29.

yade müşkülât çekmekte olan hatunlara dahi merhamet buyurarak bu yüzden dahi kimesne zarar görmemek için iş bu ebeliğin kitaplarını okumuş ve hezar behzar tecrübesini eyleyip yeddine şahadetname verilmiş olan Fransalı Ebe Vanturi nam ebeyi bu defa mahsus aylık ve tayinat ile Mekteb-i Tıbbiye'ye yani Beyoğlu'nda mukaddema Galatasarayı tabir olunan mahalle memur ve tayin buyurmuş"tur. Madam Vanturi, her gün Galatasaray'da kendisine tahis edilen muayenehaneye gidecek, nasıl hekimler kendilerine gelen her hastaya bakıyorlarsa o da tıpkı bir hekim gibi kendisine başvuranları tedavi edecekti. İslam ya da reaya demeden özellikle kimin telaş edilecek derecede zorluk ve zahmet çeken hamilesi varsa gidip ona yardım edecek, durumun gereğini yerine getirecekti. Yazı bitmeden okurlara tekrar hatırlatmada bulunulur: "İşte keyfiyet cümlelerin malumu oldukça İstanbul ve Üsküdar ve Boğaziçi her nerede olur ise olsun ve hangi milletten bulunur ise bulunsun bu misülli ziyade sıklet çeken ve birkaç günler hamlini vaz' edemeyen hatunlar için ihmal olunmayıp orada bir haber gönderilerek derhal zikr olunan ebe'nin celp olunmasına dikkat" edilmelidir.¹

Yönetici elitler doğum sırasında yaşanan zorlukları, sakatlıkları ebelere havale etmekte kararlı görünüyordu. Her ne kadar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de fenn-i kıbale dersleri tahsil olunsa da doğum doktoru sayısının yetersizliği nedeniyle doğumları çoğunlukla mahalli ebeler gerçekleştirmekteydi. Ancak kadın doğumlarında ağırlıkla rol alan ebelerin, ebelik fenninde ilmen adem-i malumatları, yani ebelik bilimine hâkim olmamaları ve meslekte edindikleri tecrübeleri de usulünde olmadığı ileri sürülüyordu.² İddiaya göre ebeler, cenini hemen alıp göbeği keseceklerine başka şeylerle uğraşıp –anlaşıyor ki burada geleneksel bazı ritüellerden bahsediliyor– bebeğin anne rahminde ölmesi başta olmak üzere pek çok sakatlığa, uygunsuzluğa, soruna yol açıyordu. Evlat

1. Agy.

2. BOA İ.MVL 44/830 (1258.N.11/17.9.1842).

ve iyalin, çoluk çocuğun, telef olmasını engellemek için tek çare İslam ve reayadan ebelerin, yani Müslüman ve gayrimüslim ebelerin, isimleri ve kendilerine verilen namları da bildirerek okula kayıt olmaları, haftada iki gün olmak üzere üç-dört ay boyunca eğitim görmeleri idi. Dersleri Avrupa'dan getirtilen ebeler verecekti. Dersler sırasında bir aylıktan dokuz aylığa kadar rahim içinde cenin modelleri ve örnekleri, doğuma, farklı doğum pozisyonlarına ilişkin resim ve çizimler, ceninin gün gün gelişim aşamalarını gösteren tablolar, resimler ve çizimler kullanılacaktı.

Aslında daha önce *Ceride-i Havadis* gazetesinde de duyurulduğu gibi bir seneden beri Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bulunan iki ebe ve bir nöbetçi tabip, zor doğumlar sırasında hizmet verseler de daha çok ebenin eğitim görmesi ve yetiştirilmesi gerekiyordu. Bu eğitim sırasında ebelik ve doğumdan anlayan bir doktor, belli ki Türkçe bilmeyen Madam Vanturi ve Madam Robert'in anlattıklarını Türkçeye tercüme edecekti. Daha sonra, erkek doktor dışarı çıkacak ve sonra hamile kadın modelleri, on günden dokuz ay on güne varıncaya kadar anne rahmindeki cenin şekillerinin resimleri ve çizimleri, farklı doğum pozisyonlarının yine çizim ve resimleri incelenecek, doğum sırasında karşılaşılabilecek zorluklar ve bunların tedavileri anlatılacaktır.¹ Bu sırada erkek kimse olmaması sayesinde şer'i hükümlere ters düşecek bir şey de yapılmamış olacak, ebeler yine diğer ebe kadınlar vasıtasıyla bilgi ve maharetlerini geliştirecekti. Burada belli ki erkek doktorun genel bilgi vermesi, kadın bedenine ilişkin mahrem detaylar içerebilecek tablo, çizim, şema ve model üzerindeki çalışmanın da kadın ebelerle yapılması amaçlanıyordu. Ne var ki Türkçe bilmeyen ebe öğretmenlerin, öğrencilerini nasıl yetiştireceği bir muammadır ki zaten bu durumun yarattığı karmaşaya daha sonra dönemin belgelerinde dahi değinilmiştir.

1. BOA İ.MVL 44/830 (1258.N.11/17.9.1842).

Yetiştirilen ebeler maharetleri iyice gelişip kendilerine ruhsat verilmedikçe asla ebelik etmeyecekti. İskemle sahibi olup da kurslara katılmayan ve sonunda ruhsat almayan kadınlar da mesleklerinden feragat etmiş sayılacak, etmedikleri takdirde de meslekten men edilecektir. Zaten gelip de ruhsat alanlar bilgileri arttığı ve halihazırda meşhur olup kursa katılmayanlardan daha bilgili hale gelecekleri için zamanla onların yerini alacak, daha çok tanınır hale gelecektir. Bu düzenlemeler sadece Müslüman ebeleri ilgilendirmektedir, gayrimüslim ebeler de aynı düzenlemeye tabi olacaktır. Bu amaçla patrik ve hahambaşına da yazılacak, elinde izinnamesi olmayan ebe kadınlara itibar edilmemesi gerektiği bildirilecektir.¹

Dil sorunu başta olmak üzere bu ilk eğitim denemesi çeşitli zorluk ve eksikliklerle doludur. Ne eğitimcilerle öğrenciler aynı dili konuşur, ne öğrenciler kendi başlarına kullanılan materyali anlayacak okuma yazma becerilerine sahiptir, ne de eğitimin hakkının verilmesini sağlayacak uygulama mevcuttur. Ebeler de doktorlar gibi fiili olarak doğum görmeksizin, gerçek bir doğumda bulunmaksızın yetiştirilmektedir. Dolayısıyla Ebelik Mektebi mezunu bir ebenin, halihazırda ebelik yapan ama hiçbir formel eğitim görmemiş bir kadından daha mahir olması pratik olarak mümkün görünmemektedir. İstanbul'daki Ebelik Mektebi, öğrencisi olan kadınlara, ebeliğin yanı sıra genel tıp eğitimi veren ve aşağı yukarı aynı dönemde, 1832'de Mısır'da kurulmuş olan ebelik mektebinden farklı olarak kapsamını sadece ebelik ve doğumla sınırlamıştır. Başka bir deyişle okulda genel bir tıp perspektifi olmaması ayrı bir sorundur. Ebelik ve doğum bilgisi öğrenmek önemli olsa da modeller, çizimler, tablolar kullanarak alınan teorik eğitimin, bizzat doğumlarda edinilen tecrübeden nasıl daha üstün olacağı sorusu çok da cevaplanabilir değildir. Tüm bu kısıtlar nedeniyle ebelik eğiti-

1. BOA İ.MVL 44/830 (1258.N.11/17.9.1842).

minin ilk döneminin başarılı olduğunu söylemek zordur. Arşiv belgelerinin de işaret ettiği gibi devletin çabası da bir süre sonra ebelerin eğitilmesinden ebelerin kayıt altına alınmasına, şahadetnamelendirilmesine ve ebeliğin düzenlenip denetlenmesine yönelmiştir.

Ebeliğin dönüşümünün bu erken döneminde hem fenn-i vilade ve fenn-i kıbale alanlarında uzmanlaşan doktorların hem de şahadetnameli ebelerin sayısındaki artış son derece sınırlı olmuştu. Bu durumun bir göstergesi de Mekteb-i Tıbbiye'nin ebeleri şahadetname almaları konusunda uyarıcı ve birbirinin neredeyse tıpatıp aynısı olan belge ve yazışmalardır. Bu kendini tekrarlayan belgeler, ebelere daha çok ebelik fennini öğrenmeleri konusunda çağrı yapsa da onları şahadetname almadıkları takdirde meslekten men edilecekleriyle tehdit etmekten geri durmaz. Örneğin 1851'de Sadaret'ten zaptiye müşirine gönderilen belgede "Dersaadet ve bilad-ı selasede olan İslam ve reaya ebelerinden henüz ebelik fennini talim ve tahsil etmemiş ve yedlerine izinname almamış olanların Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye devam ile istihsal-i malumat eylemede devam etmeyüb icazetname almayanlara bundan böyle ebelik ettirilmeyeceği, mukaddema lazım gelenlere" bildirilmesi tekrar hatırlatılır.¹ Bu belgeye göre, halihazırda ebelik yapanların çoğunluğu okulda eğitim görmüş, bilgi almış, daha sonra da ebelik yapabilmek için icazetnamelerini almıştır. Ne var ki, bazıları gelip eğitim almadığı ve ebeliği doğru düzgün bilmediği halde ebelik yapmakta, çocuk doğurtmaktadırlar. Bunların bilgisizlikleri nedeniyle bazı durumlarda sakatlıklar çıkmakta, doğan bebekler ya da anneleri zarar görmektedir. Böylesi bir duruma cevaz verilemeyeceği bildirilir ve Mekteb-i Tıbbiye nazırına gereğini yapması, ebelerin eğitilmesi ve izinname alması için gerekenleri yapması buyrulur.

Belli ki 1842'deki irade, ebeler tarafından pek dikkate

1. BOA A.MKT.NZD 26/48 (1267.R.1/3.2.1851).

alınmamıştı ki Sadaret makamından da imparatorluğun çok çeşitli bölgelerine mektuplar gönderilip şahadetnamesi olmayan ebelerin ebelik mesleğini icradan men edilmeleri buyrulmuştu.¹ Tekrara girmemek için tek tek detaylarını ve remeyeceğim bu belgeler, doğumlar sırasında yüksek anne ve bebek ölüm oranlarını, ölü doğum oranlarının yüksekliğini ve doğum sırasında meydana gelen diğer arazları, doğumların izinnamesi ya da şahadetnamesi olmayan ebeler tarafından gerçekleştirilmesine bağlıyordu.² Ancak bu belgelerde eğitimden çok şahadetnameye vurgu yapılması devletin ana arzusunun denetim ve kontrolle ilgili olduğuna bir kere daha işaret eder. Ebelerin şahadetname verilmesi yoluyla kayıt altına alınma süreci, yüzyıl içinde iyice belirginleşmiş, bu süreç, şahadetnamesi olmayan ebelerin yerel gazetelerde ifşa edilmesine kadar vardırılmıştır.³

Ebeliğin ve ebelerin denetim altına alınma sürecinin önemli bir ayağı ebelerin şahadetnamelendirilmesiye bir diğeri de ebelik mesleğinin içeriğinin yeniden tanımlanması, ebelerin ve doktorların işlevlerinin birbirinden ayrıştırılmasıdır. Bunun için de öncelikle ebeler ilaç ya da forseps kullan-

1. Bazı örnekler için bkz. Midilli için BOA A.MKT.MHM 222/10 (1277.Z.29/ 8.7.1861) ve BOA A.MKT.MHM 366/35 (1278.Ra.4/9.9.1861); Erzurum için BOA DH.MKT 1342/92 (1301.S.24/25.12.1883), BOA DH.MKT 1517/98 (1305.L.20/ 30.6.1888), ve BOA DH.MKT 1538/25 (1305.Z.22/ 30.8.1888); Beyrut için BOA DH.MKT 1622/47 (1306.N.9/9.5.1889); Çatalca için BOA DH.MKT 1628/59 (1306.L.14/13.6.1889); Bağdat için BOA DH.MKT 1435/86 (1304.Za.11/1.8.1887); BOA DH.MKT 624/43 (1320.Ş.29/1.12.1902); ve Şam için BOA DH.MKT 711/66 (1321.S.22/ 20.5.1903).

2. Bazı örnekler için bkz. BOA MV 30/3 (1305.B.2/15.3.1888); BOA A.MKT.NZD 315/39 (1276.Za.29/18.6.1860); BOA DH.MKT 1516/59 (1305.L.16/26.6.1888); BOA DH.MKT 1573/33 (1306.R.6/10.12.1888); BOA DH.MKT 1616/100 (1306.Ş.15/16.4.1889); BOA DH.MKT 1412/13 (1304.B.29/23.4.1887); BOA DH.MKT 1435/86 (1304.Za.11/1.8.1887); BOA DH.MKT 1408/29 (1304.B.5/30.3.1887); BOA DH.MKT 1538/25 (1305.Z.22/30.8.1888); BOA DH.MKT 1363/108 (1303.Z.7/6.9.1886); BOA DH.MKT 1353/84 (1303.L.5/7.7.1886).

3. Örneğin bkz. BOA DH.MKT 510/57 (1320.S.15/ 24.5.1902). Bu belge hükümetin kendi iradesini dayatmak için kullandığı araçları çeşitlendirdiğini gösterdiği kadar yönetici gücün asıl derdinin ebelerin ne kadar yeterli olup olmadığı değil, onların denetim ve kontrol altına alınması olduğunu bir kere daha doğrular. Matbu basının da hızla yeni ve etkili bir denetim aracı haline gelişini gösterir.

maktan men edilmiş ve sadece doktorlar bu tıbbi gelişmelerden yararlanma ayrıcalığıyla donatılmıştı. Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhânede Tabâbet-i Beledîyye İcrâsına Dâir Nizâmname'nin sekizinci maddesi şöyle der: "Kâbile kadınlar menene (forseps) ve diğer ebelik aletlerinden birini kullanması ve rahm-i mâderde çocuğu çevirmesi ve delice denilen mahmûzlu çavdar gibi kaviyü't-tesir edviye istimal ve tertib etmesi herhâlde memnûdur." On dördüncü madde ise "Sekizinci maddenin hükmüne tevfi-k-i hareket etmeyenlerden üç Mecidiye altınından yedi Mecidiye altınına kadar cezâyı nakdî alınacaktır".¹ Forseps ve diğer ebelik aletleri o dönemin tıbbi yeniliklerinden olsa da ters gelen bebeklerin rahimde çevrilmesi, bazı ilaç ve otlarla doğumun hızlandırılması ya da acıların azaltılması ebelerin öteden beri uyguladıkları yöntemlerdi. Ebelik mesleğine içkin bu pratiklerin yasaklanması, ebelerin denetiminin önemli bir unsuruydu.

1883'e gelindiğinde şahadetnamesiz ebelerin sayısı hâlâ çok yüksekti. Şura-yı Devlet bu problemi bir kere daha masaya yatırdı. Ancak belli ki bu zamana kadar şahadetname ya da icazetname sahibi olmak ebeler arasında bir ayrıcalığa dönüşmüştü ki şahadetnameli ebe ve doktorların hamile kadınlardan istediği fahiş ücretler de ele alınan konulardan biri oldu. Şura-yı Devlet şöyle diyordu: "Viladete duçar olan nisvanın teshil-i vaz'-ı hamli zımında vuku bulan müracaattan etibbanın bilistifade fahiş ücret talep eylemeleri cihetiyle eshab-ı ihtiyaç müşkilat çekmekte bulunduklarından ücerat-ı mutedile ile bu hidmeti görmek üzere Mekteb-i Tıbbiye'de veyahud münasip bir mahalde fenn-i kıbalede mahir etibbanın bilmünavebe bulundurulması hakkında Tıbbiye Nezaret-iyle muhabereli tezkire-i samiye Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye kararnamesi tercümesiyle Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nde ita olunmakla kıraat olundu."² Yani Şura-yı Devlet'in

1. "Memalik-i Mahruse-i Şahanede Tababet-i Beledîyye İcrasına Dair Nizamname", Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, cilt 6, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995, s. 3053- 3054.

2. BOA DH.MKT 1343/10 (1301.S.26/27.12.1883).

belirttiğine göre doktorların doğum sırasında yardıma ihtiyaç duyan kadınlardan fahiş miktarda ücret talep etmesi ihtiyacı sahibi kadınları zor durumda bırakmaktaydı. Bu sorunu çözmek üzere doğum konusunda uzmanlığı olan birkaç doktor Mekteb-i Tıbbiye’de ya da bulunacak başka uygun bir merkezde nöbetleşe görev yapacak, uygun bir ücret karşılığında hamile ve doğum yapmakta olan kadınlara yardım edecekti.

Şura-yı Devlet’e göre bu sorunu geniş ölçekte çözmek için öncelikle belediyelerin kadın doğumu konusunda mahir tabipler bulundurması gerekmektedir. Ayrıca Dersaadet’te bir ebe hastanesinin kurulmasının planlandığına değinilir. Bu hastanede ebeler, “nazariyat ve ameliyatta iktisab-ı muharasa eyleyecek,” yani kendilerini teorik ve pratik olarak geliştirecekti. Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı topraklarında da hem ebe mektebine hem ebe hastanesine ihtiyaç olduğu ortadadır. Ne var ki, bütün gerekliliğine ve ihtiyaca rağmen eldeki maddi imkânsızlıklar nedeniyle bu plan şimdilik ertelenmek durumundadır.¹

Şura-yı Devlet’in fikrini uygulamaya koymak ve “viladete duçar olan nisvanın teshil-i vaz’-ı hamli için” nöbetleşe çalışacak doktor aramaya girişir. Bu amaçla her belediye dairesine beş-altı yüz kuruş civarında maaşla birer doktor atanmasının mümkün olup olmadığı Şehremaneti’ne ve Tabib Nezaretine sorulur. Ancak Cemiyet-i Tıbbiye de Şehremaneti meclis azası Tabip Hasan Paşa da bu maaşla çalışacak doktor bulmanın imkânsız olduğunu belirtir. Şura-yı Devlet doğum sırasında yardıma ihtiyacı olan kadınlara yardım etmenin insani bir vazife olduğunu vurgulayıp bu cevaplardan memnuniyetsizliğini dile getirirse de yapacağı fazla bir şey yoktur. Mevcut belediye dairelerinde ebeye ve doktora olan ihtiyacın aciliyeti nedeniyle doktor sayısını mecburen altıyla sınırlandırıp dört de ebe istihdam edilmesine karar verilir. Doktorlara biner kuruş, ebelere de beş-altı yüzer kuruş maaş bağlanacaktır.

1. BOA DH.MKT 1343/10 (1301.S.26/27.12.1883).

Bu ebelerden biri Dersaadet'te, diğeri Kasımpaşa ve civarıyla Beşiktaş'tan Bebek'e kadar, diğeri Rumelihisarı'ndan Büyükdere, Sarıyer ve Rumeli Kavağı'na kadar, sonuncusu da Kadıköy'den Üsküdar ve Anadolu Kavağı'na kadar hizmet edecekti. Bu ebeler gerekli gördüklerinde doktoru telgrafla haberdar edip çağıracaktı. Ebe ve doktorlar gittikleri doğumlardan ayrıca ücret almayacaklardı.¹

Doğurganlığı özendirici politikalar elbette ki sadece ebeliğin dönüşümünü içermiyordu. Çok çocuk doğurmayı özendirmek için geliştirilen bir teşvik, yedi hatta daha sonraki yıllarda da dörtten fazla çocuğu olan ailelere maddi yardımda bulunmaktı.² Kürtaj çeşitli yasal düzenlemelerle yasaklanmaya çalışılmıştı. Ama başta da dile getirilen ana hedeflerden biri olan doğum sırasında meydana gelen bebek ölümlerini azaltma konusunda ne yazık ki yeterli ilerleme kaydedilememişti. Ebelik ve doğum eğitimi ağırlıkla teorik düzeyde kalmış, doktorların pratik bilgilerinin gelişmesi için gerekli önkoşullardan biri olan viladethane kuruluşu başırlamamıştı. Gerçi Haseki Nisa Hastanesi kurulurken³ kadınların doğumla ilgili ihtiyaçlarını da giderme vaadinde bulunulmuştu ama gerçek uygulama bu ideallere yaklaşamıyordu bile. Dolayısıyla Şura-yı Devlet'in önerisi verili koşullar dikkate alındığında oldukça makuldü.

Eğitimin bütün eksik ve yetersizlikleri göz önüne alınınca on dokuzuncu yüzyılda ebelle ilgili asıl değışim ebelere şahadetname verilmesi, ebeliğin devletin gözetim ve denetimi altına alınmasıyla ilgilidir. Arşiv belgeleri de denetim artışını doğrular niteliktedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde şahadetnamelere ilişkin çok sayıda belge bulmak mümkündür. Hele ki burada ele almadığım yirminci yüzyılın ilk yirmi yılına ilişkin belgelerin sayısı oldukça çoktur. Ebe şahadetnameleriyle ilgili arşiv belgelerinin artışı, şüphesiz yüzyılın ikinci

1. BOA DH.MKT 1343/10 (1301.S.26/27.12.1883).

2. Bu konuda daha derinlemesine bir incelemeyi bir sonraki bölümde yapacağım.

3. BOA Cevdet Sıhhiye, 13/650 (1264.M.20/28.12.1847).

yarısındaki ebe faaliyetlerini kayıt ve denetim altına alma sürecinin başarısının da önemli bir göstergesidir. Mekteb-i Tıbbiye, Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet başta olmak üzere devletin farklı kurumları, şahadetname meselesini gündemlerine almıştır. Ancak bu süreç sorunsuz değildir, aksine gündelik hayattaki işleyiş şikâyetlerle, yasal boşluklarla, çeşitli pazarlıklarla şekillenen bir alandır.

Dahiliye Nezareti 1881’de, daha önceki kararları doğrultusunda valiliklere yazarak, elinde Mekteb-i Tıbbiye tarafından verilmiş şahadetnamesi olmayan doktor, ispençiyar (eczacı), cerrah ve ebelerin önce İstanbul’a gelerek Mekteb-i Tıbbiye’nin sınavlarına girmesini, sınavlarda başarılı olanların şahadetname alabileceklerini bildirmiştir.¹ Bazı bölgeler şahadetnamesi olan tabip, cerrah ve eczacıların isimlerini, yaşlarını bildirirken² birçok bölge ise bu karara farklı gerekçelerle itiraz etmiştir.

Örneğin Kudüs mutasarrıflığı, “diploma veya şahadetname istihsal etmeksizin tababet ve eczacılık ve cerrahlık ve kabilelik ile sair şuaat-ı tababiye icra etmek” isteyenlerin meslekten men edilmesine ilişkin mazbataya Kudüs’te icrayı tababet edenlerin ekserisinin elinde diploma yahut şahadetname olmadığı ve dolayısıyla hepsini birden meslekten men etmenin pratik olarak imkânsız olduğu cevabını verir. Dahası mutasarrıflığa göre bu kişilerin Dersaadet’e gidip şahadetname almaya maddi güçleri yeterli olmadığı gibi böylesi bir yolculuk doktorların muayenahanelerini kapatmalarını gerektirecek, bu da Kudüs’teki hastaları zor durumda bırakacaktır. Mutasarrıflık, Mekteb-i Tıbbiye’ye, tababetle uğraşan bir komisyon oluşturup kentteki doktorları bulun-

1. BOA DH.MKT 1573/33 (1306.R.6/10.12.1888). Bu belge Edirne, Aydın, Hicaz, Bağdat, Selanik, Diyarbakır, Halep, Trablus, Sivas, Manastır, İşkodra, Mamuretülazız, Van, Yanya, Musul gibi pek çok taşra vilayetine gönderilmiştir.

2. Bazı cevaplar için bkz. Çatalca, Sillivri, Terkos için BOA DH.MKT 1619/126 (1306.Ş.26/ 27.4.1889); Biga için BOA DH.MKT 1620/89 (1306.Ş.29/30.4.1889); Kos için BOA DH.MKT 1630/110 (1306.L.24/ 23.6.1889), ve Halep için BOA DH.MKT 1396/18 (1304.Ca.5/30.1.1887).

dukaları yerde imtihana tabi tutması önerir.¹ Kudüs, bu önerisinde yalnız değildir. Bağdat'ın mazbataya cevabı da aynı doğrultudadır. Bağdat Valiliği'nden gönderilen yazıda da kentte tababetle uğraşanların hiçbirinin şahadetname ya da diplomasının olmadığı ama bu kimselerin dükkânlarını, muayenehanelerini kapatıp Dersaadet'e gitmeleri durumunda çıkacak bir salgın hastalığın felaketle sonuçlanacağı yazıyordu. Bağdat, aklın yolu birdir dercesine kentteki doktorların İstanbul'a gitmesindense Mekteb-i Tıbbiye'nin oluşturduğu bir komisyonun Bağdat'a gelmesinin ve imtihanı kentte yapmasının daha münasip olacağını söylüyordu.² Ne var ki, ne Dahiliye Nezareti ne Sıhhiye Nezareti bu makul önerileri dikkate alıp adım atma niyetindeydi.

Taşrada tababet, eczacılık, cerrahlık yapan yabancı doktorların bulunması, sorunu daha da karmaşıktıyordu. Tıbbiye Nezareti'nin hazırladığı yeni Nizam-ı Tıbbiye gereği, Tıbbiye Nezareti'nden diploma veya şahadetname almadan doktorluk, cerrahlık, eczacılık yapanların engelleneceğini ve Dersaadet'te diploma almak için tanınan üç ay süreden sonra hâlâ şahadetnamesiz olanların meslekten men edileceklerini valiliklere bildirmesinden hemen sonra itirazlar yükselir. Kudüs'teki Rusya Konsolosluğu sefaretten talimat almadıkça bu karara uymayacağını valiliğe bildirir. Valilik arada kalır ama yine de bu itirazı Dahiliye Nezareti'ne iletip ne yapması gerektiğini sorar.³ Şehirdeki İngiliz ve Avusturya konsoloslukları da çok geçmeden benzer bir tepki verir. Taşradaki bütün taraflar aslında her bir doktorun Dersaadet'e kadar seyahat etmesindense Mekteb-i Tıbbiye'nin oluşturduğu bir heyetin doktorları kendi mahallerinde imtihan edip hak edenlere diploma vermesi konusunda hemfikir görünmektedir.⁴

1. BOA DH.MKT 1441/41 (1304.Z.1/21.8.1887) ve BOA DH.MKT 1400/1 (1304. Ca.22/16.2.1887).

2. BOA DH.MKT 1408/29 (1304.B.05/30.3.1887).

3. BOA DH.MKT 1463/15 (1305.S.27/14.11.1887).

4. BOA DH.MKT 1475/50 (1305.R.21/6.1.1888).

İngiliz Sefareti meseleyi, Bab-ı Âli'den ittihaz buyrulan kararın adil ve hakkaniyete muvafık olmadığını bildirecek kadar ileriye götürür. Sefarete göre nizamnameden önce Memalik-i Şahane'ye yerleşmiş etibba ile nizamnamenin ilanından sonra gelenlerin aynı muameleye tabi tutulması kabul edilemez, bu iki grup arasında ayırım yapılması mutlaka gereklidir. Bu bakış açısına dayanarak nizamnamenin ilanının öncesinde Osmanlı topraklarına gelip tababet icra eden İngiliz etibbasının imtihana mecbur bırakılamayacağını bildirir ve bundan taviz vermeyeceğinin bir göstergesi olarak da emrivaki yaparak İngiltere etibbasının şahadetname suretlerini ekte göndererek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin bu şahadetname suretlerini tasdik etmesini söyler.¹

Mekteb-i Tıbbiye ve Dahiliye Nezareti'nin bu itirazlara ilk tepkisi reddetmek olur. Örneğin Kudüs Mutasarrıflığı Osmanlı tebaası olmayıp Kudüs'te görev yapan tabip, cerrah ve eczacıların Mekteb-i Tıbbiye'den diploma almadıkça görev yapamayacaklarına dair emrini tekrarlar.² Ancak belli ki sefaretlerin önerisi sonunda makul bulunur ve taşradaki bütün doktorların tek tek İstanbul'a gelmek yerine, diploma suretlerini incelenmek ve tasdik edilmek üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye gönderebileceklerine karar verilir.³

Ancak diploma ve şahadetname meselesi sadece konsolosluklarla İstanbul arasında değil devletin farklı kurumları arasında da bir tartışma mevzusuydu. Kurumlar arası yazışmalardan görebildiğimiz kadarıyla her ne kadar taşraya ve sefaretlere karşı güçlü ve kararlı bir resim verilmeye çalışılsa da yeni uygulamaları hayata geçirmeye çalışan memurların kafaları her zaman net değildi. Örneğin Kudüs'teki Rus Konsoloslugu'na olumsuz yanıt verilirken bir yandan da Tıbbiye Nezareti, Hariciye Nezareti ve Dahiliye Nezareti kendi aralarında ne yapılması gerektiğini, yabancı tabip, eczacı, cer-

1. BOA HR.TO 263/88 (1888.8.11).

2. BOA HR.TO 143/87 (1887.11.22).

3. BOA HR.TO 167/127 (1889.3.8).

rah ve ebelerin her koşulda Dersaadet'te imtihana mı girmesi gerektiği yoksa sadece şahadetnamesiz olanların mı imtihana tabi tutulmasının daha doğru olacağını tartışıyordu.¹

Diploması olan ancak bunları yabancı ülkelerdeki tıp okullarından almış olan doktorların diplomalarının geçerli kabul edilip edilmeyeceği konusu da başka bir tartışma konusuydu.² Beklenileceği gibi İstanbul'un hayata geçirmeye çalıştığı düzenlemelerdeki bu boşluğu ilk fark eden yine taşra valilikleri oldu. Örneğin Kars Valiliği'nden gönderilen bir belgede, yabancı ülkelerden diploma almış doktorlar için nasıl bir prosedür izleneceği sorgulanır. Kars Valiliği şehirde doktorluk yapan Londra Tıp Mektebi mezunu dört İngiliz doktor hakkında nasıl bir işlem yapılması lazım geldiğini sorar.³ Taşradan bu tip sorular ve itirazlar yükseldikçe Dahiliye Nezareti, Mekteb-i Tıbbiye ve Tıbbiye Nezareti bunlar üzerinde çalışır. Hangi belgelerin geçerli kabul edileceğinin, izlenecek prosedürlerin ayrıntılarının biraz da bu karşılıklı yazışma ve tartışmalarda ortaya çıktığını görüyoruz.⁴ Bu çabanın bir sonucu olarak bu üç kurum, denklikleri kabul edilecek yabancı tıp mekteplerini belirler ve bunların isimlerini, diploma örneklerini ve düzenlemeleri içeren listeler hazırlar.⁵

Tartışmalar bunlarla sınırlı değildir. Gündelik hayatın zenginliğiyle kısa bir süre sonra, ölen doktor ve ebelerin şahadetnamelerine ne olacağı sorusu akla gelir.⁶ Özel doktor ve ebe muayenehaneleri konusunda izlenecek işlem geç de

1. BOA DH.MKT 1472/49 (1305.R.12/28.12.1887).

2. BOA DH.MKT 1532/96 (1305.Z.6/14.8.1888).

3. BOA DH.MKT 1465/3 (1305.Ra.5/21.11.1887).

4. BOA DH.MKT 1520/35 (1305.L.28/8.7.1888).

5. Bu pazarlık mekanizmasını göz önüne seren bazı örnekler için bkz. BOA DH.MKT 1531/101 (1305.Z.4/ 12.8.1888); BOA DH.MKT 1561/6 (1306.Ra.1/5.11.1888); BOA DH.MKT 1564/56 (1306.Ra.17/21.11.1888); BOA DH.MKT 1568/80 (1306.Ra.22/ 26.11.1888); BOA DH.MKT 1579/97 (1306.R.25/29.12.1888); ve BOA DH.MKT 1585/18 (1306.Ca.15/17.1.1889).

6. BOA DH.MKT 1506/7 (1305.Ş.21/3.5.1888) ve BOA DH.MKT 1506/49 (1305.Ş.22/4.5.1888).

olsa gündeme gelen sorulardandır.¹ Arşiv belgeleri Osmanlı bürokratlarının bazılarının bu problemleri öngörebildiğini ama yapılacakların cesameti ve aciliyeti karşısında ilk elde çözümü gerekli olmayan bazı sorunları ileriye ertelediklerini gösterir.² Yüzyılın sonuna yaklaşıldığında bu sorunlar çözümlendikçe, bürokratların karşısına daha karmaşık sorunlar çıkmaya başladı.³ Tıptaki bu düzenlemeler, tıbbın farklı dallarının düzenleme ve denetim altına alınması süreci, aslında devlet dediğimiz şeyin de yekpare bir bütün olmadığını, devletin kimi zaman ortak kimi zaman çatışan çıkarları olan kurumları arasında yürütülen sürekli bir müzakere süreciyle oluştuğunu bize hatırlatır.⁴

Nefise Hanım

Buraya kadar ağırlıkla devlet ve bürokratların, genel olarak tıp, özel olarak da ebeliğe yönelik düzenlemelerini ve ebeliğin giderek profesyonelleşmesini ele aldım. Peki, bu kurumsal ve yasal düzenlemeler ebeler açısından ne anlama geliyordu? Ebeler bu düzenlemeleri nasıl deneyimliyordu? Ebeliğin düzenlenme süreci, ebelerin gündelik yaşam pratiklerini nasıl etkilemişti? Bu soruları cevaplamanın aslında ilk elde düşünüldüğünden çok daha zor olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bahsedilen değişimlerin, elbette ki ebelerin gündelik pratikleri açısından olumsuz sonuçları olmuştur. Özellikle şahadetnamelerle devletin denetimi altına alınmak ebelerin gündelik pratiklerini de değiştiren ve yeniden biçimlendiren bir etki yapmıştır. Ancak bu değişimin, ebelerin yaptıkları iş üzerindeki kontrol ya da özerkliklerini tama-

1. BOA DH.MKT 1536/113 (1305.Z.20/28.8.1888).

2. BOA DH.MKT 1559/54 (1306.S.24/30.10.1888) ve BOA DH.MKT 2087/50 (1315.B.23/18.12.1897).

3. BOA DH.MKT 2089/57 (1316.M.2/23.5.1898) ve BOA DH.MKT 2173/30 (1316.L19/2.3.1899).

4. BOA DH.MKT 1549/71 (1306.M.25/1.10.1888).

men yok ettiği sonucu yanıltıcıdır. Başka bir deyişle ebeliğın değışimini sadece ebeliğın denetimi ve kontrolüyle ilişkili olarak ele almak bu dönüşüm sürecindeki pek çok zengin meselenin gözden kaçırılmasına yol açar. Ebeler, bu dönüşüm sürecinde sadece kayba uğramamış, belli kazanımlar da elde etmiştir. Her ne kadar ebelerin deneyimlerine ışık tutan yeterli sayıda belge olmasa da bu dönüşümün ebeler açısından taşıdığı karmaşık anlamı görmemizi ve tartışmamızı sağlayacak bazı ipuçları vardır. Bu belgeler bize sorunun mağdur ebe/mağrur doktor karşıtlığından çok daha karmaşık ve zengin olduğunu gösteriyor. Kabile Nefise Hanım'ın hikâyesi bu açıdan öğreticidir.

Temmuz 1892'de Yemen Mutasarrıflığı, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir belgeyle Medine-i Münevvere'de ebelik yapan Hafize Hanım'ın öldüğünü bildirir ve yerine diplomalı başka birisinin tayinini talep eder.¹ Dahiliye Nezareti, Mekteb-i Tıbbiye'yle de yazıştıktan sonra, vefat eden Hafize Hanım'ın yerine, Nefise Şaziye Hanım'ın tayin edilmesine, kendisine beş yüz kuruş maaş bağlanmasına ve harcırahlarının tesviyesine, bunların da belediye bütçesinden ödenmesine karar verir.² Ancak ortada bir sorun vardır. Nefise Hanım'ın ebeliğe liyakati her ne kadar sıhhiye heyeti tarafından tasdik olursa da kendisinin şahadetnamesi yoktur ve yukarıda aktarılan düzenlemeler çerçevesinde şahadetnamesiz bir ebenin tayini çok da münasip görülmemektedir.³ Dahiliye Nezareti birtakım müzakere ve yazışma sürecinin sonunda Nefise Hanım'ın tayin edilmesinin mümkün olmayacağını yazar.⁴ Ancak, Yemen Mutasarrıflığı bu kararı pasif bir şekilde kabul etmez, yerine acil olarak bir sıhhiye komisyonu oluşturup Nefise Hanım'ı imtihan eder ve liyakatini

1. BOA DH.MKT 1976/38 (1309.Z.27/23.7.1892).

2. BOA DH.MKT 1989/89 (1310.M.25/19.8.1892), DH.MKT 2004/99 1310.S.29/22.9.1892).

3. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 1.

4. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 2.

onaylar.¹ Bunu da Dahiliye Nezareti'ne yazar ve Hafize Hanım'ın ölümünden beri Sana'a'da iyi bir ebe olmadığını, Sana'a'daki Türk kadınların Arap ebelere muayene olmak istemediğini, bulunabilen şahadetnameli ebelerin ise verilen beş yüz kuruş maaşı az bulduğunu anlatır. Bölgede oluşturulan sıhhiye komisyonunun raporunu da ekleyerek Nefise Hanım'ın tayininin onaylanmasını bir kere daha talep eder.² Dahiliye Nezareti'nin karar vermesi pek de kolay olmayacaktır. Bu koşullar altında başka bir şahadetnameli ebe bulmak hakikaten kolay değildir³, ama şahadetnamesiz bir ebe nin tayini de uygun değildir.⁴ Sonunda Dahiliye Nezareti başka bir ebe bulunana kadar Nefise Hanım'ın ebelik yapabileceğine karar verir.⁵ Çok geçmeden şahadetnameli başka bir ebe, Ayşe Hanım, bulunur ama Ayşe Hanım bin kuruş maaş, yani Nefise Hanım'ın aldığı maaşın tam iki katını ister. Ama ne Yemen ne de Dahiliye Nezareti aradaki bu farkı ödemeye yanaşır. Bu durum karşısında yapacak bir şey kalmaz, Nefise Hanım'ın liyakati teslim edilerek Medine'ye atanmasına karar verilir.⁶

Ne var ki Nefise Hanım'ın işleri çok da yolunda gitmez. Medine'ye gittikten iki yıl sonra hastalanır ve tedavisi için Dersaadet'e gitmeye mecbur kalır. Nefise Hanım kimsesizdir ve tedavi olsa bile bütün yolu tekrar kat edip Medine'ye dönmesi pek de mümkün görünmemektedir. Bütün bu zorlukları anlattığı arzuhalini Dahiliye Nezareti'ne gönderir ve münasip bir miktar maaş yardımı talep eder.⁷ Dahiliye Nezareti, Nefise Hanım'ın isteğini olumlu karşılar⁸, bir yandan

1. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 3.

2. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 4.

3. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 6.

4. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 5.

5. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 7.

6. BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894), dosya 8.

7. BOA DH.MKT 236/34 (1311.Za.10/15.5.1894).

8. BOA DH.MKT 295/77 (1312.R.15/16.10.1895).

maaş bağlanması için gerekli işlemleri başlatırken bir yandan da yerine hızla başka bir şahadetnameli ebe aramaya başlar.¹

Nefise Hanım'ın hikâyesi pek çok soru barındırıyor. Osmanlı devletinin ebeliği düzenlemeye başladığı 1840'lardan itibaren farklı etnik ve dinî aidiyetleri olan pek çok şahadetnameli ebe, farklı yerlere, şehirlere, kasabalara, belediye hastanelerine tayin edildi.² Bunlardan bazıları tayinlerine itiraz etse ya da istedikleri yerlere tayin edilmeyi başaramasa da³ şahadetnameli ebelerin hemen hepsinin maaşlı olarak ebelik yaptığını görüyoruz. Şahadetname sahibi olmak öncelikle düzenli bir maaş sahibi olmak anlamına geliyordu⁴, bu maaşlar

1. BOA DH.MKT 339/27 (1312.Ş.5/1.2.1895).

2. BOA A.MKT.NZD 315/39 (1276.Za.29/18.6.1860); şahadetnameli Ebe Neblevi, Haseki Nisa Hastanesi'ne tayin edildi. BOA DH.MKT 76/47 (1310.Z.18/3.7.1893); Mekteb-i Tıbbiye mezunu Refika Hanım بیمارخانهye tayin edildi. BOA DH.MKT 1997/16 (1310.S.13/6.9.1892); Vangelice Üsküp'e tayin edildi. BOA DH.MKT 23/50 (1311.S.2/15.8.1893), ancak bir nedenden ötürü iki yıl sonra Üsküp'ten Adana'ya tayinini talep etti. BOA DH.MKT 331/16 (1312.B.13/10.1.1895); Ebe Oniko, Haseki Nisa Hastanesi'ne tayin edildi BOA DH.MKT 319/30 ve BOA DH.MKT 341/2 (1312.Ş.9/5.2.1895); şahadetnameli Ebe Maryam Magagyan münasip bir yere tayinini talep etti BOA DH.MKT 372/10 (1312.Za.12/7.5.1895); Ebe Emetullah, Kudüs'e tayin edildi BOA DH.MKT 2099/120 (1316.R.14/1.9.1898); Ebe Pinopi Dimitriyo, Haseki Nisa Hastanesi'ne ya da başka bir münasip mahalle tayinini talep etti BOA DH.MKT 103/4 (1311.M.22/ 5.8.1893); Balat sakini Ebe Yani tayinini talep etti BOA DH.MKT 379/21 (1312.Z.2/27.5.1895); Madam Apyar yol masraflarının ödenmesi karşılığında Darülaceze'deki doğumlara girmeyi tayinini talep etti BOA DH.MKT 583/48 (1320.C.22/26.9.1902); Emine Hanım için BOA NGG 772/34 (1283.C.24/3.11.1866); Ebe Hatice Hanım Mekke'ye tayin edildi BOA NGG 772/17 (1286.C.21/28.9.1869).

3. Ebe Madam Liza, Zaptiye Nezaret'i'ne tayinini talep etti, ancak boş yer olmaması nedeniyle talebi reddedildi BOA DH.MKT 1566/79 (1306.Ra.17/ 21.11.1888) ve BOA DH.MKT 1593/26 (1306.C.10/11.2.1889); Eliza reddedildi BOA DH.MKT 2091/17 (1316.Ra.26/11.4.8.1898); Ebe Sarine'nin Selanik'e tayin talebi imdhandan kaldığı gerekçesiyle reddedildi BOA DH.MKT 441/47 (1319.Z.5/15.3.1902).

4. Erzincan'da Kable Zinte Hanım'a maaş bağlandı BOA DH.MKT 197/3 (1311.B.10/17.1.1894); Kuzguncuk'ta gönüllü ebelik yapan ebe Eliza, Dahiliye Nezaret'i'nden kendisine maaş bağlanmasını talep etti ve talebi kabul edildi BOA DH.MKT 2054/14 (1310.Ş.3/20.2.1893); Hama ve Humus ebesi Huriye Şerife Hanım, Dahiliye Nezaret'i'nden ödenmemiş maaşlarının ödenmesini talep etti ve kabul edildi BOA DH.MKT 2098/46 (1316.R.12/30.8.1898); Fatma ve Nefise hanımlar yiyecek yardımı yerine maaşlarının ödenmesini arz etti ve arzuhalleri kabul olundu I.DH 496/33692 (1279. Ra.13/8.9.1862); BOA DH.MKT 746/87 (1321.Ca.9/ 3.8.1903) ise ebelere maaşlarının düzenli ödenmesini buyurur. Üsküdar'da doğumlara bi-bedel yardım eden Ayşe Hanım'a ise maaş bağlandı BOA ZB 77/7 (1302.N.24/7.7.1885); Naile Hanım'a maaş

da çoğunlukla belediye sandıklarından ödeniyordu.¹ Devlet, ebe maaşlarını kimi zaman düzenli ödeyemese de ebelerin en azından maaşlarının düzenli ödenmesini talep etme ve yazdıkları arzuhallesle haklarını arama şansları vardı.² Bazen işlerinden olduklarında şahadetname sahibi olmak yine haklarını arayabilmeleri için önemli bir zemin sunuyordu. Ebe Marya³ ya da Ebe İnrit Roberts'in⁴ durumunda olduğu gibi arzuhallesiyle hak arayan ebelerin pek çoğu azledildikleri işlerine iade ediliyordu. Nefise Hanım örneğinde gördüğümüz gibi, şahadetnameli ebeler, emekli maaşına⁵ ya da yaşlılık ve kimsesizlik gibi nedenlerle biçare düştüklerinde düzenli olmasa da bir şekilde yardıma hak kazanıyordu.⁶ Hatta bazı örneklerde, ölmeleri durumunda geride kalan ve düzenli geçim kaynağı olmayan çocukları, devletten yardım alabiliyor, onlara da ufak da olsa bir maaş bağlanıyordu.⁷ Dahası, ebeler madalyalarla taltif ediliyor, emekleri bir şekilde onaylanıyordu.⁸

bağlanması BOA NGG 772 (1289.Ş.21/24.10.1872); Ebe Kamer Hanım'a maaş bağlanması BOA NGG 772/3 (1290.M.17/17.2.1873).

1. BOA DH.MKT 1582/100 (1306.Ca.7/9.1.1889).

2. Dahillye Nezaret'i ebe maaşlarının düzenli ödenmesini buyurdu BOA DH.MKT 2089/57 (1316.M.2/23.5.1898); Medine ebesi Hafize Hanım ödenmemiş maaşlarının kendisine ödenmesini arzuhallesle talep etti BOA DH.MKT 1621/124 (1306.N.7/7.5.1889) ve BOA DH.MKT 2189/17 (1316.Z.1/12.4.1899); Mekteb-i Tibbiye ebesi Nalle Hanım maaşının artırılmasını talep etti BOA Ayniyat 1034/136 (1296/1878-79) ve yine bir maaş artırma talebi için BOA NGG 772/30 (1292.L.21/20.11.1875) ve BOA NGG 771/27 (1289.Ş.27/30.10.1872).

3. BOA HR.MKT 71/40 (1263.S.16/3.2.1847).

4. Bazı örnekler için bkz. BOA NGG 772/24 (1278.Ca.13/16.11.1861), BOA NGG 772/58 (1278.R.25/30.10.1861), ve BOA A.MKT.NZD 417/94 (1278.Za.13/12.5.1862) ve İnrit Roberts için; Marya için BOA HR.MKT 17/40 (1263.S.16/3.2.1847); ve Anastasya Kaloyanini için BOA DH.MKT 669/36 (1320.Z.20/20.3.1903).

5. BOA DH.MKT 295/77 (1312.R.15/12.1.1895); BOA DH.MKT 154/18 (1311.R.9/20.9.1893).

6. BOA DH.MKT 2173/30 (1316.L.19/2.3.1899).

7. Örneğin Ebe Madam Mesatı yaşlılığında emekli maaşı aldığı gibi kendisinin ölümünden sonra çocukları fakr-u zaruret içinde olduklarını söyleyerek annelerinin maaşının kendilerine ödenmesini talep ettiler, dahası arzuhallesine olumlu cevap aldılar. Bkz. BOA İ.DH 145/7498 (1263.Ca.10/26.4.1847), BOA HR.MKT 40/80 (1268.S.22/17.12.1851), ve BOA HR.MKT 42/89 (1268.R.16/8.1.1852).

8. Bazı örnekler için bkz. BOA İ.DH 1057/82996 (1305.Ra.14/30.11.1887) Üsküdar, Ayşe Hanım; BOA İ.DH 927/73500 (1301.Za.16/7.10.1884) Üsküdar, Madam

Başka bir deyişle şahadetname, ebeleri devletin gözünde görünürleştiriyor, devletle bir tür doğrudan/dolaylı ilişki kurmayı mümkün kılıyordu. Şahadetname sahibi olmak ve bir tür devlet memuruna dönüşmek ebelere haklarını aramaları için bir zemin açıyordu. Örneğin Basra'da ebelik yapan Muhsine Hanım, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği arzuhalinde bin kuruş maaşının artan yiyecek fiyatları karşısında yetersiz kaldığı söyleyerek maaşına zam yapıp kirasının ödenmesini talep etmişti.¹ Dahiliye Nezareti, arzuhalî Şura-yı Devlet'e havale etmiş, bu talebin incelenmesini bildirmişti. Şura-yı Devlet ise maaşın hakikaten az olduğuna ve başka bir ebenin bu maaşa gidip Basra'da çalışmayacağına hükmetmişti. Bütün bunların sonucunda Muhsine Hanım'ın maaşına dört yüz yirmi beş kuruş zam yapıldı. Ne var ki, daha önce benzer bir uygulama olmadığı ve daha önemlisi Muhsine Hanım'ın durumunun başka ebelere bir emsal teşkil etmemesi için kiranın ödenmesi talebi reddedilir.

Osmanlı devleti bir yandan ebeleri kontrol etmeye, ebelik mesleğini düzenlemeye çalışırken bir yandan da yeni oluşmakta olan sağlık sisteminin ve hiyerarşinin parçası olan, olmayı kabul eden ebelere belli haklar tanıyarak onları koruyor, ayrıcalıklandırıyordu. Ebeler yeni kurulan tıbbi hiyerarşinin en alt basamağında yer alsa da şahadetnamesi olanlar, şahadetnamesiz yerel ebelerin sahip olmadığı bazı hak ve ayrıcalıklara kavuşuyordu. Üstelik bu haklar sadece maaşla sınırlı değildi. Örneğin hastalandıklarında ücretli izin alabiliyor, ailelerini görmek gibi nedenlerle izin isteyebiliyorlardı.² Hatta

Liza; BOA İ.DH 1274/100155 (1309.L6/44.5.1892) Mekteb-i Tıbbiye ebesi Revir-semi ; BOA İ.HR 193/5889 (1267.S.10/15.12.1850) Mekteb-i Tıbbiye ebesi Anata; BOA İ.TAL 26 /1311.M.71 (1311.M.18/1.8.1893) Civan ebe olarak tanınan Emine Hanım; BOA İ.TAL 107/1314.B.2 (1314.B.1/6.12.1896) Medine ebesi Şakire Hanım; BOA İ.TAL 129/1315.N.97 (1315.N.26/18.2.1898) Ebe Emine Tevhide Hanım; BOA Y.ARES 103/26 (1317.Ca.14/20.9.1899) Ebe Marice.

1. Örneğin, BOA DH.MKT 1427/99 (1304.L7/29.6.1887) Ebe Muhsine Hanım'ın tayiniyle ilgili; BOA DH.MKT 59/30 (1311.B.27/3.2.1894) de Ebe Nefise Hanım'ın tayini.

2. BOA DH.MKT 1503.67 (1305.Ş.12/24.4.1888).

bazen meslekleriyle ilişkisi olmayan ya da doğrudan tanımlanmamış bazı ihtiyaçları için bile devletten yardım isteyebiliyorlardı, tıpkı duvarı yıkılan evinin tamiri için yardım isteyen ebe örneğinde olduğu gibi.¹

Taltif, nişan, rütbe gibi onurlandırıcı ödüller de bu dönemde sıklıkla kullanılıyordu. Pek çok şahadetnameli ebeye, doğum sırasında gösterdikleri yararlılıklar nedeniyle madalya verildiğini biliyoruz. Örneğin 1891'de Üsküdar Daye Hatun Mahallesi sakinlerinden Fatıma Hatun'un zor geçen doğumunda kendisine yardımcı olup bebeği sağ salım doğurtan Doktor Besim Ömer ve Ebe Refiye birer madalyayla taltif edilmiştir.²

Şahadetnamesiz ebelerin meslekten men edilme tehdidi, şahadetnameli ebelerin pek çok açıdan ödüllendirilip kollanması ebeler arasında da büyük bir ayrışma ve çatışmaya yol açıyordu. Bu hat üzerinden baktığımızda Osmanlı örneğinde ebeliğin dönüşümü sürecinin, örneğin Anglosakson bağlamda olduğu gibi mahalli ebe/diplomalı doktor çatışması üzerinden değil şahadetnamesiz mahalli ebe/şahadetnameli ebe ikilemi üzerinden şekillendiğini görüyoruz. Şahadetnamesiz ebelerin sürekli meslekten men edilmeye çalışılması, şahadetnamelilerin de düzenli olarak ödüllendirilip doktorlar kadar olmasa da çeşitli haklarla donatılması bu çatışmanın merkezinde duruyordu. Ebelerden bize kalan, onların seslerini kısık da olsa duyabildiğimiz son derece kıymetli belgeler olan arzuhallerde de bu çatışmayı dinamik bir şekilde gözlemek mümkündür. Örneğin İstanköy (Kos) Adası sakini Ebe Kıryakice'nin arzuhaline bakalım.³ Arzuhali kaleme aldırın Ebe Kıryakice, adada ellerinde şahadetnamesi olmadığı halde ebelikle iştigal eden kadınlar olduğundan şikâyet eder. Şahadetnamesiz ebeler, hamile kadınların hayatlarını tehlikeye atarken kendisinin

1. BOA DH.MKT 372/10 (1312.Za.12/7.5.1895); başka bir tamir talebi için BOA A.MKT.NZD 35/98 (1267.Ş.4/4.6.1851).

2. BOA DH.MKT 1996/40 (1309.S.11/16.9.1891), BOA Y.PRK.ASK 176/45 (1319.B.10/23.10.1901).

3. BOA DH.MKT 401/61 (1313.S.2/24.7.1895).

de geçimine engel olmaktadır. Kiryakice, bunun ilk arzuhali olmadığını da belirtir ve ta İstanbul'a kadar yazmasının sebebinin İstanköy valisinin, daha önceki arzuhallerini dikkate alıp gereğini yapmaması olduğunu söyler. Kiryakice hem çok kararlıdır hem de kendisini rahatsız eden sorunu son derece açık şekilde dolandırmadan dile getirir.

Şahadetnameli ebelerin görünürlüğünün başka bir göstergesi de gazetelerde çıkan ilanlardır. Gazete ve dergilerde ebelere ilişkin çeşitli ilanlar görmek mümkündür. Örneğin İzmir'de basılan Ladino gazetesi *El Messeret* kente yeni bir ebenin gelişini duyurur.¹ Yeni ebe sabahları belediyede, öğlenleri Kemeraltı'daki Osmaniye Eczanesi'nde bulunacaktır. Gece acil müdahaleye ihtiyaç duyacak hamileler, kendisini Bon Marşe'deki evinde bulabilecektir. Gazete, muayenenin ücretsiz olacağını belirtir ki bu da ebenin maaşının büyük ihtimalle belediye sandığından ödeneceğini işaret eder. Mart 1898'de *Hanımlara Mahsus Gazete*, "Kabile Fehime Hanım" başlıklı duyurusunda, "Kabile Fehime Hanım'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de bir heyet-i muallimin huzurunda imtihan vererek birinci dereceden diploma"ya hak kazandığını, kendisinin de zaten kadınsı meziyetlerden kabul edilen şefkat ve rikkat ve merhamet gibi övülmeyi hak eden güzel huylara sahip olduğu yazılır. "Fehime Hanım'ın hazâkat ve mahareti zaten öteden beri bilinirdi," diye eklenir ve kendisinin gazetenin hususi kabileliğini kabul ettiği okurlara müjdelendir. Duyuruya göre doğum sırasında yardıma ihtiyaç duyan kadınlar, gazete idarehanesine müracaat ettikleri takdirde Fehime Hanım kendilerine ücretsiz yardıma gidecektir.² Bir kadın dergisinin okurlarına böylesi bir hizmeti, hem

1. *El Messeret*, 25 Haziran 1897, Sayı 173. Dönemin gazetelerinde bir arama yapmak çok sayıda benzer ilanı bulmamızı mümkün kılacaktır. Bu belgeyi benimle paylaşan Nazan Maksudyan'a teşekkürü borç bilirim.

2. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 10.L.1315/4.3.1898, No: 151. Bazı başka bir örnek, Basiretçi Ali, "Şehir Mektubu, No:157", *Basiret*, 13.Ra.1295/17.1.1878, No: 2318, s.2-3. Sonraki basımı Basiretçi Ali Efendi, "Kadın Ebeler (Kabileler)", İstanbul Mektupları, Nuri Sağlam (Yay. haz.), İstanbul: Kitabevi, 2001, s.679-680.

de ücretsiz olarak sunması hiç kuşkusuz hem çok büyük bir hizmettir hem de ebelerin artan görünürlüğünü de önemli bir işarettir.

Madam Annik ve doğumun tıbbileşmesi

Osmanlı edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Mehmed Rauf, Jüpon Bey takma adıyla yazdığı ve edebiyatçılığının pek bilinmeyen eserlerinden biri olan “İki Ebe Bir Gebe” isimli tek perdelik vodvilinde bir doğum sırasında geçen trajikomik olayları ele alır.¹ Genç bir kadın olan Behice ilk doğumunu yapmak üzeredir. Doğum âdet olduğu üzere evde gerçekleşecektir. Behice’nin kocası Râci Bey doğumu yaptırmak üzere bir ebe getirir. Ebe Madam Annik, siyah kıyafetleri ve siyah şapkasıyla son derece şık bir hanımdır. Ancak Behice’nin annesi Hayriye Hanım, Müslüman bir kadının doğumunu gayrimüslim bir ebenin gerçekleştirecek olmasını endişeyle karşılar. Ona göre bu görülmemiş durum bebeğin dünyaya besmelesiz gelip murdar olmasına, hep beraber uğursuzluğa uğramalarına yol açacaktır. Baba Hüsnü Efendi, hem etrafı teskin etmeye çalışan hem de alaycı bir karakterdir. Madam Annik, doğumu kendi başına gerçekleştirmek istemediği için bir numara uydurup Râci Bey’i kulak hekimiymiş gibi başka bir eve gönderir ve o gider gitmez bebeğin ters geldiğini söyleyerek bir erkek doğum doktoru çağırılması gerektiğini söyler. Aile için gayrimüslim ebeyle doğum yapmak alışılmadık bir şeydir ama erkek ebe fikri kabul edilir gibi değildir; ama yine de korkularından Madam Annik’in isteğine boyun eğler. Ancak doktoru çağırmaya giden uşak, isimleri karıştırdığı için kadın doğum uzmanı Âli Bey yerine basur mütehassısı Ali Bey’i getirir. Bir dizi komik yanlış anlamadan sonra nihayet hakikat açığa çıkar, Ali Bey gönderilip doğru

1. “İki Ebe Bir Gebe”, *Haydi Cedid*, 28 Teşrinievvel 1910-18 Teşrinisani 1910. Mehmed Raufun bu vodvilinden beni haberdar eden ve paylaştan Seval Şahin’e teşekkürü borç bilirim.

doktor olan Âli Bey çağırılır. Ancak Âli Bey de Madam Annik gibi ev ahalisini tedirgin edecek kadar şıktır. Biz de bu arada evdekiler bilmesede Âli Bey'in de doğum uzmanı olmadığını, sadece bir tıp öğrencisi olduğunu öğreniriz. Bütün bu trajikomik olaylara rağmen doğum sağlıklı bir şekilde gerçekleşir. Doğumdan hemen önce eve dönen Râci Bey, doğumu erkek bir ebinin gerçekleştirdiğini, Madam Annik'in kendisini bu yüzden evden uzaklaştırdığını anlar. Madam Annik'e öfkelenirse de Madam Annik, Râci Bey'i kulak doktoru taklidi yaparak birini tedavi ettiğini ihbar etmekle tehdit ederek susturur ve vodvil mutlu bir sonla kapanır.

Mehmet Rauf'un yazdığı bu vodvil dönemin tıp anlayışını hicveder. Tıp, on dokuzuncu yüzyıl boyunca radikal değişikliklere sahne olmuştur. Bu vodvilde de kendisini doktor olarak sunanlardan ikisi, Râci ve Âli beyler, aslında doktor değildirler. Ali Bey ise doktor olsa da saygın bir konumda resmedilmez, aksine bir dizi komik durumun kahramanıdır. Zaman ebelelerini temsil eden Madam Annik kendi başına doğum yaptıramaz. Yine de ebelik ve doğum artık değişmektedir. Doğum hâlâ evlerde gerçekleşse de erkek doğum uzmanları, ebelerin yanı sıra daha çok sayıda doğumda yer almakta, tıp bilgisindeki değişim doğuma ilişkin pratikleri de etkilemektedir.

Osmanlı toplumunda tüm sınıfsal, etnik, dinî, kültürel farklılaşmalara rağmen ebelik, tecrübeyle edinilen ve kadından kadına aktarılan bir beceriydi. Ebeler sadece doğuma yardımcı olmuyor, kadınlara başka pek çok şekilde de yardım ediyordu. Hamileliğin farkına varılmasından sonra arada sırada müstakbel anneyi kontrol ediyor, doğumun gerçekleşeceği tarihi hesaplıyor, bebeğin eşyalarının hazırlanmasına yardımcı oluyor, doğumu gerçekleştiriyor, anneye bebeğini nasıl emzireceğini gösteriyor ve doğum sonrası yaşanan hastalıkların tedavisinde yer alıyordu. Ebeler kimi zaman folklorik roller de oynuyordu. Ebe, tahmini doğum tarihinden birkaç hafta evvel bir süpürgeyle doğumun gerçekleşeceği odadan kötü cinleri süpürüp temizler, sonra bir parça ekmek ve şekeri küçük bir kumaş parçasına sararak duvarlardan birine asardı. Do-

ğumdan sonra bebeği kundaklamak, bebeğin ismini kulağına üfleme, bebeği kırklamak da çoğu yörede ebenin göreviydi.¹ Lohusa hummasının anne ve çocuk ölümlerinin başlıca sebebi olduğu bu dönemde bebeğin göbeği düşene kadar anne ve bebeğe bakmak da ebelerin başlıca işlerindendi. Ebeler, doğuma ilişkin bu toplumsal ve tıbbi rollerin yanı sıra tecavüz, zina gibi cinsel suç davalarında ya da genç kızların yaşının saptanması, âdet kanamalarının başlayıp başlamadığının tespit edilmesi, kadınların yaralanması, düşük yapması gibi durumlarda devletle toplum arasında bir tür bilirkişilik, yani bir tür aracılık rolü üstleniyorlardı.² Mahrem alana ve kadınların mahrem bilgilerine olan nüfuzları sayesinde ebeler, kadınlar arası ilişki ağlarının önemli bir halkasıydı ve ebelik, çocuk doğurtmanın çok ötesine geçen bir anlam ve işlev taşıyordu. Ancak yirminci yüzyılın başına gelindiğinde Mehmed Rauf'un vodvilinde de gözlediğimiz gibi ebelik artık değişmeye başlamıştı.

1. Abdülaziz Bey (1850-1918), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* isimli klasikleşmiş kitabını 1910 civarında yazdı. Bu kitap Osmanlı gündelik hayatına, ritüellerine ışık tutmakla birlikte Abdülaziz Bey'in oldukça yüksek bir sınıfa mensup olduğunu ve bürokraside üst düzey konumlarda bulunduğunu, dolayısıyla, "Osmanlı âdetleri böyledi," gibi genelleyci bir iddiaya sahip olmakla birlikte yazdıklarının, asıl olarak İstanbul'daki elit Müslüman ailelerin yaşam alışkanlıklarını yansıttığını akıldan tutmak son derece önemlidir ki bu tarz kitapların çoğu ya da bu türün kendisi bu kusurla maluldür. Abdülaziz Bey, ebeliği giriş bölümünün yanı sıra sağlık ve tıpla ilgili bölümde tekrar ele alır ve dönemin İstanbul'unda tanınmış ve saygın ebelerin de kimler olduğunu belirtir. Abdülaziz Bey'e göre Osmanlı toplumunda üç sınıf ebe vardır: *Saray-ı hümayun ebesi*, adı üstünde saraydaki cariye ve kadınlara ebelik yapar; *kibar ebesi*, varlıklı üst sınıflara ebelik yapar ve *ahad-ı nas ebesi*, sıradan insanlara ebelik yapar. İlk sınıf ebenin son derece saygın olduğunu, ikincinin de gayet iyi durumda ve saygın olduğunu söyleyip iki grubu uzun uzadıya anlatırken, üçüncü grup hakkında hiçbir şey anlatmaz. Bu da hem Abdülaziz Bey'in kendi anlatışının, hem de bu türün bir eleştiri süzgecine tabi tutmadan okunmasının sakıncalarını hatırlatır. Bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri/Adat ve Merasim-i Kadime, Tabirat ve Muamelet-i Kavmiye-i Osmaniye*, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Yay. haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995. Abdülaziz Bey hakkında bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C. 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996; İbnü'l Emlin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1930, s. 44-47

2. Örneğin Üsküdar Karakolu'ndaki ebelere ilişkin bazı vakalar için bazı bkz. BOA DH.MKT 1738/67 (1307.Za.14/2.7.1890), BOA DH.MKT 1444/73 (1304.Z.17/6.9.1887), BOA İDH 1057/82996 (1305.Ra.14/30.11.1887), BOA DH.MKT 1606/4 (1306.B.15/17.3.1889).

Osmanlı toplumunda pek çok başka erken modern toplumda olduğu gibi doğum, kadınlar arası bir deneyimdi. Ebeleri resmeden görsel malzemeler ne yazık ki çok azdır. Yine de on sekizinci yüzyıldan kalan, Enderuni Hüseyin Fazıl'ın *Zenanname*'sinde yer alan bir minyatür (Resim 1) ebelik ve doğum deneyimine ilişkin çok canlı ipuçları sunar.¹ Minyatürde bir doğum sahnesi resmedilmiştir. Gebeye, ebenin yanı sıra pek çok başka kadın ve bir kız çocuğu eşlik etmektedir. Doğumun gerçekleştiği oda, duvarlardaki süslemeler, dantel perdeler, yerdeki halı gibi ince ve hoş ayrıntılar, gebenin yüksek bir sınıfa mensup olduğuna işaret eder. Minyatürdeki son derece zarif süslemeler, uyumlu renklerin bize verdiği estetik zevkin yanı sıra anlatılan konuyla ilgili ipuçları da taşır. Yerdeki beşik ve doğum yapan kadının oturduğu ebelik iskemlesi doğum deneyimiyle ilgili incelikli ayrıntılar sunmaktadır. Minyatürde tasvir edilmiş olan kadınların giysileri, takıları, gösterişli başlıkları, duruşları bir tür asalet duygusunu desteklemektedir. Doğum yapan anne de ona eşlik eden diğer kadınlar da kıyafetleri, hal ve tavırlarıyla son derece zarif görünmektedir. Ebenin omuzlarındaki kürk ayrıca dikkat çekicidir. Minyatürdeki en çarpıcı ayrıntı kadınların hepsinin yüzlerine yerleşmiş olan gülümsemedir. Tasvir edilen sahnede bebeğin artık rahimden çıkmış olması, doğumun en zorlu ve tehlikeli kısmının geride kaldığına işaret etse de yaratılan atmosfer bir doğum için fazlasıyla huzurlu, rahat ve sakindir. Burada anlatılan sanki bir doğum sahnesi değildir, kadınlar başka bir vesileyle araya gelmiştir. Doğum yapan kadının iki yanında durup ellerini tutan yakınları ona sevgi ve şefkatle eşlik eder, burada zapt etmek, kontrol etmek, hatta teskin etmek gibi daha sert duyguların en ufak bir izi yoktur. Son olarak, sahnedeki küçük kız dikkat çekicidir. Diğer kadınlardan biraz daha uzakta olsa da onun bu kadınlar arası bu dünyanın bir parçası olduğuna kuşku yoktur. Küçük kızın varlığı, doğum bilgisinin ve ritüellerinin kuşaklar ve kadınlar arası aktarımının önemli bir göstergesidir.

1. Enderuni Hüseyin Fazıl, *Zenanname*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 5502, (1206, 1791/1792), 142a.

Resim 1, Konakta Doğum
Kaynak: Enderuni Hüseyin Fazıl, Zenanname.

Bir de *Resimli Ay* dergisinde yer alan şu sahneye bakalım (Resim 2).¹ Bu iki imaj arasında iki yüzyıla yakın bir zaman farkı olsa da resmedilen sahnelerde doğuma ilişkin evrensel bazı ortaklıklar görmek mümkündür. Öncelikle farklılıklara bakacak olursak, minyatürdeki huzur ve rahatlığın aksine bu resimde asıl olarak büyük bir sıkıntı, eziyet ve acı görüyoruz. Belli ki burada temsil edilen, doğumun en sancılı aşamalarından birisidir. Bu resimde de minyatürde olduğu gibi doğum yapan kadın, başka kadınlarla çevrelenmiştir ama bu sefer çehrelere hâkim olan duygu huzur ve sükûnet değil acı ve dehşettir. Resimdeki kadınlar minyatürdekinin aksine güzel ve şık değildir, hatta hepsinin oldukça yıpranmış bir hali vardır. Hamile kadını yine iki başka kadının tuttuğunu görürüz; ama bu sefer daha çok bir zapt etme, hâkim olma çabasının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu resimde hoşça vakit geçirmek, eğlenmek, ânın tadını çıkarmak gibi duygulardan bahsetmek mümkün değil. İki imajdaki kadınların kıyafetleri de büyük bir zıtlık içinde, ilk imajdaki zarif kıyafetler yerine burada şalvarlı ve başörtülü kadınlar görüyoruz ki kadınların kentli değil köylü olduklarını, sınıfsal olarak pek de ayrıcalık sahibi olmadıklarını da açıkça gösteriyor bu durum. Ayrıca minyatürden farklı olarak tam olarak hangi kadının ebe olduğu da pek açık değildir. Doğum yapan kadının karnını yoklayan kadının ebe olduğu öne sürülebilir, bunun dışında ebeyi ayırt eden özel bir işaret göze çarpmıyor. Bu resimde de bir ebelik iskemlesi var ama bu sefer iskemle süslü değil, gayet sade. Ancak aralarında neredeyse iki yüzyıl fark olan, iki ayrı sosyal sınıfı, iki ayrı kültürü, iki zıt duyguyu temsil eden bu iki görselin ortaklıkları da farklılıkları kadar çarpıcı. Bu büyük ortaklık ise doğumun kadınlar arasında yaşanan, paylaşılan bir deneyim olarak yansıtılmasıdır.

1. Bu görsel için bkz. Kabile Rasilha, *Yirmi Senelik Ebelik*.

Resim 2. Evde Doğum

Kaynak: Kabile Rasiha, *Yirmi Senelik Ebelik*.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı toplumundaki kadınlar çocuklarını evlerinde doğuruyordu ve doğuma yönelik hastane, klinik, doğumevi gibi kurumlar henüz kurulmamıştı. Kadınların ev dışında doğum yapabileceği ilk tıp kurumu olan Haseki Nisa Hastanesi 1847’de kuruldu.¹ İstanbul’da, kadınların tedavi göreceği bir hastaneye olan ihtiyaç açıktı. Denildiğine göre “Dersaadet ve bilâd-ı selâsede nisvân tâifesinden pek çok gurabâ ve fukara olup bunların yatacak yerleri ve bakacak kimseleri olmadığından içlerinden zayıf olanları ve hamile bulunanları sokaklarda yatıp sürünmek ve bazısı virâne arasında hamlini vaz etmekte” idi.² Bu belgeye göre, bazı kadınlar sokaklarda,

1. BOA Cevdet Sihiye 13/650 (1264.M.20/29.12.1847). Bu hastane üzerine en kapsamlı çalışma Nimet Taşkiran, *Haseki’nin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi*, İstanbul: Haseki Hastanesi’ni Kalkındırma Derneği, 1972.

2. Agy.

viranelerde doğum yaparken bazıları da bu korkunç duruma düşmemek ve zaten çocuk büyütebilecek durumda olmadıkları için çeşitli ilaçlar kullanarak çocuklarını düşürmekteydi.¹ Bu korkunç durumun önüne geçmek, yoksul ve âciz kadınların sefaletе düşmesini engellemek, kimsesiz ve yoksul kadınlara iyileşinceye kadar bakmak, yedi-sekiz aylık hamile olanlara doğum yapana kadar yardımcı olmak, böylelikle kürtaj gibi kötü birtakım alışkanlıkların önünü kesmek için bir kadın hastanesi kurulması kararlaştırılır. Bu amaçla Evkaf-ı Hümayun hazinesi mallarından olan ve bir müddetten beri atıl bulunan Haseki Bîmârhanesi'nin tamir edilmesine, hastaneye bir eczane ve mutfak yapıp binanın kadın hastanesine dönüştürülmesine karar verilir.

Haseki Nisa Hastanesi kurulurken dile getirilen ihtiyaçlardan birisi gureba ve fukara kadınların, hamile kaldıklarında sokak köşelerinde doğurarak ya da çocuklarını düşürerek sefil olmalarını engellemekti. Burada da ima edildiği gibi alt sınıftan da olsa evli, iyi kötü sosyal ağlara sahip herhangi bir kadının, ev dışında doğum yapması henüz tahayyül edilebilir bir seçenek değildi. Öte yandan yukarıda da değindiğim gibi doğum doktorlarının yetiştirilmesi için teorik eğitimin yanı sıra pratik doğum eğitiminin de verilebileceği bir kuruma büyük bir ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç, ebelik eğitiminin kısıtları nedeniyle daha da belirginleşiyordu. Doktorlara göre doğum bilgisinin aktarımında pratik eğitim gerçekleştirilemedikçe kadın doğum uzmanlarının sayısı istenildiği kadar artmayacak, ebelik, kadınların tekelinde kalmaya devam edecekti.² Bu dönemde şahadetnameli ebelerin sayısı artsa ve ebelik belli bir dönüşüme tabi tutulsa da erkek kadın doğum uzmanlarının sayısı çok kısıtlıydı. Kısacası hem erkek doktorları kadın doğumu alanında uzmanlaşmaya teşvik etmek ve hem de onlara iyi bir eğitim verebilmek için doktor ve ebele-

1. Agy.

2. "'The Pregnant Women are Here for the Sake of the Teaching Institution': The Lying-in Hospital of Gottingen University, 1751 to c. 1830", s. 59-78.

rin doğum görerek, doğumlara katılarak eğitim alabilecekleri bir kuruma ihtiyaç vardı. İşte viladethane bu amaca hizmet edecekti.

1869 Ağustos'unda Şura-yı Devlet'in Ahırkapı Otlukanbarı civarında açılmasına karar verdiği viladethane tam da böyle bir işlev yüklenecekti. Viladethanede hem kadınlar doğum yapabilecek hem de tıp öğrencileri ve ebeler doğum ameliyatlarını ve doğum sonrası meydana gelen hastalıkları görerek öğrenecekti. Bu amaçla Ahırkapı Otlukanbarı civarında 145.259 kuruş sarfıyla sekiz-on yataklı bir koğuş, üç dershane ve ikişer-üçer kişiye kifayet edecek üç oda, bir mut-fak ve çamaşırhane inşa olunarak burası fenn-i kıbale mektebi için kullanılacaktı.¹

İnşaat birkaç ay içinde başlasa da² bu süreç hakkında öğrenebildiklerimiz sadece sarf edilen masraflar üzerinedir. Örneğin Haziran 1872'de Dahiliye Nezareti masrafın ödenmesine dair bir yazı göndermiştir.³ Bir ay sonra Mekteb-i Tıbbiye Nezareti, Maliye Nezareti'ne yazarak hazinenin henüz ödenmesi gereken masrafı ödemediğini bildirmiş, ödemenin yapılmasını talep etmiştir. Ancak ağustosta radikal bir değişim meydana gelir ve Bab-ı Âli, viladethane projesi yerine, yapılmakta olan inşaata ek koğuşlar inşa edilerek binanın Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Hastanesi'ne tahsisine karar verir.⁴ Bir viladethane kurulmasına olan ihtiyacın farkında olmasına karşın Mekteb-i Tıbbiye bu karara itiraz etmiş görünmez, hatta Şura-yı Devlet'e gerekli plan, harita ve belgeleri iletir.⁵ Sadaret de idari personel için ek bir bina inşa edilmesine karar

1. BOA İ.ŞD 16/690 (1286.Ca.1/9.8.1869), BOA Ayniyat 1025/50 (1286.Ca.14/22.8.1869), ve BOA NGG 772/13 (1286.Ca.15/23.8.1869).

2. Şehremanet 1870'te İnşaatı teftiş edip o vakte kadar 36.819 kuruş harcandığını rapor etti. BOA Ayniyat 1044/3 (1287.B/10.1870).

3. BOA İ.DH 652/45367 (1289.R.21/28.6.1872).

4. BOA NGG 771/17 (1289.C.8/13.8.1872), BOA Ayniyat 1033/197 (1297.S/1.1880), ve BOA NGG 771/42 (1289.Ca.24/30.7.1872).

5. BOA NGG 771/23 (1289.B.19/22.9.1872).

verir.¹ Ahırkapı'da inşa edilecek bu yeni binada tıp öğrencileri eğitim görecektir.² Bu gelişmelerden iki yıl sonra, Şubat 1875'te, Mekteb-i Tıbbiye, Meclis-i Mahsusa'dan viladethane açılması konusunu yeniden dikkate almasını ister. Bu yazışmada bir viladethane açılana kadar kadın doğum ameliyatlarının Haseki Nisa Hastanesi'nde yapılıp yapılamayacağı da sorulur.³ Bu yazışmalara ve viladethane açma konusunun seyrek de olsa ara ara gündeme gelmesine karşın tıp öğrencileri ve ebelerin eğitim de görebileceği bir doğum hastanesi bir türlü kurulamaz.

Bu dönemde başarısızlıkla sonuçlanan özel doğum klinikleri açma çabalarından da bahsetmek mümkündür. Örneğin, Elena namlı bir kadın Beyoğlu civarındaki arsasını, bir viladethane kurulması şartıyla bağışlamak istediğini bir arzuhalde belirtir.⁴ Ancak Elena Hanım'ın bu iyi niyetli girişimi hayata geçirilemez.

1885'de Mekteb-i Tıbbiye bir kere daha Dersaadet'te bir doğum hastanesi açma konusunu gündeme getirir. Bab-ı Âli'nin tepkisi yine olumludur. Bu sefer devlet kurumları daha kararlı görünmektedir, bir mimardan proje hazırlaması istenir. Mimar Perpinyani iki katlı, doğumunu yapmış kadınların kalabileceği dört, hamilelerin kalabileceği iki ve gebelik humması geçirenler için üç koğuşı olan bir plan çizer.⁵ Ama yine bütçe yetersizliği engeli çıkar⁶ ve bu proje de hayata geçirilemez.⁷

Bu arada Besim Ömer 1891'de, Paris'teki eğitimi sonra-

1. BOA A.MKT.MHM 445/65 (1289.Za.16/15.1.1873).

2. BOA A.MKT.MHM 452/14 (1290.S.14/13.4.1873).

3. BOA NGG 771/36 (1292.M.3/9.2.1875). Ayrıca BOA Ayniyat 1033/197 (1297.S/1.1880).

4. BOA DH.MKT 1396/122 (1304.Ca.7/1.2.1887) ve BOA DH.MKT1466/13/ (1305.Ra.11/27.11.1887). "Elena Hatun" Beyoğlu'ndaki arsasını bir viladethane kurulması için bağışlamayı teklif etti.

5. BOA İŞD 77/4555/ (1303/1885-86).

6. BOA DH.MKT 2006/97 (1310.Ra.10/2.9.1892), BOA DH.MKT 2039/15 (1310.C.15/4.1.1893).

7. *Doğum Tarihi*, s. 50.

sı İstanbul'a dönmüş ve Mekteb-i Tıbbiye'de fenn-i kıbale ve fenn-i vilade dersleri vermeye başlamıştır. Hem doğum alanında uzmanlaşmak isteyen öğrencilerin teorik bilginin yanı sıra uygulamalı bir eğitim de alabileceği hem kadınların iyi koşullarda doğum yapabileceği bir viladethane açılması Besim Ömer'in önceliklerinden biridir. Ancak Besim Ömer, kendisinden önceki girişimlerin başarısızlığı ve ihtiyacın büyüklüğü karşısında resmi bir viladethane kurulmasını beklemeden Demirkapı'da, Topkapı Sarayı'nın duvarının hemen dibinde gizli bir viladethane kurulmasına ön ayak olur. Üç oda ve bir girişten oluşan son derece küçük bir binadır burası.¹ Faaliyetlerini gizli yürütmesine ve tüm imkânsızlıklara karşın hem kadın doğum hem de emraz-ı nisaiye konusunda gerçek hasta ve vakalar üzerinde uygulamalı eğitim verilir.²

Besim Ömer bir yandan gizli viladethanesini yürütse de resmi ve açık bir viladethane açılması fikrinden de vazgeçmez. Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir arzuhal, imzasını taşımasa da sanki Besim Ömer'in kaleminden çıkmıştır.³ Bu arzuhale göre Memalik-i Mahruse-i Şahane'de ebelik yapmakta olan kadınlar, ebelik fenninde yetersiz olduğu için doğumlarda hatalar, güçlükler meydana gelmektedir. 1894'te Besim Ömer, bu sefer doğrudan II. Abdülhamid'e bir arzuhal arz eder.⁴ Viladethane kurma projeleri bir türlü hayata geçirilemese de bu arzuhale verilen yanıt yine olumludur. Öyle ki en sonunda bir şeyler değişecek gibidir.⁵ Hastanenin hangi mevkide, ne şekil ve vesaitte tesis edileceği, tedavi olanlardan ne kadar ücret alınacağı gibi konuların Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye'de görüşülmesine karar verilir.⁶ Açılması planlanan viladethanede en az yirmi yatak bulunması düşü-

1. *Doğum Tarihi*, s. 51.

2. Agy.

3. BOA DH.MKT 2039/15 (1310.C.15/4.1.1893).

4. BOA İ.HUS 21/1311.Ş.118 (1311.Ş.16 /21.2.1894).

5. BOA İ.DH 1338/1314.Ra.44 (1314.Ra.28/6.9.1896), BOA DH.MKT 558/25 (1320.Ca.7/12.9.1902).

6. BOA İ.ŞE 6/6 (1321.Ra.15/11.1.1903).

nülmektedir. Odalar üç farklı sınıfa ayrılacaktır. İhtiyaç ve fakr-u zaruret içinde bulunan hastalar, umuma mahsus odalarda tedavi olunacak, onlardan günlük yirmişer kuruş alınacaktır. İkinci sınıf, yani ikişer yataklı hususi odada yatacaklardan günlük otuzar kuruş; birinci sınıf, yani bir yataklı hususi odalarda tedavi olunacaklardan da günlük kırk kuruş alınmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Doğum operasyonlarında alınacak ücrete de yine ameliyat olunacak hastanın durumuna ve ameliyatı gerçekleştirecek doktorun tasarrufuna göre belirlenecektir.¹

Viladethane ya da kabile hastanesi açılması etrafında dönen tartışmalar hamilelik ve doğuma yönelik anlayışların değişmesinin, kadın hayatının bu iki önemli deneyiminin tıbbileşmesinin göstergelerindendir. Haseki Nisa Hastanesi 1847' de kurulurken her ne kadar bir sokak köşesinde sefaletle düşerek doğum yapan ya da sefaletle düşme kaygısıyla daha en başta çocuğunu düşüren garip ve fakir kadınlardan bahsedilse ve kurulan viladethanenin adı "piçhane"ye çıksa da zaman içinde viladethaneye yönelik algılar değişmeye başlamıştı. Bunun önemli bir işareti, kurulması planlanan yapıda üç farklı sınıf oda kurulmasına karar verilmesidir. Orta ve üst sınıf kadınlar viladethanede doğurmaya ne kadar hazırды, bilmiyoruz. Ancak belli ki bir şeyler değişmekteydi ki, onlar için hastanede doğumu cazip kılacak tek kişilik odalar inşa edilmesi kararlaştırılmıştı.

Hamile kadınlara yönelik yardımlar, hayırseverlik faaliyetlerinin de önemli bir parçasıydı. Örneğin 1908'de Beyoğlu Odeon Tiyatrosu'nda geliri fakir ve hamile kadınlara bağışlanmak üzere bir piyes sergilenmişti.² Daha on yıl önce ebelik mektebi ya da viladethane açmaya yönelik hayırseverlik faaliyetleri hayata geçirilemese de yüzyıl başından itibaren pek çok özel viladethane, kadın doğum ve kadın has-

1. BOA İ.ŞE 6/6 (1321.Ra.15/11.1.1903).

2. BOA ZB 322/8 (27 Kanunusani 1323, 9 Şubat 1908).

talıkları klinikleri kurulduğunu biliyoruz. Bu gelişmelerle paralel şekilde doğum politikalarının bir ayağı da hamilelik sırasındaki bakım ve beslenmeye verilen önemin artması, bu konunun daha fazla gündeme getirilmesiydi. İstanbul'da hapishanelerde, tevkif edilmiş hamile kadınlara ve küçük çocuğu olanlara ek yiyecek ve süt verilmesi de bu politikaların çarpıcı bir sonucuydu.¹ Hapishanelerdeki hamileler doğum sırası ve sonrasında daha iyi bakım görebilmeleri için Hamidiye Hastanesi'ne naklediliyordu.²

Yukarıda da vurguladığım gibi zor doğumlarda başarı gösteren ebe ve doktorlara madalya ihsanı, çoğu asker olan doktorların rütbelerinin artırılması gibi taltif edici birtakım uygulamalar, daha çok doktoru kadın doğumunda uzmanlaşmaya teşvik etmeyi amaçlıyordu.³ Doğuma ilişkin farklılaşan uygulamalar sadece hamilelik ve doğumun kendisini değil doğum sonrası süreci de kapsıyordu. Örneğin gebelik hummasının yayılmasını önlemeye ve tedavisini sağlamaya yönelik adımlar bu dönemde önem kazanmıştır.⁴

Bu bölümde eğitim, denetim ve şahadetnamelendirme aracılığıyla ebeliğin dönüşmesi ve profesyonelleşmesi sürecini ele aldım. Öncelikli olarak başka coğrafyalardakinden farklı olarak Osmanlı örneğinde şahadetnamesiz yerel ebelerin yerini uzman doktorların aldığını söylemek mümkün değildir. Osmanlı örneğinde ebeliğin dönüşümü sürecinde asıl gerilim, şahadetnamesiz yerel ebelerle şahadetnameli ebeler arasında yaşandığı söylenebilir. İkinci olarak şahadetnamelendirme ve denetim süreci ebelerin yerel ilişki ağları içindeki özerkliklerini bir miktar yitirmelerine yol açmış olsa da ebeleri sadece pasif kurbanlar olarak resmetmek yanıltıcı olacak-

1. BOA ZB 325/28 (15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908).

2. Agy.

3. Bazı örnekler için bkz. BOA DH.MKT 1444/73 (1304.Z.17/6.9.1887), BOA Y.PRK.AZJ 42/85 (1319.Ca.14/29.8.1901), ve BOA Y.PRK.ASK 176/45 (1319.B.10/23.10.1901).

4. BOA DH.MKT 242/70 (1311.Za.24/29.5.1894).

tır. Ebeler tıbbi hiyerarşı içine girmeyi kabul ettiği ölçüde bazı kazançlar da elde etmiştir. Kaybettikleri özerklikleri karşılığında maaştan çeşitli yardımlara farklı kazanımlar elde etmiş, daha da önemlisi bu kazanımlarını ellerinde tutabilmek için de çeşitli yollarla mücadele etmiştir.

ISKAT-I CENİN: SİYASİ İKTİDAR VE KADIN BEDENİ

1864'te Belgrad Kalesi'nde bulunan birinci askerî taburun Sakratis isimli eczacısı pek de rastlanmadık bir şekilde, bir kadına ıskat-ı cenin, yani kürtaj yapması için ilaç hazırlamak suçlamasıyla sorgulanır. Sakratis 1854'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olmuş ve beş seneden beri de Belgrad Kalesi'nde eczacılık yapmaktadır. İstintaknamesinden anladığımız kadarıyla yakalanıp sorgulanmasından birkaç ay evvel frengi hastası olan bir kürkçü, sokakta kendisini görüp eczacı olduğunu anlayınca Sakratis'ten yardım istemiştir. Sakratis de ifadesine göre on beş gün boyunca bu kürkçüye kendi hazırladığı ilaçlarla tedavi uygulamıştır. Bundan bir süre sonra, büyük bir ihtimalle kendisine bu kürkçü aracılığıyla ulaşan Dimitri namında diğer bir kürkçü, Sakratis'i bulur ve tedavi etmesi için bir kadına götürür. Hizmetçilik yaptığını söyleyen bu Sırp kadın, otuz beş yaşlarındadır ve âdet görmediğinden şikâyet etmektedir. Daha sonra öğrendiğimize göre İsnato isimli bu dul kadın, Belgradlı kürkçü Laziko Pirötin (ki bunun ilk kürkçü olduğunu tahmin ediyoruz) ile fiil-i şeni¹ icra ederek hamile kalmış ve Sırp kürkçü Dimitri Lazarvin aracılığıyla da Sakratis'e ulaşmıştır. Sakratis, kadının göğüslerini ya da karnını muayene etmez ama izlenimine

1. Kötü, fena fiil anlamına gelir ve Osmanlı belgelerinde evlilik dışı cinsel ilişkiyi anlatmak için kullanılan kalıplaşmış bir ifadedir.

göre kadının yanakları kırmızı kırmızı, kilosu ve sağlığı yerindedir, ağrısı, sancısı, bulantısı da yoktur. Eczacı ona âdetini görebilmesi için bir buğday sabine ve bir buğday süfl tozundan kendi hazırladığı altı adet hap ve haplara ek olarak da içmesi için sekiz dirhem kuru papatya verir. İki gün sonra eczacı tekrar muayeneye gittiğinde kadın âdet görmüş olduğunu söyler; ancak bu sefer sancısı vardır. Sakratis de ona papatya çiçeğine devam etmesini söyler. Bu hizmetinin karşılığında kürkçü, Sakratis'e biraz pazarlık ettikten sonra on altın verir.¹

Birkaç ay sonra kadın iyileşmiş, Sakratis de olayı unutmuşken nasıl olduysa eczacı kadına ıskat-ı cenin yaptırma şüphesiyle yakalanır ve sorgulanır. Sakratis sorgusunda yukarıdakileri anlatır ve kadına sadece âdet görebilmesi için hap vermiş ve ıskat-ı cenin suçunu işlememiş olduğunu savunur. İsnato ise Sakratis'in aksine hamile kaldığını ve eczacının hazırladığı haplarla hamlini ıskat ettiğini itiraf eder. Uzun yazışma ve müzakereler sonucu incelemeyi yapan heyet, iki ay âdet görmeyen bir kadının hamile olup olmadığının kesin olarak anlaşılamayacağına, Sakratis'in hazırladığını söylediği hapların da ıskat-ı cenine yol açacak kadar güçlü olmadığına karar verir. Üstelik ortada İsnato'nun ifadesi dışında başka bir kanıt da yoktur. Mahkeme heyeti ilginç bir şekilde kadının ifadesini yeterli kanıt olarak görmez. Sonunda Sakratis ıskat-ı cenin yapmaktan beraat etse de bir tabip gibi kendi kendine teşhis ve tedavi uygulamakla itham edilerek cezalandırılır.²

Sakratis'in istintaknamesi oldukça sıra dışıdır. On dokuzyüzyıl nüfus politikalarının neredeyse en önemli ayağı kürtajın yasaklanması ve kadınları kürtaj yapmamaya ikna edilmesine yönelik çabalar olsa da bu çabaların başarılı olduğunu ve bu kürtaj yapanların cezalandırıldığını söylemek

1. BOA A.MKT.MHM 300/48 (1280.Z.8/15.5.1864).

2. BOA A.MKT.MHM 300/48 (1280.Z.8/15.5.1864).

zordur. Bu dönemde kürtaşı engellemeye yönelik büyük bir çaba sarf edilmiş olsa da bu doğrultuda yasalar da cezalar da henüz yeterince net değildir. Böylesi bir ortamda, bir kadına gebeliğini sonlandırması için ilaç temin eden bir eczacının yakalanması, uzun uzun sorgulanması, sonuçta suçsuzluğuna karar verilmiş olsa bile büyük ihtimalle gözünü korkutmak için başka bir bahaneyle cezalandırılması kayda değerdir.

Osmanlı devleti eğitim, şahâdetnâmelendirme ve kayıt altına almak suretiyle ebelerin faaliyetlerini denetim altına almaya ve böylece doğum sırasında meydana gelen anne ve çocuk ölümlerini azaltmaya ve doğurganlığı artırmaya çalışırken, nüfusun azalmasının en önemli sebeplerinden biri addettiği kürtaşı yasaklamayı da önüne önemli bir hedef olarak koymuştur. Doğum ve döllenmeye dair bilginin göreceli olarak oldukça kısıtlı olduğu, etkili doğum kontrol metotlarının bilinmediği bu dönemde ıskat-ı cenin, doğurganlığı kısıtlamanın ve istenmeyen gebelikleri sonlandırmanın en yaygın kullanılan yöntemlerinden biriydi. Ancak dönemin nüfus artırmaya yönelik demografik kaygıları çerçevesinde ıskat-ı cenin toplumun çok farklı kesimlerince Osmanlı toplumundaki Müslüman nüfusun artmasını engelleyen esas ve en yaygın neden olarak kabul edilivermiştir ve başka koşullarda anlaşılmayacak olan bu gruplar ıskat-ı cenine yol açan faktörlerin ortadan kaldırılması gerektiği konusunda hemfikir olmuştur. 1838'den itibaren devletin farklı kurumları ıskat-ı cenini yasaklayacak, buna başvuranları cezalandıracak adımlar atmaya başlamıştır. Kürtaşı karşıtı kampanya, sadece devlet eliyle yürütülmemiş, başka konularda sultana ve rejime muhalif olan doktorlar, biliminsanları, yazarlar, gazeteciler gibi dönemin aydınları, kürtaşı yasaklamanın gerekliliğini savunup bu pratiğin ortadan kaldırılması arayışlarına destek vermiştir.

Yarım yüzyılı aşkın bir zaman diliminde kürtaşı karşıtlığı kesintisiz sürdürülmüşse de kullanılan söylemler, argümanlar, kürtaşı engellemek için geliştirilen somut politikalar hiç şüphesiz aynı kalmamış, atılan adımlar her zaman aynı yoğunlukta olmamış, bir değişim süreci geçirmiştir. Kürtaşı kar-

sıtı politikalar sadece devletle ilişkili olmayıp devlet dışı aktörlerin de aktif olarak katılıp şekillendirdiği bir alandır. Devlet düzeyinde yasal düzenlemeler, doğurganlığı teşvik edecek yardımlar gerçekleştirilirken Osmanlı aydınları da tıbbi ve bilimsel kitapların yanı sıra gazete ve dergilerdeki popüler türlerle de kürtaj karışıklığına destek vermiş, dahası kürtajın "kötülüklerini" roman ve tiyatro oyunlarına konu etmiştir.

Kürtaj pratiğinin sosyal tarihi hem tıp tarihçilerinin hem de kadın ve toplumsal cinsiyet üzerine çalışan araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Kadınlar ve tıbbi profesyoneller arasındaki güç ilişkisinin asimetrikliği, kadın bedeninin tıbbileşmesi, doğurganlığın kontrolü ve kürtaj pratiklerinin modern tıp anlayışının gelişmesiyle ilişkilendirilmesi kürtaj konusundaki literatürde karşımıza çıkan önemli başlıklardır.¹ Kürtaj pratiklerinin kadınların politik öznellikleriyle ilişkilendirilmesi de kürtajın sosyal tarihini ele alırken bize yol gösteren önemli bir yaklaşımdır.² Ne var ki konunun mahrem doğası nedeniyle tıpkı okumakta olduğunuz bu çalışma gibi pek çok çalışma, kürtaja ilişkin birinci elden yaşamış deneyimlerden ziyade kürtaja yönelik algı ve politi-

1. Cornelia Usborne, "Abortion for Sale! The Competition between Quacks and Doctors in Weimar Germany", *Illness and Healing Alternatives in Western Europe* içinde, Marijke Gijswit-Hofstra, Hilary Marland ve Hans de Vaard (Yay. haz.), London and New York: Routledge, 1997, s. 183-204; Liat Kozma, *Policing Egyptian Women*; Monica Green, "Gendering the History of Women's Healthcare", *Gender & History* 20/3 (2008), s. 487-518; Jean Elisabeth Pedersen, "Regulating Abortion and Birth Control: Gender, Medicine, and Republican Politics in France, 1870-1920", *French Historical Studies*, 19/3, 1996, s. 673-698.

2. Aina Grossman, *Reforming Sex: The German Movement For Birth Control and Abortion Reform 1920-1950*, New York: Oxford University Press, 1995; Ulinka Rublack, "The Public Body: Policing Abortion in Early Modern Germany", *Gender Relations in German History: Power, Agency, and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Lynn Abrams ve Elizabeth Harvey (Yay. haz.), Durham: Duke University Press, 1997. Cornelia Usborne, "Wise Women, Wise Men and Abortion in the Weimar Republic: Gender, Class and Medicine", *Gender Relations in German History: Power, Agency, and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Lynn Abrams ve Elizabeth Harvey (Yay. haz.), Durham: Duke University Press, 1997; Laura Engelstein, *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin-de-siècle Russia*, Cornell University Press, 1992.

kaların değişimi gibi dolayimli konularla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır.¹

Osmanlı tarihi bağlamında ıskat-ı cenin bu çalışmanın ele aldığı diğer konulara kıyasla daha çok rağbet görmüştür. Ancak yapılan çalışmalar kürtağı neredeyse sadece yasaklanması bağlamında ve de İslam hukukuyla ilişkilendirerek ele almıştır.² Aşağıda daha ayrıntılı tartışacağım gibi Osmanlı'daki gibi çok dinli, çok etnili, çok kültürlü, heterojen bir toplumsal yapıda kürtağı ilişkin pratiklerin sadece İslam hukukuyla bağlantılı olarak ele alınması ve farklı inanışların kürtağı ilişkin yaklaşımlarının göz ardı edilmesi büyük bir eksiklik ve tek yanlı bakış açısı oluşturmaktadır. Bu çalışmalar ayrıca, hukukun kendisinin de sürekli bir dönüşüm içinde olduğunu; hukukun, iktidar ilişkileri ve sınıf çelişkileriyle dinamik bir etkileşim içinde olduğunu ve dolayısıyla kürtağı ilişkin hukuki anlayış, prosedür ve uygulamaların sabit değil değişken olduğunu göz ardı etmektedir.³ Kürtağı hukuki bir meseleye indirgemek de hem konunun barındırdığı zenginliğin hem de kürtağı yapan esas öznelerin, yani kadınların deneyimlerinin göz ardı edilmesine yol açar.

1. Angus McLaren, "Abortion in France: Women and the Regulation of Family Size, 1800-1914", *French Historical Studies*, 10/3, Bahar, 1978, s. 461-485; Angus McLaren, "Abortion in England, 1890-1914", *Victorian Studies* 20/4, 1977, s. 379-401; Angus McLaren, *Reproductive Rituals: The Perception of Fertility in England from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, London and New York: Methuen, 1984.

2. Örneğin bkz. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Döneminde İskat-ı Cenin Yeri ve Hükümü", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 1/1, 1987, s. 199-208. Kenan Olgun, "Osmanlı Devletinde Nüfusu Arttırma Politikası Çerçevesinde İskat-ı Ceninin (Kürtaj) Yasaklanması", *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, 38: 2002, Nil Sarı (Yay. haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005. Duben ve Behar'ın çalışması klasikleşmiş olsa da bu konu açısından kısıtlıdır. Duben and Behar, *Istanbul Households*. Daha yakın zamanda yapılmış bir çalışma için bkz. Fatma Şimşek, Haldun Eroğlu, Güven Dinç, "Osmanlı İmparatorluğunda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* içinde, 2/6, Kış 2009, s. 593-609.

3. Daha uzun dönemi kapsayan bir çalışma için bkz. Akile Gürsoy, "Abortion in Turkey: A Matter of State, Family or Individual Decision", *Social Science and Medicine* 42/4, 1996, s. 531-542. Yine benzer bir yaklaşım için Donna Lee Bowen, "Abortion, Islam, and the 1994 Cairo Population Conference", *International Journal of Middle East Studies*, 29/2 (1997), s. 161-184.

Ancak kürtaj pratiklerini bütün zenginliği içinde resmeden son derece zihin açıcı çalışmaların varlığından da bahsetmemiz gerekir. Örneğin Somel,¹ ıskat-ı ceninin şeriat ve Tanzimat yasaları arasındaki kendine özgü, benzersiz konumunu ele alır. Somel'e göre farklı fıkıh mezhepleri, ıskat-ı cenine ilişkin farklı görüş ve uygulamaları benimseyerek kadınlara "bedenleri üzerinde kendi kararlarını verebilmeleri" için bir tür alan yaratırken daha "modern" bir hukuk felsefesi iddasındaki Tanzimat reformu ve yasaları Osmanlı kadınlarının bu özgürlük alanını ellerinden almış ve bedenleri üzerinde daha önceden var olmayan bir baskı ve kontrol kurmuştur. Öte yandan yine Tanzimat yasaları, kadın bedeni üzerindeki bu baskıcı sonuçlarına karşın, tam da bu yasak dolayımıyla Osmanlı kadınlarını hukuki özneler olarak kurulamıştır. Demirci ve Somel'in ortak alıřması² bu argümanın Foucault'cu bir perspektiften tekrar ele alıp geliştir. Bu alışma Osmanlı toplumunda ıskat-ı cenine yönelik yaklaşımların karmaşıklığını da sergiler. Kürtaja ilişkin hukuki ve yasal düzenlemeler Ruth Miller'in çalışmalarına da konu olmuştur.³ Miller genel anlamda nüfusa ilişkin kaygıları incelerken kürtaja yönelik yasama ve yurttaşlık kavramının inşası arasındaki ilişkiye de özel bir dikkat gösterir. Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti ve Fransa rnemleri üzerinden hem zamansal hem de sosyolojik bir karşılaştır-

1. Selçuk Akşın Somel, "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi", *Kebikeç*, 13, 2002, s. 65-88; Selçuk Akşın Somel, "The Issue of Abortion in 19th Century Ottoman Empire", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey Dubrovnik-Croatia, 20-23 August, 2002*, Halil İnalçık ve Oktay zel (Yay. haz.), Ankara: Atatürk Supreme Council for Culture, Language & History. Publications of the Turkish Historical Society, 2005, s. 339-346.

2. Tuba Demirci ve Selçuk Akşın Somel, "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century", *Journal of the History of Sexuality* 17/ 3, 2008, s. 377-420.

3. Ruth Miller, *The Limits of Bodily Integrity: Abortion, Adultery, and Rape Legislation in Comparative Perspective*, Aldershot: Ashgate, 2007; Ruth Miller, "Pollitizing Reproduction in Comparative Perspective: Ottoman, Turkish, and French Approaches to Abortion Law", *Hawwa*, 5/1, 2007, s. 73-89; Ruth Miller, "Rights, Reproduction, Sexuality, and Citizenship in the Ottoman Empire and Turkey", *Signs* 32/2, Kış 2007, s. 347-375.

malı analize girişerek doğurganlığın denetlenmesi ve devlet inşası süreci arasındaki felsefi ve politik sürekliliği tartışır.

Bu çalışmalar kürtajın sosyal tarihini inceleme konusunda son derece yol gösterici ve yüreklendirici olsa da kürtaj üzerine çalışmanın bazı zorlukları olduğunu söylemeli. Her şeyden evvel kürtaj, doğası gereği hâlâ son derece mahrem bir deneyim ve kadınların birkaç güvenilir aile üyesi ya da arkadaş dışında pek de paylaşmadığı, üzerine yazıp çizmediği, rahat ve açık konuşmadığı, çoğunlukla da unutmayı ya da en azından sessiz kalmayı tercih ettiği bir deneyim. Kürtaja ilişkin deneyimlerin aktarıldığı ve paylaşıldığı birinci el kaynakların yokluğuna karşın bildiklerimizin çoğu kürtajı büyük bir kabahat, günah, cinayet gibi son derece yanlı şekilde değerlendiren kaynaklar tarafından şekilleniyor. Tıbbi kitapların hemen hepsi bu bakış açısından nasibini alırken yine ulaşılabilir kaynakların büyük çoğunluğu kürtaj üzerine yaşanmış deneyimleri değil daha çok kürtaj hakkındaki yargıları, varsayımları, dogmaları yansıtmakta. Tıbbi kitapların bir başka kusuru da bu kitapların kimi zaman kendi çıkarları doğrultusunda kürtaj uygulamalarının yaygınlığını abartan doktorların bakış açıları tarafından şekillenmiş olması. Örneğin daha ayrıntılı tartışacağım Osmanlı örneğinde, doktorlar hemen hiç eleştirel perspektife sahip olmaksızın ya da başka nedenleri tartışmaksızın kürtajı nüfusun azalmasının en önemli nedeni olarak itham etmişlerdir. Bu problemi abartmak doktorlara, ebelerin kontrol edilmesine ilişkin görüşlerini daha yüksek sesle söyleyebilmeleri için çeşitli avantajlar sağlamıştır.

Çok farklı bağlamlardaki tarihçiliklerde bile kürtaj üzerine yapılan çalışmalar neredeyse sadece mahkeme kayıtları¹, polis tutanakları², tıp kitapları gibi normatif nitelikli

1. Örneğin Rublack kürtaj üzerine olan çalışmasını Batı Alman mahkemelerine getirilen altmış iki vakaya dayandırmaktadır. Bkz. "The Public Body".

2. Osborne, araştırmasını polls sorgusu tutanaklarına, dava öncesi ön incelemelere ve de mahkeme sırasındaki sorgu zabıtlarına dayandırmaktadır. "Wise Women, Wise Men".

kaynaklara dayanmak zorunda kalmıştır.¹ Bu tip kaynaklar öncelikle ele aldıkları toplumlarda kürtajın yaygınlığını abartma, olduğundan daha fazla gösterme eğilimindedir. İkinci olarak, bu belgeler tam da varoluş, üretiliş sebepleri dolayısıyla inceledikleri toplumların incinmeye en açık, en kırılgan üyelerinin hikâyelerini anlatır. Üst sınıf kadınların kürtaj yapmadıklarını ya da “yasadışı”na yakın çizgilerde gezinmediklerini gösteren hiçbir dişe dokunur kanıt ya da açıklama olmadığı halde arşivlerde ağırlıklı alt sınıftan kadınların kürtaj hikâyelerini bulabilmemiz ancak ve ancak onların kendilerini koruyacak maddi/manevi kaynaklara ve ilişki ağlarına sahip olmamasıyla açıklanabilir. Daha varlıklı ve güçlü kadınlar, istenmeyen hamileliklerinde kendilerine yardım edecek doktor ve ebelere ulaşıp onların ağızlarının sıklığını garanti altına alabilecek maddi/manevi kaynaklara sahipken yoksul kadınlar bundan mahrumdur. Dolayısıyla polis ve mahkeme kayıtlarında üst sınıf kadınların hikâyelerini görmediğimiz için sadece alt sınıf kadınların kürtaja yöneldiği gibi bir sonuca varmak yanıltıcı olacaktır. Kürtaj üzerine çalışırken çocuklarını düşüren kadınların profilini çıkartmak, çocuk düşürmek için kullanılan yöntemleri, hamileliğin ve çocuğun istenmeme nedenlerini tartışmak, kürtajın ne anlama geldiğini, yaşayanların bunu nasıl deneyimlediklerini düşünmek, kürtaj ve evlilik dışı cinsel ilişki arasındaki bağı sorgulamak, evli olup olmamanın çocuk düşürme kararındaki rolünü incelemek için her şeyden önce belgelerin bizi yönelttiği bu yanlı bakış açısını sorgulamak gerekmektedir.

Benim çalışmam da kısmen bu sorunlardan mustarip oldu, kısmen de –nafile bir çabayla– bunların üstesinden gelmeye çalıştı. Bu çalışmayı dayandırdığım kaynakların ağırlıklı kısmı konunun mahrem doğası nedeniyle ister istemez Osmanlı devlet adamları, doktorlar ya da dönemin aydınları tarafından üretilmiş belgelerden oluşmakta. İstisnasız erkek-

1. McLaren, “Abortion in France”.

ler tarafından üretilen bu belgelere dayanarak Osmanlı toplumunda yaşayan kadınların çocuklarını düşürme deneyimlerini yeniden kurgulamaya çalışmak elbette kolay değildi. İkinci olarak, kadınlar on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren çocuk düşürme pratiğine daha çok mu yöneldiler yoksa bu konu, başka nedenler dolayısıyla mı görünürlük kazandı sorusu kendime sık sık sorduğum bir soru oldu. Kürtaja ilişkin sayısal verilerin yokluğu elbette ki konunun mahremiyetinden bağımsız düşünülemez. Ancak bu soruya net bir yanıt vermek kolay olmasa da nüfus politikalarının bütünlüğü içinde baktığımızda on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kürtajın uygulamasının değil görünürlüğünün arttığını varsaymamız çok da yanlış olmayacaktır. Doktorların ve devlet adamlarının kürtajın yaygınlığı üzerine niye bu kadar vurgu yaptığı da sorgulamamız gereken önemli başka bir konudur. İlk elden aktarılan yaşanmış deneyimlerin yokluğu genelleme yapmamızı ayrıca zorlaştırmaktadır. Yine başka tarihçiliklerde olduğu gibi Osmanlı örneğinde de kadınların deneyimlerinin bize şöyle bir göz kırptığı belgelerde hemen istisnasız dul, hizmetçi ya da kimsesiz kadınları görüyoruz. Yukarıda da altını çizmeye çalıştığım gibi Osmanlı'da çocuk düşüren kadınların, toplumun incinmeye en açık kadınlarıyla sınırlı olmadığı aşikârdır. Karşımıza çıkan bu profil, hem arşivin ve belgelerin yanlı olmasıyla, yani belli bir çıkar doğrultusunda üretilmesiyle doğrudan ilişkilidir hem de bu belgelerin üretildiği toplumdaki sınıfsal, etnik, dinî ve toplumsal cinsiyete dayanan eşitsizlikleri yansıtır.

Belgelerin yanlılığına güzel bir örnek, çocuğunu düşürmüş olmasından şüphelenilen bir kadının muayenesine ilişkin doktor raporudur. Bu örnek Sultan Mehmet Karyesi, Haraççı Muhiddin Mahallesi'nde sakin Hasan Ağa'nın yirmi yaşındaki zevcesi Halise bint Ahmet nam hatuna ilişkindir. Bu genç kadın, çocuğunu düşürdükten sonra bir tabip durumu incelemek üzere gelir ve çocuk düşürme esnasında Halise'nin yanında bulunan Ebe Fadime'yle yeniden inceleme

yapar. Ebe Fadime düşen çocuğun tahminen altı-yedi aylık olduğunu ve rahimden, fevt ettikten, yani öldükten sonra biraz da zorla çıkarıldığını anlatır. Ebe Fadime'nin ifadesine göre ölen çocuğun başında ve vücudunun sair birkaç mahallinde morluk alametleri görülmüştür. Doktor muayene esnasında Halise'nin rahminin ve sağ yumurtalığının üzerinde ziyade ağrı olduğunu gözlemler. Ebe de çocuk düştükten sonra kadının çok miktarda kanaması olduğunu ve kanamanın halen devam ettiğini söyler. İş çocuk düşürmenin –ki belge ıskat-ı cenin, yani düşük kavramını kullansa da buna bir erken doğum hadisesi demek daha doğru olacaktır– nedenini tespit etmeye gelince Halise'nin kocasının hapis olduğu, kadının da ağustos sıcağına rağmen pek çok kere zaptiye gidip gelmek zorunda kaldığı ortaya çıkar. Doktora göre bu sıcakta bu kadar hareket, kadının rahminin ziyade ufunet kesp etmesine, iltihaplanmasına, yol açmış ve bu da çocuğun hayatına mal olmuştur.¹

Bu tip incelemelerin ve raporların sistematik olduğunu söylemek zordur; ancak yukarıda da işaret etmeye çalıştığım gibi karşımıza çıkan belgelerin hemen hepsi istisnasız kocası hapiste olan Halise gibi yalnız, dul, kimsesiz, terk edilmiş, yoksul kadınlar üzerinedir. Bu da bizi on dokuzuncu yüzyıldaki kürtaj karşıtı söylemlere eleştirel yaklaşılmaya ve kadınların deneyimlerine karşı duyarlı olmaya çağırılmaktadır.

Politik bir alan olarak kadın cinselliği

Bu uzun girişten sonra bu bölümde on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonlarına uzanan süreçteki ıskat-ı cenini, yani kürtajı yasaklama çabalarını ele alacağım. Kadınları, çocuklarını düşürmeye iten nedenler kadar devlet düzeyinde gerçekleştirilen bu yasaklama çabaları da durağan değil, sürekli bir değişim içindedir. ıskat-ı cenin üzerine ilk kapsamlı

1. BOA A.M 18/80 (1275.M.07/17.7.1858).

belgenin üretildiği 1838 yılına kadar çocuk düşürme, devletin ya da dünyevi otoritenin değil dinî otorite ve anlayışların etki alanındaıydı. Osmanlı toplumu gibi çok dinli bir yapıda kürtaj algısı da tek ve bütüncül değil, farklı dinî inanış ve inanç sistemleriyle şekillenen bir niteliğe sahipti.

Osmanlıcada bugünkü anlamlarıyla kürtaj ve düşük için iki ayrı terim yoktu. Her iki durumu da anlatmak için “ıskat-ı cenin” terkibi kullanılıyordu. “İskat” kelimesi bir şeyi düşürmek anlamına gelir, bu kullanımda cenini, yani embriyo ya da fetüsü düşürmeyi kasteder.¹ İncelediğimiz döneme ait belgeler bu kalıbı hem düşük hem kürtaj anlamında kullanır ve hangisinin kastedildiği ancak kalıbın kullanıldığı bağlam içinde açıklığa kavuşur. Rahimdeki cenini kasıtlı olarak düşürme ve ceninin bazı komplikasyonlar nedeniyle düşmesine ayrı isimler verilmemiş olması, dünyevi iktidarın kürtajla ilgilenmemesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. İslam hukuku darbeyle ya da şiddet kullanımı vasıtasıyla bir başkasının çocuğunun düşmesine sebep olmayı her zaman bir suç olarak görmüş ve gerekli cezaları tayin etmiştir.² Kürtaj anlamında kullanılan ıskat-ı cenin ise dünyevi otoritenin ilgisini çekmemiş, dinin alanına bırakılmıştır. Ancak birden fazla dinî inancın olduğu bir toplumda kürtaja ilişkin farklı yaklaşım ve yorumların olduğu açıktır. Farklı inanç sistemlerinin farklı yorumları olduğu gibi, Os-

1. Dönemin sözlüklerinde de her iki anlama birden rastlamak mümkün. Örneğin Sir J.W.Redhouse'un *Turkish and English Lexicon*'unda “ıskat-ı cenin” hem kürtaj hem düşük anlamında kullanılır. Şemseddin Sâmî'nin *Kamus-ı Türkî*'sindeyse “rahimden kasden çocuk düşürmek veya düşürmek cınayeti” olarak tanımlanmakta. Bkz. Sir J.W.Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, London: The Oriental Literature Society, 1309/1892 ve Şemseddin Sâmî, *Kamus-ı Türkî*, I, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317/1899.

2. Örneğin Ahmet Akgündüz klasik sayılan eserinde çocuk düşürme manasına gelecek ıskat-ı cenini cınayet suçlarının bir alt kategorisi olarak ele alıp on altıncı yüzyıldan böyle bir suça örnek verir. Ahmet Akgündüz, *Şer'iye Sicilleri: Mahiyet, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988. Kasıtlı olarak çocuk düşürmeye yol açmak suçuna ilişkin hukuki yaklaşımlar için bkz. Collin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford University Press, 1997, s. 239.

manlı kadınlarının da mutlaka farklı algıları ve istenmeyen gebeliklerini sonlandırmak için farklı meşrulaştırma mekanizmaları vardı.

Aşağıda daha ayrıntılı tartışacağım gibi Osmanlı devlet adamlarının kürtajı yasaklarken asıl kaygısı Müslüman kadınların çocuklarını düşürmelerinin önüne geçmekti. Ama ıskat-ı cenine yönelik “İslami” bir anlayıştan bahsetmek bile çok sorunludur. Her şeyden önce İslam hukukunun değişmez bir ıskat-ı cenin yorumu yoktur. Ne şariat ne de farklı fıkıh mezhepleri yüzlerce yıl boyunca değişmeden kalmıştır. Dolayısıyla ıskat-ı cenine ilişkin yaklaşımlar zaman içinde az ya da çok değişmiş, farklı fıkıh mezhepleri ıskat-ı cenini farklı şekillerde ele almıştır. Daha katı fıkıh mezhepleri ıskat-ı cenini ya günah kabul eder ya da annenin hayati tehlikesi olduğunda –o zaman bile ancak ceninin anne karnına düşmesinden sonraki ilk kırk gün içinde– müsaade ederler. Osmanlı’nın hukuk anlayışının da temeli olan ve daha esnek bir yaklaşıma sahip olan Hanefi mezhebine göre ise ceninin anne karnına düşmesinden sonraki yüz yirmi gün içinde, yani cenin ruh kazanmadan önce ve annenin hayati tehlikesi olması durumunda ıskat-ı cenin mekruh kabul edilir, yasaklanır ama haram da değildir. Elbette ki modern jinekolojinin doğuşundan önceki dönemlerden bahsettiğimizi ve döllenme, hamilelik ve rahimdeki ceninin gelişimi üzerine tıbbi bilginin kısıtlılığını hatırlayacak olursak bu zamanın (yüz yirmi gün) tayininin ne kadar esnek olabileceği, ceninin ruh kazanması kavramının bir yığın felsefi tartışmayı da beraberinde getireceği açıktır. Ancak bu farklı yaklaşımlara karşın İslam hukuku en genel anlamda annenin yaşantısını öncelikli kabul eder ve annenin hayati tehlikesi olması durumunda çocuk düşürme pratiğine kapı aralar. Tabii ki hayati tehlikenin ne olduğu ya da nelerin hayati tehlike kabul edileceği de ayrı bir yorum ve tartışma konusudur. Örneğin Hanefi mezhebine göre emzirirken hamile kalmak ya da emzirmeyi engelleyen bir sağlık sorununa sahip olmak ama sütninesi tutacak durumda olmamak gibi haller oldukça es-

nek bir yorumla kürtaşı mekruh kılacak gerekçeler olarak kabul edilir.¹

Devletin doğası ve işlevleri değişir, nüfus algısı yeniden şekillenirken çocuk düşürme konusu da daha önce göz ardı edilmiş olan pek çok mahrem alanla birlikte denetim altına alınmak üzere muktedirlerin gündemi haline geldi. 1838'in son aylarında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye², Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âli³ ve Meclis-i Umur-ı Nafia⁴ Osmanlı topraklarında ıskat-ı cenin uygulamasının yaygınlığı üzerine kaygılarını ve bunun ortadan kaldırılması için atılması gerektiğini düşündükleri adımları yazışarak paylaştı. 1838 yılından önce de kürtaşı yasaklamaya yönelik bazı adımlar atılmışsa da⁵ kapsamlı ve bütünlüklü politikalar ancak Tanzimat Fermanı'nın hemen arifesinde formüle edilmiştir.⁶

Kasım 1838'de, Meclis-i Umur-ı Nafia hazırladığı bir layihayla hem ıskat-ı cenin uygulamasına yönelik görüşlerini dile getirir hem de kadınların sıkça başvurduğu bu yöntemin ortadan kaldırılması için gerekli gördüğü adımları belirtir. Kürtaşı yasaklanmasında öncü olan bu layihada "bir devletin tezayüd-i miknet ü kuvveti ve tevâfur-i şevket ve saltanatı" nüfusun büyüklüğüyle özdeşleştirilir.⁷ Aslında nüfusun

1. "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi"; "Women's Bodies Demography and Public"; "Abortion, Islam and the 1994 Cairo Population Conference"; Jonathan E. Brockopp, *Islamic Ethics of Life: Abortion, War, and Euthanasia*, Unlversity of South Carolina Press, 2003. Özellikle Marion Holmes Katz, "The Problem of Abortion in Classical Sunnı Fıkıh".

2. Bu kurumun işlevleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 189-217; *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 175-176.

3. Agy., s. 218-221.

4. Agy., s. 258-264.

5. Kürtaşı yasaklamaya yönelik erken adımların örneği için BOA Cevdet Sıhiye 1026 (N.1204/4.1790), and BOA Cevdet Adliye 108 (1204.L9/22.6.1790); BOA Cevdet Sıhiye 9/437 (1242.Ş.12/11.3.1827).

6. "Meclis-i Umûr-u Nâfiânın Layihası", *Takvim-i Vekayi*, 1254.Ş.28/16.11.1838, ayrıca *Muharrerat-ı Nadire* (İstanbul, 1289/1872):750-752.

7. "Meclis-i Umur-ı Nafiânın Layihası", *Takvim-i Vekayi*, (1254.Ş.28/16.11.1838). Bu belge, "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi" içinde ayrıntılı şekilde tartışıldığı için tekrar etmiyorum.

sayısal büyüklüğünün askerî, ekonomik ve siyasi güçle özdeşleştirilmesi sadece Osmanlı aydınlarına özgü olmayıp dönemin Avrupalı aydınları arasında da yaygın bir görüştü.¹ Bu bakış açısına göre çocuk doğurmak, neredeyse milli ve hatta insani bir vazifedir. Ancak bu belgelere göre belli ki Osmanlı toplumunun kadınları, hele ki Müslüman kadınları bu kutsal vazifeyi yeterince ciddiye almamakta, çocuk düşürme cinayetini işlemektedir.²

Meclis-i Umur-i Nafia'ya göre Osmanlı kadınlarını bu cinayete iten iki temel sebep vardır: kimileri sefahatten vazgeçemedikleri için çocuklarını düşürürken, kimileri de sefalet yüzünden bu cinayete sürüklenmektedir. Tenperverlikle itham olunan birinci tip kadınlar, çocuk yetiştirmenin zorluklarından, anneliğin getirdiği sorumluluklardan kaçmak, gece hayatı ve sefahatten geri kalmamak için çocuk doğurmak istemez. Tenperverliğin vurgulandığı bu tartışmada asıl vurgu kadınlara ve kadınlığa yapılırken sefalet bahsinde vurgu kadından aileye kayar. Bu ikilik içinde tenperverlik nedeniyle çocuk düşüren kadınlar daha çok öteki dünyanın cezalarıyla korkutulmak suretiyle caydırılmaya çalışılırken sefalet nedeniyle çocuk düşürme bahsinde muhatap alınan kadınlar değil "aile"dir, bu sefer kürtajı engellemenin yolu aileye verilecek yardımlar üzerinden düşünülür.

Nüfusa ilişkin kaygıların dile getirildiği bu belgelerde dinî temalar önemli bir yer kapsar. Kürtaj/çocuk düşürme eylemi "rıza-yı Bâri'ye mugayir", "madde-i kabiha" "katl-i nefis" "günah-ı azimdir" ve çocuk düşürenler/kürtaj yapanlar "mücazat-ı uhreviyeye mazhar olacak"tır. Kürtaj/çocuk düşürme hem "irade-i Sübhaniyye'ye muhalif" hem de "tenakus-ı aha-

1. Avrupa tarihçiliği kapsamında aşağıdaki çalışmalara bakılabilir. *Fertility, Class and Gender in Britain, 1860-1940*; *Numbers and Nationhood: Writing Statistics in Nineteenth-Century Italy*; "Imperialism and Motherhood", *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, s. 87-151; *The Power of Large Numbers: Population, Politics, and Gender in Nineteenth-Century France*; "Producing Citizens, Reproducing the 'French Race': Immigration, Demography, and Pronatalism In Early Twentieth-Century France", *Gender&History*, 13/3, s. 593-621.

2. "Meclis-i Umur-i Nafia'nın Layihası", *Takvim-i Vekayi*, 1254.Ş.28/16.11.1838.

liyi müstevcib" bir âdettir.¹ Yani kürtaj, Allah'ın rızasına aykırı bir cinayet, büyük bir günahdır. Kürtaj yapanlar ahrette günahlarını ödeyecek, büyük cezalara çarptırılacaklardır.

Ancak Müslüman kadınlar arasında kürtajın yaygınlığının altını çizen ve bunu engellemeyi hedefleyen politikaların bu erken aşamasında alınan en önemli önlem ebe, eczacı ve tabiplerin inançlarına göre hahambaşı, patrik ya da İstanbul kadısı huzurunda kadınlara çocuk düşürücü ilaçlar sağlamayacaklarına dair yemin etmeleri idi.² Dahası kullanılan dilin ahlakçı niteliğine ve tenperverlik, sefahat, düşkünlük eleştirisine rağmen Osmanlı devleti kürtaj yapan kadınları değil, onlara kürtaj yaptıran ya da bu amaçla kadınlara ilaç tedarik eden ebe, tabip ve eczacıları hedef almıştır. Elimizdeki çok sınırlı sayıda belge de bunu doğrular niteliktedir. Örneğin 1850'de –çocuklarının ifadesiyle– otuz-kırk sene den beri ebelikle geçinmekte olan Mezalto isimli ebe, "esircilerbaşı Latif nam kimesnenin zenciye cariyesinin iki buçuk aylık hamlini iskata cüret etmiş" olmakla suçlu bulunmuş ve Selanik'e sürgün edilmiştir.³ Ancak Mezalto'nun sürgün edilmesinden yaklaşık bir sene sonra çocukları bir arzuhal kaleme alarak annelerinin ihtiyar ve bakıma muhtaç olduğunu, kendilerinin de ayrıca sefalet içinde bulunduklarını söyleyerek kendilerine merhamet edilmesini ve annelerinin affedilmesini himmet etmiştir.⁴ Meclis-i Vâlâ'nın kararını ne yazık ki bilemiyoruz ancak bu örneği çarpıcı kılan esircibaşı Latif'in de çocuğunu düşüren cariyenin de cezalandırılmaması, tüm suçun Mezalto'nun üzerine atılmasıdır. Elbette ki

1. Bkz. Örneğin Üsküp için BOA Cevdet Dahiliye 3225 (1254.N.13/30.11.1838); BOA Cevdet Dahiliye 51/2519 (1254.L.15/1.1.1839); Rumeli için BOA Cevdet Sıhhiye 7/306 (1254.L.25/11.1.1839); Niğde için BOA Cevdet Dahiliye 131/6543 (1254.Za.3/18.1.1839); Vize için BOA Cevdet Dahiliye 36/1790 (1254.Za.5/20.1.1839); Babadağ için BOA Cevdet Sıhhiye 12/566 (1254.Z.13/27.2.1839); İskenderiye için BOA Cevdet Dahiliye 136/6794 (1254.Z.19/5.3.1839).

2. Agy. Ayrıca BOA A.DVN.NMH 2/15 (1254.Ş.25/13.11.1838).

3. BOA İ.MVL 175/5190 (1266.Ş.22/3.7.1850).

4. BOA İ.MVL 175/5190 (1266.Ş.22/3.7.1850).

burada çocuk düşüren kişinin bir köle olması dolayısıyla düşürülen çocuğun da bir ekonomik değerinin olması durumu karmaşıkleştırmış olabilir. Her halükârda cezalandırılanın ebe olması çarpıcıdır.

Mezalto'nun sürgünü, aslında kürtajın yasaklanmasına ilişkin üretilen ilk belgelerdeki önyargılarla son derece yakından ilişkilidir. Osmanlı devlet adamları ıskat-ı cenin yaptırın ebe, eczacı ve tabipleri cezalandırmadıkça ıskat-ı ceninin engellenemeyeceğine inanmakta, kürtaj pratiğinin asıl sorumlu-sunun onlar olduğunu düşünmektedir. Ebe, eczacı ve tabipleri denetlemenin yollarından biri ölümle sonuçlanan düşük vakalarının incelenmesi ve olayın ıskat-ı cenin olup olmadığı-nın tabipler tarafından araştırılmasıdır. Daha önce bahsettiğim Halise örneği, tam da bu anlayışın günümüze ulaşan bir örneğidir. Komşuları sorgulamak da önerilen yöntemlerden bir başkasıdır. Kürtajın tüm Osmanlı coğrafyasında yaygın olması nedeniyle bu basit önlemlerin *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanması da verilen kararlardan biridir.¹

Bu yazışmalardan kısa bir süre sonra Sadaret makamı, İstanbul kadısına bu belgenin bir kopyasını iletir.² Bu belgede bir memleketin mamuriyet ve abadının, ahalisinin kesretinden, yani refahınının, nüfusun çokluğuna bağlı olduğunun altı çizilir. Büyük bir nüfusa ulaşmak için insanoğlunun kendi neslini telef etmekten vikaye ve muhafaza edilmesi, korunması gerektiği vurgulanır. Ne var ki Memalik-i Mahruse-i Şahane ahalisinden bazıları hem Allah'ın rızasına aykırı olan hem de insan neslinin yok olmasına yol açan bu kötü fiili uygulamaktadır. Oysa "cenini ıskat adeta katl-i nefis kabilinden bir günah-ı azim" olup bu günahı işleyenler "mücazat-ı uhreviyyeye mazhar" olacaklardır. Evlatlarının kadir kıymetini bilmeyen bu gibi insanlar zaten bu günahı işlerken çoğunlukla sakatlıklar vuku bulur ve ıskat için kullandıkları ilaçlar

1. "Husus-u Mezbure Dair Dar-Şura-yı Bab-ı Aliden Yazılan Mazbata", *Takvim-i Vekayi*, 1254.Ş.28/16.11.1838.

2. BOA.ADVN.NMH 2/15 (1254.Ş.25/13.11.1838).

ceninden önce hamile kadınların hayatlarını kaybetmesine yol açar – ki belgelere göre aslında bu hak ettikleri bir cezadır. Esasında evlat kıymetini bilmemenin kendisi başlı başına böyle bir cezayı gerektirmektedir. Bir memleketin refahı nüfusunun büyüklüğüne dayandığı için ıskat-ı cenin gibi nüfusun azalmasına yol açacak fiillerden kaçınmak hem dinî hem de milli bir vazifedir.

Bu son derece ahlaki ve dinî vurgulu söyleme rağmen devlet adamları da kurumlar da çocuk düşüren kadınların bizzat kendisini suçlamaktan ve cezalandırmaktan kaçınmıştır. Üstelik ıskat-ı ceninin zararlarından, dine aykırılığından bahseden, çocuk düşürmenin ne kadar büyük bir günah olduğunu söyleyen bu belgeler çocuklarını düşürenleri öte dünyada bekleyen cezaları anlatmalarına karşın bu günah için bu dünyada belli bir ceza da tanımlayamamış ya da tanımlamamıştır. Bunun yansıması olarak da çocuk düşüren kadınları değil, onların çocuk düşürmesine yardım eden, doktor, ebe ve eczacıları bundan men etmeye çalışmışlardır.

Belki de bu yaklaşım nedeniyle Meclis-i Nafia'nın layihasından sadece iki yıl sonra, 3 Mayıs 1840'da (1 Rebiyülevvel 1256) yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesi'nde ıskat-ı cenine ilişkin madde bulunmaması şaşırtıcı değildir. Dahası 1851'de yayınlanan Kanun-ı Cedid de kürtaj/çocuk düşürmeye ilişkin madde içermez.¹ 1838-1858 arasında kürtajı yasaklamaya yönelik en önemli önlem yukarıda da belirttiğim gibi ebe, doktor ve eczacıların çocuk düşürtmeyeceklerine, çocuk düşürtmeye yönelik ilaç hazırlamayacaklarına dair yemin etmeleridir. Bu dönemde onlara uygun görülen tek ceza, yeminlerini tutmayanları öte dünyada bekleyen ceza ve eziyetlerden bahsetmektir. Yani ıskat-ı ceninin pratikte cezası yoktur ya da

1. Ceza Kanunnamesi için bkz. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986, s. 803-831. "Women's Bodies Demography and Public Health" bu konunun altını çizer. "Osmanlı Döneminde İskat-ı Cenin Yeri ve Hükmü", s. 201; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, İstanbul: 1940, s. 226-230.

başka deyişle ıskat-ı cenin fiilen yasadışı değildir.¹ Akşin Somel kürtaj karşıtı politikaların ceza yasalarına yansımamasını, dönemin ruhuna yani İslamcı değerlere dönüşe ve bununla bağlantılı olarak 1840 ve 1851 ceza yasalarının şeriatla uyumlu bir şekilde hazırlanmasına bağlar. Ancak yukarıda aktardığım Ebe Mezalto örneğinde olduğu gibi yasaların olmamasının, cezalandırmanın olmaması anlamına gelmeyebileceğini de burada hatırlatmak gereklidir.

1858 Ceza Kanunnamesi Osmanlı topraklarında ıskat-ı cenine değinen ilk ceza yasasıdır. ıskat-ı cenin konusu "ıskat-ı Cenin ve Karışık Meşrubat ve Kefilsiz Semmiyat Furuht Edenlerin Mücazat-ı Mürettibesı" başlığı altında ele alınır. Yasanın 192. ve 193. maddeleri kürtaja değinir. 192. madde bir kadının düşük yapmasına yol açmakla ilişkilidir. 193. maddeyse bir hamile kadının rızası dahilinde olsa da ona düşük yapması için ilaç içiren ya da başka vasıtalarla yardım eden kimsenin altı aydan iki seneye kadar hapis olunacağını ve eğer buna sebep olan kişi tabip ve cerrah veya eczacı ise muvakkaten küreğe konulacağını söyler.²

1858 ceza yasası çocuğunu düşüren kadını değil, buna yardımcı olan şahısları cezalandırarak kendinden önceki yaklaşımla bir süreklilik içerir. Ancak kürtajın ceza yasasında yer almasıyla paralel olarak 1850'lerin sonundan itibaren kürtaja bakış açısı da biraz daha farklı ve somut bir zemine kaymaya başlar. Kürtaj yapan kadınları sefahat/sefalet hattında ikiye ayıran yaklaşım ortadan kalkmasa da sefahate yapılan vurgunun yerini daha çok sefalete yapılan vurgu alır ve kadınları öte dünyanın cezalarıyla korkutan bir üslup yerine bu dünyada önerilen yardımlar sayesinde onları kürtajdan vazgeçirmeye yönelik bir politika öne çıkar. Yasada ıskat-ı cenin teriminin içeriğindeki belirsizlik hâlâ devam etmektedir. Ancak

1. Demirci ve Somel bu kesintiyi bu dönemde İslami değerlere bir geri dönüşün gerçekleşmesiyle açıklar, tam da bu nedenle kürtajın "modern" yasaların altında ele alınmadığını öne sürer. Bkz. "Women's Bodles Demography and Public Health."

2. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, s. 803-831.

kürtajda kullanılan ilaçların diğer zehirli içeceklerin satışıyla birlikte ele alınıp değerlendirilmesi, konunun ahlaki bagajının biraz olsun hafiflemeye başladığını, kamu sağlığının bir parçası olarak ele alınacağını da akla getirir.

Kürtaja ilişkin belgelerin ve 1858 Ceza Kanunnamesi'nin kadınları cezalandırmaktan kaçınmasının anlaşılır bir tarafı vardır. Nüfus artışı sağlanacaksa kadınlar doğurmaya ikna edilmelidir, dolayısıyla tevkif etme ya da başka yöntemlerle cezalandırmanın, doğurganlığı azaltacak bir sebebe dönüşmesinden kaçınılır. Bu değişimlerle paralel olarak kadınları çocuklarını düşürmekten caydıracak, onları daha fazla doğum yapmaya teşvik edecek çare arayışları da başlamıştır.

Iskat-ı cenin konusunun Ceza Kanunnamesi'ne girmesiyle aynı bağlamda değerlendirilebilecek önemli bir başka gelişme de Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin hazırladığı ve Sadaret makamına sunduğu takrirdir.¹ Bu raporda kadınları çocuklarını düşürmeye iten nedenler, bu nedenleri ortadan kaldırmak için gerekli çareler ve alınabilecek önlemler neredeyse ilk defa bu kadar açık, ayrıntılı ve ayakları yere basar şekilde tartışılır.² Cemiyet-i Tıbbiye de ıskat-ı cenini, nüfus azalmasına yol açan en önemli nedenlerden biri olarak görmektedir. Bu doğrultuda kürtajın Osmanlı topraklarında son derece yaygın olarak uygulandığını, her sınıftan, her kesimden kadının gizlemeye ihtiyaç bile duymadan çocuklarını düşürdüğünü öne sürer.³ Cemiyet-i Tıbbiye'nin raporu, nüfusun büyüklüğüyle devletin ekonomik, askerî ve siyasi gücünü özdeşleştiren anlayışı paylaşmaktadır. Ancak bu belgenin asıl önemi, önerdiği somut politikalarda yatar. Cemiyet-i Tıbbiye öncelikli olarak kürtaj pratiğini önlemeye yönelik bütünlüklü politikalar geliştirecek bir kamu kurumu oluşturulmasını

1. Cemiyet-i Tıbbiye 1856'da kuruldu. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk doktor örgütüydü ve hem Müslüman hem de gayrimüslim üyeleri vardı. Bkz. BOA İ.MVL 567/15500 (1283.L25/ 2.3.1867).

2. BOA HR.TO 432/26 (1859.5.1).

3. Agy.

teklif eder. Osmanlı kadınlarını çocuk düşürme alışkanlığından vazgeçirmek için bu tip kadınların “şedidâne tedibleriyle ıskat-ı cenine cüret eyleyen taife-i nisa haklarında mücâzat-ı terhibiyye icrası” ve “etfal-i nisanın terbiyelerine ve ahlaklarına dikkat ve itina olunması” gerekmektedir. Yani çocuk düşüren kadınların cezalandırılmak suretiyle terbiye edilmesi, hatta daha çocukluktan itibaren kadınların ahlak ve terbiyelerine özen gösterilmesi gerektiği söylenir. Daha somut bir öneri, çocuk bakamayacak durumda olanların caydırılması için çocuklara bakacak kurumlar oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda terk edilen Müslüman ve fukara çocukların bakımı için hayır kurumları kurulması gerektiği vurgulanır. Raporda son olarak yediden fazla çocuğu olan ailelere maaş bağlanması önerilir.¹ Bu dönemde yoksul ailelere verilmeye başlayan çocuk yardımları ve tevern maaşları², yani ikizlere yönelik yardımlar, terk edilmiş bebekleri evlat edinen kimselere verilen maaşlar³, ölen bebekleri gömmeden önce ölüm sebebine dair doktor raporu alınması zorunluluğu⁴, 1896'da Da-

1. Agy.

2. Buna örnek belgeler sayılamayacak kadar çoktur, sadece bir kaç örnek için BOA İ.MVL 310/12974 (1270.Za.1/26.7.1854), BOA İ.MVL 312/13056 (1270.Za.18/12.8.1854), BOA İ.MVL 313/13125 (1270.Z.3/27.8.1854), BOA İ.MVL 313/12127 (1270.Z.3/27.8.1854), BOA İ.MVL 320/13562 (1271.Ra.6/ 27.11.1854), BOA İ.MVL 337/14552 (1271.Za.28/12.8.1855), BOA A.MKT.NZD 143/100 (1271.B.24/12.4.1855).

3. Aynı şekilde arşivde bu konuda da çok sayıda örnek bulmak mümkündür. BOA İ.MVL 91/1854 (1263.Ra.24/12.3.1847), BOA Cevdet Belediye 90/4467 (1255.Za.29/3.2.1840), BOA İ.MVL 112/2632 (1264.M.23/ 31.12.1847), BOA Cevdet Maliye 690/28280 (1267.Z.9/5.10.1851), BOA İ.MVL 228/7822 (1268.Ra.16/9.1.1852), BOA İ.MVL 263/997 (1269.Ca.22/3.3.1853), BOA İ.MVL 313/13122 (1270.Z.3), BOA İ.DH 295/18609 (1270.C.11/11.3.1854), BOA İ.MVL 391/17024 (1274.B.23/9.3.1858). Ayrıca bu konudaki en önemli kaynaklardan biri, Nazan Maksudyen, *Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*, Yayımlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, 2008; Nazan Maksudyen, “Guardians of Abandoned Children: Provisions for the Foundlings in Nineteenth-Century Ottoman Empire”, *Journal of History of Childhood and Youth*, 2/ 3, Sonbahar 2009, s. 361-392; yine aynı yazarın “Fight over ‘Nobody’s Children’: Religion, Nationality, and Citizenship of Foundlings in Nineteenth-Century Ottoman Empire”, *New Perspectives on Turkey*, 41, Sonbahar 2009, s. 151-180.

4. BOA İ.DH 1185/92723 (1307.Za.12/30.6.1890).

rûlaceze'nin açılması, bu kurumda öksüz ve yetim çocuklara da bakılması, 1902'de tam da amaç doğrultusunda Darül-hayr-ı Âli'nin kurulması, Cemiyet-i Tıbbiye'nin önerilerinin kabul gördüğünün ve kısmen hayat geçirildiğinin kanıtlarıdır. Bu da kürtaja ilişkin bakış açısının, dinsel/ahlaki bir zeminden, maddi/dünyevi bir zemine çekilmeye başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu çerçevede kürtajın hem ceza yasasında görünür hale gelmesi hem sosyal politikaların bir parçası olarak ele alınması önemlidir. İskat-ı cenin terimi hâlâ hem kürtaj hem düşük anlamına gelmeye devam etse de fiiliyatta kürtaj, hem yasa koyucular hem de diğer otoriteler tarafından doğum politikalarının önemli bir ayağı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Bir kamu sağlığı meselesi olarak ıskat-ı cenin

Yukarıda da işaret ettiğim gibi 1830'larda ıskat-ı cenin son derece ahlaki bir yerden ele alınırken 1870'lere gelindiğinde ıskat-ı cenin meselesinin ağırlıkla gündelik kaygılarla ilişkilendirilmeye başladığını görüyoruz. Örneğin ıskat-ı cenin teriminin içeriğindeki muğlaklık hâlâ giderilmemiş olsa da bir vakanın kürtaj mı düşük mü olduğunun tartışılması artık adli tıbbı havale ediliyordu. Çocuk düşürmenin yol açtığı nüfus kaybı, ölümlere yol açan diğer sağlık sorunlarıyla ilişkilendiriliyordu. Nüfusu arttırmak için doğumu teşvik etmek ve kadınların çocuk düşürmemesini sağlamak kadar doğan çocukların yaşamasına ve nüfusun genel anlamda sağlıklı ve uzun ömürlü olmasına uğraşmanın da önemi daha fazla vurgulanıyordu. Bu anlamda kürtaj karşıtlığı sürdürülse de bu politikanın içine yerleştirildiği kapsam çok daha bütünlüklü hale gelmişti. Dolayısıyla kürtaj karşıtlığının aslen ahlaki bir mesele olmaktan çıkması, kürtajın hukuki bir çerçevede tanımlanması ve diğer kamu sağlığı meseleleriyle ilişkilendirilmesi nüfus politikalarının bütünlüğü içinde düşünülmelidir.

Bu değişimin bir boyutu da kürtaja ilişkin vakaların adli tıp kapsamında ele alınmasıdır. 1871’de Cemiyet-i Tıbbiye cerh, tesmim ve ıskat-ı cenin ve benzeri cinayet ve kabahatte teftiş ve muayeneye memur olan tabipler için bir talimatname hazırlayarak yaralanma, sakatlanma ve ölüm durumlarında gerekli muayenenin nasıl yapılacağını tanımlamıştır.¹ Artık ocuk düşürenlerin cezaları öteki dünyaya havale edilmiyor; bu dünyada, hem de herhangi bir suç gibi telakki edilip inceleniyor, cezalandırılıyordu. Hatta bu konuda hazırlanmış adli tıp raporlarına rastlamak mümkündür. Bunun ilginç bir rneği Gülsüm Hanım’la ilgilidir. Üç aylık ocuk düşürdüğünü iddia eden Gülsüm Hanım belli ki bir yandan çocuğunu kaybedip kaybetmediğinden emin olmak ve endişelerinden kurtulmak ama bir yandan da ileride haksız yere itham edilmemek için düşürdüğü bebeği zannettiği maddeyi bir kavanoz içinde Zaptiye Dairesi’ne gönderir. Bu maddenin cenin olup olmadığını, hayat kabiliyetini hâlâ koruyup korumadığını ve hamileliğinin devam edip etmediğini öğrenmek istemektedir.² Tabipler önce kavanozdaki maddeyi iki parçaya ayırır. İncelemenin sonunda maddenin dem, yani kan kütlelerinden ibaret olduğuna ve kavanozun içinde hiçbir hayati belirti bulunmadığına hükmederler. Gülsüm Hanım’ı böyle bir inceleme talep etmeye iten acaba neydi? Düşük yapıp yapmadığını mı öğrenmek istiyordu yoksa başka biri onu ocuk düşürmekle suçlamadan önce kendisi mi inisiyatifi ele geçirmeye çabalıyordu?

Gülsüm Hanım gibi kadınlar ya da Cemiyet-i Tıbbiye gibi tıbbi kurumların kürtaja ilişkin yaklaşımları değişirken, dönemin sultanı II. Abdülhamid de bir iradesiyle Dahiliye Nezareti’ne ıskat-ı ceninin nedenlerini ve azaltılmasının yollarını araştırmasını emreder. Dahiliye Nezareti bu irade üzerine bir komisyon oluşturur ve hazırladığı raporu 1890’da

1. BOA şD 2393/39 (1288.S.29/20.5.1871).

2. BOA ZB 303/56 (1316. Kanunusani.3/16.1.1901), BOA ZB 301/14 (1317. Mart.04/17.3.190).

sultana takdim eder.¹ Rapora göre "Memalik-i Mahruse-i Şahane'nin bazı mahallerinde vukua getirilen ıskat-ı ceninin ve kavaid-i hıfzıssıhhaya adem-i riayetin nüfus-i İslamiye'nin tenakusuna" yol açtığından dem vurulur. Burada iki konu çok dikkat çekicidir. Birincisi ıskat-ı ceninin "kavaid-i hıfzıssıhhaya adem-i riayetle", yani kürtajın temizlik ve hijyen koşullarına uymamakla birlikte ele alınmasıdır. Yukarıda da işaret ettiğim gibi kürtaj ahlaki ve dinî bir mesele olmaktan çıkıp dünyevileşmektedir. Ayrıca çocuk doğurmanın ya da doğurganlık oranlarının artmasının, halihazırdaki nüfusun sağlığından, refahından soyutlanarak ele alınamayacağı da görülmüştür. İkincisi kürtaj yasaklanırken kürtaj yapmaması istenen asıl unsurun Müslüman kadınlar olduğu belirginleşmektedir. Artık nüfusa ilişkin kaygıların esas olarak "Müslüman" nüfusa ilişkin kaygılar olduğu daha açık dile getirilmektedir.²

Bu iradeden anladığımız kadarıyla Dahiliye Nezareti kürtajı engellemek için lazım gelen tedbirlere yönelik olarak bir komisyon kurmuştur. Komisyon, hazırladığı mazbatada öncelikle "ıskat-ı cenin madde-i fazihasının vukuuna sebep olanlar hakkında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda cezalar tayin olunmuş ise de bunun icraatına pek de itina olunmamakta bulunduğu" belirtir. Yani burada da tekrarlandığı gibi kürtaj her ne kadar ceza yasasına girse de yasalar fiiliyatta uygulanmamaktadır. Dolayısıyla komisyona göre öncelikle mülki ve adli memurlar, bu ceza maddelerinin uygulanması için gerekli dikkat ve özeni göstermelidir. Mazbataya göre bu, sadece memuriyetlerinin getirdiği bir görev değil aynı zamanda dinî ve insani bir vazifedir.³

Ancak bu "cinayetin" önünün kesin olarak alınması için cezalandırmanın yeterli olmayacağı da vurgulanır. Belgede daha evvel dörtten çok evladı olanlara vilayet mal sandıklarından aylık otuz kuruş maaş tayini uygun görüldüğü halde

1. BOA İ.DH 1214/95051 (1308.Ca.10/22.12.1890).

2. BOA İ.DH 1214/95051 (1308.Ca.10/22.12.1890).

3. BOA İ.DH 1214/95051 (1308.Ca.10/22.12.1890).

uygulamada sorunların olduğu, dörtten çok evlat sahibi kimselerin bazılarının muhtaç halde olduğu, bu sorunları çözmek için söz konusu maaşların Ziraat bankaları hasılatından ödenmesi önerilir. Bu önerinin de Meclis-i Mahsus-i Vükela tarafından değerlendirilmesi istenir.¹ Başka bir deyişle çocuk düşürme pratiğinin ortadan kaldırılması, hiç değilse azaltılması için sadece cezalandırmanın yeterli olmayacağı devlet adamlarınca da artık açıkça görülmektedir. Bu nedenle maddi yoksunluklar nedeniyle çocuk düşürmeye yeltenen ailelere maddi yardım sağlanması gerektiğinin altı çizilir. Bu doğrultuda oluşturulan komisyon, dörtten ziyade çocuğu olan ama onlara bakacak yeterince geliri olmayan ailelere aylık maaş bağlanması uygulamasının benimsenip uygulanmasına karar verir.² Bu politikaların anlatılması, kadınların kürtajdan caydırılması ve öngörülen yardımların duyurulması amacıyla bir risale hazırlanmasına ve risalenin taşra ve vilayetlerde dağıtılmasına da karar verilir.³ Üstelik Arap vilayetlerinde dağıtılacak risalelerin Arapça yazılması kararı, toplumun geniş kesimlerine ulaşma ve derdini anlatma ihtiyacının da bir göstergesidir.⁴ Bu risalenin ilgi çekici özelliklerinden bir tanesi de ıskat-ı cenin meselesinin hıfzıssıhhyayla birlikte ele alınmasıdır. Bu da çocuk düşürmenin nüfusu azaltan hastalık, bakımsızlık gibi sağlığa ilişkin diğer konularla ilişkili olduğunda daha etkili bir nüfus artışını sağlayabileceğinin düşünüldüğünü gösterir.

1. BOA İ.DH 1214/95051 (1308.Ca.10/22.12.1890).

2. BOA İ.DH 1214/95051 (1308.Ca.10/22.12.1890). Maaşlar daha önceleri belediye sandıklarından ödenirken bu belge Ziraat Bankası bütçesinden ödenebileceğini belirtiyor. Ayrıca daha önceleri de çok çocuklu ailelere yardım yapılmakta beraber bu yardım yediden fazla çocuğu olanlara veriliyordu, bu rakamın yediden dörde düşürülmesi yardımın da hem daha etkili olmaya başladığının hem de kapsamının genişlediğinin de bir göstergesi sayılabilir.

3. BOA DH.MKT 1501/34 (1305.Ş.5/17.4.1888) Bu belgede bahsedilen risaleyi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulmam mümkün olmadığı halde daha sonra basılan başka bir risalenin varlığı söz konusu dokümanın aslında hiç basılmamış da olabileceğini düşündürüyor.

4. BOA DH.MKT 1481/55 (1305.Ca.16/30.1.1888).

Ancak hazırlanan risalelerde Kuran'dan alıntılar yapılmış, ıskat-ı ceninin günah olduğu ve yapılmaması gerektiği ayetlerle de anlatılmaya çalışılmıştır. Bu durum, II. Abdülhamid'in dinî simgeleri ustalıkla kullandığı diğer politik hamleleriyle ilişkili ele alınabilir. Öte yandan bu yaklaşım, kürtağın kötülüklerine ilişkin propagandanın daha yaygın bir şekilde yapılmasına aracı olmuştur. Ancak her durumda da kürtağla ilişkin politikalar ağırlıkla Müslüman nüfusa hitap etmekte, Müslüman kadınlar düşünülerek formüle edilmektedir. Kullanılan söyleme ve dinî referanslara rağmen konunun din açısından değil daha maddi bir zeminde ele alındığının ana göstergesi ıskat-ı ceninin düzenli olarak diğer sağlık konularıyla birlikte ele alınmasıdır ve ortadan kaldırılmasına yönelik son derece somut adımlar atılmasıdır.¹ Dinî referanslar esas olarak bu politikaları desteklemek, onlara meşruiyet kazandırmak, kadınlar üzerinde biraz daha etki yapmak için kullanılmıştır.² Bir yandan nüfusun artırılması hedefi korunurken, bu hedefin nüfusu azaltan faktörlerden bağımsız olarak ele alınamayacağı da kabul edilmiş, var olan nüfusun sağlığının da korunması, nüfusun sayısal büyüklüğü kadar diğer özelliklerini de önemli olduğu anlaşılmıştır.

1. Yakın zamana kadar Abdülhamid dönemi Tanzimat reformlarının kesintiye uğradığı, İslami değerlerin yeniden öne çıktığı, "Batılılaştırma"nın sekteye uğradığı otoriter ve baskıcı bir dönem olarak anılırken son yirmi yılın çalışmaları bu görüşü önemli ölçüde tadil etmiş ve bu dönemde aslında İslami değerlerin sembolizminden bolca faydalanılsa da "modern" bir devlet yapısının inşa edildiğini göstermiştir. Bu konuda derinlemesine bir tartışma için bkz. Selim Deringil, *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, I. B. Tauris, 1999. Bu dönemdeki hayırseverlik ve sosyal politika uygulamaları için bkz. *Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*; Nadir Özbek, "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909", *International Journal of Middle East Studies* 37/1, 2005, s. 59-81; Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanate Legitimation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909", *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts*, Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner (Yay. haz.), State University of New York Press, New York: 2003. Literatürün bir değerlendirmesi için bkz. Nadir Özbek, "Modernite, tarih ve ideoloji: II. Abdülhamit Dönemi Tarihçiliği Üzerine bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/1, 2004, s. 71-90; Selim Deringil, "New Approaches to the Study of the Ottoman Nineteenth Century", Aptullah Kuran için Yazılar içinde, Çiğdem Kafescioğlu, Lucienne Thys-Şenocak (Yay. haz.), İstanbul: YKY, 1999.

2. BOA İDH 1185/92723 (1307.Za.12/30.6.1890).

Bu yaklaşımın bir başka göstergesi Dahiliye Nezareti'nin bir iradesinde de gözlenebilir. Aşağıda biraz daha açacağım bu belge Bursa ve İzmit civarındaki köyleri zevcesiyle birlikte gezmiş olan ismi belirsiz bir kişiden gelen mektuptaki gözlemlerin aktarılmasıyla başlar. Iskat-ı cenini nüfusun azalmasına yol açan temel bir sorun olarak gören bu gözlemlerden de yararlanarak mesele masaya yatırılır. Bu irade de kürtaji, nüfus-i İslamiye'nin azalmasına yol açan ana nedenlerden biri olarak görür. Ancak Müslüman nüfusun azalmasına yol açan diğer nedenlerden biri de taşrada hıfzıssıhha kaidelerine riayet olunmamasıdır. Bunu düzeltebilmek için taşra vilayetlerini tefiş etmek gerekmektedir. Bu amaçla mülki memurlardan uygun olanlarından birinin başkanlığı altında, içlerinde cerrah da bulunmak şartıyla altışar kişiden mürekkep olmak üzere iki seyyar sıhhiye heyeti oluşturulması önerilir. İradeye göre bunlar hazırlanacak bir talimatname doğrultusunda incelemeler yapacak, vilayetlerde görülen hastalıkların ve bunların nedenlerinin, tedavilerinin belirtildiği cetveller hazırlayacaktır. Ayrıca her vilayet için humma gibi hastalıkların, sık görülen rahatsızlıkların, Avrupa'dan medeniyetin getirdiği familyaya dahi miras kalan irsi hastalıkların –ki burada esas olarak frengi ima edilmektedir– tedavi edilmesi ve üstesinden gelinmesi için gerekli tedbirlerin alınması önerilir.¹

Taşrada çoğu hanenin hıfzıssıhha kurallarına aykırı olarak inşa edilmiş olduğu belirtilir. Dahası iradeye göre halkın büyük çoğunluğu "esbab-ı istirahat"e ihtimam etmemekte, yeterince dinlenmemektedir. Çoğu kişinin yatağı bile yoktur ve doğrudan çıplak toprak üzerinde yatanlar bile vardır. Yani yaygın olarak tüketilen yiyecek ve içeceklerin neler olduğu, insanların yaşadığı binaların temizlik ve sağlık koşullarına ne derece uygun olduğu araştırılmaya muhtaçtır. Kurulması önerilen sıhhiye heyetleri, vilayet vilayet dolaşarak bütün bunları araştıracaktır. Bu önerilerin kendisi bile Osmanlı

1. BOA İ.DH 1185/92723 (1307.Za.12/30.6.1890).

topraklarındaki maddi koşullar ve yaşam şartları hakkında önemli fikirler verir.

Yine elimizdeki belge, layıkıyla iş görebilmesi için kurulması planlanan heyetlere “mikrop ve saire muayenesine muktezi alet ve edevat ve iş takımlarıyla edviye-i lazime”nin tam ve mükemmel olarak temin edilmesi gerektiğinin altını çizer. Sıhhiye heyetlerinde cerrahın yanı sıra fenn-i kimyada uzman olan bir üyenin de bulundurulmasının önemi vurgulanır. Bu uzman her vilayetteki suları muayene edecek, içeriğini inceleyecek ve hazırlamış olduğu raporu incelediği suyun numunesiyle beraber Tıbbiye Nezareti’ne gönderecektir. Heyetlerde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den yeni mezun olmuş beş ya da altı kişi bulunacaktır. Bunlar hem bilgileriyle hizmet edecek hem de deneyim kazanacaktır.¹

II. Abdülhamid’in emriyle 1892’de Dahiliye Nezareti bünyesinde oluşturulan bu komisyon nezaret ve Meclis-i Vükela’nın görüşleri doğrultusunda kısa sürede birer rapor, tebligat ve risale hazırlar.² Hazırlanan rapor son derece ayrıntılıdır. Hatta Osmanlı belgelerinin pek çoğunda âdet olduğu üzere pek çok sayfada aynı bilgiyi birebir tekrarlasa da ıskat-ı cenin konusunda en kapsamlı belgelerden biridir.

Bu rapor, oluşturulması planlanan sıhhiye heyetlerinin nasıl tertip olunması gerektiği, masraflarının nasıl karşılanacağı, iş tanımlarının ne olacağı gibi konuları tartışır. Raporda daha önceki bölümde değinmiş olduğum Fenn-i Kibale Mektebi’nin kurulmasına da değinilir. Bu rapor ebeliğin dönüşümünün ve kürtajin yasaklanmasının dönemin aydınlarının gözünde de birbiriyle ilişkili meseleler olarak kavrandığını bize gösterir. Esasen kürtajin engellenmesine yönelik olan bu rapor, nüfus artışı sağlamak için acil surette bir fenn-i kibale, ebelik mektebi inşa edilmesi gerektiğini hatırlatır. Buna ek olarak “ıskat-ı cenin madde-i fazihasının vukuuna

1. BOA İ.DH 1185/92723 (1307.Za.12/30.6.1890). Ayrıca bu konudaki Meclis-i Vükela tutanakları için bkz. BOA MV 60/35 (1308.Ca.5/17.12.1890).

2. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892).

sebeup olanlar hakkında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda tayin olunan cezanın icraatına itina olunması" mülki ve adli memurlardan tekrar talep edilir. Sıhhiye heyetlerinin masraflarının dolaşıp inceledikleri vilayetlerin sandıklarından tesviyesi önerilir, bu kararın vilayet idarelerine risale ekinde kaleme alınarak bildirilmesi buyurulur.¹

Rapora göre kürtaj her ne kadar yasaklanmış olsa da Müslüman kadınlar tarafından sıklıkla uygulanmaktadır. Ancak tekrarlamak pahasına söylemeliyim ki bu belgede ıskat-ı cenin pratiği "mekulat ve meşrubat ve mesken ve melbusat hususlarında kavaid-i hıfzıssıhhaya riayet edilmemesi", yani yiyecek, içecek, mesken ve giyim kuşam konularında temizlik ve sağlık koşullarına uygun davranılmaması sorunuyla birlikte ve neredeyse aynı düzlemde ele alınır. İskat-ı cenin ve sağlık koşullarına riayet etmemekle aynı düzeyde yaşanan bir başka konu da çeşitli mahallerde humma ve benzeri hastalıkların bulunduğu ancak yöre insanlarının bu hastalıkların tedavisine yeterince özen göstermediği, lüzumu kadar dinlenmediği ve çiçek illeti görülen yerlerde aşuya bile ehemmiyet verilmediğinden bahsedilir. Fuhuş, safahat veya sırf gafletten dolayı bulaşan frengi gibi hastalıkların yaygınlığı hatırlatılıp bunların bile tedavi ve muayene ettirilmemesinden şikâyet edilir.²

Rapor her ne kadar ıskat-ı cenin hakkında gibi görünse de aslında genel anlamda nüfus üzerinedir. Özel olarak kürtaj ve nedenlerine değinildiğinde bile nüfusla ilgili kaygı ve endişeler dile getirilmektedir. Oluşturulması önerilen seyyar sıhhiye heyetlerinin görevleri tanımlanırken bunun izlerini bulmak mümkündür. Elimizdeki belgeye göre seyyar sıhhiye heyetlerine öncelikle teftiş edip inceleyecekleri bölgelerde eğer varsa memleket tabibi ve diğer hükümet memurlarının malumatına müracaat etmeleri, gerektiğinde ve mümkün olduğunda da araştırılan yörede yaşayan "zükur ve inas-

1. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892), leff 2.

2. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892), leff 2.

la", yani erkek ve kadınlarla uygun koşullarda görüşmeleri tavsiye olunur. Görüşmelerde öncelikle o mahalin nüfusuna ilişkin veriler toplanacaktır. Bu amaçla o mahalin eskiden kaç hanesi ve ne kadar nüfusu vardı, şimdi ne kadardır, nüfusun azalması ya da çoğalmasının sebepleri nedir gibi sorulara cevap aranacaktır. Eskiden kadınların altı-yedi evladı olup olmadığı, eğer öyleyse şimdiki zamanlarda kadınların ortalama kaç çocuk doğurduğu sorgulanacaktır. Bunlar araştırıldıktan sonra nüfusun azalmış olduğu ve kürtajın –"ıskat-ı cenin fiil-i kerihası" tabiri kullanılmaktadır– incelenen mahalde nüfusun azalmasında etkili olduğu anlaşılırsa çocuk düşürmek için kullanılan yöntem ve ilaçlar da ayrıca araştırılacaktır.¹

Burada heyetlere talimat verirken satır aralarına nüfuz eden ahlakçı söylem dikkat çekicidir. Rapor "nail-i merhamet ve şefkat şahanesi olan ceninciklerin hilaf-ı rıza-yı hak telef-i nefis" olduğu, yani merhamet ve şefkat görmesi gereken "cenincikler" in Allah rızasına aykırı olarak telef edildiğini söyler. Ceninin insan gibi görünmesi "cenincik" tabirinin kullanılmasıyla iyice belirginleşir. Ancak burada da annele- rin çocuk düşürmeye çalışırken kimi zaman kendi canlarından olduğu da hatırlatılır. Bu trajik durum intiharla bir tutulmaktadır. Rapor intiharın Cenabıhak tarafından haram kılındığını, ahlaka aykırı olduğunu, bu gibi kadınların öte dünyada en büyük cezalara çarptırılacağını da vurgular.

Raporda kürtajın topluma verdiği zararlara da değinilir. Buna göre yok edilen cenin dünyaya gelmiş olsaydı belki bir âlim ya da bir cengâver veya memlekete büyük yararları dokunan biri olacaktı. Oysa onun daha doğmadan yok edilmesi sadece bir bireye değil tüm topluma verilen bir zarardır.²

Iskat-ı cenin uygulamasında ebe, tabip ve eczacıların genel olarak tıpla uğraşanların suiistimalleri olabileceğine de değinilir. Rapor, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den diploma alan-

1. Agy.

2. Agy.

ların “esasında şevketlû efendimize ve ahali ve vatana sadakatle hizmet edeceklerine de yemin” ettikleri, dolayısıyla çocuk düşürtmekten bizzat kaçınmanın yanı sıra etraflarında bu günaha asla göz yummamaları, bunu engellemeleri gerektiği de temel vazifeleri olarak hatırlatılır. Ayrıca Mekteb-i Tıbbiye mezunu olsun, diplomasız olsun ıskat-ı cenine kim cüret ederse onun kanunen müstahak olduğu cezaya çarptırılacağı da belirtilir.¹ Son olarak, çocuk düşüren kadınların kullandığı yöntemlerin araştırılması, bu amaçla kullanılan “ecza-yı tıbbiye” dışında satılıyorsa bunların alım satımının denetim altına alınması söylenir. Şayet bu maddeler satın alınmayıp kırlardan toplanılan otlarla imal ediliyorsa da “ilm-i nebatat” uzmanı doktorlar bu otları araştırıp tespit edecektir.²

Vurguladığım gibi çocuk düşürmek doğan çocukların ve halkın sağlıklı olmasıyla birlikte ele alınmıştır. Bunun önemli bir göstergesi de ıskat-ı cenine ilişkin maddelerden sonra hıfzıssıhha konularına gelinmesidir. Rapora göre, sağlıklı bir nüfus hedefine ulaşabilmek için öncelikle incelenen bölgelerdeki sıhhat aykırı durumlar tespit edilmelidir. Kullanılan içme sularının incelenmesi mutlaka gerekli görülmüştür. Evlerin nerelere inşa edildiği, şayet çukurda, rutubetli mahallerdeyse daha düz ve havadar yerlere taşınması, hıfzıssıhha kurallarına aykırı surette inşa ve taksim edilmelerinin sebepleri araştırılacaktır. Yöre insanlarının bu gibi kusurların farkında olmaması durumunda onlara “akıl erdirebilecekleri” şekilde anlatılmalıdır. Henüz rapor aşamasında bile olsa buradan hayat koşulları, yaşam standartlarına dair önemli sezgiler elde etmekteyiz. Bu çizilen tablo ve raporu hazırlayan doktorların idealleri arasındaki uçurum ise çarpıcıdır.

Hem daha sağlıklı hanelerin inşası hem diğer tedbirlerin hayata geçirilmesinin zaman alacağı aşîkârdır, dolayısıyla rapor o zamana kadar alınabilecek daha basit tedbirlerin ge-

1. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892), leff 2.

2. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892), leff 2.

ciktirilmeden alınmasını buyurur. Mesela rutubetli, çukurda ve toprak içinde, kulübe tarzında yapılmış binaların yenilenmesinin hemen mümkün olmayabileceği teslim edilir. Ancak bu durumda rutubeti def etmek ve hava akımını sağlamak için pencereler yapılması önerilir. Ev sakinlerine nemli toprak üzerinde yatmayıp hiç olmazsa kerevet, şilte, minder veya psteki ve kilim gibi bir şey üzerinde yatmalarının telkin edilmesi yine rapora bir öneri olarak yazılır. Raporda verilen bir başka örnek de güneş şarpmalarıyla ilgilidir. Örneğin rapora göre bir ifti sabahtan akşama kadar güneşin karşısında gezmeye ve çalışmaya mecbur olduğu halde güneşte gezmemesi sylenemeyeceğine göre kendisine hiç değilse, “Başına beyaz bir bez sar ve hararetin şiddetli saatlerinde ağaç gölgelerinde biraz istirahat et,” denilebilir. Gerekli gıdaları almanın mümkün olmadığı yerlerde insanlara, “Küflü ekmek yeme, besleyici şeyleri katık etmeye gayret et, kuvvetin ve sa’y ve amele kudretin artar,” demek iyi bir çözümdür.¹

Bu ayrıntılı rapor, özellikle taşradaki yaşam koşulları üzerine ipuçları sunar. Ancak kürtajın engellenmesinin yaşam standartlarının yükseltilmesi, insanların daha iyi koşullarda, daha sağlıklı ve daha uzun süre yaşayabilmesiyle birlikte ele alınması yukarıda da işaret ettiğim gibi önemlidir. Zira bunlar, nüfusa ilişkin kaygıların değişmekte olduğunu, bu kaygıların sadece nüfusun sayısal büyüklüğüyle sınırlı olmadığını, nüfusun diğer karakteristiklerinin de sorun edildiğini gösterir. Nüfusun büyüklüğü kadar, demografik nitelikler de artık giderek daha fazla dikkate alınmaktadır. Nüfusun sağlıklılığı ilk elde ele alınsa da pek kısa zaman içinde demografik kompozisyonun etnik, din ve sınıfsal faktörlerden bağımsız tanımlanamayacağı iyice belirginleşecektir.

1. BOA Y.A.RES 61/15 (1310.Ra.14/6.10.1892).

Kürtaj ve kadın doğası

Buraya kadar daha çok devlet düzeyinde atılan resmî adımlardan bahsettim. Ancak ıskat-ı cenin devlet belgeleri ve kurumlar arası yazışmalar dışındaki mecralarda da tartışıldı, gündeme getirildi, popüler yazına da konu oldu. Devlet dışı aktörlerin yazdıklarını eleştirel bir şekilde incelemek, hem nüfus politikalarını hem de bunların toplumun farklı kesimleri tarafından nasıl algılandığını tartışabilmemiz için bir zemin sunar.

Bu popüler kaynaklardan biri Hasan Bedreddin'in yazmış olduğu tiyatro oyunudur.¹ *Iskat-ı Cenin: Facia* isimli bu oyun, başlığının önerdiğinden farklı olarak sadece bu konuyu ele almaz. Tiyatro aslında bu dönem son derece didaktik amaçlarla kullanılmıştır. Hasan Bedreddin de bu eserinde hiçbirini derinlemesine ele almasa da ıskat-ı ceninin yanı sıra aileler tarafından zorla evlendirme, mirasyedilik, Batı özentiliği gibi birkaç toplumsal soruna birden değinir. Bunlar o dönemde sıklıkla ele alınıp gazete, dergi ve edebî eserlerde tartışılmış meselelerdir. Popüler türler politik meselelerin dile getirildiği, halkın fikirlerinin hem yansıtıldığı hem de şekillenmeye çalışıldığı önemli bir mecradır.

Oyunun ana karakterlerinden biri ve ıskat-ı ceninin kurbanı, genç bir kadın olan Afife Hanım'dır. Babası, onu kuzeni Şevki Bey'le evlendirmek istese de kendisi başka bir genç adama, Hilmi Bey'e âşıktır. Şevki Bey de aslında Afife Hanım'a sevgi ya da aşk beslemez. Düzenli bir işi olmadığı gibi babasından kendisine kalan serveti har vurup harman savurmuş, bir kısmını gece âlemlerinde kaybetmiştir. Kayıplarını borsada spekülasyon yaparak telafi etmeye çalışsa da bunun için ne finans bilgisi ne serveti yeterlidir. Kandırılmaya hazır kişiliği, yetersiz bilgisi servetini kaybediyor olmanın getirdiği aşırı risk alma eğilimi nedeniyle bankerlerin eline düşmüştür. Şimdi de Afife Hanım'la evlenerek amcasının

1. Hasan Bedreddin Paşa, *Iskat-ı Cenin: Facia*, İstanbul, 1290 (1873).

servetine konmayı umut etmektedir. Bu haliyle Şevki Bey'e, geç Osmanlı edebiyatının tipik bir kötü karakteri denebilir. Hasan Bedreddin, Afife ve Şevki'nin evlendirilme planı üzerinden Osmanlı toplumundaki aile servetinin korunması, başkasına gitmemesi gibi nedenlere dayanan evlilikleri eleştirir, bunların çoğunun mutsuzluk ve hüsrarla sonuçlanacağını ima eder. Yine bu dönemde zorla evlendirmeyi eleştiren, dostluğa, karşılıklı anlaşmaya dayanan evliliklerin öneme değinen çok sayıda edebiyat eseri ve yarı politik yazılar bulmak mümkündür. Bu açıdan bakınca çocuk düşürme ve zorla evlendirmenin aynı tiyatro oyununda birlikte ele alınması tesadüf değildir.

Afife ve Hilmi bazı oyunlarla Şevki'yi atlatır, Afife'nin babasının da onayını alarak evlenmeyi başarır. Oyuna getirilmiş olmayı hazmedemeyen Şevki, Afife'nin hamile olduğunu öğrenince kesin olarak intikam almaya karar verir. Doğacak bir çocuk, amcasının servetini ele geçirmesini tümünden imkânsız kılacaktır, dolayısıyla bu çocuğu ortadan kaldırmak kendisi için tek çaredir. Şevki bu amaçla rüşvet vererek Afife'nin doktorunu kandırır ve yine kendi tutmuş olduğu bir ebe aracılığıyla Afife'yi çocuğunu düşürmeye ikna etmeye çalışır. Doktor, sağlığının son derece kötü olduğu ve bünyesinin doğumu kaldırmayacağını söyleyerek Afife'ye çocuğunu düşürmesini, yoksa kendi hayatını kaybedeceğini söyler. Afife buna kesinlikle karşı olmakla birlikte hem kethüdası hem de kocasının Afife'ye bir şey olmasından korkarak yaptıkları baskı sonucu teslim olmak zorunda kalır. Ama mecbur bırakıldığı çocuk düşürme operasyonunun bedelini canıyla öder.

Oyuna ismini verse de çocuk düşürme bu eserin sadece son bölümünün konusudur. Yine de farklı karakterler kürtaja ilişkin toplumdaki farklı algıları temsil eder gibidir. Çocuk düşürmenin esas kurbanı Afife Hanım çocuk düşürme fikrine ne olursa olsun karşıdır. Doğum sırasında hayatını kaybetmesi ihtimaline rağmen çocuğunu düşürmek istemez. Ancak ne yazık ki kendi iradesini dayatamaz, kocasına ve kethüdasına teslim olur, bunun bedelini de ağır şekilde, ha-

yatıyla öder. Hilmi Bey kararsızdır, bu kararsızlığıyla da büyük ihtimalle Osmanlı toplumundaki büyük bir çoğunluğun duruşunu temsil eder. Bir taraftan ıskat-ı ceninin cinayet olduğuna inanır, "semere-i hayatını" bu şekilde yok etmeye içi elvermez. Ama öte yandan sevdiği kadının geçirdiği bu zor hamilelik sırasında ya da doğumda hayatını kaybetmesinden korkar. ıskat-ı cenini doğru görmese de hamilelik ve doğumun tehlikeleri nedeniyle meşrulaştırır. Uzun bir akıl yürütme ve tereddütten sonra karısının hayatının, doğacak çocuğunkinden daha önemli olduğunu, karısı yaşar ve iyileşirse daha çok çocukları olabileceğine ikna eder kendini. Muhtemelen bu kararı veren pek çok kadın ve erkek de bu akıl yürütmelerinden geçip son kararlarını veriyordur.

Afife Hanım'ın kethüdası daha pragmatik bir duruşu temsil eder. O da tıpkı Hilmi Bey gibi Afife'nin sağlığı için endişelenmektedir. Ancak akıl yürütme ve karar verme süreci daha doğrudan olur. Sağlık söz konusu olduğunda ıskat-ı ceninin gayet meşru bir seçenek olduğunu düşünür. Toplumda da en yaygın şekilde kabul gören bu anlayışa göre annenin hayatının risk altında olması kürtajı meşrulaştırır. Bu açıdan Hilmi Bey ve kethüdanın bakış açısı belki de yüzlerce yıllık bir uygulama ve algıya eklemlenir. Ama Hasan Bedreddin oyunun sonunda Afife'yi öldürerek itham eder. Öyle ki, rüşvetle kandırılmış ve aslında Afife'nin ıskat-ı cenini kaldıramayacağını içten içe farkında olan doktor ya da ebeye bile böyle bir sonu reva görmez.

Ebenin Afife'yi ikna etmeye çalışırken söylediği bazı şeyler çarpıcıdır ve bunlar dönemin algılarının bir kısmını yeniden kurgulamamızı sağlar. Ebeye göre kadınların pek çoğu çocuk yetiştirmenin zorluklarından kaçmak için, doğum sonrasında gençlik ve zarafetlerini, dolayısıyla kocalarının ilgi ve sevgisini kaybetmemek için çocuklarını düşürür. Her ne kadar kurgu bir karakter olsa da ebe, toplumdaki bazı algıları temsil eder. Yukarıda da değindiğim gibi çocuk düşürme kararı daha çok safahat/sefalet karşıtlığı üzerinden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Ebenin söyledikleri de safahat

düşkünlükleri, tenperverlikleri nedeniyle çocuklarını düşürdüğü iddia edilen kadınları getirir akla.

Bu açıdan bakıldığında ebenin bakış açısıyla Hilmi Bey ve kethüdanın paylaştığı bakış açısı çok farklıdır. Hilmi Bey ve kethüda, Afife Hanım için samimi olarak kaygılanmaktadır ama bu endişeleri onları yanlış bir tercihe yönlendirir. Daha sonra yine çocuk yapabiliriz şeklinde bir argüman, "daha sonra" diye bir şeyin olmadığı gösterilerek katı bir şekilde eleştirilir. Oyuna göre ıskat-ı cenin asla meşrulaştırılmaz, haklı görülemez ve bu fiil her zaman faciayla sonuçlanır. Aslında bu bitiş, dinî bakış açısının da eleştirisi gibidir. Tanzimat yasalarının dinî yasalardan daha katı olduğunu söylemiştik, oyun da bu bakış açısını pekiştirir.

İslamiyetin çocuk düşürmeye bakışı hakikaten Tanzimat yasalarından çok daha esnektir. Osmanlı hukuk sisteminin omurgası olan Hanefiliğe göre annenin hayatının tehlikede olması durumunda kürtaja izin verilebilirken, Tanzimat yasaları kürtajı her hal ve koşulda yasaklar. Oyunda da Afife Hanım'ın kürtaja başvurmak için haklı gerekçeleri olsa da bu fiilin sonucu faciadır. Hamilelik ve doğum riskliyse bile kürtaj ölümcüldür. Hiçbir zaman bir hal çaresi olarak görülemez, her zaman facia ve dram getirir. Tam da bu nedenle Hasan Bedreddin, Afife'yi öldürmekle yetinmez, Hilmi'yi de intihar ettirir. Afife'nin zavallı babasıysa kızını, damadını, torununu yitirmiş, yapayalnız kalmıştır; iki yüzyıllık bir aile yok olmaktadır. Çocuk düşürme sadece anneyi hayatından etmez, bütün aile, hatta bütün bir soy için facia, dram, yok oluş anlamına gelir. Hasan Bedreddin bu korkunç pratik ortadan kalkmazsa belki de tüm Osmanlı soyunun, İslam nüfusunun yok olacağından korkmaktadır. Yani çocuk düşürmek sadece bunu uygulayana değil daha çok tüm topluma zarar verir.

Bu yaklaşımı, Osmanlı aydınları yaygın olarak paylaşır. Çocuk düşürmenin zararları üzerine yazan pek çok yazar kişisel zararların ya da annenin hayatı üzerinde oluşturduğu tehdidin yanı sıra kürtajın topluma verdiği sosyal zararlardan bahseder. Hatta tam da bu toplumsal zararlar, çocuk

düşürme alışkanlığının/pratiğinin toplumdan tamamen kaldırılmasını gerekli kılar.

Selanik'te yayımlanan bir kadın dergisi olan *Ayine*'deki "İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek" başlıklı makale bunun güzel bir örneğidir.¹ Makaleye göre bazı kadınlar cehaletten, bazıları kötü huylu kocalarının yaptığı eziyetlerden, bazılarıysa sadece çocuk bakmanın getirdiği rahatsızlıklara katlanmamak, endamından, süsünden geri kalmamak için daha insan suretine bile dönüşmemiş ciğerparelerini düşürüp itlaf etmektedir. Kadınlar çocuk düşürmek için, çoğunlukla bu işte ustalaşmış "kanlı ebe"lere müracaat eder. Cenin bazen bir alet vasıtasıyla rahimden düşürülür, bazen de birtakım ilaçlar hazırlanıp itlaf edilir. Hangi yöntemi kullanırlarsa kullansınlar çoğu kere bu vasıta, sadece rahimdeki çocuğun değil annenin de canına mal olur. Yazara göre bu açıdan bakıldığında ıskat-ı cenin, öncelikle çocuk düşüren kadının bizzat kendisine zarar verir. Çocuğunu düşürmek isteyen kadın ya onulmaz dertlere düşer ya da bu dünyadan ahrete geçer gider. İskat-ı cenin, ikinci olarak aile yaşantısına, karıkoca ilişkisine zarar verir. Kendi çocuğunu acımadan "kara topraklar içine atan" kadına, kocasının da akrabalarının da güvenemeyeceği açıktır. Etrafındakiler böyle kadınları ilk fırsatta terk etmeye çalışacaktır; ancak onlarla ölünceye kadar bir arada yaşamalarını gerektiren bir sebep olması durumunda ise "kocaları ve sair akrabaları bu kadınlara kanlı katil nazarıyla bakıp daima sır ve hayatlarından ihtiraz üzere olur." Çünkü kendi ciğerparesine acımayan bir kadının kocasına hiç acımayacağı açıktır. Yine bu yazıya göre ıskat-ı ceninin üçüncü ve belki de en önemli zararı beşere, topluma verdiği zarardır. O çocuk dünyaya gelip büyüüp kemal bulacak, mensubu olduğu cemiyete hizmet edecekken cemiyet

1. "İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek", *Ayine*, 30 Teşrinisani 1291/13 Zilkade 1292 (11.12.1975): 1-2. *Ayine* hakkında bilgi için bkz. Ayşe Bozkurt, "93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: *Ayine* (1875-1876)", *Kebikeç*, 19, 2005, s. 73-97.

böyle bir azadan mahrum kalmış olur. Düşürölüp yok edilen çocuklar hayata gelip büyüyebilmiş olsalardı topluma hizmet edecek, çeşitli faydaları olacaktı argümanı kürtajın topluma verdiği zararlardan bahsedilirken sıklıkla kullanılır.

Makale, kadınları ahrette bekleyen cezalardan uzun uzağıya bahsedip kadınların asıl olarak ahretten korkması gerektiğini belirttiikten sonra dünyevi cezaların da uygulanmasının önemine değinir. Ahret cezası var diye bu dünyadaki cezalandırmanın ihmal edilmesi belli ki yanlış bulunmaktadır. Nitekim bu doğrultuda Ceza Kanunnamesi'nin uygulanmasının önemine değinilir, hükümetin üzerine düşeni yapmasının önemi vurgulanır. Burada, kürtaj yapan kadınların "kanlı katiller"le aynı kefeye konması önemlidir. Ama daha önemli olan muhadderât-ı İslamiye'nin, yani Müslüman kadınların bu suçtan kaçınması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Muhadderât, zaten Müslüman kadınları belirtmek için kullanılan bir kavramdır. Kürtaj yapmaması, kürtajdan içtinap etmesi istenilen kitle imalarla değil gayet açık seçik olarak belirtilmiştir. Kürtaj yapmaması gerekenin aslında Müslüman kadınlar olduğu iması ve Osmanlı nüfus politikalarının aslında "Müslüman" nüfusa ilişkin bir politika olduğu gerçeğı yine karşımıza çıkmıştır. Bu yazıdaki ahret senaryosu ve ıskat-ı cenin yapan bir kadının ahretteki sorgulamasının temsili de bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Bu tip hayalî sahneler yardımıyla kürtaj deneyimini bir parça olsun kurgulama çabası dönemin başka yazılarında da karşımıza çıkar. *Ayine*'deki sahne ahrete ilişkindir, ama Ahmet Rasim'in *Servet-i Fünun*'da yayımlanan "Cenin" başlıklı yazısı bu mahrem deneyime ilişkin yanlı olmasına karşın oldukça canlı bir sahne kurgular.¹ Ahmet Rasim'in yazısı annelik ve kadın doğasını da sorgulaması açısından son derece çarpıcı ve eşsiz bir belgedir. Bu anlatım, sabahın erken saatlerindeki bir sahneyle başlar. Soğuk kış sabahı tenhalığı, sessizliğı, dağ eteklerindeki beyaz karlarıyla olanca vahşiliğıyle tasvir

1. Ahmet Rasim, "Cenin" *Servet-i Fünun*, 1/11 (1297), s.125.

edilmiştir. Hava o kadar ayazdır ki oda camlarının içi terlemiş, dışı ise bir santimetre buz tutmuştur. Ama bu ürkütücü sessizlikte bir kadın çığlığı yükselir. Yazarımız bizi işte bu feryada kulak vermeye davet eder. Bu çığlık iyi aydan beri karnının içinde büyüttüğü çocuğu düşürmekte olan bir kadının çığlığıdır. Ahmet Rasim'in tahayyülünde, düşük yapmak için içtiği ilaç, kadının kendisine tesir etmiştir. Ahmet Rasim bir yandan kadının korku ve dehşetini tasvir eder, bir yandan da kadının yapmakta olduğu eylemi sorgular. "Lakin bu havf ne?" diye sorar, kadının başarmakta olduğu işten bir yandan da endişe ve korku duyduğuna işaret eder. "Mosmor kesilmiş bir lahm-parenin (et parçasının), önündeki leğene düşmesi neden mucib-i dehşet oluyor?" diye sorar. Ancak kadının bu işe girişirken düşünemediklerini onun adına düşünür yazarımız:

Gözleri bir nazar-ı mechul ile oradan ayrılmıyor, çünkü o vücut maktulün istikbalini düşünüyor. Eğer doğurmuş olsaydı altı ay sonra agularını, bir sene içinde ince ince tebesümelerini, kahkahalarını, iki yaşında salıntılı gezişlerini, beş yaşında mahsulat-ı tıfılânesini mübeyyin olan ifadat garibesini, on yaşında hemen fark olacak daire-i idrake girerek müşahedatını, yirmi yaşında genç, babayiğit bir delikanlı olarak mensubu bulunduğu ailenin idame-i hayatına yardım edecek vesâil ve vesaite teşebbüs edeceğini, velhasıl âlem-i insaniyete edeceği hizmeti tefekkür ediyor.

Ahmet Rasim, kadının işlediği bu cinayetin vahim sonuçlarını ölçebilmiş olsaydı bu işe girişmeyeceğini yazar. Ona göre kürtaj düşüncesizce işlenen bir cinayettir ve asıl zarar, topluma verilir. Her ne kadar babanın, düşürülen çocuk üzerindeki hakkını sorgulasa da meseleyi ailevi değil toplumsal bir mesele olarak değerlendirir ve yazısının kalan kısmını kürtajın topluma verdiği zarara ayırır. Ahmet Rasim'e göre toplumu toplum yapan, kurallar ve bunların meydana getirdiği ahenk ve dengedir. Iskat-ı cenin işte tüm bu dengeyi, tüm bu ahengi bozar.

Bu kısa yazıdaki en çarpıcı noktalardan biri Ahmet Rasim'in kürtaşı önlemek için dinin değil terbiye-i medeniyyenin öneminden bahsetmesidir. Zaten ona göre toplumu bir arada tutan da din değil medeniyettir. Terbiye ya da disiplin, aşağıda tekrar karşımıza çıkacak önemli konulardandır. Ancak Ahmet Rasim'e göre terbiye-i medeniye toplumu bir arada tutan, toplumun ahengini, dengesini, bir arada durmasını sağlayan temel unsurdur. Kendi deyişle "(...) cemiyet-i beşeriyenin esas münasebeti için evvel emirde terbiye-i medeniyyeyi iktisap etmek ve onun kavaid-i hususiye-i tabiiyesini öğrenmek icap eder." Bu anlamda toplumun devamlılığı için her şeyden önce annelere medeni ve insani vazifeleri bir kanun halinde öğretmek elzemdir. Bu kanun hükmündeki vazifelerden biri de ıskat-ı ceninden kaçmaktır. İskat-ı cenin aile içi bir mesele değil cemiyete, topluma karşı yükümlü olunan bir vazifedir ve bu kötü alışkanlığı ortadan kaldırmanın önemli yöntemlerinden biri kadınları eğitmektir. Sonraki bölümlerde ele alacağım gibi dönemin pek çok aydını gibi Ahmet Rasim de izdivacın, evliliğin asıl amacının nüfusun artmasını, soyun sürdürülmesini sağlamak olduğu kanaatindedir. İskat-ı cenin ise bu amaçların önündeki en büyük engeldir.

Kürtajı toplumsal bir mesele olarak gördüğü için Ahmet Rasim polisi de vazifeye çağırır. Ona göre polis her hanenin kapısından içeriye dikkate bakacak olsa pek çok feci manzaraya tesadüf edecektir. Dolayısıyla polisin de daha dikkatli olmak, bu suçu engellemek gibi bir vazifesi vardır.

Yazının kadınlara ilişkin düşmanca bir yorumla bitmesi de ayrıca önemlidir:

Kadınlarda zayıf asaptan dolayı merhamet ve hele validelikten dolayı fitri bir şefkat mevcut olduğunu iddia edenler pek çoktur. Garip değil midir ki yine o kadınlar çocuklarını daha doğmadan öldürüyorlar.

Namık Kemal de kürtaşa ilişkin yazılarında benzer bir bakış açısını paylaşır. Namık Kemal nüfus üzerine çeşitli yazılar kaleme alan en ateşli ıskat-ı cenin düşmanlarından biri-

dir.¹ Ancak her ne kadar kürtaja yol açan farklı nedenlere işaret etse de bu tartışmalar neredeyse her zaman kadın doğasıyla ilişkili olumsuz, neredeyse düşmanca yargılarla bağlanır. Örtük bir şekilde safahat/sefalet ikilemini sürdürse de safahat içindeki kadınları da sefalet içindeki kadınları da yargılamaktan geri durmaz.²

Namık Kemal'e göre Osmanlı topraklarında nüfusun azalmasının çeşitli nedenleri vardır. Bunların bazıları havanın fenalığı, mahalle ve hanelerin pisliği, hıfzıssıhha kurallarına uymama, vücudu muhafaza edecek surette giyinmeye dikkatsizlik, kötü veya vücudu beslemez şeyler yemek, alkol ve tütün gibi bünyeye zararlı maddelerin aşırı tüketimi ve tabii çocuk düşürmektir.³ Namık Kemal şöyle yazar:

Çocuk düşürmek Memalik-i Osmaniye'nin en ziyade yürekler dayanamayacak facialarından biridir. Hatta bir zamanlar bu vahşet-i mel'uneyi icra için kanlı ebe namında mezun cellatlar vardı. Acaba bir insan iki dakikalık safası için hasıl ettiği bir masumun daha dünyasını görmeden, daha validesinin memesini emmeden hayatına nasıl yürekle kasteder? Acaba bir valide aguşuna düştükten sonra bir kılını kopartmak için feda-yı can edeceği malum olan ciğerpare-sine daha cismi cisminden, canı canından ayrılmadan ne merhametsizlikle canına kıyar?

Namık Kemal kürtacı "Iskat-ı Cenin" başlıklı makalesinde tekrar ve daha ayrıntılı olarak ele alır. Makale şöyle başlar:

Dünyada akla hayret verecek bir hal varsa kadınlarımızın çocuk düşürmeye inhimakıdır. Üç gün yüzünü gördük-

1. Örneğin bkz. Namık Kemal, "Iskat-ı Cenin", *Hadika*, 15, 28 (Teşrinisânî 1288/ 27 Ramazan 1289 (28 .11.1872), ve "Nüfus", *İbret*, 9, (19 Rebl'ul ahır 1289/ 13 June 1288 (14.6.1872). *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, Negiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara (Yay. haz.), İstanbul: Dergâh yayınları, 2005.

2. Namık Kemal, "Iskat-ı Cenin".

3. "Nüfus" s. 75

ten sonra kaybettiği bir çocuğu için senelerce gözlerinden kanlı yaş akıtan valideler, ciğer-gâhında beslediği ve daha bir kerecik olsun gonca rûyunu göremediği mahsul-i ömrünü bî-perva kendi eliyle telef ediyor. Ne Allah'tan korkuyor ne de Peygamber'den haya ediyor, ne de çocuğunu öldürmek için kendi canını da muhataraya koymak gibi akreple-re, yılanlara yakışmayacak bir gaddarlığı irtikap ettiğini düşünüyor!!! (...) Bir valide ki rahatı için rahmindeki masumun hayatına kasteder, acaba niçin karnını doyurmak için kedi gibi doğurduğu çocukları yemez. (...) Kurban kesilirken görmeye yüreği dayanamayan valideler şurasını layıkıyla bilmelidir ki çocuk düşürmek dünyada katilliğin en şenîdir.

Kürtaj yapan kadınlara ilişkin bu düşmanca tutum kürtajın nedenlerine ilişkin değerlendirmelerinde de kendisini gösterir. Namık Kemal öncelikle kadınları suçlar. Kürtaj çoğu zaman kayınvalide ya da görümcenin gelinle girdiği gereksiz rekabetten kaynaklanır. Kayınvalide, gelin doğurursa oğlu üstündeki etkisini yitireceğinden, görümce hiç ilgi göremeyeceğinden korkar, hamile genç kızın aklına girerek ona çocuğunu düşürtürler. Namık Kemal bazen de cariyelik kurumunu eleştirir ve kürtajın sorumlusu olarak görür. Cariyenin dünyaya getireceği çocuk, zevce için tehdittir bu sefer de. Zevce, cariyeyi bu cinayete iterken koca da hem kendi nefesine hâkim olamayıp bir cariyeye edindiği hem de “hasıl ettikten sonra hem cariyeyi hem çocuğunu zevcesinin rekabet-i celladânesine teslim” etmesinden dolayı suçludur. Son olarak fahişeliğin de ıskat-ı ceninin nedenlerinden biri olduğuna kısaca işaret eder. Namık Kemal'in üzerinde durduğu nedenlerin hepsi kadınlarla, kadınlar arası rekabetle ilişkilidir ve kadın doğasına ilişkin ağır yargılar barındırır. Erkeklerin rolüneyse oldukça yüzeysel bir şekilde değinilir. Kürtaj tartışması dolayısıyla kadın doğasını tartışmanın, ideal ve istenmeyen kadın modelleri kurgulamanın da önemli bir aracı haline gelir.

Hangi nüfus?

Buraya kadar kürtajın yasaklanmaya çalışılması üzerine yapılan kürtaj karşıtı politikaları ele aldım. Yukarıda da işaret ettiğim gibi Osmanlı bürokrat ve doktorlarının önemli bir kısmı kürtajın nüfusun azalmasına yol açan en büyük faktör olduğunu öne sürüyordu. Kürtajın yasaklanması, nüfus azalmasının önüne geçmek için atılması gereken en önemli adımlardan birisi telakki ediliyordu. Burada sorgulanması gereken son, ancak belki de en önemli konu “nüfus”un kendisidir. Osmanlı nüfusunun artmasının istendiği açıktı, ancak nüfusun nasıl bir dağılıma sahip olması hayal ediliyordu? Osmanlı toplum yapısının heterojenliğinin devam etmesi mi arzulanıyordu yoksa yükselen milliyetçilik dalgaları, Osmanlı aydınlarının kafasındaki nüfus tahayyüllerini de değiştirip şekillendiriyor muydu? Osmanlı devlet adamları, doktorları, aydınları “nüfus” deyince ne anlıyordu? Osmanlı nüfusundan kastedilen neydi?

İşaret ettiğim gibi devlet adamları ve aydınlar nüfus artışını hedeflerken demografik kompozisyonun olduğu gibi korunmasına dair bir kaygı taşımıyordu. Belgelerde de açıkça dile getirildiği üzere azalmasından üzüntü duyulan “nüfus-i İslamiye”, yani Müslüman nüfustu. Hristiyan nüfusun artmasından sevinç değil endişe duyuluyordu. Dolayısıyla özelde kürtaj karşıtı kampanya ama genel anlamda Osmanlı nüfus politikalarının bütünü Osmanlı nüfusunun kim olacağını ya da nasıl bir şey olması gerektiğini örtük de olsa tartışıyordu. Zaten nüfus politikaları asla sadece sayılara ilişkin bir mesele olmadı. Nüfusun niceliğinin yanı sıra niteliğinin de yeniden tarif edilmesi, şekillendirilmesi nüfus politikalarının önemli ve soyutlanamaz bir parçasıdır. “Osmanlılık” nasıl bir şey olacaktır? Kim “Osmanlı” kabul edilecektir? Bu sorular nüfus politikalarının kurucu parçalarından biridir. Ancak “Osmanlılık”ın ne olduğunun cevabı her ne kadar çok geniş ve bir miktar muğlak olsa da Osmanlılığın İslamiyetle özdeşleştirilmeye başlaması da bir o kadar önemlidir.

Çoğu zaman örtük şekilde ima edilen bu yaklaşımın son derece açık ve net ifade edilen bir örneğini dönemin pozitivist dergilerinden biri olan *Mecmua-i Fünun*'da yayımlanan kürtaja ilişkin makalede görmek mümkündür.¹ Derginin Aralık 1866 tarihli nüshasında Doktor Kırımlızade Aziz İdris Bey kürtaj ve kürtajın zararları üzerine yazar.² Doktor Aziz patoloji ve dahiliye konusunda uzmanlaşan askerî bir doktordur. Tıp eğitiminin Fransızca yerine Türkçe yapılabilmesi için verdiği emek önemlidir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin kuruluşunda yer almış ve onun ilk yöneticisi olmuştur.³ Dahası dönemin pronatalist politikalarının da önemli bir savunucusudur. Söz konusu yazıya, "cümlelerin malumu olduğu cihetle bir milletin tezayüt, şevket ve şanı, efradının kesretine mütevakıf olduğunu", yani milletin gücünün nüfusun büyüklüğüyle bağlantılı olduğunu kaydederek başlar. Ona göre bu doğrultuda çaba sarf etmek her ferдин görevidir. Ne var ki "memleketimizde efrad-ı milletin teksirine mani birçok esbab-ı saire mevcut olduğundan başka fazla olarak bir de ıskat-ı cenin madde-i muzırması hemen serbestane icra" olunmaktadır.⁴ Burada da ıskat-ı ceninin insanlığın sadece bir kısmına değil tümüne zarar verdiğinden bahsedilir. Hatta ıskat-ı cenin bir milletin yavaş yavaş yok olmasına sebep olabilir. Belki doktor olmasından dolayı eğer annenin hayatı tehlikedeyse o

1. *Mecmua-i Fünun*, 1862 ile 1883 yılları arasında Cemiyet-i İlmiye-i Osmanliye tarafından basılan ve o dönemde pozitivist fikirlerin temel savunucularından biridir. Fizik, kimya, jeoloji ve tıptan tarih, coğrafya, felsefe ve mantığa pek çok alanda yazısıyla dönemin bilimsel gelişmesini Osmanlı okurlarıyla buluşturmuştur. *Mecmua-i Fünun* üzerine bkz. Yeşim Işıl, *Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1986, Cemil Aydın, *Mecmua-i Fünun ve Mecmua-i Ulum Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995. Yeşim Işıl Ülman, "Mecmua-i Fünun'da Tıp Konulu Yazılar", *Bilim Tarihi* 22, 1993, s. 17-30.

2. Aziz, "İskat-ı Cenin", *Mecmua-i Fünun*, 41, Aralık 1866: 289-292. "Women's Bodies Demography and Public Health" de kürtaj karşıtı söylemleri ayrıntılı bir şekilde tartışmakta.

3. Mehmed Süreyya, "Kırımlızade Aziz İdris", *Sicil-i Osmani*, Cilt 2, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 345.

4. Aziz, "İskat-ı Cenin", s. 289-292.

zaman bir ehl-i sanat, yani uzman doktor tarafından ceninin ıskat olunabileceğini kaydını düşmekten geri kalmaz.

Doktor Aziz İdris ıskat-ı ceninin nedenlerini sefahat ya da sefalet olarak gören yaklaşımın tipik bir örneğini sergiler. Ona göre zengin güruhu sefahate mail olduğundan çocuk doğurmak ve yetiştirmenin “tekellüfatından vareste olmak için” hamile kalmaktan kaçınır, kaldığındaysa ıskat ederler. Zengin kadınlar ekseriya bir ya da en fazla iki çocuk doğurur, bu da daha çok zevçlerinin kendilerine bağlılığını teminat altına almak içindir. Doktora göre fukara takımıysa bakamayacağı ve doğacak çocuğun fukaralıklarını artıracığından korktuğu için fazla çocuk sahibi olmaktan kaçınır.

O da ıskat-ı ceninin zararlarını kişiye ve topluma verdiği zararlar olarak ikiye ayırır. Kendisinden önceki görüşlerle uyumludur. Kişiye verilen zararlar, ıskat-ı cenin yapan kadının vücudunda gözlenir. Doktor Aziz İdris'e göre çocuk düşürmek için kullanılan yöntemler ya sedef, karaardıç, delice gibi zehirli bir maddeyi içmek ya da rahme yerleştirmek ya neşterle koldan kan almak ve karnına vurmak ya da rahme yabancı bir madde sokmaktır. Bütün bu yöntemler ceninden önce anneye zarar verir, pek çok zaman annenin hayatını kaybetmesine yol açar. Anne hayatını kaybetmese bile hastalanacak, belki de sakat kalacaktır. Kan almak ve batın üzerine şiddetle vurmak ya da bir cerrahi alet yardımıyla cenini parçalamak gibi yöntemler de önce anneyi sonra cenini etkiler.

Iskat-ı ceninin topluma verdiği zararsa milletin terakki ve saadetine engel olmasıyla ilişkilidir. Doktor Aziz İdris, pozitivist tavrını burada gösterip bir hesaplamaya girişir. Ona göre ıskat-ı ceninin topluma verdiği zarar ölçülebilir. Doktorun hesabına göre İstanbul'da ortalama bir kadının doğurgan olduğu dönem, on beşinden kırk beş yaşına kadar geçirdiği zaman dilimidir. İstanbul'da bulunan tahminen altı yüz bin kişilik Müslüman nüfusun yüz elli bininin on beş ile kırk beş yaş arasındaki kadınlardan oluştuğu varsayar. Bunların her biri doğurgan oldukları süre boyunca sadece bir çocuk düşürse otuz sene içinde yüz elli bin çocuk telef olacaktır.

Doktor Aziz her gün bir, yılda dört yüz Müslümanın öldüğünü farz ederek düşürülen çocuk sayısının ölen kişi sayısından daha çok olduğu sonucuna varır. Üstelik doktora göre, kadınlar doğurgan oldukları yıllar içinde sadece bir değil daha fazla çocuk düşürür. Dolayısıyla ona göre bu pratik, Müslüman nüfusun çoğalmasının önündeki en büyük etkenlerdendir.

Bu hesabın fazlasıyla farazi olduğunu ve gerçek rakamlarla ne kadar örtüştüğü sorusunu şimdilik bir kenara bırakalım. Her kadının en az bir kere çocuk düşürdüğü iddiası da günde sadece bir Müslüman kimsenin öldüğü iddiası da son derece havadadır. Ancak burada çarpıcı olan, bu hesaplamanın Müslüman nüfus üzerinden yapılmasıdır. Zaten Doktor Aziz İdris, İstanbul'da bulunan "milel-i saire nisalarında" çocuk düşürenlerin nadir bulunduğunu öne sürer. Ona göre gayrimüslim kadınlar çocuk düşürmediği, gayrimüslim erkekler de askerlikten muaf olduğu için nüfusları artmaktadır. Müslüman nüfus ise tehdit altındadır. Dolayısıyla bütün İslam ahalisi, nüfus artışında en büyük tehdidi oluşturan ıskat-ı ceninle mücadelede büyük çaba sarf etmelidir.

Nüfusa ilişkin kaygıların esas olarak Müslümanlara dair olduğunun açıkça ifade edildiği bir başka örnek de İzmit ve Bursa cihetleriyle İstanbul civarındaki karyelerde zevcesiyle beraber seyahat etmiş olan bir kişinin yazmış olduğu gözlemleridir. Dahiliye Nezareti'ne ulaşan bu gözlemler bir iradeye aktarılır. Buna göre "köylerde iki ve nihayet üç çocuğu olan kadınlar tekrar hamile kalırlar ise bir takım yabancı otların saplarından kaydattıkları suları içerek gayet suhuletle ıskat-ı cenin eylemektedir". Mektubu yazan kişinin aktardığına göre zevcesi bir müddet dolaştıkları köylerdeki kadınların arasına karışmış, ıskat-ı cenin pratiklerini, kadınların ıskat-ı cenin için kullandıkları bitkileri nasıl tedarik ettiklerini, cenini nasıl itlaf eylediklerini bizzat müşahade etmiş, gördüklerini de bir bir zevcine anlatmıştır. Bu gözlemlere göre ıskat-ı cenine teşebbüs eden her yirmi kadından dördü bu sırada kendi hayatını kaybetmektedir.

Nüfusa ilişkin kaygılar burada kristalize olur. Bahsedilen nüfus Müslüman nüfustur. Mektuptaki ifadelerle, "Bu fiil-i kabihi yalnız İslam karılarında zuhur ederek bunun da başlıca sebeblerden biri zaruret idüğü anlaşılmaktadır. Nüfus-i İslamiye bir taraftan asker alınmak diğer taraftan çocuk doğurmamak sebepleriyle hayliden hayli tenakus etmekte, hatta bazı karyeler nüfus-i İslamiye'den bütün bütün hâli kalmakta ve Hristiyan sakin olan karyeler ise şu iki sebebin noksanı cihetiyle bilakis kesb-i vüsat ve mamuriyet eylemektedir." Doktor Aziz'in de iddia ettiği gibi Müslüman nüfus zaten askerlikle yükümlü olduğu için azalma tehdidi altındadır, buna bir de kürtağın yaygınlığı eklenince nüfus gittikçe azalmakta, hatta bazı köylerde Müslüman kimse kalmamaktadır. Hristiyan köylerse hem askerlikten muaf olmaları hem de kadınların kürtağ yapmaması sayesinde gittikçe çoğalmakta ve zenginleşmektedir.

İskat-ı cenin, Memalik-i Osmaniye için neredeyse bir felakettir. Hükümetin bir an önce bu soruna bir çare bulması çağrısı yapılır. Bunun için sağlanması için tavsiye edilen önerilerden bazıları aşına olduğumuz önerilerdir: "tevem tevellüd edenlere hükümet-i seniyece öteden beri maaş tahsis olunduğu misillü dörtten ziyade evlat sahibi olan eshab-ı ihtiyaca dahi vilayet mal sandıklarından münasip miktar maaşat tahsis ve vefatın ıskat-ı ceninden vuku bulup bulmadığı anlaşılmak üzere etibba tarafından rapor verilmedikçe cenazelerin kaldırılmamasıdır". Ayrıca ıskat-ı cenin filini irtikap edenler hakkında kanunen lazım gelen mücazatın icrasında mülki ve adli memurların özen ve titizlik göstermesi gerekmektedir.¹

Kürtajın Müslüman kadınlar arasındaki yaygınlığı sadece devlet tarafından üretilen resmî belgelerde değil toplumun farklı kesimleri tarafından üretilen söylemlerde de kendisini gösterir.² Kürtaj karşıtı kampanyanın ana mecralarından biri

1. BOA İ.DH 1185/92723 (1307.Za.12/30.6.1890).

2. Basında kürtağ deneyimli temsilleri için bkz. "Women's Bodies Demography and Public Health".

düzenlemeler olsa da popüler söylemlerden de yardım alınmıştır. Kürtaj yasalarla yasaklanmaya çalışılırken doğumu özendirecek yardımlar formüle edilmiş, bu konu toplumda görünür kılınmaya çalışılmıştır.¹ Kürtajın popüler edebiyatta ele alınışını incelemek devlet dışı görüş ve bakış açılarını yeniden kurgulama şansı verir. Örneğin hem yukarıda da ele aldığım Hasan Bedreddin'in kürtajın verdiği zararları yol açtığı dramları ele aldığı oyunu *Iskat-ı Cenin: Facia*, hem Halid Ziya'nın bu eserden on yıl sonra yayımlanan ve yine genç bir kızın sürüklendiği sefaletin kürtajda cisimleşmesini anlattığı tefrika eseri *Sefile*² iki önemli örnektir. Bu iki eserin de kahramanının Müslüman kızlar olması tesadüf değildir.

Kemal Karpat, Osmanlı nüfusu üzerine yaptığı önemli çalışmasında on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Müslüman nüfusun artış oranının az da olsa yükseldiğini belirtir.³ Öte yandan on dokuzuncu yüzyıl boyunca Müslüman nüfusun tüm nüfus içindeki payının neredeyse logaritmik bir yükseliş yaşadığı söylenebilir. Hristiyan nüfus oranının yüksek olduğu Rumeli'deki toprak kayıpları, önce Kırım Savaşı, ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve bunu müteakiben imzalanan Berlin Antlaşması'yla Osmanlı, ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı topraklarını kaybetmiştir. Kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru yaşanan Müslüman göçü, demografik yapıyı radikal bir şekilde değiştirmiş, Anadolu'da Müslümanların payı hatırı sayılır miktarda artarken gayrimüslim nüfusun payı ise azalmıştır. Nüfus politikalarını sorgularken resmi söylemle hakikat arasındaki uçurum son derece çarpıcıdır. Müslüman nüfusun azalmasına yönelik kaygılar somut veriler ışığında anlaşılmaz görünmekle birlikte imparatorluğun geleceğinin nasıl olması gerektiğine yöne-

1. Bkz. Tuba Demirci ve Akşin Somel.

2. Bu kısa roman tefrika edilmiş ama sansüre uğrayıp roman olarak basılamamıştır. Bugün tefrikalara dayanan transkripsiyonlarını bulmak mümkün. Bkz. Uşaklıgil, Halid Ziya, *Sefile*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2006.

3. *Ottoman Population*.

lik kurgularla ilintili olarak ancak ideolojik düzlemde anlaşılır hale gelir. Osmanlı nüfus politikalarının önemli bir vechesi nüfusu İslamlaştırma arzusudur. Somut veriler ışığında tehdit altında olmayan bir nüfus için bu kadar endişe edilmesi elbette ki kimin “Osmanlı” sayılıp sayılmayacağı, kimin makbul olup olmadığı, kimin norma uyup uymadığıyla ilgilidir. Tanzimat döneminin padişaha bağlılık temelinde ortak bir “Osmanlılık” kimliği yaratmak, Müslüman ve gayrimüslim arasında hukuki eşitliğe dayanan bir ortaklık inşa etmek arayışının da kısıtlarını bir kere daha hatırlatır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki kürtaj tartışması sonuç olarak bize nüfus politikalarının sayılara indirgenemeyeceğini, nüfusa ilişkin tartışmaların toplum tahayyüllerinden bağımsız düşünölemeyeceğini gösterir. Nüfusa ilişkin tartışmanın önemli boyutlarından biri toplum içinde hangi grupların nüfusunun artmasının istendiğı, hangi grupların nüfusunun artmasının istenmediğıne ilişkindir.

HAMİLELİK, RAHİM VE TIP

Bu bölümde de bin yıllar boyunca insan yaşamının doğal bir parçası olarak deneyimlenen hamilelik ve doğumun tıbbın bir alanı haline gelmesini ve ağırlıkla kadınlar arasında paylaşılan bu deneyimin doktorların kontrol etmesi gereken bir süreç olarak yeniden inşa edilmesini ele alacağım. Hamileliğin tıbbileştirilmesi Osmanlı nüfus politikalarının da bir başka önemli ayağıdır. Ancak en başta belirtmeliyim ki tıbbileştirme derken bu son derece doğal deneyimin, doğallığından koparılıp doktorlar tarafından denetlenmesi gereken bir süreç olarak yeniden kavramsallaştırılmasını kastediyorum. Bu bölümde, önceki bölümlerde ele aldığım yasal ve kurumsal dönüşümlerden biraz uzaklaşıp doğum politikalarının söylemsel/ideolojik boyutlarını tartışacağım. Başka bir deyişle hamilelik ve doğumun tıbbi bilginin tekeline alınması çabalarından bahsetmekle birlikte bu bölümde dikkatimi kurumsal gelişmeler ve dönüşümlere değil söylemsel ve ideolojik alana çevireceğim.

Belgeler her ne kadar doğum sırasında hayatını kaybeden bebek ve kadın sayısının azaltılmasına yönelik adımların “Osmanlı sultanının şefkat ve merhametinden” kaynaklandığını öne sürse de ölümleri azaltmak, doğurganlık oranlarını yükseltmek sadece insani bir vazife değil, asıl olarak politik bir hedefti. Başka konularda birbirlerine çok zıt görüşleri olabilen devlet adamları ve elitler, nüfusun devletin ekono-

mik, siyasi ve askerî gücünün en önemli bileşeni olduğu konusunda hemfikir di. Ancak tekrar hatırlatmalıyım ki, büyük bir nüfus, güçlü bir ekonomi ve askerî başarısının temel koşulu kabul edilmekle birlikte nüfus politikaları, sadece vergi toplamak ya da askere alınacak nüfus tabanını genişletmeye indirgenemez. Nüfus artış hızının denetimi nüfus kontrolünün diğer mecralarıyla birlikte yeni bir yönetim anlayışının önemli bir unsuruydu. Devletin, yönetebilmek için nüfusunu bilmeye ihtiyacı olduğu gibi nüfusun azalması ya da çoğalmasını denetlemek de bu yönetim anlayışının temel bir parçasıydı. Böyle bakınca ebeliğin dönüşümü, profesyonelleşmesi ve kontrolü, kürtağın yasaklanması, hamileliğin ve kadın bedeninin tıbbileştirilmesi de asıl olarak kadın bedeni ve cinselliğinin denetlemesine ilişkindir. Hamilelik üzerine söylemlerin analizi de ancak böyle bir bağlamda, kadın cinselliğinin kontrolüyle ilişkilendirildiğinde anlam kazanır. Hamileliğin sağlıklı geçirilmesi kaygısı sadece tıbbi ya da sağlıklı yaşama ilişkin bir endişeyi ifade etmez. Hamile bir kadının ve doğması muhtemel bebeğın, devlete ait olduğunu ima eder. Böyle bir çerçeveden bakıldığında, kürtağın yasaklanması tartışmasıyla hamileliğin sağlıklı geçirilmesi öğütleri aynı kaygının farklı veçhelerini ifade eder. Doğacak bebek, sadece ebeveynine değil devlete de aittir, dolayısıyla kürtağla doğumdan kaçınmak da, hamilelikteki özensizlikler yüzünden bebeğın mükemmel olmamasına yol açmak da topluma zarar vermek anlamına gelecektir.

Osmanlı aydınları için kadın bedeni doğurgan olduğu sürece ya da doğurganlığı kapasitesiyle dikkate değer bir konu haline gelmiştir. Kadın bedeninin asıl vazifesi çocuk doğurmak ve bu çocuğın topluma hizmet edebileceği zamana kadar bakımını üstlenmektir. Dolayısıyla bu beden, doğurganlığı artacak, en iyi evlatları dünyaya getirecek şekilde disipline edilmelidir. Bu disipline en çok ihtiyaç duyulan zaman ise hiç şüphesiz hamileliktir. Hamilelik her ne kadar bir hastalık hali olmasa da tıbbi bir bakımın, doktor kontrolü ve denetiminin gerektiği bir dönemdir. Dolayısıyla hami-

lelikten itibaren bu beden, topluma gerekli olan en sağlıklı ve mükemmel çocukları dünyaya getirmek üzere şekillenmeli, terbiye ve disipline edilmelidir. Ancak bir doktorun tavsiye ve denetimiyle geçirilen bir hamilelik en mükemmel çocuğun doğmasını sağlayabilir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde viladethane açma ve teorik doğum eğitiminin yanı sıra pratik eğitime olan ihtiyacın daha yüksek sesle dillendirilmesinden bahsetmiştim. Giderek daha fazla sayıda erkek kadın doğum uzmanının yetiştirilmesi, ebelerin eğitimi ve ruhsatlandırılması, doğum ve ebeliğe yönelik yasal düzenlemeler, özel jinekoloji ve doğum kliniklerinin açılmaya başlanması ve nihayet Dersaadet'te bir viladethane kurulması doğumun tıbbileşmesi doğrultusunda gerçekleşen önemli gelişmelerdir.

Doğum politikalarının barındırdığı ideolojik boyutun en belirginleştiği alanlardan biri on dokuzuncu yüzyılın son on yılında ortaya çıkan hamilelik elkitaplarıdır. Bu kitaplar hamilelere yönelik nasihatler verir, hamilelik sırasında yaygın olarak karşılaşılan bazı soruları cevaplandırmaya çalışır. Gayet pratik bilgiler içeren bu kitaplar, verdiği nasihatlerin yanı sıra eleştirel bir incelemeye tabi tutulduğunda doğum, cinsellik, annelik gibi konularda son derece normatif yaklaşımlar içerir. Dolayısıyla hamilelik sırasındaki bakıma yönelik bu nasihat kitapları aslında Osmanlı aydınlarının, doktorlarının doğum, çocuk bakımı ve anneliğe ilişkin ideolojik bakışını da yeniden kurgulamamızı mümkün kılar. Dahası nasihat kitapları, sadece elitist bir bakışı yansıtmaz, normatif yaklaşımları dolayısıyla da olsa gündelik birtakım pratiklerin zenginliğine nüfuz etmemizi sağlar.

Osmanlı topraklarında ilk hamilelik elkitapları on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde basılmaya başlandı. Bu kitaplarda bugün aşına olduğumuz tarzda, annelere hamilelikleri sırasında ve doğumun hemen sonrasında onları nelerin beklediğini anlatılıyor ve hem kendilerinin hem de bebeklerinin sağlığı için tavsiyelerde bulunuluyordu. Ancak bu kitaplar, sağlıklı ve huzurlu bir hamileliğe ilişkin verdiği bilgiler bir

yana, doğum politikalarının ve kadın bedenine dair ideallerin satır aralarında da olsa ifade edildiği önemli mecralardır. Nasihat kitapları sadece hamilelikte gereken bakımdan bahsetmiyor, “ideal” hamilelik deneyimini de bizzat inşa ediyordu. Dolayısıyla bu kitaplar Osmanlı nüfus politikaları bağlamında ve ebelik ve kürtaj karşıtı politikalarla ilişkilendirilerek incelendiğinde bu ideal deneyimin ne olduğunu, kadın bedenine ilişkin normları, neyin makbul olup olmadığını da yeniden kurgulamamızı ve tartışmamızı sağlar. Hamilelikteki bakıma ilişkin literatür, doğası itibarıyla oldukça normatiftir. Bu literatür tıbbi, kurumsal ve yasal diğer düzenlemelerle birlikte ele alındığında Osmanlı kadınlarına çocuk doğurmak üzerinden atfedilen rolü bir yandan belirginleştirirken bir yandan da bu politikaları eleştirel bir biçimde ele almamıza olanak sağlar. Yukarıda da işaret ettiğim gibi sadece hamilelik sırasında uyulması gereken kuralları, yapılması gereken bakımı anlatmaz, kadın cinselliği ve doğurganlığının kontrol edilmesine yönelik varsayımları da gözler önüne serer. Doğumla ilişkili olarak yaşanan deneyimlerin dönüşümünü de tüm dinamizmi içinde yeniden kurgulamamızı sağlar.

Burada ufak bir parantez açarak kadınların deneyimi ya da kadın bedeni gibi kavramları kullanmanın bazı sorunlarını hatırlatmak istiyorum. Elbette ki kadın bedeninin, hamileliğin, doğumun, emzirmenin farklı kadınlarca nasıl deneyimlendiğini bilmek ya da bu bedensel deneyimleri tekrar inşa etmeye çalışmak asla tam olarak başaramayacağımız umutsuz bir çabadır. Her şeyden önce bu deneyimler zaten doğası gereği belgelenmeye müsait değildir. Ancak normatif de olsa hamilelikteki bakım kitapları en azından ideal bir deneyimin sözcülüğünü yapması nedeniyle bize analizimizi dayandırabileceğimiz somut bir zemin sunar.

Bu kitabın ikinci bölümünde vurguladığım gibi Osmanlı tarihçiliğinde ebelik tarihi üzerine yapılmış çalışmalar son derece azdır. Ancak hamilelik ve doğum konularının ebeliğe kıyasla araştırmacıların çok daha fazla dikkatini çektiğini ve genel okura hitap eden çok sayıda çalışmaya konu olduğunu

söyleyebiliriz.¹ Doğum ve hamileliğe ilişkin gelenek ve âdetler akademik çalışmalara da konu olmuştur. Örneğin Mary Kilbourne Matossian ve Susie Hoogasian Villa'nın 1914 öncesi Doğu Anadolu'daki Ermeni köy hayatı üzerine yazmış oldukları etnografinin bir bölümü hamilelik ve doğuma ilişkin, inanç, âdet ve pratiklere ayrılmıştır.² Anadolu'dan ABD Detroit'e göçen Ermenilerle yapılan mülakatlara dayanan bu çalışma Osmanlı toplumundaki Ermeni kadınların hamilelik, doğum ve çocuk bakımına ilişkin pratiklerine ışık tutar. Carol Delaney'nin klasikleşmiş olan antropolojik çalışması *Tohum ve Toprak* da yine Anadolu kültüründe doğumun sembolik anlamını tartışır.³ Delaney, monoteist toplumlarda kadınların ezilmesi ve ikincilleştirilmesinin mekanizmalarını anlayabilmek ve çözümleyebilmek için doğumla ilişkili pratik ve kültürel kodları incelememiz gerektiğini öne sürer. Bu doğrultuda Orta Anadolu'da doğuma ilişkin kültürel pratikleri ve ritüelleri, ebelik deneyimlerini, ebelerin toplumsal ve tıbbi rollerini ve hamilelik, doğum ve çocuk bakımına ilişkin ritüelleri ele alır. Bu çalışma, her ne kadar daha yakın dönemi incelese

1. Örneğin bkz. *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri/Adat ve Merasim-i Kadime; Tabirat ve Muamelat-i Kavmiye-i Osmaniye*; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman 1001 Temel Eser; Kazım Arsan, "Doğum Yardımının Dünü, Bugünü ve Bizde Ev-Saray Doğumlarıyla İlgili Gelenekler", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 43/85, 1980; Kazım Arsan, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum", 1. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988, Bildiriler, Ankara: 1992, s.253-259; Mustafa Cemilloğlu, *Halk Hikâyelerinde Doğum Motifi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, 1999; Orhan Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, 1961; Süheyl Ünver, "Tarihte Ebeler ve Doğum Tarihimiz", II. Ana Sağlığı Semineri, İstanbul: 1967. Bu kitaplarda albastı inanışına oldukça fazla yer ayrılmıştır. Örneğin bkz. Esmâ Şimsek, "Çukurova'da Anlatılan 'Alkansı' Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", 1. Uluslararası Karacaoğlu ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu (21-23 Kasım 1990, Adana)-Bildiriler, Adana: 1991; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi: İnanç-Söylençe Bağlantısı*, İstanbul: Geçit Kitabevi, 1987; Muhsine Yavuz Hellmoğlu, *Diyarbakır Efsaneleri*; Derleme-Araştırma-İnceleme, Ankara: Doruk, 1993; Nuran Elmacı, "Doğum Gelenekleri: Bakacak Köyünün Dünü ve Bugünü", Folklor Edebiyat 30/2, 2002.

2. Mary Kilbourne Matossian ve Susie Hoogasian Villa, *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, çev. Altuğ Yılmaz, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006.

3. Carol Delaney, *The Seed and the Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village*, Berkeley: University of California, 1991.

de tarihsel bir çalışmanın dikkate alması gereken çok zihin açıcı sorular sorar.

Antropolojik çalışmaların bize sunduğu bu zenginlik karşısında tarihsel çalışmalar ne yazık ki son derece sönük kalır. Osmanlı tarihçiliğinin aksine başka tarihçiliklerde hamilelik ve doğum tarihine ilişkin çok kapsamlı bir literatürden bahsetmek mümkündür. Feminist teori ve toplumsal cinsiyet çalışmaları da bize bu konuda yol gösterecek bir derinliğe sahiptir. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçileri 1980'lerden itibaren doğum ve hamileliğin sosyal tarihi üzerine düşünmeye başladı. Ne var ki tıpkı ebeliğin sosyal tarihini inceleyen çalışmalarda olduğu gibi, bu konudaki ilk dalga çalışmalar da erken modern toplumlardaki hamilelik deneyimlerini sadece kadınların denetim ve erişiminde özerk bir alan olarak romantize etme eğilimindedir. Ancak yakın zamanlarda yapılan araştırmalar bu deneyimin görüldüğünden çok daha karmaşık bir temsil gücüne sahip olduğunu, bu şekilde idealize etmenin fazlasıyla tek boyutlu olduğunu savunur.¹ Gene kimi araştırmalar örneğin erken modern dönemde yaşamış kadınların hamilelik ve doğumu nasıl algıladığını, deneyimlerini nasıl paylaştığını, bu deneyimleri nasıl ifade ettiğini yeniden inşa etmeye çalışmıştır.² Bu yaklaşım aslında kocaların da kadınların beslenme, dinlenme, bakım gibi bedensel ihtiyaçlarının giderilmesinde farklı şekillerde yardımcı olduğunu, bu deneyimi kendilerince paylaştığını göstererek erkeklerin hamilelik ve doğum süreçlerinden tamamen dışlanmadığı ve hamileliğin yalnızca kadınlar arası paylaşılan bir deneyim olduğu tezinin eksikliklerini göstermiştir. Ayrıca kadınların hamileliği aile içinde ya da yerel toplumlarda bir tür güçlenme stratejisi olarak kullanması ve bunun yöntemleri

1. Linda A. Pollock, "Embarking on a Rough Passage: The Experience of Maternity in Early Modern Society", *Women as Mothers in Pre-Industrial England: Essays in Memory of Dorothy McLaren*, Dorothy McLaren ve Valerie A. Fildes (Yay. haz.), Routledge, 1990, s.39-67.

2. "‘Women’s Little Secrets’: Defining the Boundaries of Reproductive Knowledge in Sixteenth Century".

üzerine yapılan araştırmalar da kadınların deneyimlerinin sadece güçsüzlük ve iktidarsızlık üzerinden değil güç ve iktidar kazanma mücadelesi üzerinden de okunması gerektiğini çok haklı bir şekilde hatırlatır.¹ Jinekoloji ve doğum üzerine tıbbi literatürü inceleyen çalışmalar da kimi zaman doğuma ilişkin deneyimlere ışık tutmuştur.²

Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçileri, doktor ve ebele-
rin yaptığı işe, yani hamilelik ve doğuma bakışlarını da so-
runsallaştırmış, eleştiriye tabi tutmuş ve bu görüşlerin top-
lumsal cinsiyet ideolojileri tarafından nasıl şekillendirildiğini
sergilemiştir.³ Hamilelik ve doğumun tıbbileştirilmesini in-
celeyen çalışmaların bazıları bize hamileliğin sadece erkek
doğum uzmanları tarafından kontrol ve disipline edilen bir
deneyim haline getirildiği tezini de eleştirir. Bütün tıbbi ge-
lişmelere rağmen, hamile kadınların doğum sürecinden ta-
mamıyla dışlanmasının zaten imkânsız olduğunu, doktorla-
rın kadınlardan esas olarak bir işbirliği beklediğini, bunu
kabullendikleri sürece de kadınların hamilelik ve doğumun
tıbbileştirilmesi sürecinin pasif mağdurları değil aktif özne-
leri olarak da kurgulandıklarını ileri sürer.⁴ Kadın bedeninin
tıbbi olarak tarif edilmesi sürecinin de aslında ne kadar çok
katmanlı, karmaşık ve kırılmalarla ilerleyen bir süreç oldu-
ğunu gösterir.⁵ Özü itibarıyla son derece normatif olan nasi-
hat literatürü, aynı kürtaj tartışmasında olduğu gibi bir yan-

1. Ulinka Rublack, "Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany", *Past and Present* 150, 1996, s.84-110.

2. Monica H Green, "From 'Diseases of Women' to 'Secrets of Women': The Transformation of Gynecological Literature in the Later Middle Ages", *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 30: 1, 2000, s.5-39.

3. Lynne Tatlock, "Speculum Feminarum: Gendered Perspectives on Obstetrics and Gynecology in Early Modern Germany", *Signs* 17/ 4, 1992, s.725-760.

4. Rebecca Kukla, *Mass Hysteria: Medicine, Culture, and Mothers' Bodies*, Rowman and Littlefield, 2005.

5. Barbara Duden, *The Woman Beneath the Skin: A Doctor's Patients in Eighteenth-century Germany*, Harvard University Press, 1991; ayrıca bkz. Barbara Duden, *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*, çev. Lee Holnicki, Harvard University Press, 1993.

dan kadın bedeni üzerinde söz söyleme hakkı üzerinden kadınları baskılar ama öte yandan kadınlara atfettiği rol üzerinden kadınlara özne olabilecekleri bir alan yaratır. Beden üzerinde sıkı bir disiplinin savunusuyla kadın bedeni ve cinselliğini kontrol altına almaya çalışırken aynı anda da bu disiplini kurma görevi dolayısıyla hamilelere öznellik ve sorumluluk atfettiğini gösterir.¹

Bu bölümde feminist teori ve kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin bu zihin açıcı katkılarını izleyerek hamilelik elkitablarının hamile bedenleri düzenleme, disipline etme arzularını ele alacağım. Bu normatif türün kadınlık ve hamilelik deneyimini kurgulaması ve bunun kadınların özne olması açısından yarattığı olanakları ele alacağım. Bu konudaki literatürün de işaret ettiği gibi, bu normatif tür bir yandan kadın bedenini disipline edilmesi, kontrol edilmesi, düzenlenmesi, yeniden şekillendirilmesi gereken bir alan olarak görürken bir yandan da kadınların hem tarihsel hem de politik olarak özneleşmesine imkân sağlıyordu. Başka bir deyişle on dokuzuncu yüzyılda yaşamış kadınların deneyimlerini tartışmamız, onları tarihin öznelere olarak kurgulamaya çalışmamız tam da bu normatif kaynaklar sayesinde mümkün olabilmiştir. Müstakbel annenin doğurgan bedeni sadece modern tıbbın müdahale edip işgal edeceği bir alan değildir. Kadın bedeni, her ne kadar politik iktidarın üzerinde tasarruf kullanmaya yeltendiği bir alan olarak tasavvur edilse de bu beden hiçbir koşul altında onu taşıyan öznedenden, yani hamile kadınların kendisinden bağımsız var olamaz.

Hamilelik elkitapları ve doğurgan beden

On dokuzuncu yüzyıl boyunca ebelik, eğitime tabi tutulur, düzenlenir ve denetim altına alınırken yeni yetişmekte olan tıp adamları gözlerini hamileliğe de dikmişti. Özel-

1. *Mass Hysteria*.

likle kadın doğum alanında eğitim alıp uzmanlaşan doktorlar, hamileliğin tıbbi kontrol altında geçirilmesi gereken bir süreç olduğu fikrini savunuyordu. Ancak kadın hastalıkları ve doğum alanında uzmanlaşmış doktor sayısı Osmanlı topraklarında doktorluk yapan yabancı doktorlar eklense bile oldukça azdı. Şahadetnameli ebelerin sayısı yüzyıl sonuna doğru artmış olsa da ebelik eğitiminde kat edilen yol sınırlı kalmıştı. Osmanlı toplumunun ağırlıkla kırsal olan, kentleşmemiş toplumsal yapısı göz önüne alınınca, doğum pratiklerindeki değişimin kısıtlılığı hayal edilebilir. Osmanlı devlet adamları bir yandan yasal ve kurumsal değişimleri hayata geçirmeye çalışırken, doktor ve kadın doğum uzmanları da hamilelik sırasında doktor bakımının önemi üzerine yazarak bu değişimlere katkıda bulunmaya çalışıyordu. 1880'lerden itibaren basılmaya başlanan hamilelik ve çocuk bakımına ilişkin ilk kitaplar işte bu doğrultuda ele alınmalıdır.

Kadın doğum ve jinekoloji üzerine modern anlayışlar içeren Osmanlıca ilk kitap tespit edebildiğim kadarıyla 1880/1881'de basılan *Fenn-i Vilade*'dir.¹ Bu kitap, Alman bir doktor/ebe olan Skanzoni'nin kitabının tercümesiydi ve İbrahim Atafi, Hüseyin Ramiz, Nafiz Serya, Hüseyin Sabri ve Ahmed Hilmi'den oluşan bir ekip tarafından Almanca aslından değil Fransızca çevirisi esas alınarak çevrilmişti. Tıp okulları müfredatı kapsamında, kadın hastalıkları ve doğum derslerinde kullanılmaya yönelik olan bu kitap, genel okuru hedef almıyor, bu konuda uzmanlaşacak doktor ve tıp öğrencilerine hitap ediyordu. Bu kitap sadece birkaç yıl sonra basılmaya başlanan kitapların aksine görsel imaj ya da resim kullanmaksızın hazırlanmıştı. Yine yukarıdaki ikinci bölümde işaret etmeye çalıştığım gibi özellikle yüzyılın ortalarında kadın doğum ve ebelik eğitimi alan tıp öğrencilerinin bilgileri sadece teoriyle kısıtlıydı ve pratikte bir doğuma tanık olmadan yetişiyorlardı. Tıp kitaplarında kullanılan görsel mal-

1. Skanzoni, *Fenn-i Vilade*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1298 (1880/81).

zemeler bu açığı kapatmaya yönelik ufak da olsa bir fırsat sunuyordu. Görsel malzeme kullanılmamasıysa eğitimin bu eksikliğini iyice belirginleştiriyordu. Ancak doktorlar, büyük bir ısrarla bilginin önemine işaret ediyor, kendi üstünlüklerini bu işi kitaplardan öğrenmiş olmak üzerine kuruyor, pratik alandaki yetersizliklerini teoriye hâkimiyetin önemini abartarak örtmeye çalışıyorlardı.

Osmanlıca yazılmış ilk hamilelikte bakım kitabı, *Fenn-i Vilâde*'den kısa bir süre sonra yayımlandı. *Haml ve Vaz'ı Haml* isimli bu kitap, Halid Ziya'nın (Uşaklıgil) yaptığı bir uyarlamaydı.¹ Halid Ziya'nın çalışması, dönemin ünlü Fransız doktoru ve entelektüeli Auguste Debay'ın *Hygiène et physiologie du mariage: Histoire naturelle et médicale de l'homme et de la femme mariés dans ses plus curieux détails* (Hijyen ve Evlilik Fizyolojisi: Evli Kadın ve Erkeğin Doğal ve Tıbbi Tarihi ve Merak Uyandırıcı Detaylar) isimli oldukça popüler ve çoksatır kitabının kendi seçmiş olduğu bölümlerinin çevirisine dayanmaktadır.² Halid Ziya'nın bu uyarlamasından on yıl kadar sonra 1900/1901'de Besim Ömer hamilelik sırasındaki bakım hakkında ilk telif eseri *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*'i yazdı ve yayımladı.³ *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, Besim Ömer'in hamilelik sırasındaki ve doğum sonrası anne ve çocuk bakımına ilişkin serisinin ilk kitabıdır. Bu serinin ikinci kitabı *Doğururken ve Doğurduktan Sonra* doğum sonrası anne sağlığını, üçüncü kitap *Sıhhatnüma-yı Nevzad* ise doğum sonrası bebek bakımını konu alır.

Hamilelere yönelik elkitaplarını kimin okuduğu ya da bu kitapların okur kitlesinin nasıl bir profili olduğu sorusu

1. Halid Ziya (Uşaklıgil), *Haml ve Vaz'ı Haml*, İstanbul: Mıhran Matbaası, 1306 (1888/89).

2. Auguste Debay, *Hygiène et Physiologie du Mariage; Histoire Naturelle et Médicale de l'Homme et de la Femme Mariés; dans ses plus Curieux Détails. Théorie Nouvelle de la Procréation Mâle et Femelle, Stérilité, Impuissance, Imperfections Génitales, Moyens de les Combattre. Hygiène Spéciale de la Femme Enceinte et du Nouveau-né*, Paris: E. Dentu, 1859.

3. Besim Ömer, *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, İstanbul: 1318 (1900/1901).

aşağıda da tekrar ele alacağım gibi son derece önemlidir. Yine bununla bağlantılı bir başka soruysa bu okur kitlesinin büyüklüğüne ilişkindir. Bu kitapların kaç bastığını ve ne kadar sattığını bilemesek de her kitabın birden fazla basılması bu kitapların ilgi gördüğünü, satıldığını ve okunduğunu gösterir.¹ Besim Ömer'in kitabı *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*'in dönemin önemli dergilerinden *Servet-i Fünun*'da duyurulmuş ve tanıtılmış olması yine bize bu kitapların gördüğü ilgiye dair bir ipucu sunar.² *Servet-i Fünun*'daki tanıtım yazısında Besim Ömer'den büyük bir övgüyle bahsedilir ve kitaptan birkaç alıntı aktarılır. Evet, Besim Ömer'in de içinde bulunduğu bir çevredir *Servet-i Fünun* çevresi, ama yine de bu tanıtım Osmanlı entelektüellerinin doğum politikalarını ne kadar sahiplendiğinin de göstergesidir.

Halid Ziya'nın *Haml ve Vaz'ı Haml*'i sadece seksen bir sayfadan oluşan oldukça ufak bir kitaptır.³ Halid Ziya'nın seçip tercüme ettiği bölümler hamilelik sırasında bakım ve bu dönemde ve doğum sırasında karşılaşılan riskler üzerine.

1. Besim Ömer hamilelik, doğum ve jinekoloji üzerine tıp öğrencilerine ve ebelere yönelik tıp kitaplarının yanı sıra yine ebelere ve hamilelere yönelik olarak çok sayıda nasihat kitabı da yazmıştır. Bu kitaplarda üreme süreci ve doğumun mekaniğine ilişkin ayrıntılı bilgiler, olası komplikasyonlar, hamileleri ve lohusaları bekleyen riskler de yer alır. Bu kitapların her biri için kaç adet basıldığı ya da ne kadar okunduğu gibi önemli soruları cevaplamak son derece zor olsa da bu kitapların birden fazla baskısının olması bu kitapların satıldığı ve ilgi gösterdiğini düşündürmekte. Beş kitaplık eseri *Fenn-i Vilade* doğum derslerinde kullanılmaya yönelik teknik bir tıp kitabıdır. Ebelik de ebelik derslerine yöneliktir. *Ebe Hanımlara Öğütlerim* ebelere yönelik küçük bir elkitabıdır. Ağırlıklı mesleğin ahlaki standartlarına değinen normatif bir eser olsa da doğum süreci üzerine kısa bir bölümü vardır. Öte yandan *Ebelik, Doğurmak ve Doğurtmak*, ebelere yönelik olmakla birlikte daha bilimsel ve teknik bir eserdir. Bu kitabın başında *Ebe Hanımlara Öğütlerim* yer alır ama sonra doğum süreci, doğumun mekaniği, doğum öncesi ve sonrasındaki tıbbi bakımın nasıl olması gerektiği gibi konuların ele alınışı erkek tıp öğrencilerine yazılan kitaplardan hiç de aşağı kalmaz. Bkz. Besim Ömer, *Fenn-i Vilade*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1933; Besim Ömer, *Ebelik*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928; *Ebe Hanımlara Öğütlerim, Ebelik, Doğurmak ve Doğurtmak*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1322 (1904/1905).

2. "Gebelik ve Gebelikte Tedabir", *Servet-i Fünun*, 24/615 (23 Kanunusani 1318/5.2. 1903), s.208-209.

3. Debay'ın kitabı daha çok cinsellik üzerine bir çoksatır olmakla birlikte, Halid Ziya hamilelikle ilgili kısımları seçip uyarlamış Debay'ın kitabının anafigrinden koparmıştır.

Kitapta hamilelik sırasında cinsel ilişki, aşırma, duygusal gelgitler gibi ilgi çekici ve popüler konular ele alınır. Bu kitap sadece bebek bekleyen annelere değil, üstelik bazen doğrudan babalara da hitap eder. *Gebelik ve Gebelikte Tedabir* ise standart boyutta yüz bir sayfadan oluşan bir kitaptır ve eserin yetmiş sayfalık önemli bir kısmı beslenmeden giyme, eğlenceden yıkanmaya kadar hamilelik sırasındaki bakımın çok çeşitli ayrıntılarını verir.

Bu kitaplarda verilen bilgilerin doğruluğu ya da yanlışlığını, bilimsel olup olmadığını tartışmayacağım. Bu çalışma için asıl gerekli olan hiç şüphesiz neyin bilimsel bilgi ya da “doğru” olarak kurgulandığı, bazı bilgi ve âdetlerin de neden batıl ya da “yanlış” olarak itham edildiğidir. Ancak yine de belirtmeliyim *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, *Haml ve Vaz’-ı Haml*’e kıyasla daha “bilimsel” bir duruş üzerinden kurgulanmıştır. Örneğin Besim Ömer *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*’de düzenli olarak dönemin tıp adamlarına, biliminsanlarına hatta Aristo, İbn-i Sina, İbn-i Razi gibi geçmiş çağların tıp insanlarına atıfta bulunur, argümanlarını bu atıflar aracılığıyla sağlamlaştırmaya çalışır. Kendisinden birinci tekil şahıs olarak bahsetmekten, kendi deneyimlerini merkeze koyup argümanlarını kişiselleştirmekten özenle kaçınır, bunu yaptığı zamanlarda ise bilimsel bir gözlem görüntüsü vererek yapar. *Haml ve Vaz’-ı Haml* ise son derece gündelik, neredeyse konuşma diline yakın bir üsluba sahiptir, nadiren tanınmış tıp adamı isimlerine başvurur. Besim Ömer nasihatlerini dile getirirken belli şekilde beslenmeyi, düzenli doktor kontrolünü savunurken bunları bilimsel gereklilikler olarak sunar ve gerekçeleriyle anlatır, oysa Halid Ziya’nın kitabında nasihatlerin arkasındaki gerekçeleri göremeyiz.

Hiçbir yerde bu şekilde dile getirmese de açıktır ki bu kitapların hitap ettiği kitle üst-orta ve üst sınıf kentli kadınlardır. Örneğin Besim Ömer, hamilelik sırasında ata binmenin ya da piyano çalmanın uygun olup olmayacağını tartışır. Bu örneklerin arka planında Besim Ömer’in eğitimini Paris’te almış olması ve Avrupa medeniyetine hayranlığı oldu-

ğu kadar çalışmasına model aldığı kitapların bu konulara değinmiş olması etkisi vardır hiç şüphesiz. Ancak yine de bu tarz eğlencelerin üst sınıf kadınların ayrıcalığı olduğu açıktır. Bir hamilenin odasını nasıl döşemesi gerektiğinden bahsederken tasvir edilen dantelli yatak örtüleri, ağır perdeler, masif mobilyalar ve üzerlerine serilen işlemeli örtüler de hiç şüphesiz üst sınıfın zevk ve yaşam tarzına hitap etmektedir. Son olarak hatırlatmalıyım ki, Osmanlı toplumunda okur-yazarlık da belli kesimlerin ayrıcalığıydı ve ancak üst sınıf kadınlar hem bu kitapları alıp okuyacak, hem de istedikleri zaman buralardaki önerileri hayata geçirecek maddi kaynağa ve kültürel ayrıcalığa sahipti.

On dokuzuncu yüzyılın hamilelik elkitapları hamile kadınlara bedenlerine nasıl bakmaları gerektiği, hamilelik sırasında hem kendilerinin hem de doğacak bebeklerinin sağlık-larını nasıl koruyacakları ve doğumlarını nasıl güvenle yaşayabilecekleri konularında tavsiyelerde bulunuyordu. Bu kitaplar sayfalarının bir kısmını da doğum sonrası bakıma ayırıyordu; ama çocuk bakımı ya da doğum sonrası anne sağlığı konusu genellikle ele alınmıyor, bunlar başlı başına bir kitap konusu kabul ediliyordu. Bu kitapların dilinin oldukça normatif olduğu söylenebilir, yani bu kitaplar sadece belli “doğru”lar varsaymakla kalmıyor, kendi tarif ettiği nasihatlerin dışında kalan yaklaşımları dışlıyor, itham ediyor, “yanlış” sayıyordu; nasihatlere uymamayı neredeyse kabahat kabul ediyordu. Dahası bu kitaplar verilen nasihatleri fen, doğa kanunu, insan doğası, dinî ve ahlaki zorunluluk gibi çok farklı ve hatta bazen kitapların varoluş sebepleriyle bile çelişen yerlerden temellendiriyor, böylelikle verilen nasihatlere itiraz etmeyi, bunları sorgulamayı neredeyse imkânsız kılıyordu. Bu da müstakbel annelere bu nasihatlere uymaktan başka bir seçenek tanıımıyordu. İlginç bir şekilde savunulan pozitif tıp anlayışı ve talep edilen koşulsuz itaat arasındaki çelişki bir bahis konusu değildi.

Nasihat kitaplarının normatif niteliği özellikle hamilelik sırasında bedeni disipline etmenin neden gerektiğinin

anlatıldığı giriş bölümlerinde iyice belirginleşir. Bütün farklarına rağmen hem Halid Ziya'nın hem Besim Ömer'in kitaplarının da temel konusu "disiplin"dir. Bu disiplin anlayışı *terbiye-i bedeniye* ve *terbiye-i maneviye* kavramlarıyla ifade edilir. Doğacak çocukların sağlığı, sıhhati, ahlakı, karakteri annenin terbiye-i bedeniyesine, yani bedensel disiplinine bağlıdır. Dolayısıyla hem yüksek ahlaklı hem de sağlıklı bir bünyeye sahip bir çocuk yetiştirmek isteyen anne, her şeyden önce kendi bedenini terbiye etmelidir. Besim Ömer'e göre kadınları terbiye etmek, onlar aracılığıyla gelecek nesillerin ve tüm insanlığın terbiye edilmesini sağlayacaktır. Doğacak çocukların sağlık ve sıhhati, bedeninin sağlamlığı, mizacı annesinin sağlığına, sıhhatine bağlıdır. Dolayısıyla çocukların sağlam olması için önce annenin sağlıklı olması gereklidir ve bunun için de annenin bedeninin disiplin ve terbiye edilmesi elzemdir.¹ Hele ki hamilelik sırasındaki bedeni terbiye son derece önemlidir.

Besim Ömer'e göre kadınların bedensel terbiyesi üzerine yapılacak her tartışma bütün insanlığın menfaatini sağlayacaktır. Dahası kadınların bedeni ve manevi terbiyesine harcanan çaba, medeniyet ve insanlık için sarf edilecek en kutsal, en mukaddes çabadır çünkü kadın insan soyunun kaynağıdır.² Kadınların terbiyesi, önce çocuğun sonra da toplumun terbiyesi için son derece önemlidir. Önce kadın beden ve manen terbiye edilmelidir ki, tüm insanlık terbiye edilebilsin. Anneye bu disiplin verilmezse toplum için gösterilecek çaba da imkânsızlaşacaktır. Kadın, Besim Ömer'e göre öncelikle anne, valide demektir, hem de sadece doğurduğu çocu-

1. Agy., s. 1: "Kadınları hüsn-ı suretle terbiye etmek evlat ve ahfadı, insanı terbiye etmek demektir. Etfallın sıhhat-i bedeniyesi, mizacı, validenin sıhhatine ve validenin gerek kendi nefsi gerekse evladı için ittihaz edeceği tedabir ve teklidat-ı sıhiyyeye merbuttur."

2. Agy., s.1: "(...) Kadınların terbiye-i bedeniye ve maneviyesine sarf edilen hizmet, hidemat-i medeniyenin en müstehseni, vezaif-i beşeriyenin en mukaddesi, terakkiyat-ı halkiye ve maneviye'nin en şayan-ı dikkat ve hürmet olanıdır. (...) Kadın nesl-i beşer mezzası ve 'alle' namındaki rabıta-ı mukaddesenin ukdesidir; çünkü kadın insan validesi, insanıyet bağçesidir."

ğün annesi değil, tüm insanlığı validesidir. Kadını annelik vazifesi üzerinden tanımlamakla, anneliğin kutsanması bir bütün oluşturur. Annelik hiç şüphesiz aile içinde tanımlanmaktadır. Besim Ömer'in ifadesiyle, "Aile demek kadın demektir; ailelerin saadeti ise kadınların hüsn-i tenmiye ve terbiyesine mütevakkıftır."

Dolayısıyla aslında hamilelik elkitapları hamileliğin tıbbileşmesini savunurken bunu hamile kadınların sağlığı için değil toplumun sağlığı için ister her şeyden önce. Çünkü kadının bedeni kendisine ait değildir. Kadın her ne kadar o beden içinde yaşasa da onu neredeyse toplumdan ödünç almıştır. Bedenine iyi bakmak, terbiye etmek, doktor nasihatlerine uymak topluma karşı bir vazifedir. Ancak bu vazifenin ne kadar erken farkına varırsa o kadar başarılı sonuçlar verecektir. Geleceğin annelerini yetiştirmeye genç kızları eğiterek başlamak doğru olacaktır. Besim Ömer'e göre genç bir kızı manen ve bedenen disipline etmek, ileride anne olacağı için çok önemli bir görevdir. Üstelik ileride anne olduğunda disipline edilmiş olan bu genç kadın, sahip olduğu özellikleri çocuklarına da aktaracak, sahip olduğu güzel özelliklerden tüm ailesini faydalanacaktır.¹ Ancak bedensel ve manevi disiplin çoğunlukla bir arada anılsa da Besim Ömer'e göre bedensel disiplin, manevi disiplinden önce gelir, önce beden terbiye edilmelidir ki kişi ahlaklı olabilsin, maneviyatı sağlam olabilsin. Bedensel disiplin sağlanmadan iyi ahlaklılığın da sağlanması mümkün değildir.² Ancak altını çizmeliyim ki burada söz konusu olan "doğurgan beden"dir, doğum için tasarlanmış en ulvi amacı doğurmak olan beden...

1. Agy., s. 2: "(...) Genç bir kızın terbiye-i bedeniye ve maneviyesine hizmet etmek iyi bir valde istihzarına himmet eylemek demektir; çünkü o terbiye-i bedeniye ve maneviye kızın şahsında kalmayıp valdeliği hasebiyle çocuklarına da intikal edeceği ve bu hüsn-i hal-i maddi ve manevinin tesir-i saadet-nışarından bütün ailenin hisseyab-ı faide olacağı azade-i işbahur."

2. Agy., s. 2: "(...) Evlad ve iyale verilecek ilk terbiye, terbiye-i bedeniye ve maddiyedir; çünkü terbiye-i maneviye, terbiye-i bedeniyenin tamamıyet ve kifayeti sayesinde istihsal olunur."

Bu çerçevede doğuramamak bir kadının başına gelecek en başlıca felakettir. Besim Ömer'in ifadesiyle doğuramamak, annelikten mahrum kalmak hiç kapanmayan, sürekli kanayan bir yara gibidir. Doğurmama tercihi zaten bu çerçevede asla söz konusu olamaz. Yine kürtaj tartışmasından hatırlayacak olursak sadece tenperver sefahat düşkünü kadınlar doğurmaktan kaçır ki Besim Ömer açıkça bunları "kadın" bile kabul etmez. Bu tür kadınlar, hamile kaldığında anne olmaktan kaçınır, ıskat-ı ceninle cinayet işlemekten kaçınmaz. Aslında bir açıdan bakarsak doğurmak sadece milli değil ahlaki bir vazifedir. Osmanlı nüfus politikaları doğurmayı hem ahlaki hem de milli bir vazife olarak tanımlar ve doğurmakla iyi ahlak sahibi olmak arasında doğrudan bir özdeşlik kurar. Ahlaklı kadınlar çocuk doğurup bakarken, ahlaksızlar doğumdan ve çocuk yetiştirmekten kaçır.

Tartışmakta olduğumuz her iki kitap da doğurgan bedeni terbiye etmeye ve müstakbel annenin/gebenin gündelik hayatını, hayat tarzını yeniden biçimlendirmeye yönelik ayrıntılı nasihatler verir. Bir gebenin odasını nasıl döşemesi gerektiği, gündelik ritmini ne şekilde düzenleyeceği, ne şekilde giyinmesi, beslenmesi, dinlenmesi, ev işi yaparken nelere dikkat etmesi gerektiği ayrıntılı şekilde tarif edilir. Bir gebenin ne sıklıkla banyo yapmasının uygun olduğu, banyoda ne kadar kalabileceği, suyun sıcaklığı, keseyle vücudunu ovmasının uygun olup olmadığı bile tartışılır.

Terbiyenin önemli bir boyutu da hamilelik ve kadın bedeninin tıbbileştirilmesidir. Hamilelik bu kurguya göre kadının hayat döngüsündeki doğal bir deneyim değil, doktor kontrolü altında takip edilmesi, düzenlenmesi, yönetilmesi gereken bir dönemdir. Gebe eski alışkanlıklarını bir yana bırakmalı, doktorun kendisine söylediği biçimde yeni alışkanlıklar oluşturmalıdır.

Ancak bütün bu disipline edici söyleme karşın bu metinleri kadın bedeni üzerinde mutlak bir kontrolün oluşturulduğu metinler olarak yorumlamak fazlasıyla indirgemeci olur. Her şeyden önce bu metinler son derece sınırlı bir ke-

sime hitap eder. Dahası bedeni terbiye etmeye yönelik nasihatlerin ayrıntılandırılmış tariflerine karşın son tahlilde, hayatlarını, biçimlendirecek olan hamile kadınların kendisidir. Dolayısıyla bu nasihat kitapları her halükârda annelere özne olabilecekleri büyük bir alan açar, hele ki bu kitaplarda verilen tavsiyeleri izlediklerinde, bedenlerini bu tavsiyeler ışığında terbiye ettiklerinde neredeyse doktorların ortakları, doktorlar kadar önemli özneler olarak kabul edilirler.

Bu açıdan bakıldığında doktorların pozisyonu oldukça çelişkilidir. Doktor bir taraftan hamilelik sürecini takip etmesi, düzenlemesi gereken kişidir. Öte taraftan beden başkasının bedeni olduğu için doktorun rolü ne olursa olsun sınırlıdır. Doktorların gebelerden işbirliği beklemek dışında yapabilecekleri kısıtlıdır. Dolayısıyla bu kitaplar, özellikle bir kadın doğum uzmanı olan Besim Ömer tarafından yazılan, doktorun elini güçlendirmek ve hamileyi doktorun otoritesine ikna etmek için hamilelik sırasında karşılaşılan komplikasyonlardan bahsetmeye girer. Kadınlar belki ne yiyeceklerine ne giyeceklerine doktora rağmen kendileri karar verir, doktoru dinlemez ama bir sorun çıkarsa onu çözecek olan sadece ve sadece doktordur. Her şeyden evvel, hamileliğin, göğüslerin büyümesi, adet kesilmesi, karnın büyümesi, bulantı, kusma, baş dönmesi, meme başı renginin koyulaşması, bebeğin karın içindeki hareketlerini hissetme gibi belirtileri herkesin malumu olsa da bebeğin yaşadığının göstergesi olan kalp atışını gibi güvenilir işaretleri sadece doktor tespit edebilir.¹ İkinci olarak kadın bedeni hamilelik sırasında büyük bir değişim geçirdiği için organlar, özellikle de karaciğer ve böbreklerin hassasiyeti artar. İşte bu organlardaki hastalıkları ancak ve ancak bir doktor teşhis ve tedavi edebilir. Bebeğin rahim içindeki pozisyonunun tespiti doğumun güvenliği için önemlidir. Bebek normal geliyorsa doğumu bir ebe de kolaylıkla gerçekleştirebilir; ama bebek ters, hele

1. Agy., s.42.

ki yan geliyorsa doğumu ancak bir uzman doktor güvenlikle gerçekleştirir, bir doktor bebeği rahim içinde döndürüp pozisyonunu düzeltmeyi başarabilir.¹

Bu elkitapları bir hastalık durumu olarak görmese de hamileliği hem bedensel hem de ruhsal birtakım dengesizliklere, tehditlere açık bir dönem olarak inşa eder. Güya bu dengesizlikler doğru şekilde idare edilmediğinde anne ve çocuğun hayatına mal olur. Hele ki doktora son anda gitmek hiç tavsiye edilmez, risklerin azalması için düzenli kontrol tavsiye edilir. Özellikle bebeğin normal gelmediği ya da başka şekillerde zor olan doğumlarda doktor müdahalesi son derece önemli olsa da hamilelik süresince sürdürülen bir doktor muayenesi idealdir bu nasihat kitaplarına göre.

Hamilelik sırasında doktora olan ihtiyaca yapılan vurgu ebelerin rollerinin yeniden tanımlanması, ebeliğin dönüşümü çerçevesinde ele alınmalıdır. Besim Ömer de hem yazmış olduğu hamilelik elkitabında hem de başka mecralarda hamilelik ve doğum sırasındaki komplikasyonları ebelerin kendi başlarına halletmemeleri ve en ufak sorunlarda bile doktor çağrımları gerektiğini defalarca vurgulamıştır.² Osmanlı'nın ilk kadın doğum uzmanlarından biri, ebelik ve doğum eğitiminin öncüsü olan Besim Ömer'in aktif bir şekilde doktorları güzelleyip ebelere hadlerini bildirmesi şaşırtıcı değildir. Burada had bildirmeyi elbette ki ebeliğin sınırını çizme, ebelerin neleri yapıp neleri yapamayacağını tanımlama anlamında kullanıyorum. Bu sınırların çizilmesinde Besim Ömer'in son derece belirgin ve aktif rolü olmuştur.

Bu kaygıları tam olarak taşımayan ya da bunları savunma zorunluluğunu hissetmeyerek daha çok satma amacı taşıyan *Hamıl ve Vaz'-ı Hamıl*'in ebelere bakışı ise çarpıcı derecede farklıdır. Bu kitap *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*'in aksine

1. Agy., s.15. Burada bir kere daha ebelerin rahim içinde bebeği çevirmelerinin kesinlikle yasak olduğunu hatırlatmak istiyorum. Forseps (mengene) kullanımı da doktorların tekelindeydi.

2. Ebe Hanımlara Öğütlerim'de de benzer fikirlere rastlamak mümkündür.

ebelere son derece olumlu bir rol atfeder. Özellikle doğum sürecinin mekaniğinin anlatıldığı son bölüm olan "Vaz'-ı hamlin müddetleri"nde, ebeler son derece olumlu ve önemli rolü olan özneler olarak tarif edilir. Halid Ziya'ya göre bir sorun ya da sıkıntı çıktığında bunu öncelikli olarak ebe giderecektir. Doğumda önemli bir sorumlulukları vardır. Bu kitap bir öncekinden farklı olarak ebelere ilk sorunda doktoru çağdırmaları gerektiğini söyleyerek onları azarlamaz, onlara sorunların nasıl üstesinden gelebileceklerini anlatır.¹

Hamilelere yönelik nasihat kitaplarında anneliğe dair ideallerin nasıl inşa edildiğini kristalize bir şekilde görebileceğimiz meselelerden biri emzirmedir. Emzirme günümüzde olduğu gibi on dokuzuncu yüzyılda da "iyi" ya da "kötü" anneliğin bir göstergesi gibidir. Burada emzirmeye ilişkin görüşlerin değişimini ayrıntısıyla tartışmam mümkün değilse de tarihsel olarak emzirmenin kimi zaman önerildiğini, kimi zaman yasakladığını ama her iki durumda da emzirmeyle iyi/ideal annelik arasında bir bağ kurulduğunu biliyoruz. On dokuzuncu yüzyılın hamilelik el kitapları da emzirme ve annelik arasında idealleştirilen bir bağ kurar. Öncelikle doğumdan önce bebeği besleyen kan ve doğum sonrası bebeğe verilen anne sütü arasında güçlü bir bağ olduğu varsayılır bu kitaplarda.² Bebeği rahimde besleyen annenin kanıysa dünyaya geldikten sonraki ilk besini de annenin sütüdür. Bebek annesinin kanı olmadan nasıl büyüyemezse sütü olmadan da büyüyemez. Dolayısıyla anne sütüne bir kutsallık atfedilir.³ Anne sütü ve emzirme kutsandığı ölçüde sütninelik ve çocuklarını sütninelere teslim eden kadınlar de sert bir şekilde eleştirilir.

Osmanlı nüfus politikaları ağırlıkla kadın bedeni, cinselliği ve doğurganlığının kontrolü üzerinden şekillenmiştir.

1. *Haml ve Vaz'ı Haml*, s.28.

2. Ayrıca bkz. Londa Schiebinger, *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*, Boston, Beacon Press, 1993.

3. *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, s.114-116.

Erkek bedeni kadın bedeniyle kıyaslandığında çok daha örtük bir şekilde sorunsallaştırılır. Bir sonraki bölümde değineceğim gibi kısırlık ve iktidarsızlık erkek bedeni ve cinselliğini görebileceğimiz önemli alanlardandır. Hamileliğin tıbbileştirilmesi çerçevesinde de hamilelik sırasındaki cinsel ilişki söz konusu olduğunda az da olsa erkeklik ve de özellikle babalık üzerine idealleri tartışabileceğimiz bir alan açılır. Her iki kitap da hamilelik sırasındaki cinsel ilişkinin, hele ki altıncı aydan sonra, bebek için zararlı olduğunda hemfikirler. Buna karşın *Gebelik ve Gebelikteki Tedabir* bu görüşünü biraz daha "bilimsel" bir şekilde meşrulaştırmaya çalışırken *Haml ve Vaz'-ı Haml* daha ahlakçı yorumlar yapar. Bunu hayvanlardan daha aşağılık insanların yapacağı bir davranış biçimi sayar. Besim Ömer bu konuya başka bir açıdan yaklaşır. Besim Ömer'e göre hamileliğin ilk üç ayında cinsel ilişki düşüğe yol açarken¹ son üç aydaysa uterusu zarar verebileceği için yine düşükle ya da erken doğumla sonuçlanabilir. Dolayısıyla Besim Ömer cinsel ilişkiyi ahlaksızca olduğu için değil bebeğin selameti açısından önermez. Ona göre, "Bir çocuğun ilk hakkı iyi doğmaktır." Besim Ömer burada sert bir yorumda bulunur ve nefsinin kontrol edemeyen, çocuklarının geleceği adına gerekli tedbirleri alamayan kimselerin babalıktan vazgeçmesi gerektiğini söyler.²

Hıfzıssıhha koşullarına uymamanın, bedeni terbiye etmeyi başaramamanın, kitaplardaki nasihatlere uymamanın bedeli yüksektir. Bu konularda en küçük ihmal düşük, erken doğum, ölüm ya da en hafifinden zayıf çocuklar doğurmakla sonuçlanır. Her anne, çocuğunun zarafetini, kuvvetini diler ama bunlar kitaplardaki tavsiyelere uymak, hıfzıssıhha kaidelerini izlemek yoluyla sağlanabilir.³ Hamilelikte karşılaşı-

1. Agy., s.91.

2. Agy., s.93: "Her valide çocuğun neşv ü nūması nefine haml zamanında mukarenet-i cinsiyeden muaf tutulmalıdır; tarik-i irfan-ı beşerde ilk hatve işühanın kontrolüdür; doğacak çocuklarının menfaati namına her şeyde itidalin icabatına muvafakat etmeyen adam babalıktan vazgeçmelidir."

3. "Her valide müvellidinin letafet-i cismiye ve kuvva-yı bedeniye malikiyetini

lan herhangi bir sağlık problemi, bebeğin herhangi bir sorunu doğrudan annenin terbiye-i bedeniyesindeki noksanlığın sonucudur.

Hıfzıssıhha kaidelerine uymakta noksanlık, terbiye-i bedeniye ve terbiye-i maneviye, nefsi terbiye edememe nasıl dūşük, erken doğum ve zayıflığa yol açıyorsa bedenî ve manevî disiplin/terbiye de kuvvetli, güzel, zeki bebeklerle sonuçlanır. Ama bu disiplin, hamileliğin fark edilmesiyle başlar. Anne adayı hamile olduğunu fark ettiği anda artık kendi önceliklerine göre davranma şansı yoktur. Bütün gündelik ritmini, hayat tarzını, yediğini içtiğini doğacak bebeğin sağlığını düşünerek düzenlemelidir.¹ Hıfzıssıhhaya olan ihtiyaç daha doğmadan evvel başlar, dolayısıyla anne henüz kendi ihtiyaçlarını gidermeye muktedir olmayan çocuğunun sıhhatine dikkat etmekle yükümlüdür.²

Hamilelik elkitablarına göre annelik vazife ve yükümlölükleri aslında hamilelikten çok daha önce başlar. Bu terbiye kimi zaman genç kızlığa kadar götürölür ancak döllenmenin gerçekleşmesinden itibaren kadın, artık anneliğin tüm sorumluluğunu üstlenmelidir. Hamile kadın bütün hayatını, hareketini taşıdığı bedene hasretmelidir. Ancak anne kendisini bütünölle bebeğin sağlığına adadığında doğacak çocuk arzulanan letafet, kuvvet ve sıhhate sahip olacaktır.³ Her

arzu eder, fakat bu arzunun husulpezir olması hıfzıssıhhaya tamamıyla tevfi-k-i hareket ederek mümkün olabilir. Lazım gelen tedabir-i ihtıyacı ittihaz etmeyen ve hengam-ı hamide tebdil, tarz-ı hayat nokta-i mühimmesini nazar-ı itınadan dör tutan valdelerden zuhur edecek nevzadlarda tabiidir ki bir takım asar-ı noksani mehur olur." *Hamî ve Vaz'ı Hamî*, s.17.

1. Agy., s.4: "Vücudunda diğer bir vücudun hayat bulmaya başladığını anlayan bir valde artık suret-i hayatını onun ihtıyacâtına tevfi-k ve harekât-ı umumiyesini o vücudun gūşayış ve sıhhatine tadbik ile mehildir."

2. Agy., s.4: "Bir insanın hıfzıssıhhaya olan ihtıyacı ilm-i hayata duhulü zamanından ba'd eder. Onun içindir ki valide henüz ihtıyacı-ı zatıyesini ihzara muktedir olamayan bir çocuğın sıhhat-ı hayatına nezaret ve dikkat vazifesiyle muvazzafdır."

3. Agy., s.7-8: "Ameliyat ve vezaif-i maderi hamlin tahkikinden itibaren tayin eder. Hamile olan hatun, hayatının her hareketini hamili olduğu vücudun menafıına hasredip zatına ait her türlü alaik ve huzuzat-i nıfsaniye ile mezahimi mucib ameliyat-ı şukkadın muteberri olmalıdır ki nevzad da letafet, kuvvet, sıhhat gibi malikiyet bittabii arzu edilen müzeyyen tahsil etsin."

anne çocuğunun güzel, kuvvetli, sağlıklı olmasını arzu etse de bu ancak hıfzıssıhha kaidelerine tam riayetle mümkündür. Bedenlerini terbiye edemeyen, hayat tarzlarını değiştiremeyen kadınların birtakım eksiklikleri, zayıflıkları olan çocuklar doğuracağı açıktır. O da düşük ya da erken doğumla çocuklarını kaybetmezlerse...

Her iki kitap da düşük ve erken doğuma özel bir yer ayırır. *Haml ve Vaz'-ı Haml'e* göre düşük ya da erken doğumun en büyük sebeplerinden biri aşırı duygusal mizaçtır. Halid Ziya'ya göre hamile bir kadın duygusal açıdan da hassaslaşır ve bazen duygularını kontrol edemeyerek kendisine ve/veya taşıdığı bebeğe zarar verir. Bazen de yaş, karakter, kişilik bozuklukları, irsiyet, dahili hastalıklar ya da gebelikteki yanlış kıyafet, diyet, yaşam tarzı gibi faktörler erken doğuma yol açabilir. Dolayısıyla erken doğumdan kaçınmak isteyen kadınlar duygu ve bedenlerini terbiye etmelidir. Halid Ziya'nın ifadesiyle düşük ya da erken doğum tehlikesinden kaçınmak isteyenler kitapta verilen bilgileri uygulamalıdır. Yoksa hayatlarının semeresi diye bekledikleri, cansız bir cesede dönüşecektir.¹ Bu konuda babalar da dikkatli olmalıdır:

Hamileler müddet-i hamlin sonlarında fevkalade teessür ve teheyyüce istidat gösterdiklerinden son derecede itina ve dikkatle idare olunmalıdırlar. En küçük şeylerden ziyadesiyle mükedder ve mütessir oldukları için hamlin şu son hengâmlarında sıhhatlerinde ekseriyet üzere inhiraz müşahade olunur. Hamilelere adeta çocuk gibi muamele ederek inşirah-ı kalbi mucip olacak latife-amiz hikâyeler, tuhaf fıkralar bulup akdar-ı derunlarını şu sırada tari olan kasvet-i vicdaniyelerini imhaya çalışmalıdır.²

1. Agy., s.70: "Bu tehlike-i azimeden halas olmak isteyenler şu saydığımız mevad ile hıfzıssıhhaya müteallik evvelce vermiş olduğumuz malumatı derpiş-i mütalaa ederek davranmalıdır. Yoksa hayatlarının semeresine muntazır olan valideler, bir cesed-i bi-hayattan başka bir şeye nall olamazlar."

2. Agy, s.63.

Gebelik ve Gebelikte Tedabir erken doğum ve düşük konusunu anlatırken psikolojik ya da duygusal faktörlerden ziyade fizyolojik faktörler üzerinde durur. Anne üzerindeki baskıyı azaltırken doktora olan ihtiyacı da bir kere daha hatırlatmış olur. Ancak her iki kitaba göre de terbiye-i bedeniye-yi sağlamaktaki noksanlık bedenın doğurganlığını azaltır.

Bu kitaplarda evrensel ve özcü bir kadın doğası, güçlü bir kadınlık varsayımı içkindir. Kadın denen varlık değişken ve dengesizdir, özellikle de hamilelikte. Kadın, dengesizliği, tahmin edilemezliği, öngörülemezliği ama en çok da akıldışılığıyla özdeştir. Doktorun ana görevlerinden biri de bu öngörülemez varlığı kontrol etmek, bir noktada dengelemektir. Aşerme, bu dengesiz halin en iyi cisimleştiği durumlardan biridir. Gebe bir kadının ekşi ya da tatlı bir yiyeceğe aşermesi son derece masum ve normalken, bu durum kontrol edilmezse kadının akıldışı doğasının dışavurumuna dönüşür. Aşerme öncelikle hamile kadının kocası tarafından denetim altına alınmalıdır yoksa kadınlar akıldışı arzulara, dengesizliklere, sapkınlıklara yönelebilir. Her iki kitap da bu durumu örneklemek için güherçile, alçı, çürümüş et ve hatta insan kanına batırılmış ekmek aşeren kadınlardan bahseder. Dahası bazı kadınların kocalarını dövmeye, onlara yumurta fırlatmaya, kamçılanmaya aşerdikleri iddia edilir.¹ Bu örnekler bir yandan cinsellikle ilişkili imgeler de çağırıştırır, kadın, cinselliğini bir tür sapkınlık olarak görür. Hamilelik zaten bu kitaplara göre duygusal dengesizliklere açık bir dönem olarak resmedilir, aşerme konusundaysa bu dengesizlik varsayımı iyice sivriltilir.² Doktor rasyonalitenin, gebe irrasyonelitenin temsilcisidir.

Bu nasihatler bir yandan da son derece ikircimlidir. Gebe bir yandan duygusal ve irrasyoneldir ama bir yandan da sürekli seçim yapması, akıl yürütmesi gerekir. Sağlıklı olanla olmayanı, doğruyla yanlış mütemadiyen ayırtması gereklidir. Gebe hem akıldışı olanı temsil eder hem de akılcı

1. Agy, s.43-53.

2. Agy, s.65.

olanla olmayanı ayırt etme göreviyle muvazzaftır. Ne kadar yiyeceğini, ne yiyeceğini, ne zaman yiyeceğini, ne giyeceğini, ne kadar yürüyeceğini tayin etmekle yükümlüdür. Bu kararları verebildiği ölçüde dengesizliğinin üstesinden gelir ve doğurgan beden terbiye edilmeye başlar.

Bu kitaplar ne olursa olsun doğumu doğallığından, kadınlar arası ilişki ağlarından, sosyal deneyimden soyutlamaya ve tıbbileştirmeye çalışır. Hamilelik artık doktor tarafından kontrol edilmesi gereken bir dönemdir, gebenin bedeni sadece kendisine değil Osmanlı milletine de aittir. 1842'de başlayan ebelik eğitimi, erkek doğum uzmanlarının yetiştirilmesi, ebeliği ve tababeti düzenleyen yasa ve yönetmelikler, doğum sırasında ilaç ve anestezi kullanılmaya başlanması, viladethane ve doğum kliniklerinin açılması gibi gelişmelerin hepsi ebeliğin profesyonelleşmesinin önünü açtığı kadar hamileliğin tıbbileşmesini de hedefler. Hamilelik artık hamile kadının yaşamının doğal bir parçası değil doktor tarafından denetlenmesi gereken bir dönem olarak kavramsallaştırılır. Ancak yine de yukarıda da işaret etmeye çalıştığım gibi döllen, bebeği taşıyan, terbiye edilecek beden nihayetinde kadına/gebeye aittir ve tam da bu ideallerle hakikat arasındaki açığı kadınların özneleşmesi için bir alan açar.

Gebenin terbiyesi, yeni doğanın terbiyesi

Haml ve Vaz'-ı Haml çok tutmuş olmalı ki Halid Ziya bu kitaptan sonra yine Auguste Debay'ın, döneminde son derece popüler kitabı *Hygiène et Physiologie du Mariage*'e¹ dayanan *Kanun ve Fenn-i Vilade* isimli ikinci bir çeviri kitap yayımladı.² Halid Ziya'nın kitabına *mot-à-mot* bir çeviriden

1. *Hygiène et Physiologie du Mariage; Histoire Naturelle et Médicale de l'Homme et de la Femme Mariés; dans ses plus Curieux Détails. Théorie Nouvelle de la Procréation Mâle et Femelle, Stérilité, Impuissance, Imperfections Génitales, Moyens de les Combattre. Hygiène Spéciale de la Femme Enceinte et du Nouveau-né.*

2. Halid Ziya (Uşaklıgil), *Kanun ve Fenn-i Vilade*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311 (1893).

ziyade belli bilgilerin, belli meselelerin Osmanlı bağlamına aktarıldığı bir uyarılama demek daha doğru olur. Halid Ziya bu kitapta da Debay'ın kitabının belli bölümlerini seçip kimi zaman kendi yorumlarını da katarak neredeyse yeni bir eser yaratmıştır. Kitapta orijinal esere sistematik bir referans yoktur, daha çok bir uyarılama söz konusudur ancak ara ara başka kitaplardan yapılmış alıntılara, özetlere de rastlanır. *Hamî ve Vaz'-ı Hamî*'in kapsamı hamilelik sırasındaki bakımla sınırlandırılmışken *Kanun ve Fenn-i Vilade* çok daha geneldir. Bilimsel bilgiler verilirken bir yandan da halk inanışlarından bahsedilir, tıbbı ilişkin genellemelerin yanı sıra gerçekliği şüphe uyandıran fantastik denebilecek örnekler aktarılır. Her halükârda Halid Ziya'nın aynı konuda iki kitap uyarlamış olması on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde toplumun en azından belli kesimlerinde hamilelik sırasındaki bakıma ilişkin kitapların giderek daha fazla ilgi gördüğünü gösterir. Kadınlar üzerine yapılan tartışmalar ve kadınlara yönelik diğer kitaplarda olduğu gibi hamilelik sırasında bakıma ilişkin kitap basmak muhtemelen yayıncılığın kârlı bir alanı haline gelmekteydi.

Halid Ziya'nın *Kanun ve Fenn-i Vilade*'si kapsamının genişliğiyle bir önceki kitabından farklı olduğu kadar bu türün diğer örneklerinden de ayrışır. Bu kitaplar kısırlık, iktidarsızlık gibi konuları da ele alır. Kısırlık ve iktidarsızlık üzerine yapılan tartışmalar, bu konunun da hamilelik ve doğum gibi giderek tıbbileşmesi, bu iki meselenin de Osmanlı doğum politikaları çerçevesinde kısaca da olsa değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Kısırlık ve iktidarsızlık tartışması Osmanlı nüfus politikalarının kadın cinselliğinin yanı sıra erkek cinselliğini de düzenlemeye giriştiği belki de tek mecradır.

Türün diğer eserleriyle kıyaslandığında *Kanun ve Fenn-i Vilade* daha geniş kapsamlı olmakla kalmaz, doğuma ilişkin hamilelik dışı deneyimlerden de bahsetmesiyle kadın bedeni ve cinselliğine yönelik pek çok başka konuyu da gündeme getirir, tartışmamızı sağlar. Ancak kitapta mitoloji, Antikçağlara ilişkin anekdotlar, erken modern tıp anlayışı ve modern

up bilgisi neredeyse kategorik bir ayırım gözetilmeksizin iç içe ele alınır, aktarılır. Bu durum son derece sorunlu *ahistorik*, yani tarihsel değişime duyarsız, değişimi göz ardı eden bir kadının bedeni ve hamilelik deneyimi algısı olduğunu varsayar. Bu özcü anlayışa göre kadın bedeninin anlamı, kavramsallaştırılışı tarih içinde hiçbir değişim geçirmemiş gibidir. Yine de böylesi bir yaklaşım Halid Ziya'nın doğurganlığın desteklenmesine yönelik pronatalist politikasıyla uyumludur. Daha açık ifade etmek gerekirse çocuk doğurmak kadınların neredeyse evrensel bir vazifesi gibi sunulur, nüfus politikalarının ortaya çıktığı kendine özgü bağlam tabii ki sorunsallaştırılmaz.

Bu kitabı önceki örneklerden farklı kılan bir başka özellik, doğum ve hamileliğe ilişkin daha folklorik nitelikler taşıyan pek çok hikâye, efsane ve anlatıdan faydalanmasıdır. Örneğin kitapta elli üç çocuğu olan bir kadından bahsedilir. Kitabın aktardığına göre bu kadın, bir batında on sekiz kere bir, beş kere iki, üç kere üç, bir kere altı, bir kere de yedi doğum yapmıştır. Bunun gibi inanması güç bir başka örnek Elizabeth Pavler isimli bir kadın hakkındadır. Halid Ziya'nın aktardığına göre Elizabeth Pavler on altı çocuk doğurmuştur ancak soyu o kadar doğurgandır ki, sonunda toplam yüz on dört torunu, iki yüz yirmi sekiz torun çocuğu, dokuz yüz torun torunu olmuştur.

Bu garip ve sıra dışı örnekler sadece doğurganlıkla ilişkili değildir. Halid Ziya kitapta garip uzuvlardan, olağandışı bedensel özelliklerden de bahseder. Örneğin ikiden fazla göğsü olan kadınları anlatır. Halid Ziya'ya göre 1681'de Roma'da üç tane göğsü olan böyle bir kadın yaşamıştır, bu kadının bebeklerini sadece iki göğsüyle değil üçüncüsüyle de emzirir. Osmanlı topraklarında da böylesi olaylar görülmemiş değildir yazarımıza göre. 1827'de Adrian de Jusyo isimli bir doktor, Encümen-i Daniş'e bir rapor göndererek üç göğsü olan bir kadından bahsetmiştir. Rapora göre kadının iki göğsü normal olduğu halde üçüncüsü kasıgındadır, dahası kadın çocuğunu kasıgındaki göğsüyle de emzirir.

Halid Ziya son olarak vücut fonksiyonlarına ilişkin ano-

malilere de önemli bir yer ayırır. Bunlardan biri doğduktan sadece üç gün sonra âdet görmeye başlayan bir kız bebeğe ilişkindir. Bunun tam tersi bir örnekse kırk yaşını bitirip yedi çocuk doğurduğu halde hiç âdet görmemiş bir kadındır. Bu tuhaf, sıra dışı örnekler, aşağıda da açmaya çalışacağım gibi normal/anormal, sağlıklı/hastalıklı, ideal/marazi gibi ikili karşıtlıklar kurgular, neyin arzu edilir ve normal, neyin kaçınılması gereken ve anormal olduğunu tanımlar. Sağlıklı ve normal olmak için yine son tahlilde doktorların tavsiyelerini takip etmek, bunlara uymak gerekir, yoksa marazi özellikler, anormallikler kaçınılmazdır.

Bu tür anomalilerden bahsedilmesindeki amaçlarından biri de doğacak çocukları ilgilendirmesidir. Doğacak çocukların, gelecek nesillerin bu tarz marazi durumlarla karşılaşmaması için her şeyden önce anne ve baba sağlıklı ve normal olmalıdır. Hem doğurganlığın hem de sağlıklı kuvvetli güzel nesillerin yetiştirilmesinin ana koşulu ebeveynin sağlığıdır. Bu normatif yazının tümünde olduğu gibi Halid Ziya'nın zihinsel haritasında da anne ve babanın sağlıklı olması kadar, çocuğun meydana geldiği, yani döllenmenin gerçekleştiği şartların sağlıklılığı da bebeğin ilerideki fiziksel ve manevi sağlığını belirler. Döllenmenin gerçekleştiği koşullar ve cinselliğin kendisi ne kadar sağlıklı, yani normlara ne kadar uygun olursa doğacak çocuk da o kadar sağlıklı olur. Bu görüş aşağıda da açacağım gibi ebeveynin özelliklerinin doğrudan çocuğa geçeceği varsayımı üzerine kuruludur ve kitap boyunca köpek, tavşan gibi hayvanlardan verilen örneklerle de sık sık hatırlatılır.

On dokuzuncu yüzyılın sonu yirminci yüzyılın başında, ebeveynin özelliklerinin çocuğa geçtiği fikri, yani irsiyet kavramı yeni ve oldukça devrimci bir fikirdir.¹ Ancak genetik özelliklerin aktarım mekanizmalarının ne şekilde çalıştığının henüz tam olarak bilinmemesi nedeniyle Avrupa'da olduğu

1. Osmanlı aydınları arasında Darwinizmin ve sosyal Darwinizmin serüveni için bkz. Atıla Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

gibi Osmanlı aydınları da evrimci Darwinist anlayışla çevresel faktörlere ve çevreye uyum kavramını merkeze alan Lamarck'çı anlayış arasında gelgitler yaşıyordu. Halid Ziya da irsiyetten bahsederken irsi faktörleri çoğu zaman sonradan edinilen ya da çevresel faktörlerle karıştırarak ele alır ve ebeveynin özellikleri doğacak çocuğa aktarıldığı için annenin zararlı alışkanlıklarının da çocuğa aktarılacağını varsayar. Ebeveynin kötü özelliklerinin çocuğun bedeni ve manevi olarak zayıf olmasına yol açacağını ve dolayısıyla çocuğun bedensel ve manevi özelliklerinin üstün olması için de öncelikle ebeveynin bedensel ve manevi özelliklerinin geliştirilmesi gerektiğini savunur. Bu neden sonuç ilişkisi bazen o kadar basitleştirilir ve doğrudanlaştırılır ki Halid Ziya, örneğin savaştıktan, beste yaptıktan ya da heykel yonttuktan hemen sonra cinsel ilişkide bulunan bir asker, müzisyen ve heykeltıraşın çocuğunun da sırayla aynı becerilere sahip olarak doğacağını öne sürer. Kitabın bütünü ebeveynin nitelikleriyle çocuğunki arasında doğrudan bir neden sonuç ilişkisi varsayar. Bu da hamilelik öncesi kadın bedeninin ilkah, yani döllenmeyle sonuçlanması umut edilen cinsel ilişkiye ve döllenme sonrası hamileliğe kadar uzun bir sürecin disipline edilmesini gerektirir. Bu bakış açısı dönemin entelektüellerince de paylaşılmıştır ve disiplinci söylemlerin de temel dayanağını oluşturur.

Annenin hamilelik süresince taşıdığı manevi/ahlaki özelliklerin bu kadar vurgulanması ne anlama gelir? Bu kitap da öncekiler gibi bir nasihat kitabı olmakla beraber burada savunusu yapılan terbiye, diğer kitaplardan biraz daha farklıdır. Halid Ziya bedensel bir terbiyeden daha çok ahlaki/manevi bir terbiyeye vurgu yapar, bir tür davranış değişikliğini savunur. Bu yaklaşımın belirginleştiği yerlerden biri, çocuğun, annenin hamileliğinde çok baktığı birine, bir şeye gerçekten benzeyip benzemeyeceği konusudur. Halid Ziya'nın savunduğu bu bakış açısının doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmak değil hiç şüphesiz buradaki amacım. Burada daha çok Halid Ziya'nın savunduğu bu görüşün Osmanlı nüfus

politikalarının bütününde ve kadın bedeninin denetimi sürecinde nereye oturduğunu ele almaya çalışıyorum.

Halid Ziya insanın gördüğü şeyin, hissettiklerini de belirleyeceğini öne sürer. Tam da bu nedenle kadınlar, gebeyken güzel şeylere bakmalıdır. Güzel şeyler, resimler, manzaralar ruhu besler, doğacak çocuk da bundan nasibini alır. Tersine, trajik deneyimler de çocuğun ahlakına zarar verecektir. Kitapta verilen bir örneğe göre, hamileliği sırasında bir yangına tanık olmuş bir kadın o kadar korkmuştur ki doğurduğu çocuğun yüzünde kıpkırmızı bir leke oluşmuştur. Dolayısıyla anneler, sadece yiyip içtiklerini, tarz-ı hayatlarını değiştirerek değil, güzel şeylere bakarak, hoş şeyler yaşayarak da çocuklarının yüz ve beden güzelliğini ve sağlığını temin edebilir.

Buradaki temel varsayım yukarıda da işaret ettiğim gibi annenin özelliklerinin doğrudan doğacak çocuğu da etkilediği varsayımdır. Ne var ki dönemine göre oldukça devrimci olan bu ilişkinin nasıl işlediği bir sır gibidir. Halid Ziya'ya göre cenin, annenin vücudunun bir uzantısıdır (*kısm-ı vücud*), hatta onun vücuduna eklemlenmiş, onun vücuduyla onun kanıyla beslenen ikincil bir bedendir neredeyse. Dolayısıyla annenin bedeni, çocuğun bedenini beslerken maneviyatı da onun maneviyatını besler. Burada her ne kadar son derece düz ve yüzeysel bir neden sonuç ilişkisi söz konusu olsa da ilişkinin bu kadar doğrudan tanımlanması sayesinde disiplin ve terbiye gerekliliği sorgulanamaz ve güçlü bir haklılık gerekçesi kazanır. Bu anlamda *Kanun ve Fenn-i Vilade*, hem Besim Ömer'in kitabından hem de *Haml ve Vaz'-ı Haml*'den çok daha yargısal olsa da hamilelik sırasındaki bakım ve bedensel ve manevi terbiyenin neden gerekli olduğu asıl burada anlatılır.

Bu kitapta değinilen ilginç bir başka konu da doğacak çocuğun cinsiyetinin, bedeni terbiye etmek suretiyle belirlenebileceği iddiasıdır. Halid Ziya bedensel terbiye aracılığıyla çocuğun her türü özelliğini şekillendirmek mümkün olduğuna göre doğru bir bedensel terbiye yoluyla doğacak çocuğun cinsiyetinin de belirlenebileceğini savunur. Yazara göre

terbiye-i bedeniye aracılığıyla kısırlık tedavi edilmekle kalmaz, doğacak çocuğun cinsiyeti ve arzu edilen özellikler temin edilebilir. Doğru beslenme ve hayat tarzıyla çocuk sahibi olamayanların çocuk doğurması, bunun kız ya da erkek olmasını sağlamaları, hem de sağlıklı ve güzel olmasını da temin etmeleri mümkündür. Yazarımıza göre, bedensel terbiye sayesinde bütün cinsel işlev bozuklukları tedavi edilebilir, hem ebeveynin hem de dolayısıyla doğacak olan çocuğun, kuvvet, güzellik ve zekâsı güvence altına alınır.

Bu basitleştirilmiş neden sonuç ilişkisinin kristalleştiği konulardan biri alkolizmdir. Halid Ziya ebeveyndeki alkolizmin çocuklar üzerindeki olumsuz sonuçlarından bahseder. Bu yaklaşım pek çok açıdan doğru olmakla beraber Halid Ziya'nın zihinsel çerçevesinde alkolik ebeveynin çocuklarının da alkolik olması şeklinde tezahür eder. Halid Ziya'ya göre bir doktorun tedavi etmiş olduğu iki alkolik erkek kardeşin anneleri ilkah esnasında sarhoş olduğunu itiraf etmiştir. Yani güya anne sarhoşken gebe kaldığı için çocukları alkolik olmuştur. Başka bir örnek de alkolik bir müzisyen üzerinedir. Bu müzisyenin kız ve erkek evlatları da birbirinden zayıf tabiatlı olmuştur.

Bu düz ve indirgemeci yaklaşım, irsiyet kurallarının henüz yeterince bilinmemesi nedeniyle elbette ki mazur görülebilir. Buna rağmen, böylesi bir bakış açısı, nüfus politikalarıyla kadın bedeninin denetimi süreçlerinin bütünlüğü açısından son derece kullanışlıdır. Dolayısıyla Halid Ziya'nın ebeveyn ve çocuk arasındaki irsiyet mekanizmasının ne şekilde çalıştığını tam olarak bilmemesi anlaşılır olmakla birlikte bu ilişki üzerinden saptığı ideolojik savunuyu her durumda anlamlıdır. Alkolizm tartışmasında da olduğu gibi Halid Ziya nihayetinde ebeveynleri bir yandan çocuklarına verebilecekleri zararlar konusunda uyarırken aynı zamanda alttan alta güzel olmayan, zayıf ve güçsüz kimselerin çocuk doğurmaması gerektiği fikrini savunur. Dolayısıyla hamilelik öncesi ve sırasındaki bedensel terbiye, hatta daha genel anlamda nüfus politikalarıyla ırkçılık arasındaki bağa da dikkatimizi çekmiş olur. Halid Ziya satır arasında tam da bu bağ dola-

yısıyla bedensel ve manevi nitelikleri yeterince üstün olmayan kimselerin çocuk doğurmaması gerektiğini savunur. Ona göre çocuk yapmak bir yandan önemli bir vazifedir ama öte yandan herkes de çocuk yapamamalıdır. Anne baba olmayı hak etmek için kişinin bedenini ve ahlakını sürekli olarak terbiye etmesi gerekmektedir. On dokuzuncu yüzyılda çok daha cılız ve örtük olarak savunulan bu öjenist, sosyal Darwinist fikirler özellikle İkinci Meşrutiyet'in kültürel ve politik ikliminde son derece yoğun şekilde tartışılmıştır.

Kimler doğurmalı, kimler doğurmamalı?

Osmanlı nüfus politikalarının savunucusu olan doktor, entelektüel ve bürokratlar kadın bedenini doğurganlığı ölçüsüyle kavramsallaştırırken hamilelik sırasındaki bedensel terbiye ve disiplinin önemi üzerine söylemler yüzyılın sonuna doğru gittikçe daha fazla görünürlük kazandı. Altını çizmeye çalıştığım gibi hamilelik elkitapları ideolojik açıdan kullanışlı oldukları kadar ilgi görüyor, satıyor ve okunuyordu. Bu ilginin başka bir göstergesi dönemin ticari yaklaşımıyla bilinen yazar ve yayıncılarından biri olan Seyyid Mehmed Tahir'in gebe kadınlara yönelik bastığı elkitabıdır. Temel dürtüsü kâr olan yayıncılardan biri olan Seyyid Mehmed Tahir'in bu konuda yayın yapması elbette ki konunun okuryazar kitle açısından gördüğü ilginin göstergesidir.¹ Okuryazar kadın kitlenin artması ama daha da çok kadın meselesinin kadın olsun erkek olsun okuryazar kitlenin tamamından gördüğü ilgi bu konunun Osmanlı matbuatında önemli bir görünürlük kazanmasını sağlamıştır. Seyyid Mehmed Tahir Bey *Malumat* ve *Servet* gazetelerinin yanı sıra İtimat Yayınevi'nin de sahibidir ve kadınlara hitap eden ve kadınların özgürleş-

1. Kadın dergilerinin neden ve nasıl talep görmeye başladığı, niye söz konusu dönemde bu kadar dergi çıkmaya başladığını anlamlandırabilmek için bkz. Irvın Cemil Schick, "Print Capitalism and Women's Sexual Agency in the Late Ottoman Empire", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 31/1, 2011, s. 196-216.

mesi meselesini ele alan çok sayıda kitap ve süreli yayın basmıştır.¹ Bu yayınlarda kadınların özgürleşmesi, kadın erkek eşitliği, çok eşlilik gibi o dönem yoğun tartışılan meseleleri konu edinen yazılar basmıştır. Ancak dönemindeki pek çok benzeri gibi kadınların özgürleşmesini samimi olarak dert edindiğini söylemek zordur, onu motive eden daha ziyade bu konuların çok satıyor olması ve ticari bir başarıyı garanti etmesidir.² Bu dönemde hepsi doğum politikalarıyla ilişkili olmasa bile kadınların özgürleşmesi, kadın erkek eşitliği, cinsellik, kadın sağlığı gibi konular da giderek daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır.³

Seyyid Tahir'in yayıma hazırlayıp bastığı gebelik elkitabı *Vaz'-ı Haml: İbtia-ı Hamil, Kabilenin Vazifesi, Cenin* elkitabı nitelenmesini gerçekten hak eden yirmi dokuz sayfalık bir kitaptır. Seyyid Tahir kaynağını açıkça belirtmese de bu kitap, Fransızca ve Almanca bazı kitaplara dayanmakta ve Osmanlı bağlamına uyarlanmasıyla oluşturulan bir adaptasyon çalışmasıdır. Seyyid Tahir belli ki bu konunun, gebelere öğüt kitaplarının kârlılığının farkındadır ve yalancı gebelik, doğacak bebeğin cinsiyetini belirleme, doğum tarihi tahmin etme gibi konularda benzer birkaç kitap daha basacağını müjdeler.

Yukarıda ele aldığım kitaplardan daha dar kapsamlı olsa da Seyyid Tahir'in *Vaz'-ı Haml*'i onlarla aynı endişeleri paylaşır. Seyyid Tahir de Osmanlı'nın nüfusunun azalmakta olduğuna inanmaktadır. Kitabında önceleri insanların yirmi-otuz çocuğu varken şimdilerde en fazla iki çocuğun tercih edildiğine ama onların da zaten zayıf ve sağlıksız olduğuna hayıflanır. Bu verilerin doğruluğu ya da yanlışlığı bir yana Seyyid Tahir'in yirmi-otuz evlat sahibi olduğunu söylediği

1. Hatice Aynur, "Malumatçı Baba Tahir", *Toplumsal Tarih*, 128, 2004, s.62-65.

2. Seyyid Tahir'in kendisine yönelik eleştirel bir bakış için yine bkz. "Print Capitalism and Women's Sexual Agency in the Late Ottoman Empire".

3. Agy. Ayrıca bkz. Tuba Demirci, *Body, Disease and Late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)*, Yayımlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008.

kişilerin kadın değil erkek olduğu açıktır ve de bunların çoğunlukla çok eşli evlilikler olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zaten Seyyid Tahir yüksek bir nüfus için çok eşliliği (taaddüd-i zevecat) açıktan açığa savunur.¹

Seyyid Tahir'in doğum oranlarının düşüklüğü üzerine tartışması kürtajın safahata düşkünlükle özdeşleştirilmesini akla getiriyor. Ona göre kadınların doğurmaktan kaçınmasının nedeni fiziksel zayıflıkları kadar giyim kuşama, süse, eğlenceye merak duymalarıdır. Özellikle kürtaj karşıtlarının kadınları eleştirmek için sıkça kullandığı argümanlardan aşına olduğumuz gibi gece eğlencelerine düşkün olan kadınların, uykusuz kalacaklarından korktukları için hamile kalmak ve çocuk doğurmaktan kaçtığını iddia eder. Elbette ki böyle kadınlar olabilir, ancak nüfus oranının düşüklüğüne yol açacak kadar çok sayıda olmadıkları aşikârdır. Ayrıca öjenist fikirler yine devreye girer ki Seyyid Tahir genellikle yoksul ailelerin çok çocuklu olduğunu ama bunların da çocuklarını iyi yetiştirecek kaynaklara sahip olmadığı için bu çocukların Osmanlı toplumuna katkı sağlamak bir yana yüke dönüştüğünü söyler.²

Bu küçük kitapta toplumdaki hangi unsurların çoğalmasının doğru olduğuna, kimlerin çocuk doğurmaması gerektiğine dair öjenist fikirler son derece güçlü bir şekilde savunulur. Seyyid Tahir'e göre nüfusun şevket ve selameti açısından çiftler evlenmeden önce muayene edilmeli, öyle her çiftin evlenmesine ve çocuk doğurmasına izin verilmemelidir. Seyyid Tahir'in zihinsel çerçevesinde sadece doğumları özendirmek yoktur, kimlerin doğurması, kimlerin doğurmaması gerektiğine dair güçlü fikirler söz konusudur. Doğan çocukların sağlıklı, güçlü, zeki olması kaç çocuk doğurulduğundan daha önemlidir. Genel anlamda hasta, yoksul, eğitimsiz kesimlerin çocuk doğurup çoğalması toplumun gelecek ve selameti için sakıncalı görülür; eğitilmiş, var-

1. Seyyid Tahir, *Vaz'ı Hamî: İbtia-ı Hamil, Kabilenin Vazîfesi, Cenin*, İstanbul: Şems Matbaası, 1331 (1915), s.3.

2. Agy, s.4.

lıklı, güzel insanların ise daha çok çocuk doğurması fikri savunulur. Ancak Seyyid Tahir zaten kitabında genel olarak toplumun Müslüman kesimine hitap eder, bu kesimi referans alır. Dolayısıyla etnik ya da dinî ayrımlardan doğrudan bahsedilmese de zaten Müslüman kesimden bahsedildiği açıktır, burada da sınıfsal bir ayrım yapılır.

Bunlar Osmanlı aydınları arasındaki fikirleri de kısmen temsil eder ve nüfus konusuna ilişkin daha geniş bir bakış açısına ilişkin de bir ipucu sunar. Öjenist fikirler Osmanlı topraklarında da giderek daha çok taraftar bulmaya başlamıştır.¹ Yüzyılın bitiminden itibaren, özellikle de 1908 sonrası, öjenist ve sosyal Darwinist fikirler Osmanlı aydınları arasında da daha yüksek sesle ve yaygın olarak tartışılmaya başlandı.² Seyyid Tahir'in dile getirdiği görüşlerin çok daha rafine bir şekilde ifadesine Besim Ömer'in August Debay'den yaptığı adaptasyon/çeviri eser *Sıhhatnüma-yı İzdivac: Evleneceklerle Müteehhil ve Mücerret Bulunanlara Nasihat*'de³ ve kendi yazdığı *Fen ve İzdivac: Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler*'de rastlıyoruz.⁴ Besim Ömer, Geç Osmanlı Erken Cumhuriyet dönemlerinde pronatalist fikirlerin önemli savunucu ve uygulayıcılarından biriydi. Bu çalışmanın incelediği dönemde ürettiği eserlerinde henüz nüveleri görsek de daha ileriki yıllarda ürettiği eserlerinde öjenist fikirlerin daha belirgin hale gelir daha yüksek sesle dillendirildiğini görmek mümkündür.

Seyyid Tahir'e dönecek olursak, Besim Ömer ya da Halid Ziya'dan farklı olarak döneminin öncü bir aydını olmasa da çağdaşlarıyla benzer bir nüfus algısına sahipti ve kadınları esas olarak annelik işlevleriyle değerlendiriyor, bunun için de hamilelik sırasında disiplini savunuyordu. Bu doğrultuda

1. Sanem Güvenç Salgırlı, "Eugenics as Science of the Social: A Case From 1930s Istanbul", Yayınlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2009.

2. Agy.

3. August Debay, *Sıhhatnüma-yı İzdivac: Evleneceklerle Müteehhil ve Mücerred Bulunanlara Nasihat*, tercüme: Besim Ömer, İstanbul, Âlem Matbaası, 1306 (1888/1889).

4. Besim Ömer, *Fen ve İzdivac: Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1340 (1921/1922).

kadınlara öncelikli olarak hamilelikte kendilerini “tuhaf kılıklara sokmamalarını, hıfzıssıhha kaidelerine” uymalarını öğütler.¹ Bu muğlak nasihatın tam olarak ne kastettiği bir yana nasihatlerin niteliği açısından Seyyid Tahir’in kitabı türünün tipik bir örneğidir. Seyyid Tahir de Besim Ömer ve Halid Ziya gibi terbiye-i bedeniye’nin yüksek bir maneviyat ve ahlakın temeli olduğuna inanır. Onun ifadesiyle, “Kadını terbiye etmek, evlat ve ahfadı, daha doğrusu insaniyeti terbiye etmek demektir. (...) Çocuğun sıhhati annenin sıhhati-ne ve evladı için ittihaz eden tedbir ve tekidad-ı sıhhiyeye bağlıdır.”² Bu kitapta da kadın yine aileyle ilişkilendirilir. Seyyid Tahir’in kelimeleriyle “ailenin saadeti de kadının terbiye-i bedeniye, ahlakiye ve maneviyesine bağlıdır.” Seyyid Tahir yine diğer yazarların da yaptığı gibi genç kızların terbiyesine özel bir önem verir. Genç kızlar, geleceğin anneleri olacakları için onların terbiyesi özellikle önemlidir.

Gebelik elkitaplarının da içinde üretildiği pronatalist bağlam, genç kızlık üzerine de yazılan, normatif bir söylem üretilen verimli bir zemin oluşturmuştur.³ Bu normatif literatür genç kız terbiyesinin önemini de kalın çizgilerle vurgulamıştır. Pronatalist aydınlar göre, daha sağlıklı ve kuvvetli nesiller yetiştirmek için ilk başta genç kızları terbiye ederek onları anneliğe hazırlamalıdır. Genç kızlar hakkında yazılanlar ve genç kızlık kategorisinin bizzat üretilmiş olması şimdiye kadar pek de tartışılmamış olan son derece verimli bir alandır.⁴

Genç kızlara yönelik nasihat kitaplarının genç kızların kendilerinden çok annelerini hedeflediği söylenebilir. Bu kitaplar esas olarak annelere kızlarını nasıl yetiştirmeleri, onla-

1. *Vaz'ı Hamî; İbtia-ı Hamîl, Kabilenin Vazîfesi, Cenin* s.4.

2. Agy, s.5.

3. Osmanlı bağlamında genç kızlık mefhumunun ortaya çıkışı neredeyse hiç tartışılmamış bir konudur. Önemli bir istisna için bkz. Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İstanbul, İletişim, 2005 ve Elif Ekin Akşit, “Rearrangement of the Public and the Private Spheres”, *Ottoman Women: A Social History from 19th and 20th Centuries*, Duygu Köksal, Anastassia Falierou (Yay. haz.), Londra, I.B.Tauris, 2012.

4. *Her Genç Kız Neler Bilmelidir?*, İstanbul, Sevimli Ay Matbaası, 1926.

rı önce evliliğe sonra da anneliğe nasıl hazırlamaları gerektiği konusunda nasihatlerde bulunur. Bu kitaplarda kız çocuklarının nasıl giydirilmeleri gerektiğinden, ergenlikteki fiziksel ve duygusal değişimlere, kadın fizyolojisinden menstrüasyon, cinsellik, mastürbasyon ve hamilelik ve doğuma pek çok konu ele alınır. Genç kızlık kategorisi biraz da bu kitaplar aracılığıyla inşa edilir.

Seyyid Tahir'in kitabı bu türün diğer örnekleri gibi oldukça normatiftir, hatta bu kitapta nasihatlerden çok ahlaki yargıların aktarılmasına yer ayrılmıştır. Belki de bu konuda daha fazla kitap yayımlamayı düşündüğü için fazla detaya girmez, somut tavsiyeler vermek yerine kendi fikirlerini anlatır ve hamilelik ve doğumun tıbbileştirilmesi, bu önemli durumların doktor tarafından izlenmesinin gerekliliğini vurgular. Besim Ömer ve Halid Ziya'da da olduğu gibi hamileliği, bir hastalık olarak görmese bile kadınların hastalıklara, dengesizliklere daha açık hale geldiği güçsüz bir devre olarak değerlendirir.¹ Dolayısıyla bu dönemde doktor muayenesi tavsiye edilir. Hele ki sekizinci ayda bebeğin pozisyonunu öğrenmek ve doğuma hazırlanabilmek için doktor muayenesi elzemdir. Seyyid Tahir'e göre bebeğin pozisyonu doğruysa doğumdan fazla korkmamak gerekir, ancak bebek ters geliyorsa doğumu ancak bir doktor gerçekleştirmelidir. Burada Seyyid Tahir ebe ve "ebe karı" ayrımı yapar. Ebeden kastedilen şahadetnameli ebelerdir, "ebe karı" ise Halid Ziya ve Besim Ömer'in ihtiyar acuze dediği mahalli ebelerdir.

Yine bu türde artık aşına olduğumuz biçimde Seyyid Tahir de hamileliğin işaretlerinden bahseder. Buna uzun uzun girmeye gerek olmasa da bu bölümde de doktor muayenesinin öneminden bahsedilmesi açısından ilginçtir. Yazar, genç kadınların doktordan utanıp çekindiğini, bu yüzden doktor muayenesinden kaçındıklarını söyler. Seyyid Tahir'e göre genç kadınlar, doktordan kaçınarak teşhislerini kendileri koyduklarından bazen de hatalı sonuçlara ulaşır. Örneğin gebe

1. Vaz'ı Hamî, İbtîa-ı Hamîl, Kabilenin Vazîfesi, Cenin, s.9, 10.

olduklarını sanıp önce sevinir, aylar geçip bir sonuç çıkmayınca hayal kırıklığına uğrarlar. Ama bazen de hamile oldukları halde bunu fark etmez, dolayısıyla yanlış hareketlerde bulunabilirler. Bu yüzden düşük yapan, hatta kısır kalan kadınlar bile vardır yazarın iddiasına göre.

Bu bölümde yüzyılın sonuna doğru hamileliğin, doğum politikalarının hararetle tartışıldığı bir zemin haline gelmesini ele aldım. Yukarıda da işaret etmeye çalıştığım gibi hamilelik ve hamilelik sırasındaki bakıma ilişkin tartışmalar nüfus politikalarının içindeki farklı pozisyonları da kavramsallaştırmamıza olanak sağlar. Hamilelere yönelik nasihat kitapları Osmanlı pronatalistlerinin ideal kadınlık algılarına ilişkin önemli ipuçları sunar. Dahası bu normatif literatür, yirminci yüzyıla beraber olgunlaşıp daha yüksek sesle dile getirilecek olan sosyal Darwinist fikirlerin inşa edildiği önemli bir mecradır.

On dokuzuncu yüzyılın son dönemindeki Osmanlı pronatalistleri dikkatlerini nüfusun sayısal büyüklüğünden çok niteliğine çevirmişti. Dolayısıyla kadınların sadece daha çok çocuk doğurmasını teşvik etmiyor, doğan çocukların daha sağlıklı, akıllı, güçlü, güzel olması hedefini de gözetiyorlardı. Hamilelere yönelik nasihat kitapları bu hedefin hem dile getirilmesi hem de gerçekleştirilmesi konusunda önemli bir işlev üstlenmişti. Bu üstün özellikler her şeyden önce kadınların, annelerin beden ve manen terbiye edilmesiyle sağlanacaktı. Ancak bedeni ve ahlakı terbiye edilmiş annelerin doğurduğu çocuklar bedensel ve ahlaki olarak makbul özelliklere sahip olacaktı.

KISIRLIK

Buraya kadar Osmanlı nüfus politikalarının üç ana damarını –ebeliğin denetim altına alınıp profesyonelleştirilmesi, hamilelik ve doğumun tıbbileştirilmesi ve kürtajın yasaklanması– inceledim. Bu politikalarla kadınların hem daha çok çocuk doğurmasını teşvike hem de bu hedefle doğrudan bağlantılı bir şekilde doğan çocuklardan daha fazlasının ayakta kalmasına, bir başka deyişle doğum sırasında meydana gelen ölüm vakalarının azaltılmasına çalışılmıştır. Ancak bu politikalar temelde kadınların zaten doğurgan olduğunu varsaymaktadır. Bu yetiye sahip olmayan ya da başka deyişle çocuk sahibi olmayı istediği halde bunu başaramayan kadınlar ise göz ardı edilmiştir. Kısırlık, ancak yüzyıl sonuna doğru ve kısırlığa ilişkin tıbbi bilginin gelişiminin de etkisiyle görünürlük kazanmaya başlamış, Osmanlı pronatalistleri bu konuyla da ilgilenmeye başlamıştır.

Bu bölümde geç Osmanlı tıp ve nasihat kitaplarının Osmanlı nüfus politikalarının önemli bir ayağı olan kısırlık ya da istendiği halde çocuk sahibi olamama sorununa yaklaşımını inceleyeceğim. Osmanlı tıp adamları ve aydınlarının kısırlık meselesine bakışını ve bu meseleyi diğer toplumsal meselelerle nasıl ilişkilendirdiklerini ele alacak; doğum ve doğurmanın neredeyse insani ve milli bir vazife gibi tanımlanmasının kısırlık tedavilerini de bu çerçeveye oturttuğunu, dolayısıyla kısırlığın sadece bedensel ya da tıbbi bir so-

run olmayıp toplumsal bir mesele gibi ele alındığını göstermeye çalışacağım.

Kısırlık, yani hamile kalmaya ya da doğurmaya engel sorunlar üzerine yapılan tartışmalar kadın bedenini ve bu bedene ilişkin varsayımları oldukça sarıh bir şekilde ele alır. Osmanlı nüfus politikaları yakından incelendiğinde kadın bedeninin sınırlarının sabit ve katı değil, esnek ve değişken olduğunu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, böylesi bir araştırma bize kadının bir birey olarak içinde yaşadığı bedenle topluma ait olan beden arasındaki sınırların son derece geçişken olduğunu gösterir. Kısırlık üzerine popüler söylemler hamilelik ve doğum kadar cinsellik, üreme ve cinsel sağlık konularının da sadece bireye ait bedensel, biyolojik meseleler değil oldukça kamusal ve politik konular olduğunu gösterir. Dolayısıyla kısırlık üzerine üretilmiş olan tıbbi ve normatif yazın, Geç Osmanlı toplumu bağlamında kişisel olanla politik olanın, mahremle kamusal olanın sınırlarının aslında ne kadar belirsiz ve geçişken olduğunu da gösterir. Yani beden aslında belki de hiçbir zaman kişiye ait ve mahrem değil, daha büyük ölçekli politik hedeflerin üzerinde çarpıştığı bir alandır. Kısırlık üzerine olan bu çalışma da arka planında mahrem ve politik olan arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin tarihsel olarak dönüşümünü sorgular. Pronatalist politikaların diğer mecraları gibi kısırlık tartışması da kadınları doğurganlıklarıyla tarif eder, kadın bedenini kadınlara ait değil devlete ait ve dolayısıyla politik iradenin ve tıbbi bilginin müdahale edip şekillendirebileceği bir alan olarak görür. Kadınlar hamile kalıp çocuk doğurduğu, tanımlanan ideallere uyan çocuklar yetiştirdiği sürece özneleşir. Kısır kadınlarsa ya doktorlar tarafından tedavi edilmesi gereken itaatkâr hastalar ya da hatalarının bedelini ödeyen kurbanlar olarak görülür.

Kısırlık tartışmasının önemli ve ilgi çekici yanlarından biri de kadın bedeninin yanı sıra erkek bedenini de sorunsallaştırmasıdır. Osmanlı pronatalizminin ebeliğin profesyonelleşmesi, kürtajın yasaklanması, hamilelik ve doğumun tıbbileştirilmesi gibi tüm diğer mecraları kadın bedenini konu

edinir ve kadın bedeninin kontrolünü amaçlarken kısırlığa ilişkin sorunlar ve cinsel işlev bozuklukları erkek bedenini de konu edinir. Nüfusa ilişkin hedefler, kısırlık söz konusuysa erkek bedeninin de milli, insani ve dinî bir vazife olarak disipline edilmesini gerektiriyordu. Belirtmeliyim ki on dokuzuncu yüzyılın sonu, yirminci yüzyılın başında tıbbi bir sorun olan iktidarsızlık son derece ilgi çekmiş ve tedavisine yönelik çok sayıda kitap basılmıştır.¹ Bu kitaplar kısırlık ve iktidarsızlığın (ukm ve anânet) birbirinden farklı iki konu olduğuna dikkat çeker. Ancak iktidarsızlığın çaresinin çok daha kolay olduğu düşünülse de kadın kısırlığı daha karmaşık ve tedavisi güç bir mesele olarak görülmüştür. Belki de bu nedenle iktidarsızlık üzerine basılan kitaplar, kısırlık üzerine olanlardan sayıca çok daha fazladır.

Doğurganlık ve kısırlık tartışmaları Osmanlı matbuatının da önemli bir mevzuu haline gelmiştir. Osmanlı matbuatının gelişip daha geniş bir okuryazar kitlemesini hedeflemesiyle beraber matbu alan pronatalist fikirlerin tartışıldığı, toplumun daha geniş kesimlerine ulaştırıldığı önemli bir mecra haline geldi. Aile, evlilik, hıfzıssıhha, çocuk bakımı gibi birçok konunun yanı sıra kısırlık da nasihat kitaplarının gözde bir konusuna dönüştü. Bu dönemde evli kadın ve erkeklere, evliliğe hazırlanan genç kız ve erkeklere hitap eden çok sayıda nasihat kitabı basılmıştır.² Bu kitaplarda kimlerin evlen-

1. Sedat Tosunpaşazade, *Muamefât-ı Zevciyede Adem-i İktidar*, İstanbul: Şems Matbaası, 1328 (1912); Mehmed Süleyman Avanzade, *Yalnız Erkeklere Mahsus Adem-i İktidar*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1330 (1914).

2. Bu konuda yayımlanmış tüm eserleri yer kısıtlılığı nedeniyle burada saymak imkânsızdır. Ancak belli başlı bazı örnekler için bkz. Mustafa Safi, *Evlendirilecek, Evlenecek ve Evlenmişlere Mahsus Saadet-i İzdivac*, İstanbul: Asır Matbaası, 1325 (1909); Mehmed Süleyman Avanzade, *Yeni, Mükemmel, Son Rehber-i İzdivac*, İstanbul: el-Adl Matbaası, 1338 (1922); Ahmed Naci, *Rehnüma-yı İzdivac*, İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1328 (1912); Mustafa Safi, *Saadet-i İzdivac*, İstanbul: Asır Matbaası, 1325 (1909); Hüseyin Remzi, *Sağdıç Rehberi-i İzdivac*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettabıye Matbaası, 1315 (1899); Necmeddin Sami, *Sevda Çiçekleri yahud İzdivaân Ehemmiyeti*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1312 (1896); Ahmed Said, *Hıfzıssıhhat-i İzdivac ve Tenasül*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308 (1891). Bu dönemde evlilik üzerine bir dergi de yayımlanmıştır. Bkz. *İzdivac: İlmî, Edebî, İçtimai ve Sıhhi Musavver Mecmua*. Bu eserler, aileyi toplumun temeli olarak görmüş, nasihatlerini bir bütün olarak aileye

mesi, kimlerin evlenmemesi gerektiği dahi tartışılıyordu.¹ Doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemeye yönelik popüler kitapların da yayımlandığını görmek mümkündür.² Ayrıca matbu kültürün ve tıp bilgisinin gelişmesiyle kısırlık konusunda genel okura da hitap eden popüler tıp kitaplarının yazılıp basıldığını görüyoruz. Osmanlı kadınları üzerine çalışan araştırmacıların bir kısmı Osmanlı matbuat kültüründe dergi, gazete ve kitaplarda kadınlara ilişkin konuların tartışılmasının kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelesindeki önemine işaret eder ve bu yayınlara olumlu bir rol atfeder.³ Ne var ki, Schick'in de işaret ettiği gibi bu argümana belli çekincelerle yaklaşmak gerekir. Kısırlık üzerine üretilmiş kitaplar da bu çekinceleri doğrular niteliktedir. Bu kitaplar bir yandan evlilik üzerine, kadın erkek ilişkileri üzerine genel geçer yargıları eleştirip aşağıda da açacağım gibi oldukça sıra dışı denebilecek düşünceleri savunurken kadınların sadece doğurganlık çerçevesinde tanımlanmasının da tartışmaya açık yanları olduğu muhakkaktır.

yönelmiştir. Bkz. Besim Ömer, *Sıhhatnümâ-yı Aile yahud Baba, Ana, Çocuk*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1304 (1887); Hüseyin Remzi, *Yadigâr-ı Remzi: Aile Hıfzıssıhhası*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettübiye Matbaası, İstanbul: 1900; Ahmed Midhat, *Ana Babanın Evlât Üzerindeki Hukuk ve Vazâfî, Tercüman-ı Hakikat Matbaası*, İstanbul: 1899. Bu literatürün eleştirel bir incelemesi için bkz. *Disease and Late Ottoman Literature*.

1. *Sıhhatnümâ-yı İzdivac: Evleneceklerle Müteahhil ve Mücerret Bulunanlara Nasihat, Fen ve İzdivac: Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler*.

2. Avanzade Mehmed Süleyman (tercüme), *Kız mı Oğlan mı?*, İstanbul: Araks Matbaası, 1330 (1914).

3. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, Metis Yayınları, 1994; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993; Aynur İlyasoğlu ve Deniz İnel, "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984; Ayfer Karakaya-Stump, "Debating Progress in a 'Serious Newspaper for Muslim Women': The Periodical *Kadin* of the Post-revolutionary Salonica, 1908-1909", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 30/2 (2003), s. 155-81; Fatma Kılıç Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde bir Jön Türk Dergisi: "Kadın"*, İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010. Bu dergilerin basılması ve popülerleşmesini sağlayan tarihsel ve toplumsal bağlamın değerlendirmesi için bkz. "Print Capitalism and Women's Sexual Agency in the Late Ottoman Empire".

Tıbbi bir sorun olarak kısırılık

Kadın doğumu ve üremeye ilişkin modern tıbbi bilgi on yedinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlasa da kısırılık konusuna ilişkin bilgi ve tedavilerin ortaya çıkması on dokuzuncu yüzyılın sonunu buldu. Osmanlı aydınları doğurganlığı artırmayı neredeyse milli bir vazife olarak kavramıştı. Ama bazı kadınlar bu vazifeyi yerine getirmelerine mani olan kusurlara sahipti. Osmanlı tıp adamları bu doğrultuda kısırılık konusunda yeni görüş ve tedavileri hızla kendi toplumlarına aktarma çabasına girişti. Kısırılık üzerine söylemler kısırlığın tek bir nedeni olmadığını, farklı nedenlerden kaynaklandığını, dolayısıyla çözümlerinin de çok çeşitli olacağını düşünüyordu. Bazı yazarlar kısırlığı fizyolojik, bedensel bir sorun olarak görüyor, çözümü doktor tedavisinde arıyordu. Bazılarıysa kısırlığı kişinin yanlış davranış ve kendi hatalarından kaynaklanan bir sonuç olarak değerlendirip çözümün ahlaki davranış değişikliklerinden geçtiğine inanıyordu. Bazı yazarlar, kısırlığı evlilikte mutluluğun önündeki bir engel olarak nitelendirirken diğerleri kısırlığın mutsuzluğun nedeni değil sonucu olduğuna inanıyordu. Bazı yazarlar “ilkah-ı suni” (suni dölleme) gibi tıbbi gelişmeler sayesinde kısırlığın kısa zamanda tedavi edilebileceğine inanırken diğerleri bu çözümlerin hayata geçirilmesinin uzun yıllar alabileceğini söylüyordu. Kısacası, kısırılık üzerine söylenen ve yazılanlar çok farklı bakış açılarını temsil ediyor; ama her koşulda bu görüşler onları ifade edenlerin daha büyük ölçekli politik görüşlerini yansıtıyordu.

Kısırılık üzerine yazan ve düşünen çok sayıda doktor ve araştırmacı olmakla birlikte, Besim Ömer kısırılık üzerine yazdığı kitapla bu konuda da öncüdür. Başka konulardaki çalışmalarında bu konuya değindiği gibi, *Ukm ve Anânet* (Kısırılık ve İktidarsızlık) isimli kitabını sadece bu konuya ayırıp bu iki meseleyi nedenleri ve tedavilerini de ele alarak ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu çalışmasında doğurganlığa ilişkin sorunları fizyolojik, psikolojik, tıbbi ve sosyal sonuçlarıyla bir

bütün olarak ele almıştır. Ancak başlıkta hem kısırlık hem iktidarsızlık konusunun inceleneceği vaat edilse bile Besim Ömer kitabının önemli bir kısmını erkekleri ilgilendiren iktidarsızlığa değil, kadın kısırlığına ayırmıştır.¹ *Ukm ve Anânet* öncelikle bu kavramları tanımlayarak başlar. Besim Ömer'in ifadesiyle "Nev-i beşerde ilkah ve tenâsüle olan mani 'ukm'u intaç eder. Ukm tenâsül ve tekessüre adem-i kabiliyettir." Yani bir başka deyişle kısırlık doğurganlığın engelidir. Ancak Besim Ömer en başta kısırlık doğurganlığa engelken iktidarsızlığın sadece cinsel ilişki kurmaya yetersizlik olabileceğini belirtir.

Ukm ve Anânet dokuz bölümden oluşur. Birinci bölümde genel bilgiler verilir. İkinci bölümde kısırlığa yol açan hastalıklar, bunların nedenleri ve tedavileri ele alınır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde rahmi etkileyen ve kısırlığa yol açan problemlerden bahsedilir. Burada Besim Ömer rahmin yapısını, rahimde en sık görülen şekil bozukluklarını ve bunların cerrahi tedavilerini tartışır. Beşinci bölüm menstrüasyon, yumurtlama ve bunların doğurganlıkla ilişkisi üzerinedir. Altıncı bölümdeyse nemfomani, aşırı cinsel aktivite, vajinismus, obezite, çiftin boy ya da kilo uyumsuzluğu gibi kısırlığa yol açan psikolojik, bedensel, davranışsal ve sosyal faktörler anlatılır. Yedinci bölüm kitabın daha önceki bölümlerinin kısa bir özeti niteliğindedir. Sekizinci bölümdeyse kısırlığın tedavisi için doktor muayenesinin, iyi bir dinlenmenin ve hıfzıssıhha kurallarına riayetin gerekliliğine değinilir. Burada sadece hastalar için değil doktorların da hıfzıssıhha kurallarına riayet etmesinin öneminin anlatılması dikkat çekicidir. Başlıkta vaat edilen iktidarsızlık tartışmasıysa nihayet son bölüm olan dokuzuncu bölümde ele alınır.

Besim Ömer'in eseri, kendisinin önemli bir uzman olmasının etkisiyle bu konuda yazılan diğer kitaplara kıyasla son derece tıbbi bir içeriğe sahiptir. Bu doğrultuda kısırlığın

1. Besim Ömer, *Ukm ve Anânet*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1306 (1890), s. 13.

en yaygın ve sık görülen nedenlerinden bahsedilir. Besim Ömer, daha istisnai durumları olan kimselere bir doktor muayenesini tavsiye ederek bu tür örneklerle girmekten kaçınır. Kitapta daha kolay tedavi edilebilir vakalar üzerinde durulur. Besim Ömer'in bu kitabı kaleme almaktaki amaçlarında biri de yeni gelişmekte olan "modern tıp bilimi"ne aşina olmayan okuru bilgilendirmektir, zaten bu amaç doğrultusunda dönemi için son derece kolay takip edilen bir dil benimsemiştir.

Besim Ömer'in genel okur için yazmış olduğu kitaplarda "modern tıp bilgisi" ve "yerel tıp pratikleri" karşıt kutuplar olarak konumlanır. Birincisi olabildiğince güzellenir ve savunulurken ikincisi hakir görülür ve olumsuzlanır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak şahadetnamesiz yerel ebeler eleştirilir ve ebe eğitimi ve ebelerin şahadetname sahibi olmasının önemi sıklıkla vurgulanır. Kısırlık tedavisinde de okurlar ebelere başvurmamaları konusunda tekrar tekrar uyarılır. Kısırlığın tedavisinde şifalı bitkiler, muska, dua gibi yöntemlerin kullanılması sert bir biçimde eleştirilir, tedavinin yalnız ve yalnız doktor müdahalesiyle mümkün olabileceğini söylenir.

Besim Ömer, Osmanlı nüfus politikalarının önemli savunucularından biri olması sebebiyle kitabına nüfusun öneminden bahsederek giriş yapar. Bu doğrultuda modern hastanelerin kurulmasının öneminden de bahseder. Hastanelere yapılan vurgu kısırlığın tıbbileştirilmesi sürecinde önemli bir işlev taşır.

Besim Ömer'e göre validelikten mahrum kalmak bir kadının başına gelebilecek en büyük felaketlerden biridir:

(...) Validelikten mahrum kalmış olmak acısı; daima zehrnâk yerden katre ile damlayan bir cerahattır. Zannolunur ki kudret, kadınların sine-i revhına boş kalmaya tahammül edemeyen bir beşik koymuştur.¹

1. *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, s. 1.

Besim Ömer'in zihinsel çerçevesinde anne olmayı, çocuk doğurmayı reddetmek gibi bir tercih söz konusu değildir. Ona göre annelikten kaçınanlar sadece düşük ahlaklı tenperver kadınlardır. Zaten bu tarz kadınlar hamile kaldığında da ıskat-ı ceninle çocuklarını katleder.¹ Geç Osmanlı nüfus politikalarının önemli bir ayağı kürtaj karşıtı adımlardır. Bu dönemde kürtaj üzerine yazılanların birçoğunda karşımıza sefalet ve safahat karşıtlığı çıkar. Yani kadınların ya tinsel zevklerden vazgeçemediği için ya da maddi imkânsızlıkları nedeniyle çocuklarını düşürmeye yeltendiğine dair yaygın bir söylem söz konusudur. Besim Ömer'in kısırlığa ilişkin görüşleri bu çerçeveye uyar. Dönemin pronatalistlerinin öncülerinden biri kabul edebileceğimiz Besim Ömer, ahlaklılık ve doğurma arasında doğrudan bir ilişki varsayar. Buna göre, ahlaklı kadınlar çocuk sahibi olur, önce kendilerini, sonra da doğan çocuklarını terbiye ederken ahlaksız olanlar çocuk yetiştirmenin zorluklarından ve dolayısıyla doğurmaktan kaçınır.

Ukm ve Anânet'te Besim Ömer, hamile kalmaya engel ya da hamile kalındığında da sağlıklı bir doğuma mani olan durum ve hastalıklardan bahseder; kısırlığın fizyolojik, sosyal ya da psikolojik nedenleri olabileceğini ve bunların doktor kontrolü altında tedavi edilmesi gerektiğini vurgular. Kitapta ayrıca kısırlığın en yaygın sebeplerinden olan rahim iltihap ve akıntıları ayrıntılı olarak anlatılır.² Besim Ömer bu sorunun yaygınlığından bahsederek kadınları uyarır.³ Rahmin şekil bozukluklarından kaynaklanan kısırlık sorunları üçüncü bölümde ele alınır. Besim Ömer bu tip bozuklukların cerrahi müdahaleyle tedavi edilebileceğini söylese de bu tip ameliyatların annenin yaşamını tehlikeye atması olası-

1. Gülhan Balsoy, "Osmanlı Toplumunda Kürtajın Yasaklanması ve Politik bir Alan Olarak Kadın Bedeni", *Toplumsal Tarih*, Haziran 2012, s. 21-27

2. *Ukm ve Anânet*, s. 22-35.

3. Agy, s. 22: "(...) evlada nail olmadığı için etibbaya müracat eden yirmi kadından onunda yahut on ikisinde nezle vardır".

ğının yüksek olması nedeniyle çoğunlukla cerrahi müdahaleyi önermez.¹

Besim Ömer kısırlığa tesir eden diğer hususlar arasında yaş, hayat tarzı, diyet, iklim ve kavmiyete de değinir. Örneğin çiftin arasında yirmiden fazla yaş farkı olmasının akamete yol açacağını söyler ya da daha soğuk buzlu Kuzey iklimleri daha akimken ılıman iklimlerin daha doğurgan olduğunu söyler. Ama elbette ki genel anlamda sağlıklı olmanın, tenâsül uzuvlarının sağlıklı olmasının önemi tekrar tekrar vurgulanır. Besim Ömer menstrüasyon ve ovülasyondan da ayrıntılı olarak bahseder. Bunları anlatırken sıklıkla doğadan örnek verir. Bu iki bedensel işlevin doğurganlığın ön şartı olmakla birlikte doğurganlığı mutlak bir garanti altına almayacağını da altını çizer.²

Ukm ve Anânet'te kadın bedeni ve doğurganlığın fizyolojisi son derece ayrıntılı olarak anlatılırken bir yandan da bu sorun modern tıbbın müdahale etmesi gereken bir alan olarak inşa edilir.³ Bazı başka yazarlar kısırlığı kadına verilen bir tür ceza olarak görse de Besim Ömer bu konuda çok daha az yargılayıcı bir yaklaşıma sahiptir ve tıbbın çerçevesinden ayrılmamaya çalışır. Bu yönüyle tıbbileştirme çerçevesi her ne kadar kısır kadınları doktorlara tabi kılsa da toplumsal açıdan bir miktar özgürleştirmektedir. Besim Ömer de kısırlıktan sadece kadını sorumlu tutan ve onu neredeyse eksik olarak tanımlayan yaklaşımı eleştirir; çocuksuz kalmada erke-

1. Agy, s. 38- 39: "Evladı olmak için bir kadının hayatını tehlikeye sokmak hiç caiz değildir. Def-i ukm için ancak sıhhat-i ihlal etmeyecek her nevi ameliyata cevaz verilir. Evladı olmayan bir kadının hayatını tehdit edecek ameliyat icrasına iyi nazarla bakılamaz. Çünkü bu ameliyat icra olunmasa ne olacak? Olsa olsa kadın evlatsız kalacak! Lakin hayatı tehdit ve sıhhat-i ihlal etmeyecek. Ve hüsn-i neticeye de muvafık edecek usul ve vesait mevcuttur."

2. Agy, s. 74: "Çiçeği olan her ağacın meyvedar olacağı tabiidir' misali pek doğru değildir." Agy, s. 73. Ayrıca "Görülmektedir ki bağçemizde bazı ihtiyar ağaçlar hâlâ çiçeklenerek râylhadar 'nevc'lerle ilkbaharı istikbal ederlerse de hafif bir bâd-ı sabâ çok kere onları yerlerinde meyveden bir eser bırakmamak üzere sararup soldurur. İşte bu nevi çiçekler ihtiyar ağaçların son 'elveda'ları, iftirak buseleridir."

3. Bu konuda bkz. *The Science of Woman: Gynaecology and Gender in England, 1800-1929*.

ğin de payının olabileceğini, çiftin sorunu birlikte çözebileceğini vurgular. Ancak bu olumlu bakış açısına karşın, kısırlığın tıbbileştirilmesi doktor ve kısır kadını hiyerarşik olarak konumlandırır. Tıbbileştirme yaklaşımına göre kısır kadın, doktor tarafından iyileştirilmesi gereken bir hastadır. Doktor tarafından teşhis, tedavi ve kategorize edilecektir. Kısır kadının iyileşebilmesi için doktora itaat etmesi gerekmektedir. Başka deyişle kısır, bir özne olarak değil hastalıklı bir beden olarak görülür. Besim Ömer akametinin doktorlar tarafından tedavi edilmesi gerektiğini öne sürer. Bir doktor tarafından muayene edilmedikçe kısırlığın nedenini bile bulmak neredeyse imkânsızdır ona göre. Kurallar doktor tarafından konulur, hasta (burada kısır) tarafından uygulanır.¹

Kısırlık tedavisinde yüzyıllardan beri pek çok yöntem kullanılmıştır. Pek çok farklı kültürde kısırlığın tedavisi için farklı şifalı bitkilerden, otlardan ve ritüellerden yardım alınmıştır. Özellikle ebeler, tarih boyunca kısırlığın tedavisinde önemli aktörler olmuştur.² Besim Ömer'in kurduğu çerçeve bu durumu topyekûn reddeder. Ne ebelerden ne geleneksel yöntemlerden ne yerel inanışlardan söz edilir. Yalnızca arada sırada bunların büyücülük olduğunu söyleyerek itham edilir. Ona göre sadece doktor tedavisi ve modern tıp çözümdür.

Ahlaki bir problem olarak kısırlık

Yukarıda da belirttiğim gibi kısırlık, çok ilgi gören bir konuya dönüşürken kaçınılmaz olarak farklı sesler de çıkmaya başlamıştı. Nedenleri, tedavileri, zararları konusunda farklı görüşler savunuluyordu. Kısırlığın kendisi politik bir konuya dönüşürken yazarlar da aslında politik fikirlerini tartışıyor-

1. Bu kullanımı şu aşağıdaki kitaptan ödünç aldım: Arthur L. Grell, "Infertile Bodies: Medicalization, Metaphor, and Agency" *Infertility Around the Globe*, Macla Inhorn, Frank Van Balen (Yay. haz.), University of California Press, 2002, s. 101-119.

2. Bkz. Fatma Gökçen Dinç, "Ignorant, Dirty, Superstitious Crones: Degrading of Midwifery and Midwives in Modern Turkey", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2011.

du. Besim Ömer konuya tıp açısından bakarken başka yazarlar kısırlığın tıbbi boyutlarını inkâr etmese bile, konuyu ağırlıkla ahlaki yönünden ele alıyordu.

Avanzade Süleyman'ın¹ kitabı *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar*'da bu tarz ahlakçı bir yaklaşım sergilenir.² Bu kitap telif bir eser değil, söz konusu dönemde Osmanlı matbuat kültüründe son derece yaygın olduğu gibi birebir çeviri yerine yazarın kullandığı kaynaktaki bazı yerleri çevirdiği, bazılarını attığı, anlattıklarını Osmanlı bağlamına uyarlamaya çalıştığı bir adaptasyondur. Avanzade Süleyman kitabın dayandığı kaynağı da asıl yazarı da belirtme gereği duymaz. Ancak kitap tutmuş olmalı ki iktidarsızlık üzerine *Adem-i İktidar* isimli bir kitap daha yayımlar.³ *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar* kısırlıktan bahsetmeyi vaat etse de asıl olarak son derece yeni ama henüz geçerliliği kanıtlanmamış bir yöntem olan *ilkah-ı suni*, yani suni döllemeden bahseder. Yine de bu kitapta Osmanlı pronatalizmi ve kısırlık üzerine söylemlerin çarpıcı örneklerine rastlarız.

Avanzade Süleyman'ın kitabı oldukça küçük ve erkeğe mahsus kısırlık ve kadına mahsus kısırlık arasında sürekli gelip gitmesiyle dağınık bir kitaptır. Besim Ömer'in kitabıyla kıyaslandığında popülerliği daha çok hedefler. Hatta cinselliğe örtük göndermelerde bulunur. Yine de bu popüler kitap Osmanlı pronatalizminin başarısının bir göstergesi olarak okunmalıdır. Bu tarz popüler, genel okuru amaçlayan görece yüzeysel kitaplar pronatalist hedeflerin toplum tarafından

1. Mehmet Süleyman (Avanzade) 1871'de doğdu. Mekteb-i Tibbiye'de eczacılık okudu ve eczacılık yaparken aynı zamanda güncel meselelerde yazılar yayınlamaya başladı. Yayımlanmış çok sayıda eserinin yanı sıra *Afiyet ve Güzel Prenses* isimli iki popüler dergi de basmıştır. Dedektif romanından yemek kitaplarına, tarih kitaplarından popüler tıp kitaplarına çok farklı konularda kitabın yanı sıra Osmanlıca ilk kadın almanagi olan *Nevsa-i Nisvan*'ı da basmıştır. Bkz. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: YKY, 2001, s. 558.

2. Avanzade M. Süleyman, *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar*, İstanbul: Kader Matbaası, 1336 (1920).

3. *Yalnız Erkeklerle Mahsus Adem-i İktidar*.

görünürleştğini ve alıcı bulduğunu gösterir. Bu tarz kitaplar belli bir “nüfus” algısına sahiptir. Hiçbir millete, etnik ya da dinî gruba açık bir referans yoktur. Örneklerin çoğu doğrudan çeviri kitaplardan, dolayısıyla daha çok da Fransız toplumundan alındığı için bu kitaplardan yerel kısırlık deneyimlerini, bunu yaşayan kadınların deneyimlerini yeniden inşa edebilmek, bir sezgi sahibi olabilmek oldukça zordur. *Mesail-i Mühimmeden Kısır Kadınlar*, örneğin, yaşanmış örnekler üzerine inşa edilmiş olsa da bu örnekler neredeyse hep Avrupalı, bazen de Amerikalı doktorların tanık olduğu vakalara dayandığı için yerel deneyimlere dair bir fikir sahibi olamayız.

Bu kitap esas olarak türlü çarelere başvurduğu halde bir türlü çocuk sahibi olamayan çiftlere suni döllenme yöntemini anlatmak üzere hazırlanmıştır. Avanzade Süleyman, bu yöntemi tarif eder. Her ne kadar bir doktor kontrolünü tavsiye etse de rahmin anatomisini bilen ve el becerisine sahip bir kocanın bile bu yöntemi rahatlıkla uygulayabileceğinden bahseder. Bu açıdan bakınca Besim Ömer’de gözlediğimiz tıbbileştirme çerçevesinden, yani doktor ve kısır kadın/hastanın bir itaat ilişkisi içinde kurgulanmasından önemli bir kopuş söz konusudur. Modern tıbbın nimetleri güzellese de bunlar normalleştirilir, gündelik hayatın bir parçası haline getirilir, dolayısıyla modern tıp yabancı, korkutucu bir şey olmaktan çıkıp yeni bir gündelik pratik olarak sunulur. Suni döllenmeden Besim Ömer de bahsetmektedir; ancak hem Avanzade Süleyman kadar iyimser değildir hem de bunun ancak doktor kontrolünde denenmesi gerektiğinin altını çizer.¹

İlkah-ı suni ya da suni döllenmenin dinen uygun olup olmayacağı sorusuna ayrılan özel yer de Avanzade Süleyman’ın konuyu normalleştirmeyi ve yaygınlaştırmayı amaçladığını gösterir.² Henüz yeni ve yabancı olan bu yöntemin dinen uygun olup olmadığı önemli bir endişe kaynağıdır. Burada

1. *Ukm ve Anânet*, s. 121-124.

2. *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sihhiyeden Kısır Kadınlar*, s. 7.

çiftin iki yıldan uzun bir müddetten beri evli olup çocuk sahibi olamaması durumunda suni döllemenin kullanılması-
nın uygun olacağı savunulur. Avanzade Süleyman, suni döl-
lenmenin aşı yapmaktan ya da beslenemeyen bir çocuğun
midesine sondayla besin vermekten bir farkı olmadığını savu-
nur ve bunu kolay anlaşılır gündelik benzetmelerle açar.¹

Avanzade Süleyman'ın kitabında kısırlık ağırlıkla ahlaki bir sorun olarak ele alınır. Ancak bu ahlaki yükümlülüğün kime ait olduğu tartışmaya açıktır. Ahlaki yargılar özellikle evli çiftlere yönelik nasihat kitaplarında son derece belirgin-
dir. *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadın-
lar* da bu ahlaki yargıları paylamaktadır. Besim Ömer kısırlılı-
ğın tedavisinde tıbbın imkânlarına başvurulması gerektiğini
savunurken Avanzade Süleyman, örtük de olsa kısırlığın ka-
dının yanlış davranışlarından kaynaklanan bir ceza olduğuna
inanır. Ancak kısırlığın sadece kadınlara ait bir problem ola-
rak görülmemesi son derece çarpıcıdır. Avanzade Süleyman
“(…) çocuk doğuramamak, mukarenette bulunmakla bera-
ber gebe kalmamak sırf kadına ait bir kusur olamaz. Aynı
zamanda erkeğe de ait olabilir. Meselenin ruhu işte burada-
dır. Karı ve koca mukarenette bulunuyorlar, şimdi kusur er-
kekte mi kadında mı?” diye sorar.

Kısırlıkla ilgili tartışma, erkeklerden de bahsedilmesi ve erkek bedenini problematize etmesiyle dikkat çeker. Bu ki-
taplar isabetli olarak kısırlığın erkeklerin de karşılaştığı bir so-
run olduğunun altını çizer, her ne kadar kısırlık ve iktidarsız-
lık arasında kategorik bir ayrım yapsa da erkek bedeni sorun-
sallaştırılır. Örneğin Halid Ziya'nın *Kanun ve Fenn-i Vilade'si*
kadın okurun yanı sıra erkek okura da doğrudan doğruya hi-
tap eder, dolayısıyla Osmanlı doğum politikalarının erkeklerle
ilişkin bakış açısını, ideal erkeklik kurgusunu da tekrar inşa
etmemize olanak sağlar. Bu haliyle tüm ahlakçı boyuta rağ-
men daha önceki devirlerin yaklaşımından önemli bir kopuş
vardır.

1. Agy, s. 20-21.

İdeal aile önünde bir engel olarak kısırlık

Kısırlık üzerine kitaplar evli çiftlere hitap ederken, evli çiftlere yönelik nasihat kitapları da dikkatini kısırlık konusuna çevirmeye başlar. Doğurganlık ve kısırlığa ilişkin konular oldukça ilgi görür. Evlilik elkitapları kısırlığı evliliğin saadeti-nin önünde engel teşkil eden bir sorun gibi görür. Bunun ortadan kaldırılması için kısırlığın tedavi edilmesi gerektiğini ve bu tedavinin nasıl olacağını anlatırlar. Nusret Fuad'ın *İzdivaç: Şerait-i Sıhhiye ve İctimaîyesi* ve Hüseyin Remzi'nin *Sağdıç-Rehber-i İzdivaç* adlı eserleri bu türün ilk örneklerindendir. Besim Ömer de evli çiftlere yönelik elkitapları yazmıştır. Kısırlıkla ilgili fikir ve önerilerine *Ukm ve Anânet*'in yanı sıra bu türde yazmış olduğu *Sihhatnuma-yı İzdivac* ve *Fenn-i İzdivac* isimli kitaplarda da rastlayabiliriz. *Ukm ve Anânet*, kolay takip edilmesine karşın bir tıp kitabı niteliği taşıırken, çok daha gündelik bir dille yazılmış olan *Sihhatnuma-yı İzdivac* kısırlığı ailenin saadeti önünde bir engel olarak ele alır.¹ Bu kitapta doğurganlık için temizliğin, hıfzıssıhhanın ve tenâsül organlarının temizliğinin önemi vurgulanır.²

Kısırlık üzerine kitaplarda "aile" çok merkezî bir yerde durmaktadır, kısırlığın hem sorunlaştığı hem de çözümünün arandığı ana birim "aile"dir. Aile kutsaldır ve amacı da topluma yeni nesiller yetiştirmektir. Çocuksuz aile de, aile kurumu dışında çocuk sahibi olmak da söz konusu değildir. Her ne kadar bahsettiğimiz toplumda çocuk doğurmamayı tercih etmek gibi bir tercih söz konusu olmasa da Osmanlı aydınları bu ihtimali ele alıp kınar, neredeyse düşkünlük addeder.

Osmanlı aydınları çocuk doğurmanın doğanın kanunu, toplumsal gereklilik ve kişisel mutluluğun temel kaynağı, çocuksuzluğun ise büyük bir trajedi olduğu konusunda

1. *Sihhatnuma-yı İzdivac*, s. 82-85. *Sihhatnuma-yı İzdivac*, Besim Ömer'in yazdığı değil çevirdiği bir eser olsa da bu kitapta yer alan görüşler kendisinin fikirlerini de yansıttığı için bu kitabı kendisinin kitabı gibi değerlendireceğim.

2. Agy., s. 82-85: "Erkek ve kadında aza-ı tenâsülye ne kadar mükemmel ise tevel-lüde o derece kabiliyet vardır."

hemfikiridir. Besim Ömer'e göre çocuğu olmayan bir çift ya her gün kavga edecek ya da mutlak bir sessizliğe ve mutsuzluğa sürüklenecektir.¹ Besim Ömer örneğin çocuksuz bir evliliğin hiç bitmeyen bir münakaşa, kavga ve mutsuzluk kaynağı olduğuna inanır. Sadece semeresi olan bir izdivaç uyum ve mutluluğa nail olur.² Halid Ziya anne baba olmaya hazırlanan çiftlere yönelik hazırladığını söylediği *Kanun ve Fenn-i Vilade* isimli kitabına "İnsanın esas vazifesi tevellüd/Vazife-i beşeriyenin en mutenası/Peder ve valide olmak isteyenlere," ifadeleriyle ana baba olmanın en temel insanlık görevi olduğunu söyleyerek başlar.³ Kısırlık evlilikte saadetin önündeki bir engel olarak görülür.

Doğumun insan olmanın temel gereklerinden biri olduğunu, insanın en doğal görevi olduğunu belirtmek için sıklıkla insan ve doğadaki diğer canlılar arasında benzerlik kurulur. Halid Ziya da Avanzade Süleyman da kısırlıktan bahsederken bahçe ve ağaç gibi metaforlara başvurur. *Mesail-i Mühimmeden Kısır Kadınlar*, örneğin, daha kapakta, "Kısır kadın, meyvesi yenmeyen ağaç gibidir. Her ikisinin aşılınıp ıslah edilmesi lazımdır," der ve "aşılınmak" kavramı kısır kadınları tedavisi ve hamile kalmasını tanımlamak için sıklıkla kullanılır. Avanzade Süleyman'ın kitabında yukarıda da bahsettiğim gibi doğa, bitki ve hayvanlar sık sık örnek olarak kullanılır.⁴ Dahası, her iki kitap da çocuklardan bahsederken ürün anlamına da gelen "semere" kavramını kullanır.

Nasihat kitapları kısırlığın nedenleri ve olası tedavilerinden de bahseder. Ancak kısırlık çoğu zaman çiftin bilerek ya da bilmeyerek işlediği bir kabahatin neticesidir. Bu kaba-

1. *Ukm ve Anânet*.

2. *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar*, s. 5.

3. *Kanun ve Fenn-i Vilade*.

4. "Erkek-kadın tabiaten yekdiğerini sevmekle mükelleftir. Bu sevmek iki vücudun mutlaka birleşmesiyle husul ve daim olamaz. Arada mutlaka bir sevginin semeresi de lazımdır. İnsan taş gibi yaşayamaz. Nebat ve hayvanat bile çiftleşiyorlar. Nebatat arasında bu çiftleşmeden çiçek ve meyve ve hayvanat arasında ise yine o cinsten küçük mahluklar husul oluyor. (...) Çocuksuz muhabbet ve irtibat olamaz."

hat yanlış zamanda cinsel ilişkide bulunmak, yanlış beslenme ya da odanın uygunsuzluğu dahi olabilir. Bunlar düzeltildiğinde sorun da ortadan kalkar. Bazen çiftin karakteri ya da yaşı da sorunun kaynağı olabilir, böyle durumlarda doğru beslenme ve hayat tarzında belli değişimler sorunun üstesinden gelmekte işe yarayacaktır. Genel olarak temizlik özel olarak da üreme organlarının temizliği, doğurganlığı etkileyen, yokluğunda kısırlığa yol açan önemli bir etken olarak ele alınır.

Evlü çiftlere yönelik nasihat kitaplarında kısırlık disiplinsizliğin, ölçsüzlüğün, ifratın bir cezası gibi resmedilmektedir. Popüler tıp kitaplarındaki yaklaşımdan farklı olarak bu kitaplar kısırlığı ahlaki bir mesele gibi ele alır. Kısırlık ya düşük ahlaklılığın sonucudur ya da en hafifiyle istenmeden de olsa yapılan yanlışların. Nusret Fuad örneğın, tıbbi, anatomik, fizyolojik sebeplerinden bahsetse de bu meseleye ahlaki perspektiften bakar. Eski zamanlarda kısır kadınların evlilikten men edilmesi yahut kocalarının ikinci bir evlilik yapmasının neredeyse kural olduğunu aktarır ve kendisine göre de en doğru davranışın bu olduğunu belirtir.¹ Bazen son derece ahlakçı bir pozisyondan konuşsa da bazı maddi faktörlerden bahsetmeden etmez. Örneğın geç evlenme daha kolay tedavi edilebilir olsa da bir kısırlık nedenidir. Nasihat kitaplarında mizacın da etkisinden bahsedilir ve fazla soğuk ya da fazla haris olan kadınların sırasıyla faaliyetin noksanından ya da ifratından dolayı kısır kalacağını söyler. Tedavisi soğukları uyarmak, harisleri teskin etmekten geçer.² Nusret Fuad, cinsel birleşmenin mutlaka bir sükût içinde yapılması gerektiğini, bu esnada korku, heyecan, gürültüden kaçınılması gerektiğini söyler. Temizlik eksikliği çiftin birbirinden kaçınmasına yol açacağını belirtir. Erkeklerle de eşlerinin hastalık, neşesizlik gibi hallerini dikkate alıp zorlama ve şiddet-

1. Nusret Fuad, *İzdivaç Şerait-i Sıhhiye ve İctimaiyesi*, Dersaadet: Orhaniye Matbaası, 1342 (1923), s. 68-70.

2. Agy., s. 68-70.

ten kaçınmalarını, dostluk, şefkat ve mülayemet göstermelerini öğütler.¹ Aynı durumun erkekler için de geçerli olduğunu, aşırı derecede cinsel ilişkide bulunmanın ya da mastürbasyonun iktidarsızlığa yol açmasa bile kısırlığa yol açacağını ekler.

Kısırlık üzerine yazılan kitapların hepsinin değindiği önemli konulardan biri temizlik ve hijyendir.² Bu bahiste rahme merkezî bir önem verilir. Örneğin Avanzade Süleyman şöyle yazar: "Rahme arız olan en ufak bir rahatsızlık büyük fenalıklar husul eder. Öyle ki kadın hastalanır. Göğsünden, midesinden, başından, velhasıl her yerinden şikâyetle bulunur. Muayene edildiğinde anlaşılır ki bütün rahatsızlığı rahimdedir."³ Besim Ömer de üreme organlarının temizliğinin öneminden uzun uzun bahseder. Hem *Ukm ve Anânet*'te hem *Sihhatnuma-yı İzdivac*'ta hıfzıssihhanın, temizliğin önemini altını çizilir.⁴

Cinsel ilişkinin ne sıklıkta olması gerektiği de bu kitapların hemen hepsinin ele aldığı bir başka konudur. Bu elbette ki çiftin yaşı ve sağlık durumlarına bağlıdır ama sağlıklı bir çifte hafta da en az birer gün arayla iki ile dört kez cinsel ilişki önerilir.⁵ Çok sık ya da çok nadir cinsel birlikteliğin kısırlıkla sonuçlanacağına inanır bu nasihat yazarları. Kısırlık özellikle bu çerçevede fazla sık, abartılı bir cinselliliğin getirdiği bir neticedir. Bu açıdan kısırlık bir tıbbi ya da bedensel değil neredeyse bir ahlaki problemdir. Çoğu insan kendi kusurları nedeniyle bu soruna duçar olur.

Cinsel birliktelik ve dolayısıyla döllenme için doğru zamanı saptama bir başka ilgi çekici temadır. Bu kitapların çoğu, uykudan hemen önce gerçekleştirilen cinsel birleşmenin sabah yapılana kıyasla daha verimli olduğu konusunda hemfi-

1. Agy., s. 35, 36.

2. *Mesalî-i Mühimme-i Hayatiye ve Sihhiyeden Kısır Kadınlar*, s. 24.

3. Agy., s. 24.

4. Agy., s. 87-88: "Hamama gıdıp sabunlanmak, keselenmekle temizlik olmaz."

5. *Sağdıç-Rehber-i İzdivac*.

kirdir.¹ Besim Ömer çiftin en sağlıklı, en kuvvetli, en dinlenmiş oldukları zamanın en verimli zaman olduğunu söyler.² Avanzade Süleyman da benzer şekilde zamanlamadan uzun uzun bahseder.³ Döllenme, kafa başka bir şeyle meşgulken gerçekleşirse doğacak çocuğun da sağlıklı ve zayıf olacağını iddia edilir.⁴

Nasihat kitaplarında doğurganlık kadar doğacak çocuğun sağlık ve kuvveti de önemlidir. Ebeveynin nitelikleriyle çocuğunkiler arasında güçlü bir bağ olduğu kabul edilir. Ancak bu bağın nasıl bir aktarım mekanizmasıyla gerçekleştirildiği henüz yeterince açık değildir. Bu dönemde veraset kanunları yavaş yavaş keşfedilmeye başlansa da bunun mekanizması henüz bilimsel olarak tam anlamıyla açıklanmış değildir. Veraset ya da irsiyet yalnızca genel anlamda kişinin özelliklerinin evladında da görülmesi anlamında kavranmaktadır. Ebeveyn güzel, zeki, kuvvetli ise çocuğun da bu özelliklerle sahip olacağı varsayılmaktadır. Ancak çocuk, bu özellikleri taşımıyorsa bunun nedeni döllenmenin gerçekleştiği koşullarda yatmaktadır. Evli çiftten en az biri yorgun, hasta, sarhoştur ya da ortam kirli, gürültülü, rahatsızdır. Dolayısıyla cinsel birlikteliğin doğru zamanda, doğru şartlar altında gerçekleştirilmesi son derece önemlidir. Çift çok yorgun ya da çok zayıf hissediyorsa cinsel birliktelikten kaçınmalıdır, yoksa doğacak çocuk da yorgun ve zayıf olur.⁵

Evlilik için doğru yaş konusu da oldukça önemlidir. Doğru zamanda evlenememek, çok erken ya da çok geç evlenmek de kısırlığa yol açacaktır.⁶ Çok genç evlenenler, henüz fizyolojik olarak hazır olmadıkları, geç evlenenlerse ya doğurganlık kabiliyetlerini kaybettikleri ya da bu kabiliyet-

1. *Ukm ve Anânet*, s. 92.

2. *Fenn-ü İzdivac*, s. 76-77.

3. *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar*, s. 24.

4. Bu konuya ıktıdarsızlık üzerine kitaplarda da rastlamak mümkündür.

5. *Sağdıç-Rehber-i İzdivac*, s. 66-70.

6. *Nusret Fuad, İzdivac*, s. 69.

lerini uzun zamandır kullanmadıkları için kısır kalacaktır.¹ Besim Ömer de yaş faktöründen bahseder ve erken ya da geç evlenmenin akamet getirebileceğini, çocuk doğması durumunda da bu çocukların zayıf, kısa ya da hasta olacağını öne sürer.² Burada yine doğal dünyaya referansta bulunulur, benzer bir durumun bitki ve hayvanlarda da gözlemlendiğini, hayvanlarda bile iyi bir nesil için çiftleştirilecek hayvanların iyi bir durumda, sağlıklı bulunmaları gerektiği vurgulanır. Ancak özellikle Besim Ömer, geç evlilik kadar erken evliliğin de kısırılığa yol açacağını, annenin çok genç olduğu durumlarda doğacak çocukların hem daha az sayıda hem de daha sağlıklı olacağını belirtir.³ Ayrıca bu sorunun Osmanlı toplumunda oldukça yaygın görüldüğünü de ekler.

Bu tartışmanın bir ayağı da doğrudan konumuzla ilgili olmamakla birlikte ergenlik ve yetişkinlik kategorilerinin inşa edilmesi üzerinedir. Başka bir deyişle fiziksel/bedensel/fizyolojik olarak doğuma hazır olmakla ebeveynliğe hazır olma arasında da büyük bir fark vardır. Halid Ziya da örneğin mentrüasyonun illa gebeliğe hazır olma anlamına gelmediğini belirtir.⁴ Evlilik için ideal yaşın kadınlar için on sekiz, erkekler içinse yirmi olduğunu söyler. Daha erken evlenmek de evliliği geciktirmek de kısırılığa yol açacaktır. Halid Ziya'ya göre, yaşlıların evlenmesi yasaklanmalıdır; çünkü son yaşam enerjilerini de boşa harcamış olurlar ve eğer çocuk sahibi olurlarsa da doğacak çocuğun sağlıklı olacağını söyler. Bu çocuğun şans eseri bedeni genç olsa da ruhu yaşlı olacaktır. Buna örnek olarak evlendiklerinde biri doksan yedi diğer yüz beş yaşında olan bir çiftten bahseder, mucize eseri üç çocukları olur ama zavallı çocuklar daha doğduklarında yaşlıdır sanki; on beş ya-

1. Agy, s.70: "Bir kadın otuz beş-kırk yaşlarına doğru izdivaç etmiş ise yline gebe kalmaz bu da o vakte kadar imsâk etmesinden hassa-ı tevellüdiyenin hemen hemen galib olmak derecesinde varmış olmasındandır."

2. Sıhhatnûma-yı İzdivac, s. 83; *Ukm ve Anânet*, s. 15-18

3. Besim Ömer, *Ukm ve Anânet*, s. 19.

4. *Kanun ve Fenn-i Vilade*, s. 25.

şında dişleri dökülür, saçları beyazlaşır ve yüzleri kırışmaya başlar. Doğru yaşta evlenmek kısırlığa olduğu kadar iyi nesiller yetiştirmek için de önemlidir.

Kısırlık ve nüfus mühendisliği

Nasihat kitapları, kısırlığı tıbbi olmaktan çok ahlaki bir problem olarak kavradığı için kısırlık ve iyi nesiller yetiştirmek arasındaki bağlantıyı da vurgular. Kısırlığa ilişkin tedaviler, çoğu zaman doğacak nesillerin sağlıklı, güzel ve kuvvetli olmasının teminatı olarak görülmektedir. Halid Ziya'nın adaptasyonu *Kanun ve Fenn-i Vilade* bu konuda da dikkat çeker. Bu kitapta giriştiği ayrıntılı tartışmada Halid Ziya, kadınlık ve erkekliğin madde-i beyzeye içkin olduğu öne sürer. Madde-i beyze denilen şey kadınlık ve erkekliğin (müennesiyet ve zükûriyet) özü, başka bir deyişle bunları sağlayan özdür.¹ Kadınlık ve erkeklik ayrıca kuvve-i cinsiye ya da cinsel kuvvet diyebileceğimiz bir güce sahiptir. Cinsel kuvvet, Halid Ziya'ya göre bedensel ya da fiziksel kuvvetten (kuvve-i cismaniye) başka bir şeydir. Güçlü bir bedene sahip birinin cinsel kuvveti yerinde olmayabileceği gibi tersi de doğrudur. Bu anlamda Halid Ziya aslında henüz tam olarak şekillenmemiş olan libido kavramına yakın bir varsayımda bulunmaktadır. Ancak her ne kadar öze ilişkin olsa bile kadınlık da erkeklik de, yani cinsel kuvvet manipüle edilebilir, azaltılıp çoğaltılabilir. Bunun yolu da hayat tarzını, diyeti, bedensel aktiviteyi düzenlemekten geçer. Örneğin kadınlığı zayıf olan bir kadının zayıf, küçük göğüslü ve çok hareketli olması beklenir. Böylesi bir kadının kadınlığını artırmak için daha sakin bir hayat tarzını benimsemesi, daha fazla yemesi ve kilo alması, daha az hareket etmesi gerekir. Söz konusu kadın, daha az dışarı çıkmalı ve daha çok uyumalıdır. Kadınlığı fazla olan bir kadın daha doğurgan olacaktır. Ancak zaten doğurgan olan bir kadının kadınlığı art-

1. *Kanun ve Fenn-i Vilade*, s. 48.

tıkça kız çocuk doğurma olasılığı artacaktır. Bu kadın, erkek çocuk sahibi olmak isterse erkekliğini biraz daha geliştirmelidir. Sinirleri zayıf olan ya da yeterince sağlıklı olmayan kadınlar da kız çocuk doğuracaktır. Halid Ziya'ya göre böyleleri erkek çocuk istiyorsa önce tedavi olmalıdır. Erkek çocuk sahibi olmak isteyen bir kadın bol bol protein almalı, sabahları soğuk suyla yıkanmalı, fiziksel aktivitesini artırmalı ve uykuyu sınırlamalıdır. Halid Ziya tezini desteklemek için çeşitli örnekler verdiği gibi yüz kişilik bir örneklem kümesinde yapılan bir deney sonucunda hayat tarzlarını ve diyetlerini doğru şekilde düzenleyen yüz kadından yetmiş sekizinin istediği cinsiyette çocuk doğurmaya nail olduğunu, yalnızca yirmi ikisinin başarısızlığa uğradığını aktarır.

Kitapta bu varsayımları destekleyen pek çok örnek verilmektedir. En dikkat çekicilerinden biri Halid Ziya'nın August Debay'den aktardığı bir vakadır. Bu vakaya göre, birbiriyle ahbap olan iki ailenin çocukları birbirleriyle evlenerek üç farklı çift oluşturur. Çiftlerden ilki üç erkek çocuğa sahiptir. İkinci çiftin üç kız evladı vardır. Üçüncü çiftinse hiç çocuğu yoktur. Bu sonuncu çift bir gün bir kitapçı vitrininde August Debay'in kitabını görür, çocuk sahibi olabilmek için kitaptaki tavsiyeleri uygulamaya karar verir ve bu sayede çocuk sahibi olmayı başarırlar. Şaşıran kardeşlerine bu tavsiyeleri aktarırlar ve böylece kızı olmayanlar kız, oğlu olmayanlarsa erkek evlat sahibi olabilecektir. Tavsiyeleri dinleyen ve birebir uygulayan çift başarılı olurken iradesizlik ederek uygulayamayan çift başarılı olamaz. Ancak kardeşlerinin baskısı altında bu önerilen hayat tarzı ve diyet düzenlemelerini gerçekleştirdikçe onlar da başarılı olacaktır. Halid Ziya'ya göre nasıl hayvanlarda iyi ırklar oluşturulabiliyorsa bu yöntemlerle insanlarda da hem kadınlık ve erkekliği düzenlemek hem kısırlığın üstesinden gelmek hem de iyi ve sağlıklı nesiller yetiştirmek mümkündür.

Sağlıklı nesiller doğurmak aile bazında ele alınan bir konu olduğu gibi esas olarak Osmanlı toplumunda kimlerin doğurmaya teşvik edileceği, kimlerin fazla çocuk doğurma-

ması yönündeki öjenist fikirlerin temelini oluşturmaktadır.¹ Nüfus politikaları bir yandan doğum oranlarını artırma amacını güderken bir yandan da toplumda nasıl bir demografik bileşim ve nesiller istendiğinin ipuçlarını taşır. Örneğin kürtaj karşıtı söylemlerin çoğunda asıl şikâyet Müslüman kadınların kürtaj yapmasıdır. Bu tartışmalar çoğu kere açık bir şekilde Hıristiyan ve özellikle de Rum kadınların kürtajdan kaçındığını dolayısıyla Hıristiyan nüfus artarken Müslüman nüfusun azaldığını söyler. Yani başka bir deyişle nüfus artışı hedeflenirken demografik bileşimin olduğu gibi korunması hedeflenmez, aksine Müslüman nüfusun güçlendirilmesi Osmanlı nüfus politikaların önemli bir kurucu unsurudur. Öte yandan özellikle yirminci yüzyılın ilk döneminde sınıfsal kaygılar da biçimlenmeye başlar. Artık yoksulların fazla doğurup sefaletе sürüklenmesi yerilip toplumun varlıklı, eğitilmiş kesimlerinin daha fazla çocuk sahibi olmasının gerekliliği daha yüksek sesle dile getirilir.² Besim Ömer örneğin, bir yandan nüfusun artırılmasının ateşli bir savunucusuyken bir yandan da kim doğurmalı kim doğurmamalı sorusunu örtük de olsa cevaplamaktadır.³ Doğum toplumsal bir vazife olduğuna göre bu doğrultuda keyfiyetten, sorumsuz davranışlardan kaçmalı; bir nizam ve intizam altına alınmalıdır. Annelik kutsal olsa da ifrata kaçmamalıdır.

Bu konuda en açık ifadeye Avanzade Süleyman'ın *Mesail-i Mühimme*'sinde rastlanır. Avanzade, yoksul ailelerin çok çocuk doğurduğunu, zenginlerinse az çocukla yetindiğini söyler. Bunun sonucunda yoksullar iyice sefaletе sürüklenmektedir.⁴ Burada yoksul ailelere bakabilecekleri kadar çocuk doğurmaları öğütlenir. Bu fikri öyle kararlılıkla savunur ki dönemin tüm söylemlerini alt üste edecek şekilde yoksul ailelere gebeliği engelleme yollarını bile kısaca anlatır.

1. Sanem Güvenç Salgırlı, "Eugenics as Science of the Social."

2. Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Gülhan Balsoy, *The Politics of Reproduction*.

3. *Fenn-ü İzdivac*, s. 76-77.

4. *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sihiyeden Kısır Kadınlar*, s. 16.

Yukarıda da altını çizmeye çalıştığım gibi nüfus ve doğum politikaları mahrem alana ilişkin görünmekle birlikte aslında makro düzeydeki politik görüşlerin dile getirildiği, kendilerini ifşa ettiği bir alandır. Doğum, kadın cinselliği aslında biyolojik fonksiyonlar değil son derece politik meselelerdir. Osmanlı doktor ve aydınları nüfus artışını önemli bir politik hedef olarak koyarken nüfusu geniş anlamıyla ele almış, nüfusun salt sayılardan ibaret olmadığını, toplum ve gelecek tahayyülleriyle ilişkili bir mesele olduğunu ortaya koymuşlardır. Popüler tıp kitaplarında ve nasihat kitaplarında kısırlık üzerine yapılan tartışmalar da kısırlığın sadece fizyolojik bir mesele olmadığını, dönemin pek çok politik ve ahlaki düşüncesinin izlerini taşıdığını hatırlatır. Kısırlık tıbbi bir sorun olarak ele alındığında modern tıp ve geleneksel anlayışlar tartışılmıştır. Kısırlığın sosyal boyutlarını ele alan çalışmalar dönemin ideal kadın, erkek ve aile anlayışına dair ipuçları sunmuştur. Öte yandan kısırlığın tedavisi iyi nesiller yetiştirme sorunuyla ilişkilendirilmiş, dolayısıyla bu sorunun çözümü daha büyük bir toplum tahayyülünün parçası haline gelmiştir. Bu yönüyle Geç Osmanlı nasihat kitaplarındaki kısırlık tartışması bazen mahrem olanın da son derece kamusal olabildiğini, bireysel olanla toplumsal olanın pek çok kere iç içe geçtiğini bize hatırlatır.

SONUÇ

Bu çalışmada on dokuzuncu yüzyılda nüfus politikalarını ve bu politikaların kadın bedeninin denetimiyle ilişkili boyutlarını inceledim. Bu çalışma mahrem ve özel olanın aslında son derece politik olduğu fikrinden yola çıkmıştır. Doğum ve bedene ilişkin söylem ve politikaları derinlemesine incelemek, bize bu özel alanların dahi devletin yönetim anlayışını yansıttığını, sadece kendimize ait olduğunu zannettiğimiz deneyimlerin bile bazen “yüksek” politikanın icra edildiği alanlara dönüştüğünü gösterir. On dokuzuncu yüzyıldaki nüfusa yönelik endişeler de ağırlıklı olarak kadın bedeni, doğurganlığı ve cinselliğine yönelik yasal, tıbbi ve söylemsel birtakım düzenlemeler aracılığıyla ifade edilmiştir. En özel, en mahrem deneyimler devlet ve toplumun geleceğine ilişkin en üst düzeydeki politik hedeflerin merkezi, kadın bedeniye bu politikaların icra edildiği bir zemin haline gelmiştir.

Doğum politikaları konusunda bir araştırma yapmayı tercih ederken temel motivasyonlarımdan biri ağırlıklı olarak devletin, kurumların ve siyasal erk sahiplerinin gözünden yazılan Osmanlı tarihine farklı bir gözle, daha tabandan, ezilenlerin ve kadınların bakış açısından bakabilme arzusu-ydu. Ancak burada ufak bir parantez açarak kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğine dair iki önemli varsayımı ifade etmek istiyorum. Birinci olarak tarih çalışmaları açısından bakacak olursak kadın tarihi ve toplumsal cinsiyet tahlilleri-

nin Osmanlı tarihçiliğinin en az ilgi gören, en az araştırılan alanlarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Son yıllarda sosyal tarih, aşağıdan tarih, emek tarihi gibi bugüne kadar hak ettiği ilgiyi görememiş alanlarda gittikçe daha derinlikli, daha zihin açıcı çalışmalara rastlıyoruz. Geçmişin bugüne kadar fazla ilgi çekmemiş öznelerinin sesleri daha duyulabilir hale geliyor. Bu olumlu gelişmelere rağmen, tarihçiliğin kadınlar ve toplumsal cinsiyet perspektifi açısından yeterince geliştiğini söylemek zor. Öncelikle bu konuları hâlâ hemen hemen yalnızca kadın akademisyenler araştırıyor. Erkek akademisyenlerin toplumsal cinsiyet eleştirisine pek de itibar etmediği söylenebilir. Ne var ki tam da bu nedenle kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin ikinci problemi iyice belirginleşiyor. O da kanımca bu alanın feministler ya da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine duyarlı kesimler tarafından bile yeterince ilgi görmemesidir. Türkiye dışındaki bağlamlarda, örneğin Kuzey Amerika'da kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçilerinin feminist hareketle daha yakın bir temas içinde olduğu, hatta akademik çalışmaların bu politik mücadeleden beslenerek şekillendiğini söyleyebilmek mümkünken Türkiye'de feminist hareketle toplumsal cinsiyet tarihçileri arasında fazla bir teşrikimesai olmadığını görüyoruz. Yine pek çok başka tarihçilikte toplumsal cinsiyet tarihi çalışmaları feminist hareketin de etkisiyle önce öncü kadın figürlerin, kadın yazar ve sanatçıların, kadın dergilerinin, kadın hareketinin keşfiyle başlarken bizde kadın hareketinin tarihine ilişkin çalışmaların bile son derece kısıtlı kaldığını gözleyebiliyoruz.

Bu iki gözlem, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin bir yandan Osmanlı tarihçilerinin bir yandan da feministlerin itibar etmediği bir alan olarak bir tür akademik ve politik yalnızlığa itilmiş olması, bu çalışmayı biçimlendiren bir rol oynadı. Gündelik hayatımda da düşündüğüm bu sorular, akademik açıdan kadınların nasıl tarihin öznesi haline getirilebileceğine ilişkin yaptığım sorgulamaları derinden şekillendirdi. Doktora tezimi bitirirken bir temenni olarak ifade etti-

ğim bu kaygının aradan geçen zaman, meslektaşlarım, öğrencilerim, feminist dostlarım ve tarih meraklılarıyla yaptığım sohbetler sonrası çok daha derinleştiğini söyleyebilirim.

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinde devletin doğasının köklü bir şekilde, giderek daha fazla değiştiği, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığı, devletin yeni işlevler kazandığı bir dönem olarak kavramsallaştırılmaktadır. Devletin değişen işlevleri, vergi toplama, askere alma, zorunlu eğitim gibi yeni hak ve sorumluluklar nüfusu bilme, tanımlama, yeniden tasnif etme ihtiyaçlarını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan adalet ve mahkeme sistemindeki dönüşüm, devletin yeni işlevleri çerçevesinde inşa edilen hastaneler, okullar, yollar, köprüler, polis merkezleri, hapishaneler, akıl hastaneleri hep nüfus bilgisini gerektirmektedir. Nüfusun sayısal bilgisinin yanı sıra demografik değişimlerin kontrolü de devletin ilgi alanına dahil edilmişti. Osmanlı nüfus mühendisliği projesi bugüne kadar daha çok askere alma pratikleri ve değişen vergi sistemiyle ilişkilendirildi. Oysa nüfusa yönelik ilgi devletin bu iki önemli işlevinden daha geniş kapsamlıdır. İkinci olarak devletin “kendi” toplumuyla yaptığı sözleşmenin yeniden tanımlanması incelenirken ağırlıkla erkek tebaayla ilişkili bu iki konuya vurgu yapılması nedeniyle yürütülen tartışma büyük ölçüde toplumsal cinsiyet körü kalmış, uzun bir süreçte gerçekleşen bu müzakereye Osmanlı kadınların dahil olup olmadığı ya da ne şekillerde dahil oldukları fazla sorgulanmamıştır. On dokuzuncu yüzyıldaki nüfus politikalarının incelenmesi tam da bu noktada bu sözleşmenin göz ardı edilmiş boyutlarının tartışılması konusunda önemli bir katkı sunar. “Modern devlet”, bir yandan daha önceleri fazla müdahale etmediği alanları da gözetler, denetler, maniple ederken tam da bu denetim faaliyeti üzerinden kadınlara da bu yeni toplum sözleşmesinde bir alan açıldığını gösterir. Kadın bedeni ve cinselliğini denetlemeye yönelik nüfus politikaları da dolayısıyla kadınların sadece pasif kurbanlara dönüştürülmesine yol açmaz, aksine kadınlara mücadele edip tarihin özneleri haline gelebilecek-

leri bir alan yaratır. Bu anlamda her kısıtlamanın bir mücadele zeminine dönüştürülebileceğini bize hatırlatır.

Bu çalışmada ebeliğin profesyonelleşmesi, kürtajın yasaklanması, hamilelik, doğum ve kısırlığın tıbbileştirilmesi konuları üzerinden Osmanlı nüfus politikalarını tartıştım, başka bir deyişle on dokuzuncu yüzyıldaki nüfus politikalarının toplumsal cinsiyet boyutunu ele almaya çalıştım. İmparatorluğun bu “en uzun yüzyılı” tarihçilerin derinlikli ve zihin açısı çalışmalarına konu olmuşsa da bu çalışmalar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine büyük ölçüde duyarsız kalmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal ve siyasi gelişmelere toplumsal cinsiyet teorisinin temel varsayımları ve kavram dağarcığıyla yaklaşmak sadece kadınların deneyimlerine ilişkin yeni bilgiler edinmemizi sağlamaz. Bu çok önemli bilginin yanı sıra böylesi bir yaklaşım, toplum ve devlet arasındaki yenilen sözleşmeyi ve değişen yönetim anlayışını da farklı bir gözle değerlendirebilmemizi sağlar. Dolayısıyla bu çalışmanın sadece kadınların on dokuzuncu yüzyıldaki doğuma ilişkin deneyimlerine dair olmadığını, toplumun nasıl yönetileceği sorusuyla doğrudan ilişkili olduğunu düşünüyorum. Ebelik, kürtaj, hamilelik ve kısırlığa ilişkin soruların da sadece bireysel ve bedensel deneyimleri değil devletin değişen doğası, siyasi erkin icra edileceği mecralar, bu erkin icra ediliş biçimleri gibi daha makro düzeydeki dönüşümleri de hedef aldığı belirtilmelidir.

Bu çalışmada tekrar tekrar dile getirdiğim gibi Osmanlı devlet adamları ve egemenleri nüfusa ilişkin tedirginlik ve kaygılarını kadın bedeni ve cinselliği üzerinden ifade etmiştir. Osmanlı devleti daha önceleri ağırlıkla dinsel ve mahrem alana bıraktığı kadın bedeni, cinselliği ve doğurganlığına dünyevi bir ilgi duymaya başlamış ve bunları kontrole, biçimlendirmeye ve manipüle etmeye yönelik politikalar oluşturmuştur. Nüfusu artırmaya yönelik proje bir yandan anne ve çocuk ölümlerini azaltırken bir yandan da doğurganlığı teşvik etmeyi amaçlar. Bu doğrultudaki nüfus mühendisliği projesi

kadınların mahrem alanı kabul edilen hamilelik, doğum, kürtaj alanlarına doğrudan müdahale eder. Bu dönemde ebelik profesyonelleştirilip ebelik ve jinekoloji bilgisi daha fazla tıbbi denetim altına alınırken, hamilelik ve doğum tıbbileştirilmeye çalışılmış, en önemlisi nüfus azalmasının en önemli nedeni olarak pazarlanmaya çalışılan kürtaj yasaklanmıştır.

Ebelik, Osmanlı toplumunda da diğer erken modern toplumlarda olduğu gibi kadınlar tarafından icra edilen ve aktarılan bir uğraştı. Ebelik ayrıca kadınların ücretli emeğe katıldıkları az sayıdaki alandan birisiydi. Ebeler sadece çocuk doğurtmaz, kadınların mahrem alanlarına girebilmeleri sayesinde kadınlar arası yerel ilişki ağlarında önemli bir rol oynardı. Dahası, kadı mahkemelerinde cinsel suçlarla ilişkili davalarda kimi zaman tanık ya da bir tür bilirkişi olarak yer alır, dolayısıyla devlet ve kadınlar arası ilişkilerde bir tür aracılık işlevi taşırlardı. Bu nedenle Osmanlı nüfus politikalarının önemli mecralarından biri, bu önemli kadın alanının devletin ve yeni gelişmekte olan tıp biliminin denetimi altına alınmasıydı. Ebelerin yerini erkek doktorların alması, kadın ve erkek alanlarının pek çok topluma kıyasla daha keskin bir şekilde ayrıldığı Osmanlı toplumunda oldukça zaman alabilecek bir süreçti. Bu gerçekleşene kadar yapılması gereken dağıtılan şahadetnamelerle ebeleri kayıt ve denetim altına almak, çeşitli yasa ve yönetmeliklerle şahadetnamesi olmayanları meslekten men etmek ve ebelerin görevlerini onları doktorlara tabi kılacak şekilde yeniden tanımlamaktı. Bu süreçte ebelerin ilaç vermeleri, ters gelmesi halinde bebeği yüzyıllardır yaptıkları gibi çevirmeleri, pek de işe yaramadığı sonraları anlaşılsa da dönemin en önemli doğum aletlerinden biri olan forsepsi kullanmaları yasaklandı. Doğumu tıbbileştirmeye yönelik bu yenilikler erkek doğum doktorlarının ayrıcalığına bırakıldı. Ancak tarih biliminin ironik bir şekilde bize dönemin doktorları tarafından “pis ihtiyar acuzeler” olarak nitelenen ebelerin değil bilimsel bilgiyi haiz olduklarını iddia eden doktorların gebelik humması denen hastalığa yol açtığını göstermiştir.

Erkek doğum uzmanlarının aldığı eğitimin önemli bir handikabı vardır ki o da bu eğitimin tamamen teorik olup uygulamalı olarak öğrenmemeleridir. Dolayısıyla erkek doğum uzmanlarının önemli taleplerinden biri doğumun mekânini öğrenebilecekleri, uygulamalı bir eğitim alabilecekleri bir viladethanenin açılmasıdır. Ancak Osmanlı toplumunda kadınların viladethaneye gitmelerini sağlamak da ayrı bir uğraş getirmektedir. Sadece doğumda değil hastalıklarda da hastaneye yatmak gibi bir alışkanlıktan bahsedemeyiz erken modern toplumlarda. Osmanlı toplumunda 1832'den itibaren hastaneler kurulmaya başlansa da yataklı hastane kavramının ortaya çıkması için biraz daha beklemek gerekecektir. Dolayısıyla viladethane kurulunca orada doğum yapmayı kabul edecekler ancak toplumun en korunmasız kesimlerinden olan ve kimsesi olmayan, yalnız başına doğuramayan ama çoğu zaman ebe çağırarak parası bile olmayan yoksul ve kimsesiz kadınlardır. Kadınların korunmasızlığı üzerinden okunması gereken bu hikâye, Osmanlı tarihçileri tarafından, "viladethanenin adı 'piçhane'ye çıkmıştır," şeklinde geçirilmiştir.

Erkek doğum uzmanları viladethanede kimsesiz ve korunmasız kadınlar üzerinde doğumu öğrenirken daha üst sınıf kadınlara yönelik hamilelik ve doğum sonrası bakım kitapları yazmaya ve basmaya başladı. Bu kitaplar tıpkı günümüzdeki hamilelik bakım kitapları gibi kadınlara hamilelik sırasında nasıl beslenmeleri, hareket etmeleri, ne kadar uyumaları, hangi hastalıklara dikkat etmeleri, neler yapıp nelerden kaçınmaları gerektiğini öğretiyordu. Okuma yazmanın yaygın olmadığı bir toplumda bu kitapları satın alabilmek ve okuyabilmek büyük ölçüde üst sınıf kadınların ayrıcalığıydı.

Osmanlı nüfus politikalarının en önemli ayağı hiç şüphesiz kürtaj karşıtı kampanyaydı. Kürtaj ya da çocuk düşürme on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar devletin ilgi alanına girmemiş, daha çok dinsel alana bırakılmış bir meseleydi. Dolayısıyla çok dinli çok milletli Osmanlı toplumunda kürtaj konusunda birden fazla yaklaşım vardı. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar bu konuda farklı anlayış

ve pratiklere sahip oldukları gibi, her inanış da kendi içinde farklı yorumlar barındırıyordu. İslamiyetteki anlayış da doğal olarak hem zaman içinde hem de aynı zaman diliminde kim tarafından, ne amaçla tekrar ele alındığına bağlı olarak sürekli bir değişkenlik gösteriyor, son derece dinamik bir yapı taşıyordu. Öncesinde kürtaşı yasaklamaya yönelik bazı adımlar atılmışsa da asıl kapsamlı ve bütünlüklü politikalar ancak 1838 sonrasında formüle edilmiştir. Osmanlı iktidarı ilk defa 1838'in son aylarında hazırladığı bir fermanla kürtaşı yasaklamıştır. Bu ferman, değindiğim gibi devletin askeri, ekonomik ve siyasi gücünü nüfusun sayısal büyüklüğüyle özdeşleştirir. Bu bakış açısına göre çocuk doğurmak, neredeyse milli bir vazifedir. Ancak Osmanlı toplumunun kadınları, hele ki Müslüman kadınları bu kutsal vazifeyi yeterince ciddiye almamakta, çocuk düşürme cinayetini işlemektedirler bu belgelere göre.

Osmanlı devleti kürtaşı ya da o günkü deyimle ıskatı-cenini yasaklarken altını ısrarla çizdiği iki konu vardı. Birincisi, Osmanlı toplumunda çocuk düşürenlerin neredeyse sadece Müslüman kadınlar olduğunu ve gayrimüslim kadınların çocuklarını düşürmeyip doğurmaları nedeniyle gayrimüslim nüfus artarken Müslüman nüfusun giderek küçüldüğü iddiasıydı ki, gerçekleri pek de yansıtmayan bir propagandaydı bu. Tekrarlayayım, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'nın gayrimüslim nüfusunun azaldığı demografik bileşim içinde Müslüman nüfusun ağırlığının düzenli olarak arttığı bir dönemdi. Dolayısıyla Müslüman kadınların kürtaşı yapma/çocuk düşürme alışkanlığı, iddia edildiği kadar yaygın olsun ya da olmasın, nüfus azalmasının, hele ki Müslüman nüfusun azalmasının gerçek sebebi olamazdı. İkinci olarak da kürtaşı karşıtı söylemlerin önemli iddialarından biri çocuklarını düşüren kadınların bunu "tenperver"likleri nedeniyle yaptığı, dünyevi zevkler ve eğlencelerden vazgeçemediği, çocuk yetiştirmenin zorluklarından kaçtıklarıydı. Bu söyleme göre kimi kadınlar sefahat düşkünlüklerinden kürtaşı yaparken, kimi kadınlar da sefaletten çocuklarını düşürüyordu. Ne var ki safahate yapı-

lan vurgu da "kadın"dan bahsedilirken ve kadın iffetsizlik, ahlaksızlık, tenperverlikle suçlaştırılırken, sefalet vurgusunda artık kadından değil "aile"den bahsedilmekte, aileyi koruyacak birtakım tedbirler düşünölmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl nüfus politikalarını şekillendiren en önemli sorulardan biri elbette ki "nüfus" kavramının kendisidir. Büyük bir Osmanlı nüfusu istendiğı açıktı ancak nüfusun nasıl bir dağılıma sahip olması hayal ediliyordu? Osmanlı toplum yapısının heterojenliğinin devam etmesi mi arzulanıyordu yoksa yükselen milliyetçilik dalgaları, Osmanlı aydınlarının kafasındaki nüfus tahayyüllerini de değıştirip şekillendiriyor muydu? Osmanlı devlet adamları, doktorları, aydınları "nüfus" deyince ne anlıyordu? Osmanlı nüfusundan kastedilen neydi? Bu çalışmada hem incelediğim arşiv belgelerine hem de kullandığım matbu eserlere dayanarak öne sürdüğüm en temel tezlerden birisi Osmanlı yönetici erkinin demografik kompozisyonun olduğı gibi korunmasına dair bir kaygı taşımadığıdır. Belgelerde de açıkça dile getirildiğı üzere azalmasından üzüntü duyulan "nüfus-i İslamiye", yani Müslümanlardı. Hristiyan nüfusun artmasından sevinç değil endişe duyuluyordu. Dolayısıyla özelde kürtaj karşıtı kampanya ama genel anlamda Osmanlı nüfus politikalarının bütünü Osmanlı nüfusunun kim olacağını ya da nasıl bir şey olması gerektiğini örtük de olsa tarif ediyor, önlerine Müslüman nüfusun artması hedefini koyuyordu.

Hamilelik ve kısırlığın tıbbileştirilmesi üzerine üretilen söylemlerin analiziye yine nüfus kavramına ilişkin tartışmamızı biraz daha derinleştirmemizi sağlar. Özellikle nasihat kitapları ve roman, tiyatro oyunu ve vodvil gibi popüler edebî türlerin incelenmesi Osmanlı elitlerinin her toplumsal grubun sayısal büyüklüğünün eşit olarak büyümesini de fazla arzulamadığını ortaya koyar. Dönemin giderek güçlenen ve görünürlük kazanan sosyal Darwinist fikirlerinden beslenen bu popüler türler toplumun refah ve geleceğı için yoksul, zayıf, güçsüz kimselerin değil varlıklı, eğitimli, güzel kişilerin daha çok çocuk doğurmasını ve çoğalmasını savunur.

Osmanlı aydınları için kadın bedeni doğurgan olduğu sürece ya da doğurganlığı kapasitesiyle dikkate değer bir konu haline gelmiştir. Kadın bedeninin asıl vazifesi çocuk doğurmak ve bu çocuğun topluma hizmet edebileceği zamana kadar bakımını üstlenmektir. Dolayısıyla bu beden, doğurganlığı artacak, en iyi evlatları dünyaya getirecek şekilde disipline edilmelidir. Bu disipline en çok ihtiyaç duyulan zaman ise hiç şüphesiz hamileliktir. Hamilelik her ne kadar bir hastalık hali olmasa da tıbbi bir bakımın, doktor kontrolü ve denetiminin gerektiği bir dönemdir. Dolayısıyla hamilelikten itibaren bu beden, topluma gerekli olan en sağlıklı ve mükemmel çocukları dünyaya getirmek üzere şekillenmeli, terbiye ve disipline edilmelidir. Ancak bir doktorun tavsiye ve denetimiyle geçirilen bir hamilelik en mükemmel çocuğun doğmasını sağlayabilir. Hamilelik sırasındaki bakıma yönelik bu nasihat kitapları aslında Osmanlı aydınlarının, doktorlarının doğum, çocuk bakımı ve anneliğe ilişkin ideolojik bakışını da yeniden kurgulamamızı mümkün kılar. Dahası nasihat kitapları, sadece elitist bir bakışı yansıtmaz, normatif yaklaşımları dolayısıyla da olsa gündelik birtakım pratiklerin zenginliğine nüfuz etmemizi sağlar.

Kısırlık yani hamile kalmaya ya da doğurmaya engel sorunlar üzerine yapılan tartışmalarsa kadın bedenini ve bu bedene ilişkin varsayımları oldukça sarıh bir şekilde ele alır. Osmanlı nüfus politikaları yakından incelendiğinde kadın bedeninin sınırlarının sabit ve katı değil, esnek ve değişken olduğunu ortaya çıkar. Başka bir deyişle, böylesi bir araştırma bize kadının bir birey olarak içinde yaşadığı bedenle topluma ait olan beden arasındaki sınırların son derece geçişken olduğunu gösterir. Kısırlık üzerine popüler söylemler hamilelik, doğum kadar cinsellik, üreme ve cinsel sağlık konularının da sadece bireye ait, bedensel, biyolojik meseleler değil oldukça kamusal ve politik konular olduğunu gösterir.

Kısırlık tartışmasının önemli ve ilgi çekici yanlarından biri de kadın bedeninin yanı sıra erkek bedenini de sorunsallaştırmasıdır. Osmanlı pronatalizminin ebeliğin profesyonel-

leşmesi, kürtajın yasaklanması, hamilelik ve doğumun tıbbi-
leştirilmesi gibi tüm diğer mecraları kadın bedenini konu
edinir ve kadın bedeninin kontrolünü amaçlarken kısırlığa
ilişkin sorunlar ve cinsel işlev bozuklukları erkek bedenini
de konu edinir. Nüfusa ilişkin hedefler, kısırlık söz konusu
ise erkek bedeninin de milli, insani ve dinî bir vazife olarak
disipline edilmesini gerektiriyordu.

Özetle on dokuzuncu yüzyılın nüfus ve kadın bedeni
politikaları cinsellik, doğum, hamilelik, düşük gibi deneyim-
lerin sadece biyolojik bedenle ilişkili olmadığını, son derece
politik konular olduğunu bir kere daha hatırlatır. Konunun
mahrem doğası kadınların seslerini duymamızı ve deneyim-
lerini bilmemizi güçleştirse de toplumsal cinsiyet farklılıkları
na daha duyarlı bir tarihçiliğin sadece kadınlar hakkında
değil devletle toplum arasındaki ilişkinin dönüşüm süreci
hakkında da daha derinlemesine düşünmemizi sağlayabile-
ceğini gösterir. Ancak kadın bedenine yönelik olarak geliştiri-
len bu politikalar tüm baskıcı yönlerine rağmen Osmanlı
kadınlarının hukuki ve siyasi özneler haline geldiğini de gös-
terir, Osmanlı kadınlarının sadece Müslüman olmadıklarını
ve kadınlık denilen kategorinin içinde önemli ve göz ardı
edilemeyecek sınıfsal, etnik ve kültürel farklılıklar barındır-
dığını unutmamamız şartıyla.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Kaynakları

I) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a) Tasnifler:

Cevdet Dahiliye

Cevdet Sıhhiye

A.DVN (Sadaret Divan Kalemli Evrakı)

A.DVN.MKT (Sadaret Divan Kalemli Evrakı Mektubi Kalemli)

A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemli Evrakı)

A.MKT.MVL (Sadaret Meclis-i Vala Evrakı)

A.MKT.NZD (Sadaret Nezaret ve Devalr Evrakı)

A.MKT.UM (Sadaret Umum Vilayat Evrakı)

DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemli)

HAT (Hatt-ı Hümayun)

HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası)

İ.DH (İrade Dahiliye)

İ.HUS (İrade Hususi)

İ.MVL (İrade Meclis-i Vala)

İ.ŞD (İrade Şura-yı Devlet)

MF.ALY (Maarif Nezareti Mekatib-i Aliye)

MF.İST (Maarif Nezareti İstatistik Kalemli)

MF.VRK (Maarif Nezareti Evrak Odası)

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

ŞD.Dersaadet (Şura-yı Devlet Dersaadet)

ŞD.Maarif (Şura-yı Devlet Maarif)

ZB (Zaptiye Nezareti)

b) Defterler:

Ayniyat Defterleri

NGG Sıhhiye Gelen-Giden

NGG Tıbbiye Gelen-Giden

II) Kadı Sicilleri

Burhaniye 1101, 1103

Edremit 1259, 1260, 1261

B) Besim Ömer'in kitapları

"Ebelik ve Doğum: Bizde Nasıldı ve Ne Haldedir?", *Sıhhat Almanâğı* Mazhar Osman (Yay. haz.), İstanbul: Kader Matbaası, 1933.

Doğum Tarihi, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1932.

Ebe Hanımlara Öğütlerim, İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası 1322 (1904/1905).

Ebelik, Doğurmak ve Doğurtmak, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1322 (1904/1905).

Ebelik, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1928.

Fen ve izdivac: Evlenebilecekler ve Evlenemeyecekler, İstanbul: Yeni Matbaa, 1340 (1921/1922).

Fenn-i Vilade İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1338 (1919/1920))

Gebelik ve Gebelikte Tedabir, İstanbul: 1318(1900/1901).

Sıhhatnümâ-yı Aile yahud Baba, Ana, Çocuk, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1304 (1887)).

Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı?, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1939.

Ukm ve Anânet, Dersâadet: Mahmud Bey Matbaası, 1306 (1890/1891).

C) Matbu kaynaklar

"50 Yıllık Ebe Sahin Anlatıyor!", *Yeni İnci* 11/32, 1953, s.10-12, ve s. 16.

"Gebelik ve Gebelikte Tedabir", *Servet-i Fünun*, 24/615 (23 Kanunusani 1318/5.2.1903), s. 208-209.

"İki Ebe Bir Gebe", *Hayâl-i Cedîd*, 28 Teşrinievvel 1910-18 Teşrinisani 1910.

"İskat-ı Cenin Yani Çocuk Düşürmek", *Ayine*, 30 Teşrinisani 1291/13 Zilkade 1292 (11.12.1975).

"Meclis-i Umur-u Nafianın Layihası", *Takvim-i Vekayi*, 1254.Ş.28 (16.11.1838).

Ahmed Midhat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vazâif*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1899.

Ahmed Naci, *Rehnüma-yı İzdivac*, İstanbul: Manzume-i Efkâr Matbaası, 1328 (1912).

Ahmed Sald, *Hıfz-ı Sıhhat-i İzdivac ve Tenasül*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1308 (1891).

Ahmet Rasim, "Cenin" *Servet-i Fünun*, 1/11, 1297, s.125.

Avanzade M. Süleyman, *Mesail-i Mühimme-i Hayatiye ve Sıhhiyeden Kısır Kadınlar*, İstanbul: Kader Matbaası, 1336 (1920).

Avanzade Mehmed Süleyman, *Kız mı Oğlan mı?*, (İstanbul: Araks Matbaası, 1330 (1914).

Aziz, "İskat-ı Cenin", *Mecmua-i Fünun*, 41 (December 1866): 289-292.

Basiretçi Ali Efendi, "Kadın Ebeler (Kabileler)", *İstanbul Mektupları*, Nuri Sağlam (Yay. haz.), İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 679-680.

Basiretçi Ali, "Şehir Mektubu, no:157", *Basiret*, 13.Ra.1295/17.1.1878, no: 2318, s. 2-3.

Basiretçi Ali, "Şehir Mektubu, no:157", *Basiret*, 13.Ra.1295/17.1.1878, no: 2318, s. 2-3.

Ceride-i Havadis, 1257.S.18 /11.4.1841 no: 29.

Debay, August, *Sihhatnüma-yı İzdivac: Evleneceklerle Müteehhil ve Mücerred Bulunanlara Nasihat*, Besim Ömer, İstanbul: Alem Matbaası, 1306 (1888/1889).

Debay, Auguste, *Hygiène et Physiologie du Mariage; Histoire Naturelle et Médicale de l'Homme et de la Femme Mariés; dans ses plus Curieux Détails. Théorie Nouvelle de la Procréation Mâle et Femelle, Stérilité, Impuissance, Imperfections Génitales, Moyens de les Combattre. Hygiène Spéciale de la Femme Enceinte et du Nouveau-né*, (Paris: E. Dentu, 1859.

Gebe Kalmamak İçin Ne Yapmalı?, İstanbul: Sevimli Ay Matbaası, 1927.

Halid Ziya (Uşaklıgil), *Ham-lü Vaz'ı Haml*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306 (1888/89).

Halid Ziya, Uşaklıgil, *Kanun ve Fenn-i Vilade*, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1311 (1893).

Halil Hamid, *Yeni Aile Rehberi*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1919.

Hanım Kızlara, İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304 (1887).

Hanımlara Mahsus Gazete, no: 151, 1315.L.10 (4.3.1898).

Hanımlara Mahsus Malûmat, İstanbul: İstanbul, 1895.

Hasan Bedreddin Paşa, *Iskat-ı Cenin: Facia*, İstanbul: 1290, 1873.

Her Genç Kız Neler Bilmelidir, İstanbul: Sevimli Ay Matbaası, 1926.

Hüseyin Remzi, *Mir'atü'l-beyt. Hanımlara Yadigar*, İstanbul: İstanbul , 1891.

Hüseyin Remzi, *Sağdıç Rehber-i İzdivac*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315 (1899).

Hüseyin Remzi, *Yadigâr-ı Remzi: Aile Hıfzı's-sıhhası*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1900.

Kabile Rasiha, "Yirmi Senelik Ebelik Hayatımda Neler Gördüm?", *Resimli Ay*, 29/21, 1925, s. 43-46.

M. Falk, *Saadet-i Aile*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316 (1899).

Mehmed Süleyman Avanzade, *Gençlerde İstimna Bî-ıyed*, İstanbul: Kader Matbaası, 1329 (1913).

Mehmed Süleyman Avanzade, *Yalnız Erkeklerle Mahsus Adem-i İktidar*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1330/1332 (1914).

Mehmed Süleyman Avanzade, *Yeni, Mükemmel, Son Rehber-i İzdivac*, İstanbul: el-Adl Matbaası, 1338 (1922).

Muharrerat-ı Nadire, İstanbul: İzzet Efendi Matbaası, 1289 (1872).

Mustafa Safi, *Evlendirecek, Evlenecek ve Evlenmişlere Mahsus Saadet-i İzdivac*, İstanbul: Asır Matbaası, 1325 (1907/1908).

Mustafa Safi, *Saadet-i İzdivac*, İstanbul: Asır Matbaası, 1325 (1907));

Namık Kemal, "İskat-ı Cenin", *Mecmua-ı Ebuzziya'l*", "İskat-ı Cenin", *Hadika*, 15, 28 Teşrinisani 1288/27 Ramazan 1289, s. 1-2.

Namık Kemal, "Nüfus", *İbret*, 9, 19 Rebl'ul ahir 1289/ 13 June 1288 (14.6.1872).

Namık Kemal, "İskat-ı Cenin", *Hadika*, 15, 28, Teşrinisani 1288/ 27 Ramazan 1289 (28.11.1872).

Necmeddin Sami, *Sevda Çiçekleri yahud İzdivacın Ehemmiyeti*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1312 (1895).

Pierre Budin, *Seririyat-ı Viladiyye dersleri*, çev. Besim Ömer, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Matbaası, 1313 (1895/1896).

Salih Saim [Unar], *Ana Baba Nasihatları*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1889.

Sedad Tosunpaşazade, *Muamelat-ı Zevâyede Adem-i İktidar*, İstanbul: Şems Matbaası, 1328/1330 (1912).

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki, I*, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317/1899.

Seyyid Tahir, *Vaz'ı Hamî: İbtia-ı Hamîl, Kabilenin Vazifesi, Cenin*, İstanbul: Şems Matbaası, 1331 (1915).

Sir J.W.Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, London: The Oriental Literature Society, 1309/1892.

Skanzoni, *Fenn-i Vilade*, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1298 (1880/81).

E) Kitap, makale ve tezler

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri/Adat ve Merasim-i Kadime, Tabirat ve Muamelat-ı Kavmiye-i Osmaniye*, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Yay. haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Abou-El-Haj, R. A., *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse: Syracuse University Press, 2005.

Abugideiri, H. "Egyptian Women & the Science Question: Gender in the Making of Colonized Medicine, 1893-1929", Yayımlanmamış doktora tezi, Georgetown University, 2001.

_____. "The Scilentsation of Culture: Colonial Medicine's Construction of Egyptian Womanhood, 1893-1929", *Gender & History*, 16/1, 2004, s. 83-89.

Ahmad, F. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford: Clarendon Press, 1969.

Ak, B. ve Ataç A. (Yay. haz.), *Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu*, Ankara: Sağlık Bakanlığı, 2000.

Akgündüz, A., *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.

_____. *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

- Akkan, A., "Dr. Besim Ömer Paşa (Akalin)", *Mimar Sinan* 6, 1992: 15-20.
- Akşit, Elif Ekin, "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", *Toplum ve Bilim* 118, 2010, s. 179-197.
- Akşit, E. E., *Girls' Education and the Paradoxes of Modernity and Nationalism in the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic*. Yayınlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2004.
- _____. "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları", *Toplum ve Bilim* 118, 2010, s. 179-197.
- _____. "Rearrangement of the Public and the Private Spheres", *Ottoman Women: A Social History from 19th and 20th Centuries*, Köksal, D., Falierou, A. (Yay. haz.), Londra: I.B.Tauris, 2012.
- Aktaş, N., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2000.
- Akyıldız, A., *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.
- _____. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren, 1993.
- Altıntaş, A., "Türkiye'de Ebelik Eğitimi." *Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları*, Hatemi, H. ve Altıntaş, A. (Yay. haz.), İstanbul: CSA Global Publishing, 2006, s. 156-160.
- Altınöz, V. D., "The Ottoman Women's Movement: Women's Press, Magazines, Journals, and Newspapers from 1875 to 1923" Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of Miami, 2003.
- Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London and New York: Verso, 1991.
- Aprahamian, S, Rowe, V. (Yay. haz.), *Ottoman Women's Movements and Print Cultures*, Austin: University of Texas Press, 2009.
- Arısan, K., "Doğum Yardımının Dünü, Bugünü ve Bizde Ev-Saray Doğumlarıyla İlgili Gelenekler", İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 43/85, 1980.
- _____. "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum", *1. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988, Bildiriler*, Ankara: 1992 s., 253-259.
- Aydın, C., "Mecmua-ı Fünun ve Mecmua-ı Ulum Dergilerinin Medeniyet ve Bilim Anlayışı", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.
- Aydın, M., "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s., 81-106.
- Aykut Türker, E., "Alternative Claims On Justice And Law: Rural Arson and Polson Murder in the 19th Century Ottoman Empire", Yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011.
- Aynur, H., "Malumatçı Baba Tahir", *Toplumsal Tarih*, 128, 2004, s. 62-65.
- Baer, M., "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman İstanbul," *Gender & History*, 16/2, 2004, s. 425-458.

_____. "Manliness, Male Virtue and History Writing at the Seventeenth-Century Ottoman Court", *Gender & History*, 20/1, 2008, s. 128-148.

Baldry, J., "The Ottoman Quarantine Station on Karaman Island, 1881-1914." *Studies in History of Medicine*, 2 (1978).

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser*.

Bal soy, G., "Advices to Pregnant Women: Changing Conceptions of Pregnancy and Birth in the Ottoman Empire in the late Nineteenth Century", *Medicine Within and Between the Habsburg and Ottoman Empires, 18th-19th centuries*, Sechel, T. D. (Yay. haz.), Verlag, 2010, s. 149-164.

Banks, A. C., *Birth Chairs, Midwives and Medicine*. (Jackson: University Press of Mississippi, 1999).

Basiretçi Ali Efendi, "Kadın Ebeler (Kabileler)" *İstanbul Mektupları*, Sağlam, N. (Yay. haz.), İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 679-680.

Belger, N. R., "Türk Kadınının ve Çocuğunun Minnettar Olduğu Büyük Adam", *Akşam*, 19 Mart 1945.

Bowen, D. L., "Abortion, Islam, and the 1994 Cairo Population Conference." *International Journal of Middle East Studies* 29/2, 1997, s. 161-184.

Bozkurt, A., "93 Harbi Eşiğinde Selanik'te Bir Kadın Dergisi: Ayine (1875-1876)", *Kebikeç*, 19, 2005, s. 73-97.

Bogdan, J., "Care or Cure? Childbirth Practices in Nineteenth Century America", *Feminist Studies* 4/ 2, 1978, s. 92-99.

Brockopp, J. E., *Islamic Ethics of Life: Abortion, War, and Euthanasia*, (Columbia, S.C.: University of South Carolina Press, 2003).

Broomhall, S., "'Women's Little Secrets': Defining the Boundaries of Reproductive Knowledge in Sixteenth Century," *Social History of Medicine* 15/1, 2002, s. 1-15.

Buturovic, A and Schick, I. C. (Yay. haz.), *Women in the Ottoman Balkans: Gender, Culture and History*, London, New York: I.B. Tauris, 2007.

Camiscioli, E., "Producing Citizens, Reproducing the (French) Race: Immigration, Demography, and Pronatalism in Early Twentieth-Century France", *Gender & History* 13/3, 2001, s. 593-621.

Cemiloğlu, M., *Halk Hikayelerinde Doğum Motifi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi GÜçlendirme Vakfı, 1999.

Çetinsaya, G., "Abdülhamit'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Toplum Bilim ve Dergi Dergileri Sempozyum Bildirgeleri*, İstanbul: Metis, 1998, s. 137-146.

Cole, J. H., *The Power of Large Numbers: Population, Politics, and Gender in Nineteenth-Century France*, Ithaca: Cornell University Press, 2000.

Cuno, K. M. and Reimer, M. J., "The Census Registers of Nineteenth-Century Egypt: A New Source for Social Historians", *British Journal of Middle Eastern Studies* 24/ 2, 1997, s. 193-216.

- Çadırcı, M., "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri," *Belgeler*, 15/19, 1993, s. 169-181.
- Çakır, C., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Çakır, S., *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- Davin, A., "Imperialism and Motherhood", *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Cooper, F. and Stoler, A. L. (Yay. haz.), Berkeley: University of California Press, 1997, s. 87-151.
- Davis, F., *The Ottoman Lady: A Social History From 1718 to 1918*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 1986.
- Delaney, C., *The Seed and the Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village*, Berkeley: University of California, 1991.
- Delice, S., "Friendship, Sociability, and Masculinity in the Ottoman Empire: An Essay Confronting the Ghosts of Historicism", *New Perspectives on Turkey*, 42 Bahar, 2010, s. 103-125.
- Demirci, T., *Body, Disease and Late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)*, (Yayımlanmamış doktora tezi, Bilkent University, 2008.
- Demirci, T and Somel, S. A., "Women's Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century," *Journal of the History of Sexuality* 17/ 3, 2008, s. 377-420.
- Demirdirek, A., *Osmanlı Kadınlannın Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- Deringil, S., "New Approaches to the Study of the Ottoman Nineteenth Century", *Aptullah Kuran için Yazılar*, Kafesçioğlu Ç. ve Thys-Şenocak, L. (Yay. haz.), İstanbul: YKY, 1999.
- _____. *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, London and New York: I. B. Tauris, 1999.
- Dinç, F. G., *Ignorant, Dirty, Superstitious Crones: Degrading of Midwifery and Midwives in Modern Turkey*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi University, 2011.
- Dirican, R., "Türkiye'de Ebeliğin Kısa Tarihçesi", *Dirim* 1-2, 1973.
- Doumani, B. (Yay. haz.), *Family History in the Middle East: Household, Property, and Gender.*, Albany: State University of New York Press, 2003.
- _____. "The Political Economy of Population Counts in Ottoman Palestine: Nablus, circa 1850", *International Journal of Middle East Studies* 26/1, 1994, s. 1-17.
- Duben, A. and Behar, C., *İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, (New York: Cambridge University Press, 2002.
- Duden, B., *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*, çev. Hoinacki, L., Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1993.
- _____. *The Woman Beneath the Skin: A Doctor's Patients in Eighteenth-century*, çev. Dunlap, T., Germany, Cambridge: Harvard University Press, 1991.

Dündar, F., *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.

Dursun, S., "Population Policies of the Ottoman State in the Tanzimat Era: 1840-1870", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sabancı University, 2001.

Dye, N. S., "History of Childbirth in America", *Signs* 6/1 Women: Sex and Sexuality, II. Bölüm, 1980, s. 97-108.

Ehrenreich, B., and English, D. *Witches, Midwives and Nurses: a History of Women Healers*, New York, 1973.

Elmacı, N., "Doğum Gelenekleri: Bakacak Köyünün Dünyası ve Bugünü", *Folklor Edebiyatı* 30/2, 2002. ,

Engelstein, L., *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin-de-siècle Russia*, Ithaca: Cornell University Press, 1992.

Erden, F., *Türk Hekimleri Biyografisi*, İstanbul: Cıvırlı Biraderler Basımevi, 1948.

Ergin, O. N., *Mecelle-i Umur-u Belediye*, Cilt 6., İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.

Ersanlı, B., *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.

Evenden, D., *The Midwives of Seventeenth Century London*, (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2000.

Eyüboğlu, İ. Z., *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi: İnanç-Söylence Bağlantısı*, İstanbul: Geçit Kitabevi, 1987.

Fahmy, K., "Women, Medicine and Power in Nineteenth-Century Egypt", *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East*, Abou-Lughod, L. (Yay. haz.), Princeton: Princeton University Press, 1998.

_____. *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1997.

Findley, C., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton: Princeton University Press, 1980.

Fortna, B., *Imperial Classroom: Islam the State and Education in the Late Ottoman Empire*, New York: Oxford University Press, 2003.

Frierson, E., "Unimagined Communities: Women and Education in the Late-Ottoman Empire, 1876-1909", *Critical Matrix, The Princeton Journal of Women, Gender, and Culture* 9/2, 1995, s. 55-90.

_____. "Women in Ottoman Intellectual History", *Late Ottoman Society: The Intellectual Heritage* Özdalga, E. (Yay. haz.), New York: Routledge-Curzon, 2005.

Genç, M. ve Özvar, E. (Yay. haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Greil, A. L., "Infertile Bodies: Medicalization, Metaphor, and Agency", Macia Inhorn, Frank Van Balen (Yay. haz.), *Infertility Around the Globe*, University of California Press, 2002, s. 101-119

Green, M. H., "From 'Diseases of Women' to 'Secrets of Women': The Transformation of Gynecological Literature in the Later Middle Ages", *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 30/1, 2000, s. 5-39.

_____. "Gendering the History of Women's Healthcare", *Gender & History* 20/3, 2008, s. 487-518.

Grossman, A., *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920-1950*, New York: Oxford University Press, 1995.

Gülsoy, U., *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul: Simurg Yayınevi, 2000.

Gündüz, F.S., "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus bir Hastane: Haseki", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 5, 1999, s. 95-112.

Gürsoy, A., "Abortion in Turkey: A Matter of State, Family or Individual Decision", *Social Science and Medicine* 42/4, 1996, s. 531-542.

Güvenç Salgırılı, S., "Eugenics as Science of the Social: A Case from 1930s İstanbul", Yayınlanmamış doktora tezi, Binghamton University, 2009.

Hanioglu, Ş. "Osmanlılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınevi, 1985, s. 1389-1393.

_____. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, New York: Oxford University Press, 2001.

_____. *The Young Turks in Opposition*, New York: Oxford University Press, 1995.

Harley, D., "Historians as Demonologists: The Myth of the Midwife-Witch", *Social History of Medicine* 3, 1990, s. 1-26.

_____. "Provincial Midwives in England: 1660-1760." in *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe* Marland, H. (Yay. haz.), London and New York: Routledge, 1994.

Hatem, M. F. "The Professionalization of Health and the Control of Women's Bodies as Modern Governmentalities in Nineteenth-Century Egypt.", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Zilfi, M. C. (Yay. haz.), Brill, 1997, s. 66-80.

Helimoğlu, M. Y., *Diyarbakır Efsaneleri; Derleme-Araştırma-İnceleme*, Ankara: Doruk, 1993.

Homel, A., "Birth Attendants in Meiji Japan: The Rise of a Medical Birth Model and the New Division of Labour", *Social History of Medicine* 19/3, 2006, s. 407-424.

_____. "Sanba and their Clients: Midwives and the Medicalization of Childbirth in Japan", *New Directions in the History of Nursing*, Mortimer, B. and McGann, S. (Yay. haz.), London and New York: Routledge, 2005.

Hot, İ., "Besim Ömer Akalın, 1862-1940", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2-3, 1996-1997, s. 213-232.

_____. "Besim Ömer Paşanın Anne ve Çocuk Sağlığı Açısından Ülkemiz Nüfus Meselesi Hakkındaki Görüşleri", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Imber, C., *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford: Stanford University Press, 1997.

İşıl, Y., "Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mecmua-i Fünun", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul University, 1986.

İlyasoğlu, A and Insel, D., "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler, Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1984.

İnal, İbnü'l Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul: Türk Tarih Encümeni Külliyesi, 1930.

İnalcık, H and Seyitdanlıoğlu, M. (Yay. haz.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Phoenix, 2006.

İnalcık, H. "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum*, 5, 1973, s. 97-128.

İzmir Bildirileri, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi, 2007.

Kahya, E. and Erdemir, A. D., *Bilimin Işığında Osmanlı'dan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

_____. *Medicine in the Ottoman Empire and Other Scientific Developments*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1997.

_____. *Science of Medicine in the Ottoman Empire*, Pakistan: Hamdar Foundation, 2003.

_____. *Medical Studies and Institutions in the Ottoman Empire: With Brief Information about the Scientific Studies*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti., 2008.

Karakaya-Stump, A., "Debating Progress in a 'Serious Newspaper for Muslim Women': The Periodical Kadın of the Post-revolutionary Salonica, 1908 – 1909", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 30/2, 2003, s. 155 – 81.

Karal, E. Z., *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.

_____. *Osmanlı Tarihi, 1. Cilt Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Karpat, K., "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893." *International Journal of Middle East Studies*, 9/3, 1978.

_____. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*, 3/3, 1972, s. 243-81.

_____. *Ottoman Population, 1830-1914*, Madison, Wis.: The University of Wisconsin Press, 1985.

Kashani-Sabet, F., "The City of the Dead: The Frontier Polemics of Quarantines in the Ottoman and Iran", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 18, 1998.

Kaya, A. Y., "19. Yüzyıl Ortasında İzmir'de Mülkiyet, Emniyet ve Zabtiyeler", *Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliği Çapraz Bakışlar*, Lévy, N. ve Özбек, N. and Toumarkine (Yay. haz.), İstanbul: Tarih Vakfı, 2009.

- _____. "Vergilendirmenin Ekonomi Politikı: 19. Yüzyıl Ortasında İzmir Kadastro", İzmir'In Düünden Bugüne Sosyal ve Ekonomik Gelişim Konferansı
- Kazancıgil, A., "Doğum ve Kadın Hastalıkları Bilgisi", *Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi: Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra*, Unat, E. K. (Yay. haz.), İstanbul: Cerrah Paşa Tıp Fakültesi Vakfı, 1988.
- _____. "Ölümünün 40. Yılında Besim Ömer Paşa (1863-1940)", *Dirim* 55/9-10, 1980.
- Keddie, N. ve Baron, B. (Yay. haz.), *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*, New Haven: Yale University Press, 1991.
- Keskin, Refik Münir ve Saim Sağlık. "Türkiyede Viladiye ve Nisaiye Tarihinden bir Hulasa", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1939, s. 101-106.
- Kılıç Denman, F., İkinci Meşrutiyet Döneminde bir Jön Türk Dergisi: "Kadın" (*A Young Turk Magazine in the Second Constitutional Period: Kadın*), İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010.
- _____. "Kadın: A Young Turk Magazine in the Second Constitutional Period (1908 – 1909)", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Kılınç, H., "Isolating the Subject: Cholera, Control and Sanitary Discourse in the İstanbul International Sanitary Conference of 1866", Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Kırlı, C., "A Profile of the Labor Force in Early Nineteenth-Century İstanbul", *International Labor and Working Class History* 60, 2001, s. 125-140.
- _____. "Coffeehouses: Public Opinion in the Nineteenth Century Ottoman Empire", *Public Islam and the Common Good*, Salvatore, A. ve Eickelman, D. F. (Yay. haz.), Lelden, Boston: Brill, 2004.
- _____. "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol", *Toplum ve Bilim* 83, 2000, s. 58-79.
- _____. "The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman İstanbul 1780-1845", Yayımlanmamış doktora tezi Binghamton University, 2000.
- _____. "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 4, 2006, s. 45-119.
- Kozma, L., "Women on the Margins and Legal Reform in Late Nineteenth Century Egypt, 1850-1882", Yayımlanmamış doktora tezi New York University, 2006.
- Köker, A. H. (Yay. haz.), *Doğum ve Ebelik Tarihi Kongresi, 14 Mart, 1997*, Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Gevher Nesli Tıp Tarihi Enstitüsü, 1997.
- Kukla, R., *Mass Hysteria: Medicine, Culture, and Mothers' Bodies*, Lanham, Rowman and Littlefield, 2005.
- Kurnaz, Ş., *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.
- Leavitt, J. W., "'Science' Enters the Birthing Room: Obstetrics in America since the Eighteenth Century", *The Journal of American History* 70/2, 1983, s. 281-304.
- _____. *Brought to Bed: Child Bearing in America, 1750-1950*, New York: Oxford University Press, 1986.

Undemann, M., "Professionals? Sisters? Rivals? Midwives in Braunschweig, 1750-1800", *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe*, Marland, H. (Yay. haz.), London, New York: Routledge, 1994.

_____. *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1999.

Loudin, I., "Deaths in Childbed from the Eighteenth Century to 1935", *Medical History* 30, 1986, s. 1-41.

_____. *Death in Childbirth: An International Study of Maternal Care and Maternal Mortality, 1800-1950*, Oxford and New York: Oxford University Press, 1992.

Maksudyan, N. *Hearing the Voiceless-Seeing the Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic, and Political History in the Late Ottoman Empire*, Yayınlanmamış doktora tezi Sabancı University, 2008.

Mardin, Ş., *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Syracuse: Syracuse University Press, 2000.

Marland, H. (Yay. haz.), *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe*, London and New York: Routledge, 1994.

Matossian, M. K. ve Hoogasian Villa, S., 1914 *Öncesi Ermeni Köy Hayatı*, çev. Altuğ Yılmaz, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2006.

McIntosh, T., "Profession, Skill, or Domestic Duty? Midwifery in Sheffield, 1881-1936." *Social History of Medicine* 11/3, 1998, s. 403-420.

McLaren, A., "Abortion in England, 1890-1914", *Victorian Studies* 20/4, 1977, s. 379-401.

_____. "Abortion in France: Women and the Regulation of Family Size, 1800-1914", *French Historical Studies* 10/3, 1978, s. 461-485.

_____. *Reproductive Rituals: The Perception of Fertility in England from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, London and New York: Methuen, 1984.

Miller, R., "Politicizing Reproduction in Comparative Perspective: Ottoman, Turkish, and French Approaches to Abortion Law", *Hawwa* 5/1, 2007, s. 73-89.

_____. "Rights, Reproduction, Sexuality, and Citizenship in the Ottoman Empire and Turkey", *Signs* 32/2, 2007, s. 347-375.

_____. *The Limits of Bodily Integrity: Abortion, Adultery, and Rape Legislation in Comparative Perspective*. (Aldershot: Ashgate, 2007).

Montagu, L. M. W., *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu: 1708-1720*. (Oxford: Oxford University Press, 1967.

Moscucci, O., *The Science of Woman: Gynaecology and Gender in England, 1800-1929*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1990.

Mossensohn, M. S., "Health as a Social Agent in Ottoman Patronage and Authority", *New Perspectives on Turkey* 37, 2007, s.147-175.

_____. "Tale of Two Discourses: The Historiography of Ottoman-Muslim Medicine", *Social History of Medicine* 21/, 2008, s.1-12.

Oktar, T., *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı, Osmanlı Kadınları Çalıştirma Cemiyet-i İslamiyesi*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.

Olgun, K., "Osmanlı Devletinde Nüfusu Arttırma Politikası Çerçevesinde İskat-ı Ceninin (Kürtaj) Yasaklanması", *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, Sarı, N. (Yay. haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Onur, A. A., "Büyük Alim ve Tıp Kahramanı, Besim Ömer Akalın", *Türk Ginekoloji Arşivi* 24/25, 1940, s.1177-1180.

Ortaylı, İ., *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayınevi, 1983.

_____. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri: 1840-1880*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Özbay, F., "Türkiye'de Ulus-Devlet, Gözetim ve Nüfus Bilgisi", *Toplum ve Bilim* 118, 2010, s. 165-178.

Ozbek, M., "The Regulation of Prostitution In Beyoglu (1875-1915)", *Middle Eastern Studies*, 46(4), 01/2010, s. 555-68.

Özbek, N., "Defining the Public Sphere during the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-18)." *Middle Eastern Studies* 43/5, 2007, s. 795 - 809.

_____. "Imperial Gift and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909", *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts*, Ener, M., Singer, A. ve Bonner, M. (Yay. haz.), Albany: State University of New York Press, 2003.

_____. "Modernite, Tarih ve İdeoloji: il. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/1, 2004, s. 71-90.

_____. "Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909", *International Journal of Middle East Studies* 37/1, 2005, s. 59-81.

_____. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002.

Özden, A. M., *Doktor Besim Ömer Akalın*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1941.

Öztürk, M., "Osmanlı Döneminde İskat-ı Cenin Yeri ve Hükümü", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* 1/1 (1987), s. 199-208.

Özvar, E., *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003.

Palalret, M., *The Balkan Economies, c.1800-1914: Evolution Without Development*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1997.

Pamuk, Ş., *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2005.

_____. *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1987.

Patriarca, S., *Numbers and Nationhood: Writing Statistics in Nineteenth-Century Italy*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 1996.

Pedersen, J. E., "Regulating Abortion and Birth Control: Gender, Medicine, and Republican Politics in France, 1870-1920", *French Historical Studies* 19/ 3, 1996, s. 673-698.

Pelrce, L., *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003.

Pollock, L. A., "Embarking on a Rough Passage: The Experience of Maternity in Early Modern Society", *Women as Mothers in Pre-industrial England: Essays in Memory of Dorothy McLaren*, McLaren, D. ve Fildes, V. A., Yay. haz. (London and New York: Routledge, 1990, s. 39-67.

Poovey, M., "Scenes of an Indelicate Character: The Medical 'Treatment' of Victorian Women", *Representations*, 14, The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century, 1986, s. 137-168.

Quataert, D., "Clothing Laws, State and Society in the Ottoman Empire, 1720-1829", *International Journal of Middle East Studies*, 1997, s. 403-425.

_____. "The Age of Reforms, 1812-1914", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil İnalcık ve Donald Quataert (Yay. haz.), Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1997.

_____. *Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993.

_____. *The Ottoman Empire: 1700-1922*, New York: Cambridge University Press, 2000.

Rıza T., *Tıp Fakültesi Tarihçesi: Mir'at-ı Mektebi Tıbbiye*, Kazancıgil, A. (Yay. haz.), İstanbul: Özel Yayınlar, 1991.

Rublack, U., "Pregnancy, Childbirth and the Female Body in Early Modern Germany." *Past and Present* 150, 1996, s. 84-110.

_____. "The Public Body: Policing Abortion in Early Modern Germany", in *Gender Relations in German History: Power, Agency, and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Abrams, L. ve Harvey, E. (Yay. haz.), Durham: Duke University Press, 1997.

Salzmann, A., "Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire" *Extending Citizenship, Reconfiguring States*, Hanagan M. and Tilly C. (Yay. haz.), New York and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 1999, s. 37-66.

_____. "Measures of Empire: Tax Farming and the Ottoman Ancien Regime, 1695-1807", Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia University, 1995.

Sarı, N., "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri", *The New History of Medicine Studies* 2-3, 1996/97, s. 11-64.

_____. "Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yerine Kısa bir Bakış", *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyetin ve Tıp Fakültesine Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı*, Yıldırım, N. (Yay. haz.), İstanbul: Novartis, 1998, s. 166-186.

Sarıyıldız, G., *Hicaz Karantina Teşkilatı: 1865-1914*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Saygılıgil, F., "Osmanlı'da Sağlık Alanında Tedavi Gören ve Tedavi Eden Olarak Kadınlar", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, İlyasoğlu, A. ve Akgökçe, N. (Yay. haz.), İstanbul: Sel, 2001, s. 127-154.

Schlick, I. C., "Print Capitalism and Women's Sexual Agency in the Late Ottoman Empire", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 31/1, 2011, s. 196-216.

- Schiebinger, L., *Nature's Body: Gender in the Making of Modern Science*. Boston: Beacon Press, 1993.
- Schlumbohm, J., "'The Pregnant Women are here for the Sake of the Teaching Institution': The Lying-in Hospital of Göttingen University, 1751 to c. 1830", *Social History of Medicine* 14/1, 2001, s. 59-78.
- Scott, J. C., *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven: Yale University Press, 1998.
- Semerdjian, E., *"Off the Straight Path": Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo*, Syracuse University Press, 2008.
- Sezenel, K. T., "Prof. General Besim Ömer Akalın'ın Ölümü." *Türk Ginekoloji Arşivi*, 24-25, 1940, s. 1174-1176.
- Shaw, S. J., "The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System." *International Journal of Middle East Studies* 6/4, 1975, s. 421-459.
- Simsek, E., "Çukurova'da Anlatılan 'Alkarısı' Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri." in *I. Uluslararası Karacaoğlu ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu (21-23 Kasım 1990, Adana)-Bildiriler*, Adana: 1991.
- Simşek, F., Eroğlu, H. ve Dinç, G., "Osmanlı İmparatorluğunda İskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research* 2/6, 2009, s. 593-609.
- Somel, S. A., "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi, 1839-1913", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, Belge, M. (Yay. haz.), İstanbul: İletişim Yayınevi, 2001.
- _____. "Osmanlı Son Döneminde İskat-ı Cenin Meselesi." *Kebikeç*, 13, 2002, s. 65-88.
- _____. "Sources on the Education of Ottoman Women in the Prime Ministerial Ottoman Archive for the Period of Reforms in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*, Sonbol, A. A. (Yay. haz.), Syracuse: Syracuse University Press, 2005).
- _____. "The Issue of Abortion in 19th Century Ottoman Empire", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey Dubrovnik-Croatia, 20-23 August, 2002*, İnalcık, H. ve Özel, O. (Yay. haz.), Ankara: Atatürk Supreme Council for Culture, Language & History, Publications of the Turkish Historical Society, 2005, s. 339-346.
- _____. *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire: 1839-1908 Islamization, Autocracy and Discipline*, Leiden: Brill, 2001.
- Sonbol, A. A. (Yay. haz.), *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, Syracuse: Syracuse University Press, 1996.
- Sunar, M., "Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826", *Yayımlanmamış doktora tezi*, Binghamton University, 2007.
- Süreyya, M., *Sicill-i Osmani*, Cilt 1., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Szreter, S., *Fertility, Class and Gender in Britain, 1860-1940*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1996.

Şakacı, F., *Her DoğumBir Mucizedir, Aykut Kazançlı Kitabı*, İstanbul: İş Kültür Yayınları, 2005.

Şehsuvaroğlu, B., "Doğumun Tarihçesine ve Bizde Ebelik Öğretimine bir Bakış", *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Mecmuası* 4/3-4, 1967.

Şener, A., *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Taner, T., "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat*, İstanbul, 1940, s. 226-230.

Taşkıran, N., "Türkiye'de Ebelik Eğitimi", *Haseki Tıp Büteni* 2/3, 1973, s. 229-240.

_____. *Haseki'nin Kitabı: İstanbul Haseki Külliyesi*, İstanbul: Haseki Hastanesi'ni Kalkındırma Derneği, 1972.

Tatlock, L., "Speculum Feminarum: Gendered Perspectives on Obstetrics and Gynecology in Early Modern Germany", *Signs* 17/4, 1992, s. 725-760.

Tuchman, A. M., "'The True Assistant to the Obstetrician': State Regulation and the Legal Protection of Midwives in Nineteenth Century Prussia", *Social History of Medicine* 18/1, 2005, s. 23-38.

Tucker, J. E. ve Merlwether M. (Yay. haz.), *Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*, Colorado: Westview Press, 1999.

Tuğ, B., "Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of 'Illicit' Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia", Yayınlanmamış doktora tezi, New York University, 2009.

Turna, N., "Pandemonium and Order: Suretyship, Surveillance, and Taxation in Early Nineteenth-Century Istanbul", *New Perspectives on Turkey*, 39, Fall 2008, s.167-189.

Ulman, Y. I., "Besim Ömer Akalın (1820-1940): Ange Gardien des Femmes et des Enfants", *Medecins et Ingenieurs Ottomans à l'Age des Nationalismes*, Anastasiadou-Dumont (Yay. haz.), "Meropl, Paris and Istanbul: Maisonneuve et Larose", Institut Français d'Etudes Anatolienes, 2003.

Ünver, A., *Besim Ömer Paşa ve Doğum Tarihi*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1932.

_____. "Journal de Constantinople'a göre Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Galatasaray Dönemi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

_____. "Mecmua-i Fünun'da Tıp Konulu Yazılar", *Bilim Tarihi* 22, 1993, s. 17-30.

_____. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Aydın Portresi: Besim Ömer Akalın", *Müteferrika* 25, 2004.

Ulrich, L. T., "'The Living Mother of a Living Child': Midwifery and Mortality in Post-Revolutionary New England", *The William and Mary Quarterly* 46/ 1, 1989, s. 27-48.

_____. *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard, Based on her Diary, 1785-1812*, New York: Knopf, 1990.

- Uludağ, O. Ş., *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Unat, E. K. ve Samastlı, M., *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909*, İstanbul, 1990.
- Ünver, A. S., *Haseki Hastanesi Tarihçesi: 400. Yıldönümü Dolayısıyla*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1939.
- _____. "Tarihte Ebeler ve Doğum Tarihimiz", *II. Ana Sağlığı Semineri*, İstanbul: 1967.
- Usborne, C., "Abortion for Sale! The Competition Between Quacks and Doctors in Weimar Germany", *Illness and Healing Alternatives in Western Europe* Gilswit-Hofstra, M., Marland, H. ve Vaard, H. (Yay. haz.), London and New York: Routledge, 1997, s. 183-204.
- _____. "Wise Women, Wise Men and Abortion in the Weimar Republic: Gender, Class and Medicine", *Gender Relations in German History: Power, Agency, and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century* Abrams, L. and Harvey, E. (Yay. haz.), Durham: Duke University Press, 1997.
- Üstünel, B. ve Bayırlı E., "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 3/2 (1971), s. 67-74.
- _____. "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 3/3, 1971, s.209-216.
- _____. "Ebelik ve Tarihi Gelişimi", *Zeynep Kamil Tıp Bülteni* 4/1, 1972, s. 1-6.
- Voss, L. H. Van., "Introduction", *International Review of Social History* 46, 2001, s. 1-10.
- Wiesner, M., "The Midwives of South Germany and the Public/Private Dichotomy", *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe*, Marland, H. (Yay. haz.), London and New York: Routledge, 1994.
- Wishnitzer, A., *The Transformation of Ottoman Temporal Culture During the "Long Nineteenth Century"*, Yayınlanmamış doktora tezi, Tel Aviv University, 2009.
- Yıldırım, N. (Yay. haz.), *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyetin ve Tıp Fakültesine Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı*, İstanbul: Novartis, 1998, s. 166-186.
- _____. "Kadınların Hekim Olma Mücadelesi", *Toplumsal Tarih* 147, 2006, s. 50-57.
- _____. "Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyanlar, Karantina İstemezuk", *Toplumsal Tarih* 150, 2006, s. 18-27.
- _____. "Sabuncuoğlu Şerafeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* v.35., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s. 358-9.
- _____. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5., İstanbul: İletişim Yayınevi, 1985, s. 1320-1338.
- Yılmaz, C., Yılmaz, N. (Yay. haz.), *Osmanlılarda Sağlık*, İstanbul: Biofarma İlaç Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2006.
- Yosmaoğlu, İ. K., "Counting Bodies, Shaping Souls: The 1903 Census and National Identity in Ottoman Macedonia", *International Journal of Middle East*

Studies 38, 2006, s. 55–77.

Zarinebaf-Shahr, F., "Women, Patronage and Charity in Ottoman İstanbul", *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*, Sonbol, A. A. (Yay. haz.), Syracuse: Syracuse University Press, 2005.

_____. *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, University of California Press, 2010.

Ze'evi, D., "The Use of Ottoman Sharia Court Records as a Source for Middle Eastern Social History: A Reappraisal." *Islamic Law and Society* 5/1, 1998, s. 35-56.

_____. "Women in 17th-Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives", *International Journal of Middle East Studies* 27/ 2, 1995, s. 157-173.

_____. *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*, Berkeley: University of California Press, 2006.

Zilfi, M. (Yay. haz.), *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden and New York: Brill, 1997.

Zürcher, E. J., *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, London, New York: I.B. Tauris, 1999.

A

Abrams, Lynn 116
Abugidelri, Hlbba 77
Abou-El-Haj Rifa'at Ali 11, 41
Acıpayamlı, Orhan 165
Agmon, Iris 22, 23
Ahmed Hilmi 169
Ahmed Midhat 201
Ahmed Naci 200
Ahmed Said 200
Ahmet Rasim 149, 150, 151, 232
Akalın, Besim Ömer 13, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 62, 97, 108, 109, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 189, 194, 195, 196, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 219
Ak, Bilal 52
Akgökçe, Necla 71
Akgündüz, Ahmet 123, 129
Akkan, Ahmet 56
Akşit, Elif Ekin 25, 195
Akyıldız, Ali 28
Ali Rıza Bey 165, 236
Altıntaş, Ayten 54
Anastassla, Fallierou 195
Anderson, Benedict 31
Andon Papa İstavri 67
Arısan, Kazım 101, 165, 234
Ataç, Adnan 52

Avanzade Mehmed Süleyman 201, 208, 209, 210, 212, 214, 215, 219, 232
Aydın, Cemil 155
Aydın, Mahir 31
Aykut Türker, Ebru 23
Aynur, Hatice 192
Ayşe Hanım 93, 94, 95

B

Baer, Marc 23
Baron, Beth 22
Banks, Amanda Carson 75
Basiretçi Ali Efendi 98
Bayırlı, Ertuğrul 53
Behar, Cem 117
Belger, Nihat Reşat 55
Bogdan, Janet 75
Bozkurt, Ayşe 148
Bozkurt, Suzan 71
Brockopp, Jonathan E. 125
Broomhall, Susan 74
Budin, Pierre 46
Budin, Pierre-Constant 37
Buturovic, Amila 23

C-Ç

Camiscioli, Eliza 27
Cemilloğlu, Mustafa 165

Cole, Joshua H. 27

Cuno, Kenneth M., 31

Çadırcı, Musa 32

Çakır, Coşkun 30

Çakır, Serpil 201

D

Davin, Anna 27

Davis, Fanny 45

Debay, Auguste 170, 184

Delaney, Carol 165

Delice, Serkan 23

Demirci, Tuba 118, 159, 192

Demirdirek, Aynur 201

Deringil, Selim 137

Dinç, Güven 117

Dirican, Rahmi 52

Doğan, Atilla 187

**Doktor Binbaşı Dalmatiko
Efendi 67**

**Doktor Kırımlıade Aziz İdris
Bey 155, 156, 157**

Doktor Manol 67

Doktor Necip Bey 67

Doktor Pavlaki 67

Doktor Vahit 37

Doumani, Beshara 22, 31

Duden, Barbara 167

Duben, Alen 117

Dursun, Selçuk 28

Dündar, Fuat 27

Dye, Nancy Schrom 75

E

Ebe Kıryakıce 97

Ebe Marya 95

Ebe Şahin 62

Ebe Vanturi 79

Eftimya 66

Ehrenreich, Barbara 72

Elena Hanım 108

Elmacı, Nuran 165

Enderunî Hüseyin Fazıl 102

Engelstein, Laura 116

Englsh, Deirdre 72

Erdemir, Ayşegül D. 52

Erden, Fethi 51

Ergin, Nuri 84

Eroğlu, Haldun, 117

Evenden, Doreen 74

Eyüboğlu, İsmet Zeki 165

F

Fahmy, Khaled 74, 76

Fariba, Zarinebaf-Shahr 23

Feroz Ahmad 46

Fildes, Valerie A. 166

Findley, Carter V. 28

Foucault, M. 16, 118

Frierson, Elizabeth 22, 25

G

Genç, Mehmet 30

Gökçen, Fatma 207

Green, Monlca H. 72, 116, 167

Grell, Arthur L. 207

Grossman, Atina 116

Gürsoy, Akile 117

Güvenç Salgırlı, Sanem 194, 219

H

Hafize Hanım 92, 93, 95

Hanioğlu, Şükrü 20, 46

Hariciye Nezareti 89, 231

Harley, David 71, 72, 74, 239

Harvey, Ellizabeth 116

Hasan Ağa 121

Hasan Bedreddin Paşa 144, 145, 146, 147, 159, 233

Hasan Efendi 66

Hayriye Hanım 99

Helimoğlu, Muhsine Yavuz 165

Hot, İnci 56

Hüseyin Ramiz 169

Hüseyin Remzi 200, 201, 211, 233

Hüseyin Sabri 169

I-İ

Imber, Colln 123

İbn-i Razi 42, 172

İbn-i Rüşd 42

İbn-i Sina 42, 52, 172

İbrahim Atafı 169

İlyasoğlu, Aynur 71, 201

İnal, İbnü'l Emin Mahmut Kemal 101

İnalcık, Halil 26, 30, 118, 244

İnsel, Deniz 201

J

Jusyo, Adrian de 186

K

Kabile Fehime Hanım 98

Kabile Nefise Hanım 92

Kabile Rasila 57, 104, 233

Kahya, Esin 52

Kara, İsmail 152

Karakaya-Stump, Ayfer 201

Karal, Enver Ziya 29, 31

Karpat, Kemal 26, 28, 29, 31, 159

Katz, Marion Holmes 125

Kaya, Alp Yücel 30

Kazancıgil, Aykut 52, 54, 55, 56, 241, 244

Kazancıgil, Tervfik Remzi 54, 55

Kedde, Nikki 22

Keskingil, Refik Münir 51, 241

Kılıç Denman, Fatma 201

Kırlı, Cengiz 25, 30

Kozma, Liat 77, 116

Köker, Ahmet Hulusi 54, 55

Kukla, Rebecca 167

Kurnaz, Şefika 70

L

Leavitt, Judith Walzer 75

Lindemann, Mary 43, 44, 74, 242

Loudin, Irvine 75

M

Madam Annik 13, 99, 100
Madam Robert 80
Madam Vanturi 79, 80
Mahmud, II. 28, 31
Maksudyan, Nazan 98, 132
Malahiranos Efendi 67
Mardin, Şerif 20
Marijke Gijswit-Hofstra 116
Marland, Hilary 43, 116
Matossian, Mary Kilbourne 165
McGann, Susan 73
McIntosh, Tania 72
McLaren, Angus 117
McLaren, Dorothy 166, 244
Meriwether, Margaret 22
Mehmed Süreyya 101, 155
Mezalto 127, 128, 130
Miller, Ruth 118
Moscucci, Ornella 76
Mossensohn Miri Shefer 52
Mortimer, Barbara 73
Mustafa Safi 200, 234

N

Nafiz Serya 169
Namık Kemal 151, 152, 153, 234
Necmeddin Sami 200, 234
Nefise Şaziye Hanım 92
Nusret Fuad 211, 213, 215

O-Ö

Oktar, Tiğınçe 70
Ortaylı, İlber 28
Özbay, Ferhunde 25
Özbek, Müge 22
Özbek, Nadir 25, 137
Özdalga, Elisabeth 22
Özden, Akil Muhtar 55
Öztürk, Mustafa 117
Özvar, Erol 29, 30

P

Pamuk, Şevket 28, 29
Palairat, Michael 28
Patriarca, Silvana 27
Pavler, Elizabeth 186
Pedersen, Jean Elisabeth 116
Peirce, Leslie 22
Pinard, Adolphe 37
Pirötin, Laziko 113
Pollock, Linda A. 166
Poovey, Mary 75

Q

Quataert, Donald 11, 26, 28, 244

R

Râci Bey 99, 100
Reimer, Michael J. 31
Rıza Tahsin 52
Rublack, Ulinka 116, 167

S-Ş

Sağlık, Saim (Doktor) 51

Salzmann, Ariel 29, 244

Samasti, Mustafa 52

Sarı, Nil 71, 117

Saygılıgil, Feryal 71

Schick, Irvin Cemil 23, 191, 201, 236, 245

Semerdjian, Elyse 22

Seyitdanlioğlu, Mehmet 30

Seyyid Mehmed Tahir 191, 192, 193, 194, 195, 196, 234

Sezenel, Kenan Tevfik 55

Shaw, Stanford J. 29

Sir J.W.Redhouse 123, 234

Somel 20, 22, 118, 130, 159, 237, 245

Selçuk Akşin 20, 22, 118

Sonbol, Amira El Azhary 22, 23

Szreter, Simon 27

Şahin, Seval 99

Şakacı, Figen 55

Şehsuvaroğlu, Bedi 52

Şemseddin Sami 123, 234

Şener, Abdüllatif 30

Şimşek, Esmâ 165

Şimşek, Fatma 117

T

Tabip Hasan Paşa 85

Taner, Tahir 129

Taşkıran, Nimet 54, 105

Tatlock, Lynne 167

Tuchman, Arleen Marcia 73

Tucker, Judith E. 22

Tuğ, Başak 23

Turna, Nalan 25

U-Ü

Ulrich, Laurel Thatcher 72, 75

Uludağ, Osman Şevki 52

Unat, Ekrem Kadri 52, 54, 55

Usborne, Cornelia 116

Uşaklıgil, Halid Ziya 159, 170, 171, 172, 174, 179, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 196, 210, 212, 216, 217, 218

Ülman, Yeşim Işıl 46, 56, 70, 155

Ünver, Süheyl 165

Ünyeli Kamil Ağa 67

Üstünel Burhanettin 53, 54

V

Vaard, Hans de 116

Villa, Susle Hoogasian 165

W

Wiesner, Merry 74

Y

Yıldırım, Nuran 71

Yılmaz, Altuğ 165, 242

Yılmaz Aydoğdu, Negiz 152

Yılmaz, Coşkun 52

Yılmaz, Necdet 52

Yosmaoğlu, İpek K. 31

Z

Zarinebaf-Shar, Fariba 22

Ze'evi, Dror 22, 23

Zilfi, Madeline 22

Bu çalışma, kadın bedeninin "neye hizmet etmesi" ve "nasıl sergilenmesi" gerektiği meselesinin, modernleşme niyetiyle kimi girişimlerde bulunan Osmanlı'da, hangi araçlar ve kararlarla çözülmeye çalışıldığını tartışıyor. Gülhan Erkaya Balsoy; bu tartışmayı, arşiv belgelerinin yanı sıra Osmanlı'da kadın doğumun kurucu "babası" Besim Ömer'in eserleri, 20. yüzyıl başında çoksatar olan ve kadınlara yönelik nasihatler içeren yayınlar ve kimi popüler edebî metinler üzerinden sürdürüyor.

Osmanlı'nın nüfusu kontrol etmeye çalışan kadın odaklı politikaları, bir yandan kadın bedenini denetim altına alıp siyasetin sahasına çekerken bir yandan da kadını ve kadın sorunlarını görünür kılip üzerinde konuşulur hale getirmiştir. Devlet erki, Osmanlı nüfusunun artmasını –ama Müslümanlar lehine artmasını– isterken makbul kadını ve kadınlığı da tarif ediyordu. Makbul kadın vakti gelince hemen evlenmeli, çok çocuk doğurmalı, asla kürtaj yaptırmamalı ve kendisini doktorlara emanet etmelidir. Bu tarif, yaşadığımız dönemin siyasal diline ve amaçlarına ne kadar da denk düşüyor.

Günümüzde sürdürülen kürtaj tartışmalarının ve kadına/kadınlığa "had" bildiren sert erkek üslubunun kuruluşunu araştıran *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı*, "cinsellik, doğum, hamilelik, düşük gibi deneyimlerin sadece biyolojik bedenle ilişkili olmadığını, son derece politik konular olduğunu bir kere daha hatırlatıyor."

ISBN 978-975-07-263

20 TL

KDV DAHİL

can yayinlari.com twitter.com/canyayinlari facebook.com/canyayinevi

9 789750 726